757346

Kozmár Pál könyv tárából. mk.

SZ

XI 2

~~XXII 9~~

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

С. 3. № 92-33

A' Párkák nyújtják az életfonalát

MAKROBIOTIKA,

vagy

AZ EMBER ÉLETÉT

MEGHOSZSZABBÍTÓ

MESTERSÉG.

Szerzé

HUFELAND KRISTÓF VILMÁNY,

Királyi Burgus Országlás Tanácsosa, és a' Király Orvosa,

Elsö Rész.

Ötödik megbövíttetett törvényes kiadat.

Fordítá, és a' Magyar Nyelvre való Jegyzékekkel megszaporítá

KOVÁTS MIHÁLY,

Orvos Doktor, a' Tek. Nem. Magy. Kir. Pesti Tudomány Mindenség Orvos Tehetségének, és a Jénai Ásványász Társaságnak Tagja, Tekíntetes Nemes Pest Pilis és Sólth Törv. egy. Vármegy. Táblabírájok.

A PREMONTRE TARTÁSÁRAK KÖNYVTÁRÁE

Harmadik Magyar Kiadat.

BUDÁN,

Nyomtattatott Landerer Anna betűivel, 1825.

Süsses Leben! Schöne freundliche Gewohnheit des Daseyns
und Wirkens! — von dir soll ich scheiden?

az az:

Édes élet! nyájas szép munka és létel
Szokása! — te töled nekem elválni kell?

Göthe.

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

FELSÉGES

MÁRIA DOROTTYA

WILHELMINA KAROLINA

Würtenbergi Császári Királyi

HERCZEGNÉNEK,

FELSÉGES

JÓSEF ANTAL JÁNOS

Austriai Örökös Császari Királyi Fő-Herczeg és

Magyarország Nádor-Ispánja

HITVESÉNEK,

Magyarország

NÁDORISPÁNNÉJÁNAK.

A' Tudományokban gyönyörködő,
a' Magyar Nyelvet nagy szorgalmatossággal
megtanúlt, és becsűlő,
a' Nevelést fő dolognak tartó,
a' Jó Erkölcsöt tiztelő, és követő,
az Egészséges Testallkatmányt szükségesnek állító,
a' Hoszszú Életet becses ajándéknak néző,
HERCZEGNÉNEK,
örökös alázatos tizteletének, szerencsés hoszszú életet kívánásának,
nyilvánságos Jeléül
ajánlja

a' Fordító.

A' Fordító Elöszava
az első kiadáshoz.

Ez a' munka az egész Europai túdósoknak, községeknek, újság-leveleknek a' dícséreteket elnyerte, és nem csak az orvosoknak, hanem kivált a' közönségeknek, az olvasásra hasznosnak, söt szükségesnek lenni ítéltetett, és épen ezért már minden országokban elterjedt, 's a' községek által szorgalmatosan olvastatik.

A' Jénai túdós újság így szól e'röl: „megtetszik, hogy ez az Iró mind nagy tudományú, mind az embereket nagyon ismerő férjfi, és ha ő több munkát soha nem írt vólna, és nem is írna jövendőben, e' maga az ő nevét örökkévalóvá tehetné." A' Bécsi község ezt a'nyira becsülte; hogy már háromszor nyomtattatá ezt ki. Studgardban most nyomtatják ezt. Jénában pedig már másodszor kétféle formában fog kijöni. Ezzel a' Magyar kiadással tehát e' már nyólczszor adatott ki, pedig maga a' munka is csak esztendeje hogy legelőször ki-

jött. Melyik és hány könyv dicsekedhetik ezzel a' szerencsével?

Becses ez a' munka azért, 1. Mert e'ben új tudomány jött a' világra, t. i. a' makrobiotika, vagy az ember életét meghoszszabbító mesterség. 2. Mivel ez igen túdós munka, a' menynyiben az orvos tudománynak, a' bölcsességnek (philosophiának), minden részeiből a' legszebb, leghasznosabb, a' világi életre legszükségesebb kérdései forognak fel, és fejtetnek meg e'ben. Az életerőről való tudomány még sehol úgy ki nintsen dolgoztatva mint itt. 3. Szükséges könyv ez minden állapotban és rendben helyheztetett embernek, a' menynyiben a' jó erkölcs, az egészség, és a' hoszszú élet mindennek szükséges; a' miket e' tanít. 4. Nevezetesen az oskolákra tartozó könyv ez; mert kivált az ifjakat tette magának targygyúl az Iró. 5. Tissotnak ezen munkája után „Avis au peuple," a' mely hasonlóan minden Europai csínosabb nyelvekre, nevezetesen Magyarra is, által van fordíttatva; egy orvos munka sem nyerte el a' községeknek azt a' becsületeket, a' melyel dicsekedhetik a' makrobiotika.

Ezek az okok indítottak engemet is, hogy ezt a' könyvet fordítsam; hozzájok járúlnak

pedig a' következendők: 1. Az a' mind kívül, mind itthon híres, tudós Orvos Doctor Benkő Samuel Úr így szól a): „Egy két Magyar Orvos könyv a' közönséges kezeken ugyan forgattatik, de talám a'nak a' kívülről vaktában gyógyítók, és a' heverő Orvosok, nem pedig a' közönség veszik hasznát." Szükiben vagyunk tehát a' közönségnek való Magyar orvos könyvnek. 2. A' köznép nálunk teli van orvosi babonával, és erkölcsesel sem legjobbal bír. 3. Nálunk is lehet még ezen munkának haszna, az oskolákban is. 4. Ezen felül kívántam szolgálni kedves Hazámnak mindjárt tudománykámnak zsengéjével.

A' fordításban ezekhez tartottam magamat. Igyekeztem az Iró gondolatjait igaz magyarsággal, a' magok erejekben, kifejezni, és minden műszokat (technicus terminusokat) a' lehetségig kitenni. Megbővítém ezt a' munkát apróbb betüjü jegyzékekkel. Ezek állanak különbkülönbféle tudományokból való világosításokból; a' Hazai viszszaéléseknek okaikkal és megjobbíttatásaikkal való előadatásokból; ki-

a) A' Fekete Epés Mértékletnek — Köszvénynek — Lábköszvénynek — Ót-varnak és Arany-Érnek, 's a' t. leírása. Benkő Sámuel N. Borsod Vármegyének Fő-Orvosa. Pesten. Trattner Betüivel. 1791. — Elől-Járó Beszéd. 1. Cap.

fogásokból; tulajdon gondolatimból; más nagy orvosoknak tapasztalásaikból, és az enyimekből; némely külső országi útazásomban feljegyeztetett nevezetes dolgoknak a' lebeszéltetésekből (a).

Többire, midőn az egész munkának egyedül az emlékezetemből, okoskodásomból, és tapasztalásomból való végre hajtatására, több foglalatosságaim között, csak négy hólnapom lett vólna, ezen munkáról való ítélettételt a' Kegyes Olvasónak által engedem. Írtam Pesten. Septemberben. 1797.

(a) Ezen Jegyzékeim, e'ben harmadik Kiadatban most elmaradnak, az alább előadatandó okokra nézve.

A' Fordító Elöszava

a' második kiadáshoz.

Ezt a' fordítást két esztendővel ez előtt mind a' Két Magyar Haza oly nagy megelégedéssel fogadá el, hogy olyat nem csak nem reménylhettem, de nem is kívánhattam. Ugyanis, ez egy esztendőnél sokkal hamarabb elkölt, és mindenfelé azután is keresteték, 's még most is tudakoztatik; a' honnét óldalaslag az is kisül, hogy a' mi Hazánkban az olvasóknak, és a' tudományokban gyönyörködőknek számok nagyon megnőtt.

Mind a' Két Magyar Hazának ezen iránt-am gyakoroltatott kegyes hajlandóságát kötelles figyelmetességgel, jövendőbéli foganatos igyekezetemnek, 's kedves Hazámnak örömmel tételendő szolgálatomnak, ígérete mellett, megköszönöm, 's, kazafiúi bizodalommal élesztetvén, fordításomnak ezen második kiadatját a' Haza szokott kegyes és becses pártfogásába ajánlani mérészlem; azon esedezvén, hogy

ezt is oly szíves készséggel, mint az elsőt, elfogadni, 's a' benne megeshetett hijánosságokért megendni méltóztassék.

Ezen új kiadatot, megbővíttetve, ezeken az okokon eresztettem ki: mert elfogyván az elsőbb, sok túdós, nagy érdemű és tekíntetű hazafiak, barátim, és a' könyvárosok leveleik által mindenfelől serkengettek, hogy ezt a' munkát még egyszer, még pedig jegyzékeimnek szaporíttatásokkal, adjam ki. E'kor már más munkához fogván, 's következésképen ezt a'kor mindjárt cselekedni nem igen hajlandó lévén, a'ra csakugyan rászoríttatám; mert tudtomra adódott, hogy így lévén a' dolog, legalább az első kiadatot kész a' közönség kinyomtattatni; a' mint hogy már a'kor a'hoz minden készületeket meg is tétete.

E'ben az időszakaszában már Hufeland Úr is ezt a' munkáját megbővíttetve eresztvén ki; azonban a' jegyzékeimről magam olyan gondolattal lévén, hogy azokat 3 vagy 4. esztendő múlva mind megjobbítsam, mind pedig az egész munkán keresztül megszaporítsam, azoknak a' hasznosabb vóltokra, és mind a' Két Haza iránt am megmutatta hajlandoságának ezzel ha csak valami részben lejendő meghálláltatására, nézvén; ezenfelül, minden túd-

ós külső országi íróknak a' példájokat követni akarván, a' kik minden munkájoknak második kiadatát megjobbíttatva és megbővíttetve szokták kiereszteni; meg nem engedhettem az első kiadatnak ismét lejendő kinyomtattatását; hanem félretévén a' pennám alatt vólt munkát, ezen mostani kiadatnak a' kidolgoztatásához fogtam.

Különbözik tehát ez a' munka az első kiadattól ezekben: magát a' Hufeland Úr makrobiotikáját újra a' második megbővíttetett kiadat szerént fordítám; a' magam régi jegyzékeit megjobbítám, és a' hol szükségesnek lenni láttam, megbővítém, 's meg is változtatám; ezeken kívül oly sok új jegyzékeket dolgoztam, hogy azoknak a' számos vóltok miatt most ez a' munka két a'nyira szaporodék, mint sem vólt az első kiadat.

A' jegyzékeim szerzetésekben részint a' külső országi, részint a' hazai, mai leghíresebb túdósok (p. o. Fő-Tisztelendő Apát-Úr Horváth, Fő-Tisztelendő Kánonok Domin, Orvos Doctor Swieten, Tissot, Zimmermann, Weber, Frank, Weikard, Markard, Richter, Hufeland, Kullen, Crawford, Plenk Uraknak), és sok más Túdós Társaságoknak bizonyos időkben kijöni szokott írásaikat fordítám a' hasz-

nomra. Ezek a' jegyzékek tárgyokra nézve a' természet-tudományra (physicára), természet-tudományi föld-leirásra (physica geographiára), természet-titkára (chemiára), növedéki és emberi egészség-és betegségtudományra (botanica és humana physiologiára és phathologiára), bölcsességi Orvostudományra (medicina philosophicára), orvosi-rendtartasra (politia medicára), gyakorló-orvostudományra (praxis clinicara), tartoznak.

Azért ereszkedém be ily sokféle tudományba, hogy e'ben a' könyvben minden rendü és idejü olvasók, nevezetesen pedig a' tanúló ifjak (minthogy a' makrobiotika már egy nagy oskolában oskolai könyvnek is bevétetek) gyönyörüséget, tudományt, és hasznot találhassanak.

Hanemha ától ijedtem volna meg, hogy ez a' munka igen nagyra növén, 's következőleg meg is drágodván, az arányát, mely a' köz haszon, elhibázná, minthogy ezt így minden meg nem szerezhetné, még többekkel is (a' hová tartozik a' „Kant, Von der Macht des Gemüths, durch den blossen Vorsatz, seiner krankhaften Gefühle Meister zu seyn" nevü munkája) szerettem volna ezt megszaporítani.

Feltettem pedig magamban, hogy mind azokat a' mondatott okok miatt most elmaradott gyönyörű, és köz hasznú dolgokat, a' melyeket részszerént már ki is dolgoztam, idővel, az egészségem, és foglalatosságaim megengedvén, egy különös munkában fogom a' Nemes Hazával közleni (a).

Ezen kiadatnak betűi azért kisebbek, mint sem vóltak az elsőé, mivel a'val is akarék a' munka nagy csomóra lejendő telésén, 's következőleg a'nak drágaságán, segíteni.

A' magam jegyzékei azért vannak íróbetűkkel nyomtattatva, mivel, ha a' szövet (textus) betűihez illő nyomtató-betűket vettem volna azokhoz, a'kor azok felette kicsinyek lévén, a' szemet rontották vólna. Irám Pésten. Juniusban. 1799.

(a) Mind ezen itt leíratott jegyzékek most ezen kiadatból kimaradtak, egy különös alább említtendő okokra nézve, hanem a' mint feljebb igérém egy különös kötetben fognak kijöni, és már készen is vagynak, sok szaporitásokkal.

A' Fordító Előszava

a' harmadik kiadáshoz.

A' második kiadat két esztendő múlva elfogyván, ismét serkengettek, sőt sürgettek engem, hogy harmadszor is adjam ki a' Magyar makrobiotikát. De e'kor állhatatosan megkatarozám magamban, hogy mivel látom, hogy ez a' munka a' Magyar Nemzetnek a'nyira megtetszék, azt többé mind azon ideig ki nem fogom bocsátani, míg a' Magyar nyelv, és az én tollam is jobban nem gyakoroltatik: az orvos tudomány bővebben nem gyarapodik; 's magam is az orvos tudományban inkább nem öregbedem; és a' makrobiotikának hasznát, 's az a'ról való ítélettételt igazábban nem tapasztolándom.

Most már tehát 25. esztendő múlva, minekutána látom, hogy a' makrobiótikát a'nak túdós Szerzője a' múlt 1825-ik esztendőben ötödször kiadván, azt más nemzetek most is oly szívességgel fogadják, fordítják, újra utána-

nyomtattatják, olvassák, dícsérik, 's a' t., mintha a' most látna legelőször napfényt; azonban 25. esztendőtől fogva a' Magyar nyelv is az én tollammal együtt sokat gyakoroltaték; az orvosi tudománynak sok ágai azóta Magyar köntösbe öltözének; én magam is már 32-dik esztendős Doctor vagyok; a' makrobiótikának idegen országokon, és az én kedves Hazámban is nagy hasznát tapasztalom; mind a' túdósoknak, mind a' községeknek az a'ról 28. esztendő alatt való kedvező ítélettételeket tapasztalom: édes dicső Nemzetem ellen való nagy vétség nélkül el nem mulathatom, hogy ezt a' hallatlan, és halhatatlan becsületü és érdemü munkát én is újolag kedves feleimmel ne közöljem, a'nyival is, inkább, mivel ez az én második kiadásomtól fogva, a' nagy tapasztalású és tudományú Szerzője által sok új tárgyakkal, és több mint 21. helyen való változtatgatásokkal 's bővítésekkel, újra meggazdagíttaték.

Ez a' kiadat a' két elsőbtől a'ban különbözik — 1. hogy én ezt a' fordítást, hol egyszer hol másszor, 15. esztendő alatt, háromszor próbálgattam, úgy hogy a' most nálam háromszor van egészen leiratva a' tulajdon kezem által, — 2. ezen fordítathoz hozzá nem köt-

öttem a' magam jegyzékeit, mint a' két elsőbb kiadáskor cselekedtem, — 3. minden levél lapjának a' végén az ismeretlenebb Magyar szavakat igazúlásokkal együtt feljegyezgetém, — 4. a' munkában sokféle nyelveken előfordúló költeményeket (poëmákat) Magyarra mindenütt lefordítottam, még pedig többnyire mindenhol megtartván a' mértéket is, és, nagyobb világosságnak okáért, az eredeti verseket is elejekbe leírtam, a' mi a' két elsőbb kiadatokban mind megnem vólt, — 5. a' munka homlokára egy szép rézmetszetet Magyar aláírással, ragasztattam, mely a' 3 Párkát ábrázolja ki, kik közzül az első az élet-fonalát fonja, a' második nyújtja, a' harmadik azt elvágja; a' munka végére név-és dologszámszert (nominum et rerum indexet) függeszték.

Azért cselekedém — az elsőt, hogy ezt a' híres könyvet mennél igazábban Magyarosíthassam, a'nyira, hogy ez akár Hazai, akár idegen országi olvasónak Magyar olvasó-könyvül szolgálhasson — a' másodikat, hogy a' könyvet ne drágítsam; e' köz hasznú lévén; sőt azt is reménylém, hogy e' mint kis könyv oskolai kézi-könyvnek így inkább felvétetik; végezetre, hogy az olvasót ottan ottan a' szövetnek (textusnak) figyelmetes folyton folyó

olvastatásában ne akadályoztassam; a' lévén különben is a' szándékom, hogy a' magam már rész szerént a' két elsőbb kiadatokban ismeretes jegyzékeit, most mindjárt ezen munka kijövetele után, egy különös kötetben kiadjam. — a' harmadikat, hogy ne láttassam új Magyar szókat minden ok nélkül koholni, — a' negyediket, hogy megtessék a' Magyar nyelvnek a' versezetre való alkalmatos vólta is, — az ötödiket, mivel azt a' Szerző minden kiadatában cselekedte, azt mintegy sokat jelentő jegyképnek (emblemának) tartván. — a' hatodikat, hogy a' munkát tökélletesítsem.

Sajnálkodva kell pedig jelentenem, hogy ámbátor a' Szerző ezt a' munkát nemcsak az orvosoknak, hanem az egész községnek számokra írta, mondván (a), „Auch muss ich erinnern, dass diess Buch nicht für Aerzte allein, sondern fürs ganze Publicum bestimmt war, 's a' t.;" — a'mbátor ő főként az ifjú embereket tette arányúl magának, így szólván (b), „Ich hatte vorzüglich junge Leute dabey zum Zweck; weil ich überzeugt bin, dass in dieser Periode des Lebens vorzüglich auf Gründung eines langen und gesunden Lebens

a) Lásd Makrobiotik v. Hufeland. Vorrede, p. XII.
b) Lásd ugyan ott.

gewirkt werden kann, und dass es eine unverzeihliche Vernachlässigung ist, dass man noch immer bey der Bildung der Jugend diese so wichtige Belehrung über ihr physisches Wohl vergisst. Ich habe daher die Puncte vorzüglich ins Licht gesetzt, die für diese Periode die wichtigsten sind, und überhaupt so geschrieben, dass man das Buch jungen Leuten ohne Schaden in die Hände geben kann, und es würde mir eine unbeschreibliche Freude seyn, wenn man es ihnen nicht allein zum Lesen empfehle, sondern es auch in Schulen zur Belehrung über die wichtigsten Gegenstände unsers physischen Wohls benutzte, die, ich wiederhohle es nochmals, auf Schulen gegeben werden muss, denn sie kommt (wie ich leider aus gar zu vielen Erfahrungen weiss) auf Akademien mehrentheils zu spät," ámbátor maga a' Szerzö a' Jénai Orvosi Akademiában is három nyáron keresztül közönséges tanitásokat tartott e'böl, igy irván a); „Die Form der Vorlesungen erhielt es dadurch, weil ich drey Sommer hindurch wirklich öffentliche Vorlesungen darüber hielt, und ich glaubte, 's a' t.:" még is mindazonáltal panaszolkodik, hogy ezt a' könyvet oskolai könyvnek kevesebbé vették fel, mint sem

a) Lásd Makrob. von Hufeland. Vorrede, pag. XIV.

ő óhajtaná, mondván (a); „Darf ich noch einen Wunsch bey dieser neuen Erscheinung beyfügen, so ist es der, dass man noch das Buch mehr als bisher zur Belehrung der Jugend benutzen möchte. — Es wurde ursprünglich für die Jugend geschrieben; die Jugend ist der wahre Zeitpunkt, um Lebensfeinde und Freunde kennen zu lernen, Lebensdauer und Lebensglück zu gründen, und eine dem angemessene Lebensweise einzuleiten. Auch ist diess Buch so geschrieben, dass es ohne allen Nachtheil jungen Leuten in die Hände gegeben, und nicht bloss zum Besten ihrer physischen sondern auch ihrer moralischen Bildung gelesen werden kann. Nach meiner Ueberzeugung ist der Zeitpunkt vom 14ten Jahre an der schicklichste dazu, besonders um eine gewisse Ausschweifung zu verhüten, für welche die Warnung nachher gewöhnlich zu spät kommt. — Végre örvend a' Szerző Úr, hogy bizonyosan tudja, hogy ez a' munka sok ifjakat a' tévelygésből a' hímségnek (virtusnak) és a' mértékletességnek útjára vezérlett, mondván (b); „Gott hat es (diess Buch) gesegnet. Ich weiss es aus bestimmten Beyspielen,

(a) Lásd Makrob. von Hufeland. Vorrede, pag. XX.
(b) Lásd Makrob. von Hufeland. Vorrede, p. XXIV.

dass dadurch viele Jünglinge auf dem Wege der Tugend und der Mässigkeit erhalten worden sind."

Én is a' túdós, jámbor, kegyes, és nagy tapasztalású Szerző ként hasonlóan bátorkodom kedves Hazámnak ugyan azon óhajtásomat eleibe terjeszteni, hogy ezt a' könyvet a' Szerző által előhozatott okokon méltóztatnék már valahára oskolai könyvnek bevétetni.

Örvendettem ugyan 1799-ben, Juliusban, midőn S. N. Patakon a' Collégiumnak Examenében én is megjelenvén, magam hallám, hogy az ifjúság e'ből a' makróbiotikából exament ada. De, fájdalom, ezen nagy vígasztaltatásom kevés idő múlva elenyészék! mert ott is a'ban hagyák ezen tudománynak a' taníttatását, — más oskolákban pedig azt soha el sem kezdék!

Elejekbe terjesztem tehát nyilvánságosan az oskolákat igazgató Fő-Rendeknek, hogy tisztek és szoros kötelességek szerént vegyék gondolóra az ifjúságnak következendő bóldogságát és szerencséjét, 's ezt a' könyvet közönségesen az oskolákban taníttassák; ezen munkát mindeneknek ugyan, de főként az ifjaknak, nem csak elolvasni, hanem sokkal inkább megtanúlni szükséges lévén. — Én valóban lelki ismeretre tartozó dolognak tartom azt,

hogy ezen vélekedésemet hirdessem, és az oskolák kórmányaikon ülő nagy tudományú és érdemü Hazafi Urakat említtetett óhajtásomnak kieszközöltetésére megkérjem.

Mivel ez a' munka világ-szerte híres, és köz hasznúnak tartatik; e' már nemcsak mindenkicsínósodott Európai nyelvekre által fordíttatván, hanem maga a' Szerző Hufeland Úr által ötször kiadatván (a' mi a' legritkább történet valamely munkára nézve): tehát e'nek ezen utólsó fordíttatásában magam is mindent elkövetek, hogy a' Szerző értelmét tökélletesen és a' legszorosabb értelemben, általtegyem, azonban pedig a' Magyar Nyelv törvényeit is megtartsam.

A' mi az itt elő forduló, e'dig ismeretlen volt, vagy inkább a' feledékenység mélységébe merült, 's most onnét kiszabadíttatott, szavakat illeti, ezekről talám senki sem fog neologismust hírlelni, ha csak magát képtelenségbe (contradictióba) nem akarja keverni; feltévén, hogy a' szövet (textus) alatt lévő jegyzékeimben minden ismeretlen szónak urát adom.

A' szavaknak e'ben a' fordítatban való megszakgattatásaik (syllabizátióik), p. o. ad-ás, tanít-unk, kenyer-ek, 's t. ee. különböznek a' régi megszokott mechanica megszakgattatástól.

Ilyennel élek 1807-dik esztendőtől fogva minden kibocsátottam munkáimban. Ezen cselekedetemnek az oka ez: a' mint összszetétetik (componáltatik) valamely szó, a'nak szükségesképen ugy is kell egymástól elszakgattatni.

Jelentem pedig, hogy ezen Makróbiótika fordíttatását nyomba fogja követni, ama' már 20. esztendőtől fogva hol egyszer hol másszor általam dolgoztatott, összszegyüjtetett, és már készen lévő munkám, ilyetén név alatt: Hufeland Kristóf Makróbiótikájára való Jegyzékek, Magyar országra alkalmaztatva. — Ez a' munka tulajdonképen a' Makrobiotikának a' magyarázatja, és Magyarországra való alkalmaztatása; 's a' Jegyzékek épen oly renddel szerkeztetének összse, mint a' hogy van a' Hufeland Makrobiotikája összszeállíttatva; az az, Részekre, Tanításokra, Szakaszokra, vannak felosztatva, és minden különös Értekezésnek a' tetején fel lesz tétetve a' Magyar Hufeland Makrobiotika 1825dik esztendőben kijött fordítatjának a' Része, Lapja (paginája), számmal megjegyeztetve, a' Hufeland tulajdon szavai ugyan ott leíratva lévén, a' hová, és a' melyekre tartozik az Értekezés; e'hez képest a' következendő foglalatúk lesznek a' Jegyzékek:

1. A' Makrobiotikában előfordúló nevezetes tárgyak bővebben ki vannak dolgoztatva.

2. A' neveztetett munkában említtetett Császaroknak, Királyoknak, Fejedelmeknek, Vezéreknek, Orvosoknak, Philosophusoknak, Prófétáknak, Patriárcháknak, Orátoroknak, Poétáknak, 's több nevezetes elfördúló férjfiaknak, aszszonyoknak életek le van íratva, és ezen biographiák 150-nél többen vannak.

3. Egy Magyarországhoz alkalmaztatott házi és úti patika van a'ban, a' mely házi orvos könyv gyanánt szolgálhat a' falukon, a' szegényebb állapotbéli embereknek, a' lelkitanítók, és a' helybéli földes-urak által.

4. Egy Magyarországhoz illő asztal-könyv (Tischbuch) adatik elő, melyben előterjesztetik, minémű ételekkel élnek most, és milyenekkel élhetnek a' Magyarországi lakosok, tekintetbe vétetvén Magyarországnak felső és alsó része, különb különb Nemzetekből álló lakosai, és az ételben, italban való viszszaélések, 's t. ee.

5. A' Magyarországi legközönségesebb és legveszedelmesebb nyavalyák leíratnak, orvos szerek azok ellen javasoltatnak, melyek segítségül lehessenek a'dig, míg Orvos érkezhetik azokhoz.

6. A' Magyarországi 100. 's több esztendös emberek elöszámláltatnak, a' kik az Országnak különböző tájékain valának, élésrendekkel együtt, a' menynyire tudtomra adaték.

7. A' Magyarországi halandóság (mortalitas) előadatik, felvévén az Országnak több tájékait.

8. A' Magyarországban találtató különb különbféle Nemzeteknek élések szeréből származó természetek kimagyaráztatik.

9. Az orvosi rendtartásbéli hibák az Országunkban, megjobbíttatásokkal együtt alkalmatosság szerént leíratnak.

Mind Ezekről bövebb túdósítást fogok kiadni, a' munkának hirdettetésekor.

Többire a' Makróbiotikának igazán lehető fordíttatására minden erömet ráfordítván, az áról való ítéletet a' nemes szívü Olvasónak általengedem, ázt megvallván, hogy ezt a' fordításban remekül akartam utóljára írni; kívánságom csak a' lévén, hogy használhassak kedves Hazámnak.

Pesten. 6. Majusban, 1825. Eszt.

A' Szerző Előszava
az első kiadáshoz.

Az ember élete, testiképen gondoltatván, különös élőállatos-chemiai munka, olyan tünemény, mely az egyesült természet erejeinek, és a' mindég változó anyagoknak (materiáknak) összejövetelek által mengyen végbez. — E'nek, mint minden más testi munkának, kell lenni meghatározhatott törvényeinek, határainak és tartósságának, a' menynyiben az a' kölcsönöztetett erőknek és anyagnak mértékektől, azoknak alkalmaztatásoktól, és némely más külső és belső környülállásoktól függ; — de ezt szintúgy, valamint akármi más testi munkát elömozdítani vagy akadályoztatni, siettetni vagy késleltetni, lehet. — A'nak valóságáról és szükségeiről való igaz talptételeknek (principiumoknak) megállapíttatások által, és a' tapasztalás által, meghatározhatni azokat a' feltételeket (conditiókat), melyek alatt ez a' munka siettethetik és rövidíttethetik, vagy késleltethetik, és így hoszszabbíttathatik; — e're építtethetnek az élettel való bánásnak élésrendbé-

li (diaeteticai) és orvosi törvényei, a'nak meghoszszabbíttatására, 's e'ből egy tudomány, az élethoszszító (macrobiotica), vagy az élet meghoszszabbító mesterség, támad, a' miből áll ezen könyvnek tartalma.

Ezt a' mesterséget el nem szabad cserélni a' köz orvostudománynyal, vagy az orvosi élésrend tudományával; ama'nak más arányai (czéljai), más szerei, más határai vannak. Az orvostudomány aránya az egészség, az élethoszszítóé ellenben a' hoszszú élet; az orvostudomány szerei csak a' jelenvaló állapotra, és a'nak változására, a' macrobiotikáé pedig az egészre, számláltatának ki; amott elég, ha azt véghezviheti az ember, hogy az elveszett egészséget ismét-viszszaállítja, de azonban nem kérdik azt, hogy valljon azonképen, a' miképen az egészség helyre állíttatik, az élet általjában meghoszszabbíttatik-è? vagy megrövidíttetik? a' mi utólsóbb az orvostudománynak némely rendútjaiban (methodusaiban) a' történet; az orvostudomány minden nyavalyát oly gonosznak néz, melyet elég hamar nem idézhetni el; az élethoszszítótudomány pedig megmutatja, hogy némely nyavalyák élethoszszító eszközök lehetnek; az orvostudomány igyekszik, erösítő és más szerek által, minden

embert a' maga természeti tökélletességének és erősségének a' legnagyobb lépcsőjére emelni, de az élethoszszító megmutatja, hogy itt is van egy legnagyobb, és hogy az erősítésnek igen meszszire hajtatott lépcsője oly eszközzé válhat, mely az életet siettetheti, és következőleg rövidítheti; tehát a' gyakorló (practica) orvostudományt, az élethoszszítótudományra nézve, csak úgy gondolhatni, mint segéd tudományt, mely az élet ellenségeinek egy részét, a' nyavalyákat, megismérni, elkerülni, és elídézni tanítja, de a' melyet magát az élethoszszitónak magasabb törvényei alá kell rendelni.

A' hoszszú élet eleitől fogva főkívánsága, fő-aránya vólt, az emberiségnek, de milyen ellenmondók valának, és még most is olyanok, a'nak megtártatásáról és meghoszszabbíttatásáról való képzetek! A' kemény Istentúdó (theologus) nevetgeti az ilyetén igyekezeteket, és kérdi: nints è minden teremtmény aránya (czélja) meghatároztatva, és ki tehet egy hajszálnyit a'nak hoszszaságához, vagy egy percznyit a'nak élettartósságához? A' gyakorló orvos nekünk ezt kiáltja: Mit kerestek különös szereket az élethoszszításra? Éljetek az én mesterségemmel, tartsátok meg az egészségteket, semmi nyavalyát

se engedjetek lábra kapni, és azokat, melyek talám rátok rontanak, orvosoljátok; ez az egyetlen egy út a' hoszszú életre. A' nyertesek (adeptusok) mutatják nékünk a' magok élet elixirjokat, és azt állítják, hogy csak az, a' ki ezen megtestesült élet-szelletet (vitae spiritust) szorgalmatosan szedi, reménylheti, hogy öreg leszen. A' bölcs (philosophus) úgy igyekszik megfejteni ezt a' kérdést, hogy a' halált megvetni, és az életet hathatós veleélés által megkettöztetni, tanítja. — A' tapasztalódiskodóknak (empiricusoknak), és javasoknak (agyrtáknak) számtalan ezredek ellenben, a' mely nagy csoportot hódíta magához, öt a'han a' hiszemben tartja, hogy nints jobb eszköz a' megöregedésre, mint alkalmas időben eret vágatni, köppölyöztetni, és tisztítani (purgálni) 's a' t.

Nékem tehát hasznosnak és szükségesnek látszék, ezen sarkalatos tárgyról való értelmeket rendbeszedni, és azokat együgyü és erős talp tételekre viszszavinni, a' mi által ez a' tudomány öszszeragadást és rendszerbéli (systematicus) sort kapjon, a' mi e'dig nem vala.

Az én mellék (succisiua) óráimnak 8. esztendötől fogva e' vala a' kedves foglalatosságok, és én igen örülnék, ha a' másoknak csak

fél a'nyi mulatságot és hasznot szerzene is, mint nekem szerzett. — Söt még az e'dig tartó szomorú és emberfaló idökben is, a'ban találám az én legnagyobb vígasztalásomat, hogy az élet meghoszszabbítás szereit keresésben dolgozzam.

Az én fövégem ugyan a' vala, hogy az élet meghoszszabbítás mesterségének tudományát rendszerbe (systemába) szedjem, és az a'hozvaló eszközöket előadjam; de észrevétethetetlenül még némely mellesleges arányokat is kapa az, a' melyeket itt elő kell terjesztenem, hogy az egésznek megitéltetését megállapíthassam. Ugyanis, először, nekem úgy látszék, hogy e' legjobb út a'ra, hogy némely élésrendbéli törvényeknek felségesebb becset és közönségesebb hitelt adjanak, mivel mindég úgy találám, hogy a' sokkal kevesebb benyomást tesz, ha az ember azt mondja; e' vagy a'ma' dolog, e' vagy a'maz életneme egészséges vagy egészségtelen, — mert e' viszszaviteles (relativum), az az erősebb vagy gyengébb allkatmánytól és más mellesleges környülállásoktól függ, 's az eszközetlen (immediatus) következésekre vitetik, a' melyek gyakran elmaradnak, és a' nemorvost az egész előadásra nézve hihetetlenné teszik; — mint-

ha az ember ezt a' tételt (propositiót) így helyheztetné; ezek a' dolgok, ezek az életnemei, hoszszabbítják vagy rövidítik az életet; mert e' kevesebbet függ a' környülállásoktól, és meg nem ítéltelhetik az eszközetlen következések szerént. — Másodszor, ez a' munka észrevétethetetlenül egy téhelylyé (a) (archivumá) változék, melybe az én kedves képzeteimből sokakat beraktam, melyeknek alkalmatosságokkal néha némely világfiúi (cosmopolitai) eltérésekre is vetemedék, és örülék, hogy ezen képzeteket egy oly szép mindent öszszekötő fonalra, mint a' milyen az élet fonala, rá-füzhettem.

Azon állásszúrat szerént, melyet nékem a' tárgyamról való elmélkedésemkor választanom kellett természetes vala, hogy a'ról nem csak csupán orvosi, hanem erkölcsiképen is értekezzem. Ki írhat az ember életéről, a' nélkül, hogy az erkölcsi világgal öszszeköttetésbe ne tétessék, a' melyhez oly tulajdonúl tartozik? Ellenben ezen munkában sokkal inkább mint sem valaha érzém, hogy az embert és a'nak magassabb erkölcsi arányát általánfogva el nem választhatni egymástól, és talám ezen írásnak kis érdeméül számlálhat-

(a) Téhely: Theca. Párizp.

om azt, hogy e' nem csak az erkölcsi törvényeknek igazságokat, és becseket sokaknak szemeik előtt az által magasztalja, hogy e' nekik a' testi megtartatásra és az élet meghoszszabbításra is azoknak szükséges vóltokat megmutatja; hanem hogy megczáfoltathatatlan erőségekkel is megbizonyítja, hogy az emberben már a' testi rész az ő magasabb erkölcsi rendeltetéséhez képest van alkalmaztatva, hogy ez az emberi és élőállati természet közt egy valóságos különbséget csinál, és hogy erkölcsi csínosodás nélkül az ember a' maga tulajdon természetével ellenmondásban áll, valamiképen ellenben még az által lesz testiképen is a' legtökélletesebb emberré. Bárcsak én oly szerencsés vólnék; hogy ilyenképen kettős arányt érhetnék el, hogy az embereket nem csupán egészségesebbekké, és hoszszabban élőkké, hanem az a'ravaló iparkodással, jobbakká, és jobb erkölcsüekké tehetném! Legalább azt állíthatom, hogy az egyiket a' másik nélkül hijában keresik, és hogy a' testi és erkölcsi egészség oly szorosan atyafisok, mint a' test és a' lélek. Egyenlő forrásokból folynak, együvé olvadnak, és csak egyesíttetve lesznek a' megnemesíttetett és legtökélletesebb emberi természetté.

Azt is kell említenem, hogy ez a' könyv nem egyedül az orvosoknak, hanem az egész közönségnek rendeltetett, a' mi valóban nekem kötelességül tevé, hogy némely szúratokban (punctumokban) hoszszabb, és némelyekben rövidebb legyek, mint sem a' hogy az az orvosra nézve szükséges lett vólna. — E'ben kivált az ifjú emberek vóltak nekem arányúl, mert én áról meggyőződém, hogy az életnek főként ezen időszakaszában dolgozhatni a' hoszszú és egészséges élet megállapíttatására; és hogy a' megbocsáthatatlan elmellőzés, hogy még mindég elfelejtkeznek az emberek az ifjúságnak tanitgattatásakor, a'nak a' testi javáról való ezen sarkalatos oktatásról. Tehát kivált azon tárgyakat hoztam világosságra, a' melyek ezen időszakaszban legsarkalatossabbak, 's általjában úgy irék, hogy ezt a' könyvet az ifjú embereknek kár nélkül a' kezekbe lehessen adni, és azon leírathatatlan örömöm vólna, ha ezt nekik nem csak az olvasásra javasolnak, hanem az oskolákban is a' mi testi javunknak legsarkalatosabb tárgyairól való tanításra is használnák, a' mit, ismételem azt még egyszer, a' kisebb tanítóhelyeken kell adni, mert az (a' mint fájdalom igen sok tapasztalásokból tudom) az academiákban többnyire késő történik meg.

A' tanításoknak képeket (formájokat) az által kapá ez, mivel három nyáron keresztül valóságos köz tanításokat tarték azokról, és azt hiszem, hogy ezt a' köntöst a'nál kevésbé kell azokról levenni, mennél inkább az az egésznek valami közelítöt (approximálót) és benyomót, rövideden, a' szóvalvaló elöadásból többet, láttaték adni.

Reménylem, megengednek nekem, hogy minden példákat és tetteket idézetekkel (citatiókkal) meg nem bélyegeztem; de féltem, hogy a' könyvet az által felette megnagyítom, és megdrágítom. Mindazáltal azt meg kell említenem, hogy az emberi öregség példáinak a' történetből (historiából) való elöhozatásokkor föként a' Baco História vitae et mortis nevü munkáját forditám hasznomra.

Többire elöre igen szívesen megengedem, hogy némely másként, némely tökélletesebben, némely jobban lehetett vólna. Megelégszem azon édes meggyözödéssel, a' mit tölem senki el nem ragad, hogy legalább, az a' mit irék, hasznot hajthat, söt bizonyosan hasznot teszen. Jénában. Juliusban. 1796.

A' Szerző Előszava

a' második kiadáshoz.

A' közönség ezt a' munkát oly szívességgel és részvétellel fogadá, mely az én legfelsőbb reménységemet is felülmúlá, és a' mi nekem a'nal örvendetesebb vala, mennél tökélletesebben reménylhetém, hogy az által az én kívánságomat, a' haszontételt, és a' földön a' szerencse összeségének szaporíttatását elérem. Ezennel nyilván megköszönöm azt, és a'nál nagyobb bizodalommal általadom a'nak második kiadatását, a' melyben minden erőm a'ra fordítám, hogy temérdek hozzátételeim, és némely egészen új dolgok által: „Házi és úti szeredről (patikáról)" és „A' flanér ruházatról való tanítás által," azt a' maga tökélletességéhez és igazi arányához közelebb vihessem. Hogy az olvasók szükségeikre is ügyeljek, többféle nyomtatványt, részint Latán részint Német betükkel, és különböző árúakat, készítteték, és hiszem tehát, hogy a'nál in-

kábk ide reheszthetem azon kérelmemet, hogy ezt a' törvényes kiadónál, és nem az útánanyomtatónál, vegyék, mert valóban nagyon sajnálnám, hogy valaki, midőn az én könyvemet megveszi, a'kor egyszersmind a' tolvajságban is részesüljön, és azon különös állapotba jöjjön, hogy a' midőn erkölcsi könyvet szerez, egy igen erkölcstelen cselekedetet is vigyen véghez, és, midőn nekem kedvezni akar, engem meglopjon.

Jénában. Novemberben. 1797.

A' Szerző Előszava

a' harmadik kiadáshoz.

Általadom itt ezt a' könyvet a' községnek harmadszor, azon kívánsággal, hogy e' folytassa a' jótéteményt és haszontételt, mint e'dig.

Kötelességem vólt, ezen figyelemmel ismét keresztülmenni, és ezt tökélletesebbé tenni, 's én azt a' lehetségig betöltöttem.

A' valóságosban (essentialéban) semmitsem változtathattam, mert az én talptételeim és meggyőződéseim ugyan azok, a' melyek 18. esztendővel ez előtt vóltak, midőn én ezt a' könyvet írni kezdettem, és az én véleményem szerént, a' már a'kor általam előadatott izgatásról való főképzetek, mint talptörvénye minden műszeres (organicus) életnek, az azzal elválasztathatatlanúl öszszeköttetett erő kimerítésnek és anyagos (materialis) eldörgöltetésnek, az az által épen oly szükségesé lejen-

dő veszteség viszszsapótoltatásának, és következőleg az allkatórészek szünetlen változtatásoknak, az eleven természetnek a' hólttal való mindenkori csatájának, — örökre talpképzetek maradni tartoznak minden rendszerre és az élettel való minden bánásnak nemére nézve. — Ezt a' szót életerő könnyen felcserélhettem vólna a' csiklándhatóság (irritabilitas) nevezettel, hogy az egésznek a' mostaniságból több mázt adjak; de én az elsőbbet magában foglalóbnak és arányosabnak találtam. — Gyönyörüséggel nézem én, hogy a' legújabb kinézés, melyet az igazi (nem ábrándozó (fanaticus) természet-bölcsesség (naturae philosophia) ád, a' valóságban a'val megegyez. De ezen könyvnek rendeltetésére nézve felesleges és arány ellenvaló vólna, a'nak mélységébe beereszkedni, és az által az a' köz értelmességét könnyen elvesztette vólna, a' mi a'nak szükséges.

A' mi ezt a' szót: „élet meghoszszabbítás" illeti, a' mi némelyeknek botránkoztató vólt, kérem, gondolják meg, hogy hiszem itt nintsen a' természet lehetségének határán túl való élethoszszításról a' szó', és a' nemis lehet, hanem a'nak csak a' legszélsőbb arányáig, és hogy azt ugyan épen azon igazság-

gal élet meghoszszabbításnak nevezheti az ember, velaminthogy minden ember a'nak az ellenkezőjét élet megrövidítésnek szabadon nevezni szokta.

A' mi az új tóldalékokat illeti, a' többek közt csak némelyeket nevezek: nevezetes példáji a' leghoszszabb életnek, — a'nak, a' nem, életneme, 's a' t. szerént való megvizsgáltatása, — az ifjúságbéli testi és erkölcsi puhaság ártalmairól való jegyzékek, és egy orvosi asztal-köny. — A' szövetet (textust) is a' lehetségig megtisztítottam, a' külföldi és műszavaktól, és az elkerültethetetleneket megmagyaráztam.

Szabad è nekem ezen új megjelenéskor még egy kívánságomat ide ragasztani, a' mi a'ból áll, hogy, ezt a' könyvet csakugyan használnák már valahára jobban, mint sem a' mint e'dig, az ifjuság oktattatására. — Ez eredetiképen az ifjúságnak íraték; az ifjúság azon igazi időszúrát, hogy az élet barátjait és ellenségeit ismérni tanúljuk, az élet hoszszaságának és az élet szerencséjének talpkövét letegyük, és valamely a'hoz mérsékeltetett élet nemét hozzunk be. Úgy is íraték ez a' könyv, hogy e' minden ártalom nélkül az ifjú embereknek kezekbe adathatik, és hogy e' nem csu-

pán az ő testi, hanem erkölcsi képeltetésekre is olvastathatik. Az én meggyőződésem szerint a' 14-dik esztendőtől fogva való időszakasz legalkalmatosabb a'ra, kivált, egy bizonyos feslettségnek az elkerültetésére, a' miről való intés azután rendszerént késő jö el.

Berlinben. 30. Martiusban. 1805.

A' Szerző Előszava
az ötödik kiadáshoz.

Örömöm és nagy jutalmam az az én öregségemben, hogy ez a' már 30. esztendő előtt íratott könyv még mindég olvastatik és hasznot szül, sőt hogy, a' szünetlenül folyvást-tartó utánanyomtatásoknak ellenekre, új törvényes kiadás szükséges, a' mi engem a'ra bírt, hogy én ezt a' könyvet sok helyeken megjobbítsam, és tökélletesítsem, sőt még különös új tárgygyal is: „Az élettörvényeinek különös alkalmaztatások az embereknek különös mértékletekre, állkatmányokra és életnemekre" megszaporítsam; a' mi, úgy vélem, az egésznek tökélletességét, jobb megértethetését, és használtatását előmozdítani fogja.

Ez az új általnézés csudálatosan összeköti az én öregségemet az én ifjúságommal, és mélységes háládatossággal teljes megilletődés fogja el az én lelkemet, ha én e'nek a' könyvnek az eredetét, és a'nak, minden re-

ménységemet felülmúló, következését összehasonlítom. Talám még egy könyv sem származott úgy a' szívnek belső rejtekéből, mint ez, talám még egy könyv sem eredett soha, oly kevés könyv-írás szándékkal. Az én legelső ifjúságomtól fogva eltöltött engem a'nak talp-képzete (fundamentális ideája); én azt örökké maggammal hordoztam, és már 1785-iktől fogvást a' vólt az én kedves foglalatosságom, hogy azt magamnak megvilágosítsam, és leírjam. De csak a' reggeli csendes óra vólt a'nak szenteltetve. Az én reggeli áhítatosságomnak nem könyv-írás volt az aránya, hanem az én legbelsőbb meggyőződéseimnek és érzelmeimnek az örök igazságnak világossága előtt való kiöntetése, a' mely ő általa megkísírtetve, és neki szenteltetve, vólt, az ő embereinek javokra. Azután sármazék az a' képzet (idea), hogy ezeket az egyed munkákat összze kell fűzni, és egy könyvvé kell változtatni, és így, minekutána a' legtulajdonabb értelemben kilencz esztendeig dolgoztam azon, megjelenék 1795-ikben ez a' könyv legelőször.

Az Isten megáldotta ezt. Tudom bizonyos példákból, hogy az által sok ifjak a' hímség (virtus) és mértékletesség útján megtartattak.

Hálá légyen azért egyedül neki! Szentelje ő ezt meg tovább is, és e' folytassa, — mikor én többé nem is leszek — a' jótételt, a' tisztaságnak, ártatlanságnak, mértékletességnek, kegyes indúlatnak, mind a' testiekben mind a' lelkiekben, föként az ifjúság szívében való elterjesztetését, és az által nem csupán az egészséges és hoszszú földi, hanem az örök életre is idvességesen dolgozzék!

Berlinben. 27. Octoberben. 1823.

Tartalom

Elmélkedö (theoretica) Rész.

I. Ezen tudomány történetei.

Az Egiptombélieknél és Görögöknél — vénségápolgatás (gerocomica) — testgyakorlás (gymnastica) — Hermippus — ezeknek állapotjok a' közép korácsban (medium aevumban) — Paracelsus Theophrastus — csillagjósoló rendút (methodus' astrologica) — nyakbakötő szerek (talismanok) — Thurneissen — Cornaró és az ő szoros élésrende (diaeteticája) — általtöltés rendútja (methodus transfusionis) — Baco — St. Germain — Mesmer — Cagliostro — Graham.

II. Az életerőnek és általjában az élettartásának megvizsgáltatása.

Az eleterő tulajdonságai és törvényei — élet értelme — élet elfogyása, magának az életmunkának elválhatatlan következése — élet aránya — élet tartosságnak okai — élet fogyásnak késleltetése — élet hoszszabbítás lehetössége — lassán és hamar élni — kiterjedő és hathatós élet — az álom.

III. A' növevényeknek élet-tartósságok.

Azoknak különbségek — esztendősök, kétesztendősök, sokesztendősök — azon kürnyűlállásokról való tapasztalások, melyek ezt meghatározzák — a'ból következések — az élethoszszabbítás főelejeire (fő principiumaira) való alkalmaztatás — a' nemzésnek és mivelésnek a' növedékek élethoszszaságokba való sarkalatos befolyása.

IV. Az élőállatoknak élettartósságok.

Tapasztalások a' növedék-élőállatokról — férgekről — bogarakról — általváltozás (metamorphosis) sarkalatos élethoszszító szer — két életüek (amphibiumok) — halak — madarak — emlős élőállatok — következések — az emberedésnek és növésnek — a' műszerség (organismus) tökélletességének vagy

tökélletlenségének — a' hírtelenvaló vagy lassú élet elenyészésnek — a' viszszapótolásnak (restauratiónak) befolyása az élet hoszszaságába.

V. Az embereknek élettartósságok.

A' hihetetlennek látszó főatyák korácsoknak (patriarchák aetásoknak) magyarázatja — a' világ korácsának semmi befolyása nints az ember élet idejébe — példáji a' vénségnek a' Zsidóknál — Görögöknél — Romaiaknál — az adószámszerei (lajstromai) Vespasianus alatt — az öregség példáji a' Császárokban, Királyokban és Pápákban — II. Fridrik — a' remetékben és szerzetesekben — bölcsekben (philosophusokban) és tudósokban — tanítókban — költőkben (poétakban) és művészekben (Künstlerekben), a' legnagyobb öregség találtatik a' falusiak, vadászok, kertészek, katonák és dalnokok (matrózok) közt — példák — kevesebbek az orvosok közt — legrövidebb élet — a' korácsnak az éghajlat (clima) szerént való különbsége.

VI. Következések a' tapasztalásokból. Az ember élet arányának (czéljának) meghatároztatása.

Függetlensége általjában a' köz halandóságnak némelyeknek az öregségektől — az élethoszszaságába való befolyása a' fekvésnek (situsnak), éghajlatnak, levegőég mérsékletének (temperaturájának), állandósságának — szigetek és félszigetek — a' vénséggel legbővölködőbb tartományok Europában — a' természetes élet haszna — a' két legrettenetesebb szörnyűsége a' halandóságnak az újabb időkben — a' mindenben való középség (mediocritas) — házasságnak — nemzetségnek — munkásságnak — mértékletességnek — csínosodásnak (culturának) — falusi életnek élethoszszító ereje — az emberekben is lehető megifjodás — az ember életarányának meghatároztatása — a'nak általjábanvaló és hasonlíttatott tartóssága — az utóbbiakról való számszerek.

VII. Szorosabb megvizsgáltatása az ember életének, a'nak főokainak, és az ő magasabb 's értelmi (intellectuális) tökélletességének, a'nak tartosságába való befolyására nézve.

Az ember élete legtökélletesebb, hathatósan legerősebb, és leghoszszabb minden hasonló műszeres (organicus) életek között — valóságos értelme ezen életnek — a'nak főokai — kívelről való hozzá menetel — elhasonlítás (assimilátio) és élőállatosítás (ani-

málisatio) — táplálás és a' műszeres anyag megnemesités — az erőknek és műszereknek önelemésztődések maga által az élet által — elválasztatások és széjjelszedetések az elviseltetett részeknek — az életre szükséges műszerek (organumok) — az élet története — okai az ember oly különösen hoszszú élettartósságának — a' magasabb gondolkozó erőnek és észnek a'bavaló befolyása — honnét van az, hogy az emberekben, a' kikben a' hoszszú életre való tehetség legerősebb, még is a' halandóság legnagyobb?

VIII. Némely emberek élethoszszaságoknak különös talpai (fundamentomai) és ismértetőjelei.

A' hoszszú életre való alkalmatos vóltnak főszúratai (főpunctumai) — jó gyomor és jó emésztő allkatmány, egészséges fogak — jól műszereztetett (organisáltatott) mejj — nem igen csiklándós szív — a' természetnek jó viszszapótoló (restauráló és gyógyító ereje — illendő lépcsője és elosztatása az életerőnek, jó mértéklet (temperamentum) — összeillő (harmonicus) és hibátlan testallkatmány — a' test szövetének (texturájának) közép miniműsége — egy sem különösen gyenge rész — a' nemző erőnek tökélletes műszereztetése (organisátiója) — képe egy hoszszú életre rendeltetett embernek.

IX. Az élet hoszszításra való különböző új rendszereknek (systemáknak) megvizsgáltatások, és az egyetlenegy lehetős, 's az ember életére legjobban illő, rendszernek megállapíttatása.

Életélixir, aranytinctura, csuda-essentzia, 's a' t — keményítés, — semmitsem csinálás, és az élet munkásságát nyugtatás — minden betegség okait és a' külső elemésztődést (consumtiót) eltávoztatás — szapora élet által való élet meghoszszabbítás — egyetlenegy rendút, az ember életét meghoszszabbításra — illendő összeköttetése a' négy fő jelentésnek (indicatiónak) — életerő szaporítás — műszereknek erősíttetések — életfogyásnak mérsékeltetésse — viszszapótolásnak előmozdíttatása — ezen rendútaknak a' különböző allkattmány — mértéklet — életidő — éghajlat által való változtatgatások (modificátiójok).

II.

Gyakorló (practica) Rész.

Első Szakasz.

Az életet rövidítő szerek.

I. Puha nevelés.

II. Szerelembéli vásottságok — nemzőerő elpazérlás — mind testi mind erkölcsi onánság.

III. A' lélek erejeinek mértékletlen szorongattatásaik.

IV. Nyavalyák — oktalan bánás azokkal — erőszakos halál nemei — öngyilkosságra való indúlat.

V. Tisztátalan levegő — együttlakások az embereknek a' nagy városokban.

VI. Étel 's italbéli mértékletlenség — a' fínumíttatott szakácsság, szelletes (spirituosus) italok.

VII. Élet rövidítő lélek állapotjai és indúlatok — roszsz kedv — felette nagy munkásság.

VIII. Haláltól való félelem.

IX. Henyélés — dolgatlanság — unalom.

X. Feltekertetett képzelődő erő — nyavalyát képzelés — érzékenykedés (Empfindeley).

XI. Mind testi mind ragadó mérgek.

XII. Öregség — a'nak idejénvaló beóltatása.

Második Szakasz.

I. Jó testi eredet.

II. Okos testi nevelés.

III. Munkás és dolgos ifjúság.

IV. Ifjonta és a' nősségen kívül a' testi szerelem élemétől (Genussatól) való önmegtartóztatás.

V. Szerencsés házasság.

VI. Álom.

VII. Test mozgása.

VIII. Szabad levegővel való élés — hőségnek enyhes mérséklete.

IX. Falusi és kerti élet.

X. Útazás.

XI. Tisztaság és bőr csínossága — vászon és flanér köntösről.

XII. Jó élésrend (diaeta) és étel 's italbéli mértékletesség — fogakat megtartás.

XIII. Elme nyugodalma, — megelégedés — élethosszsztító lélek állapotja, és foglalatoskodások.

XIV. Érzékeknek (sensusoknak) gyönyörűséges és mértékletesen használtatott izgatásaik.

XV. Nyavalyákat elkerűlés és az azokkal való okos bánás, — orvossággal és orvossal való illendő élés — házi és úti szered (patika).

XVI. Hírtelen halál veszedelmeiből való megszabadítás.

XVII. Öregség és az azt illető ápolgatás.

XVIII. Lelki és testi erőknek miveltségek (cultúrájok).

XIX. A' feljebbvaló törvényeknek a' különös mértékletekre (temperamentumokra), állkatmányokra (constitutiókra), és élet nemeire való alkalmaztatások.

„Opus Celeberrimi Hufeland per Auctorem me-
„ritissimum in emolumentum Patriae Hungarae jam
„bis in lingvam hungaricam translatum, nunc ter-
„tia vice novis conatibus elaboratum, non nisi prin-
„cipia Hygieae ac Medicinae rationalis scitu summe
„necessaria continens, Religionis, Statusque publici
„venerationem inculcans, impressione dignissimum
„est.

Franciscus Bene m. p.
Professor Medicinae practicae, Senior et Directoris Facultatis Medicinae vicem gerens.

Elmélkedő Rész.

Első Tanítás.

Ének a' tudománynak a' történetei.

Az Egiptombélieknél és Görögöknél — vénség ápolgatás — test gyakorlás — Hermippus — ezeknek állapotjok a' középkorácsban — Paracelsus Theophrastus — csillagjósolási rendút — nyakszerek (talismánok) — Thurneissen — Cornaro és az ő szoros élésrende — általtöltés rendútja — Baco — St. Germain — Mesmar — Cagliostro — Graham.

Az egész természeten keresztül fújdogál és munkálkodik ama' megfoghatatlan erő, amaz eszközetlen kifolyása az Istenségnek, melyet mi életerőnek nevezünk. Mindenütt oly tüneményekre és munkálkodásokra bukkanunk, melyek a'nak jelenlétét, bátor végetlenül különböző változtatgatásokban és képekben, nyilvánságosan megbizonyítják, és az élet a' minket körülvevő egész természetnek hozzánk való kiáltása. Az élet az, a' mi által a' kő meggömbölyödik és megjegesedik (crystallizálódik), a' növedék éldegél (vegetál), az elő állat érez és munkálkodik; — de a' tökélletességnek legmagasabb fényében és kiképeltetésében jelenik a' meg az emberben, a' látható teremtménynek legfölsőbb tagjában. Keresztül mehetünk a' lévőknek (enseknek) egész sor-

okon, scholsem találjuk a' természet majd csaknem minden eleven erejeinek oly tökélletes összeköttetéseket, scholsem találjuk az élet hathatosságát, oly tartóssággal összeegyeztetve, mint itt. Semmi csuda tehát, hogy ezen jószágnak legtökélletesebb birtokosa oly nagy becsben tartja azt, és hogy már csupán az életről és lételről való gondolat-is oly nagy izgatás mi ránk nézve. Minden testet a'nál derekabnak tartunk, mennél több életet és élet-értelmet tulajdoníthatunk a'nak. Semmi a'nyira mi bennünk nem dolgozhatik, oly áldozatokat nem okozhat, és a' mi legtitkosabb erejeinknek legrendkívülvalóbb kifejtetéseket és erőlködéseket úgy véghez nem viheti, mint az azt megtartásra, és a' kétséges szempillantatbéli megmentésre való ösztön. Még az élet éleme (a) és öröme nélkül is, még a'ban is, a' ki gyógyúlhatatlan fájdalmakban szenved, vagy a' setét fogságban szabadságát örökre siratja, megtartja az élet és létel gondolatja a' maga kellemét, és a' legfínumabb érző műszereknek általjában csak az emberekben lehetséges széjjelbomlások, a' belső érzékeknek végső megsetétülések és megöletések szükség a'ra, hogy az élet különbségtelenné (indeferenssé) és gyülölségés-

(a) Élem, Élemet. R. Vita, v. Aetas, Tempus vitæ. l. Sándor. Élem olyan szó, mint kell-em, hisz-em esz-em. Továbbá, élemtől származik: élem-ed-ik. Az a' szó tehát ususára nézve régi, mint Sándor bizonyítja; derivatiójára nézve törvényes. Én csak az értelmét szaporítottam meg, Fruitió, Usus. Genuss De e're a' primitivuma vezet. Mert; él vele, vagy, valamit: er geniesst es — Fruitur eo.

sé tétessék. — Ily bölcsen és belsőképen szöveték összze az élet szeretete, az a' gondolkodó lévőknek oly érdemes ösztöne, az a' mind a' különös mind a' köz bóldogságnak oszlopa, a' mi lételünkkel! — Igen természetes vala tehát, hogy az emberben ez a' gondolat ébrede fel: Hát nem lehetséges-é a' mi lételünket meghoszszabbítani, és az ezen jósággal való csak igen mulandó élésnek nagyobb kiterjedést adni? És valóban az a' kérdés elejétől fogva foglalatoskodtatá az emberiséget különbözőképen. Ez a' legelmésebb fejeknek kedves tárgyok, az ábrándozóknak (fanaticusoknak) tolakodó helyek, a' vásárkiáltóknak (agyrtáknak) és ámítóknak fő csalogató-étkek vala, a' kiknél elejétől fogva találhatni, hogy vagy a' szelletekkel (spiritusokkal) való társalkodás, vagy az aranygyártatás, vagy az élet hoszszítás vólt az, a' mivel a' nagyobb községet horgászták. Nevezetes dolog, és az emberi elme történetének tóldalékja, azt látni, milyen, különbkülönbféle, gyakran egészen ellenkező, útakon reménylék az emberek ezen jószágnak az elérethetését, és mivel még a' legújabb időkben-is a' Cagliostrók és Mesmerek sarkalatos tóldalékokat szolgáltatának a'hoz, tehát reménylem, hogy engedelmet nyerek, ha a' lassán lassán előjött élethoszszítás rendútainak rövid tekintetét előrebocsátom, minekelőtte az én főtárgyamra általmennék.

Már a' legrégibb időkben, az Egiptombéliek, Görögök és Rómaiak közt mozgásban vala az a' képzet (idea), és már a'kor Egiptomban, a' sok oly tündéres képzeteknek az anyjokban, mesterséges és ter-

mészetlen szerekre vetemedének ezen arányra nézve, a' mire valóban a' hőség és áradások által egészségtelenné lett éghajlat adhata alkalmatosságot. Azt hitték, hogy az élet megtartatását az okádásban és izzadásban találták meg: és közönséges szokássá lőn, hólnaponként kétszer okádtató szert bevenni, és e' helyett: hogy vagy? így kérdék egymást: hogy izzadsz?

Egészen másként képelé ki magát ez az ösztön (instinctus) a' Görögök közt, a' tiszta és szép természetnek befolyása alatt. Kevés idő alatt meggyőződtek az emberek a'ról, hogy egyenesen a' természettel való okos élés, és a' mi erejeinknek szünetlen gyakoroltatások a' legbizonyosabb eszköz, az életerő erősítésre, és a' mi életünknek meghoszszabbíttatására. Hippocrates és minden a'kori bölcsek (philosophusok), és orvosok, semmi más szereket nem ismérnek, mint a' mértékletességet, a' szabad és tiszta levegővel való élést, ferdőket, és kivált a' naponkéntvaló test dörgölést, és a' test gyakorlást (gymnasticát). Az utólsóban legnagyobb bizodalmokat helyhezteték. Különös rendútak (methodusok) és törvények határoztatának meg, hogy kelljen a' testnek különbkülönbféle, erős és gyenge mozgásokat adni; és a' testgyakorlásnak különös mestersége, a' gymnastica, támada a'ból, és soha el nem felejté a' legnagyobb bölcs, és túdós is, hogy a' testgyakorlásnak a' lélekgyakorlással egyenlő arányosságban kell maradni. Ezt valóban rendkívűlvaló tökélletességre vívék, hogy kelljen ezt a' majd csaknem elmúlt mesterséget az embereknek

különböző természetekhez, helyheztetésekhez, és szükségeikhez alkalmaztatni, 's azt azon eszközül használni, hogy kelljen az ember belső természetét mindég illendő munkásságban megtartani, és az által nem csak a' betegségokait tehetetlenekké tenni, hanem még a' már kitört nyavalyákat is meggyógyítani. Egy bizonyos Herodicus a'nyira méne hogy még a' maga betegeit is sétálni menni, magokat dörgöltetni, és, mennél inkább fárasztá ő ket a' nyavalya, a'nál inkább az inashús erejeinek erőlködések által ezt a' fáradságot meggyőzni, készteté; és neki szerencséje vala, a' maga rendúta által oly sok gyengélkedő embereknek számtalan esztendőkkel az életeket meghoszszabbítani; hogy még Plátó is azt hányja neki szemére, hogy azon szegény emberekkel igen igazságtalanúl bánna, azoknak a' mindég haldokló életeket egész a' vénségig a' maga mestersége által meghoszszabbítván. Az élet megtartásról és meghoszszabbításról való legvilágosabb és legtermészetesebb képzeteket Plutarchusnál találjuk, ki a' legszerencsésebb öregség által a' maga rendeléseinek (præscriptiójainak) igazságokat megbizonyitá. Ő a' maga tanítását a' következendő, már a' mi időnkre is hasznos törvényekkel zárja be: a' fejet hidegen, a' lábakat melegen szükség tartani; a' helyett hogy minden roszszúllételkor egyszeriben orvossággal éljen az ember, inkább egy nap bötöljön; és a' lélek mellett a' testet el ne felejtse.

Különös rendút vala, az életet a' vénségben meghoszszabbítani, a' mely hasonlóképen a' legrégibb időkből származik, a' vénségapolgatás (gero-

comica), az a' szokas, hogy kelljen a' vén elaggott testet a' friss és virágzó ifjuságnak közelvaló levegö-köre (athmosphærája) által megifjítani, és megtartani. A' legismeretesebb példa e're a' Dávid Király történetében van; de az orvosok irásaikban több nyomait találja e'nek az ember, hogy ez a'kor igen szokott és kedves segedelme vala a' vénségnek. Még az újabb idökben is haszonnal követék ezt a' tanácsot; a' nagy Boerhaave egy öreg Amsterdami polgármestert két ifjú ember közt hálata, és azt állitja, hogy az öreg az által a' frisseségében és erejeiben szaporodék. És valóban, ha az ember meggondolja, mit vihet véghez az a'kor felvágatott élöállatoknak életpárájok; a' szélütött tagokban, és az eleven élöállatoknak felfektetések a' fájdalmas bajokban; tehát nem látszik ez a' rendút megvettetésre méltónak lenni.

Felette hihetö; hogy ezeken a' képzeteken épült az a' nagy érdem, melyet a' Görögöknél és Romaiaknál a' tiszta és egészséges lélekzet ihlésnek (a) (afflatusnak) tulajdonítának. Ide tartozik egy régi felülirás, melyet a' múlt században Rómában találának, és igy hangzik:

(a) Ihlem: Afflo, inspiro. ich blaſe an, hauche an. — Ihletni: inspirari, afflari. angeblaſen, angehauchet werden. — Ihlés: Afflatus, inspiratio. Die Einhauchung, Anblaſung. Parizpápai. A' Sz. Irás fordittatásában is igy van a' Magyar Fordításban: Inspiratus est a' Spiritu Sancto: Ihletett a' Sz. Lélek által.

Aesculapio et Sanitati
L. Clodius Hermippus
Qui vixit Annos CXV. Dies V.
Puellarum Anhelitu
Quod etiam post mortem ejus
Non parum mirantur Physici.
Jam posteri, sic vitam ducite.

---

az az
Aesculapiusnak és az Egészségnek
L. Clodius Hermippus által
Ki 115. esztendőt, 5. napot éle,
Leányoknak Íhlésekkel
A' mit az ő halála után is
Nem kevéssé csudálnak a' Természettúdók
Már maradékok így éljetek

Ez a' felülírás akár igaz akár nem; elég az, hogy még az elején ezen századnak egy irásra ada az alkalmatosságot, melyben egy Cohausen nevű Doctor igen túdósan megmutatja, hogy azon Hermippus Rómában árvaháznagy (a) (árvaház-elöljárója), vagy lyányoktanítója vala, a' ki mindenkor kis leánykáknak kögökben (b) (circulusokban) éle, és é'pen az által az életét oly meszszire hosszíttá. Tehát ezt a' jóakaró tanácsot adja, hogy az ember magát reggelenként és estvénként kis ártatlan lyánkák által íhlettesse, és benne bizonyos legyen,

(a) Árvaháznagy, mint: Nász-nagy, Had-nagy, Várnagy.

(b) Kög: Circulus, Circus. Ein Zirkel, Kreis. Párizs.

hogy az által az életerőknek erősíttetésekre és megtartatásokra hitel felett sokat segít, mivel, magoknak a' bölcsköveseknek (a) (adeptusoknak) kimondások szerént, az ártatlanság lélekzetében legtisztábban lakozik az első anyag (b).

De ezen tárgyról való új és csuda képzetekben legtermékenyebb vala a'ma' középkorácsnak (c) (medium ævumnak) az ezeresztendős éjtszakája, melyen az ábrandozás (d) (fanatismus) és babonásság minden tiszta és természetes értelmeket számkivetének, a' hol először a' klastromoknak tűnődő (speculativus) tunyaságok ezt 's amazt a' chemiai 's természettudományi (physicai) találmányt okozá, de azokat inkább az értelmeknek összvezavartatásokra, mint sem az isméret rendbeszedetésére használá. Azon éjtszaka ez, melyen az emberi elmének legtündéresebb szüleményei kiköltek, és a' megboszorkányozásnak, testek vonszóságoknak (sympathiájoknak), bölcsőnek (lapis philosophicusnak), titkos erőknek, tenyérből jósolásnak (e) (chiromantiának), kabbaláh-

(a) Bölcsköves: Adeptus. Adepti dicuntur a Chymicis, qui — lapidem philosophorum consequuti sunt. Blancard Lexic.

(b) Anyag: Materia. Sz. Sándor.

(c) Korács: Aetas. Kom. Sándor.

(d) Ábrándozás: Fanatismus. Abaújvármegyei szó. Olyan cselekedetet teszen, a' mely szem felfordúlással, kezek kiterjesztésekkel, az egész testnek hajtogatásával mén véghez.

(e) Jósolni: Prædicere, Augurare, Divinare, Vaticinari. Sándor. — Én mindég e'vel a' szóval fogok élni,

nak, mindszernek (a) (panaceának) 's a. t. ama csuda képzetei világra tételének, vagy legalább kiképeltetének (kiformáltatának), melyek fájdalom, még mindég folyamatban vannak, és csak megváltoztatott és megmostanisíttatott képben még mindenkor az emberi nemnek elcsábíttatására szolgálnak. Ezen elme setétségében nemzödék az a' hiedelem is, hogy az élet megtartást és meghoszszabbítást, melyet e'dig mint a' természet ajándékát legtermészetesebb szerekkel kerestek, chemiai elváltozásokkal, az első anyag segítségével, a' mit a' lecsepegtető görbetökben (retortaban), gondolának megfogni, a' gonosz csillagzatokat elkerülés, és hasonló esztelenségek, által meg lehetne szerzeni. Szabad legyen nekem ezek közzül, az emberiséghez érkezett javaslások közzül, némelyeket nevezni, melyek minden képtelenségeik mellett is, csak ugyan hitelt találának.

Egy a' legszemtelenebb kérkedök (charlatánok) és felette dicsekedő élethoszszítók közzül való vólt Paracelsus Theophrastus, vagy, a' mint az ő egész, öt jelelő neve vala: Hohenheimi Bombast Paracelsus Theophrastus Aureolus Filep. A' félvilágot összecutazá, minden helyekről és szugokból orvosi-rendeléseket (recipéket) és csuda szereket horda összc, 's kivált, a'

midőn magica præstigiatiót akarok kifejezni, hogy meg különböztessem az astrologust, az astronomustól — a' kit csillagból jövendölőnek, amazt pedig csillagból jósolónak, hívok.

(a) Mindszer: Universalis medicina, Panacea. — Olyan szó mint: mind-szent: omnes Sancti.

mi még a'kor ritkaság volt, a' bányákban az ércz ismereteket és az azokkal való bánásokat tanúlá. A' maga pályafutását a'val kezdé el, hogy mindent leronta, a' mit a'dig tanitának, minden főoskolákkal a' legnagyobb megvetéssel bána, magát mint a' világnak legelső bölcsét és orvosát úgy adá elő, és szentűl fogadá, hogy nints oly nyavala, a' melyet ő meg nem gyógyíthat, és nintsen oly élet, melyet ő meg nem hoszszíthat. Az ő negédességének, és azon hangnak bizonságára, melyel a' XV-ik századbéli vásárkiáltók (a) a' magok községeket megszólíták, csak az ő főmunkájának kezdetét hozom fel: „Utánnam, én nem utánatok, Avicenna, Rhases, Galenus, Mesue, utánam, és én nem utánatok, ti Parisiak, ti Montpelieriek, ti Svábok, ti Meisseniek, ti Kölniek, ti Bécsiek, és a' mi a' Duna és Rhein melljékén fekszik, ti tengeri szigetek, te Olaszország, te Dalmatia, te Athen, te Görög, te Arabs, te Izraelita, utánam, és én nem utánatok; Enyim az egy uraság (monarchia)!" Látni való hogy ő nem hibázék, midőn magáról mondá: „A' természet nem vékonyra font engem; nem is természete az a' mi földünknek, mi kik a' fenyű-tobozok (b) (pineus strobilusok) közt növünk fel." De azzal az ajándékkal bírt, hogy

(a) Vásárkiáltó. A' kóldúsokkal szokták a'vásárt kikiáltatni, mikor lesz az, 's a' t. — innét metaphorice, vásárkiáltó, Németül: Marktschreyer. Magyarúl is élhetünk ezen metaphorával, a' charlatánok nevekűl.

(b) Toboz a' fenyőfán: Conus abiegnus. Strobilus. Sándor.

a' maga esztelenségét oly homályos és titkolódzó, nyelven tudá elő adni, hogy a'ban az ember a' legnagyobb titkokat sejdítá, és még most is azokat keresi a'ban, és hogy legalább teljes lehetetlenség vala azt megczáfolni. Mind ezek által, és az új, 's szembetűnő munkáik által némely szereknek, melyeket ő legelőször ültete az orvostudományba, bámúlásra méltó érzelmet csinála, és az ő híre úgy elterjede, hogy ő hozzá az egész Európából tanítványok és betegek csődűlének, és hogy még egy Rézmán (a) (Erásmus) is a'ra bírhatá magát, hogy őt kérdje tanácsúl. Ötvenedik esztendejében meghala, bátor a' halhatatlanság kövével bíra, és ha ezt a' növedék kénkövet szorosabban megvizsgálja az ember, úgy találja, hogy a' semmi nem egyébb vala, hanem némely hevítő, a' Hoffmann olujához (b) (liquorjához) hasonló, szer.

De nem elég hogy a' természetitkát (chemiát), és a' szellet (c) (spiritus) országának titkait összehívák, a' mi napjainknak meghoszszabbíttatásokra, még a' csillagzatokat is kellett a'ra használni, A'kor közönséges hiedelemmé lőn, hogy a' csillagzatok (melyeket csak nem gondolhata az ember egészen henyéknek) befolyások az embereknek életeket és történeteket igazgatják, hogy minden bújdosó-csillag (planéta), és a'nak feltetszése, az a'ban nemzetett lévő (ens) egész lételének a' jóra és roszszra bizonyos

(b) Rézmán: Erasmus. Párizp.

(c) Olu: R. Liquor. Sándor.

(d) Szellet: R. Spiritus. Idem.

arányozatot adhat, és hogy következőleg a' csillagból jósolónak (astrologusnak) csak a' születés óráját és perczét kelle vala megtudni, hogy a'nak mértékletét, lélek tehetségeit, történeteit, betegségeit, halálának nemét és napját meghatározhassa. — E'ben a' hiszemben vala nem csupán a' nagy csoport, hanem az a'kori legnagyobb, legértelmesebb, és legokosabb személyeknek seregek is, és csudálkozásra méltó, milyen soká, és milyen erősen ragaszkodának a'hoz, bátor a' példák nem hibázának, a' hol a' jósolás nem süle el. Püspökök, Főpapok, híres bölcsek és orvosok üzék a' bújdosó-csillagból való jósolást, sőt még a' mindenségekben (a) (universitásokban) is tanításokat tartának a'ról, szintúgy mint a' szúratok (punctumok) mesterségekről és kabbaláról is. Megmutatásúl szabad legyen nekem egy két szót a' híres Thurneissenről, ezen nemben a' legfényesebb tüneményről, és valóban egy megkülönböztetett emberről, szólani. Ő a' múlt században Berlinben a' Választó-Fejedelmi Udvarnál Fejedelemorvosa, titkács (chemicus), születés-jósoló, kalendáriom-csináló, könyvnyomtató, és könyváros, egy személyben minden, vala. A' csillagjósolásban oly nagy becsülete vólt, hogy Német-Lengyel-Magyar-Dán-, sőt magában Anglusországban is csaknem minden tekintetes házban egy gyermek sem születék, hogy azonnal követet nem küldöttek vólna ő hozzá a' születés órának meghatároztatásával. Gyak-

(a) Mindenség: Universitás. Der allgemeine Hauffe. Párizp.

ran 8, 10, 12, ily születésórájai érkezének egyszerre ő hozzá, és utóljára úgy megterhelteték, hogy neki segédeket kelle ezen munkára maga mellett tartani. Még most is teménytelen sok ily tudakozódás kötetei vagynak a' Berlini könyvtárban, mellyekben, még az Ersébet Királyné levelei is megjelennek. Ezenkívül még esztendőnként csillag-jós (a) (astrologus) kalendáriomot is íra, melyben nemcsak általjában az esztendő természete, hanem a'nak még a' főtörténetei és napjai is rövid szókkal vagy jegyekkel előadatának. Az igaz, hogy rendszerént csak az esztendő elmúltával adá ki azoknak a' magyarázatjokat; mindazáltal van a'ra is példa, hogy ő jó szó és pénz által a'ra vétetheték, hogy azokat előre közölte. És csudálni kell, hogy mit vihet véghez a' meghatározatlan jósoló mondásnak mestersége, és a' történetnek kedvezése; ez a' kalandáriom 20 esztendeig állot fel, azt kapva kapták, és a' szerzőnek más vásárkiáltások mellett néhány 100,000 forintból álló vagyont szerze.

De hogy lehetett egy oly mesterségben, mely az emberek életeknek a'nyira meghatároztatott és elkerülhetetlen határokat tön, a'nak meghoszszabbíttatására szereket találni? Az a' következendő elmés úton esék meg: Azt vevék fel, hogy valamiképen minden ember bizonyos csillagzatnak a' befolyása alatt áll, épen úgy minden más testnek, növényeknek és élőállatoknak, sőt egész tartományok-

(a) Jós: Magus, Incantator, Incantatrix, Pytho, Divinus, Vates, Saga. Ein Zauberer, Wahrsager. Párizsp. — Somogyban mondják: Javas.

nak és különös házaknak, mindegyiknek különös csillagzatjok van, mely által igazgattatnak, és kivált a' bújdosócsillagok és érczek közt szoros összeragadás és vonszóság (sympathia) vala. Tehát mihelyest tudta az ember micsoda csillag-feltetszésektől és csillagzatoktól származnak valamely embernek a' betegségei, és szerencsétlensége, mindjárást nem vala egyébb szükség, hanem hogy csupán olyan ételekkel, italokkal és lakhelyekkel éljen, melyeken ellenkező bújdosó csillagok uralkodnak. Ez egy egészen új élésrendet (diætat) ada, de az igaz, hogy egészen más nemût, mint sem a' milyen a' Görögöké vala. Ha olyan nap fordúlt elő, mely a' maga különösen szerencsétlen feltetszése által terhes nyavalyákkal 's a' t. fenyegetődzék, a'kor más helyre méne az ember, a' mely barátságos csillagzat alatt álla, vagy olyatén tápláló szerekkel és orvosságokkal éle, melyek a' jó csillagzat pártfogása alatt a' roszsznak befolyását semmivé tevék (*) Épen ezen ok-

(*) Marsilius Ficinus a'kor az élet meghosszabbításról való munkájában minden vígyázó embereket inte, hogy minden hetedik esztendőben valamely csillagmagyarázótól tanácsot kérjenek, hogy a' következendő 7 esztendőben talám fenyegetődző veszedelmekről túdósításokat kapjanak, és főként a' 3 Király szereit, az aranyat, temjént, és mirrhát illendő tekíntetben tartsák, és azokkal a'nak rendi szerént éljenek. — M. Pansa 1470 eszt. a' Leipzigi tanácsnak ajánla egy könyvet: De propaganda vita; Aureus libellus, melyben ő azon uraknak igen a' szívekre köti, hogy ők mindeneknek előtte a' magok kedvező és nemkedvező kinézéseikkel megis-

okból reménylék az élet meghoszszabbítást a' nyakbakötő orvosságok (talismánok) által. Mivel az érczek a' bújdosócsillagokkal a' legszorosabb összeköttetésben állanak, tehát elég vala oly nyakszert (talismánt) magán hordani, mely bizonyos csillag feltetszése alatt alkalmatos érczekből olvasztaték, önteték és vereték, hogy az azzal összeköttetett bújdosócsillagnak egész erejét és pártfogását eltőkítse (a). És így nem csak olyatén nyakszerek vóltak, melyek valamely bújdosócsillag nyavalyáit elhárították, hanem minden csillagzati betegségek ellen valók, sőt olyanok is, melyek különböző érczeknek különös összeelegyíttetések és azoknak olvasztatások körül való különös mesterségek által azt a' csudálatos erőt kapák, hogy a' szerencsétlen születés-órájának egész befolyását megakadályoztaták, a' tisztségremehetést előmozdíták, 's a' kereskedés és házasság dolgában jó szolgálatot tevének. — Ha Mars a' Scorpio jegyben vólt a'ra veretve, és az e'ben a' csillagfeltetszésében önteték, a'kor a' győzedelmessé és megsebesíttethetetlenné tevé az embert a' háborúban, és a' Német Katonák a'nyira elvalának foglaltatva ezen képzettől, hogy azoknak egy Franczia országbéli megveretésekről azt beszéli egy Franczia író, hogy minden hóltaknak és foglyoknak nyakokban nyakszert

mérkedjenek, és minden 7-ik esztendőben vígyázzanak, mivel a'kor Saturnus, az a' gonosz ellenségeskedő bújdosócsillag, uralkodik.

(a) Eltőkíteni: Surripere, Auferre, Furari, Sándor. — Ezen szóval Szabólcs Vármegyében most is élnek, ilyen értelemben: magának eltulajdonítani.

találtak függeni. De á' bújdosócsillag — istenségeknek képek ezen végre nézve semmi hájibáji (a) (antik) ábrázatúak nem lehettek, hanem azoknak titkos tündéres termetüeknek és viseletüeknek kellett lenniek. Még van egy a' víg (jovialis) nyavalyák ellen való, a' Jupiter képével. Itt tökélletesen úgy néz ki Jupiter, mint egy vén Wittenbergi vagy Basiliai tanító. Ez egy szakálos, bundásbörrel béleltetett bő kaputrokos ember, az egyik kezében nyílt könyvet tart, a' jobbal pedig tanít. — Ezen a' tárgyon oly soká nem mulattam vólna, ha az az előbbi századoknak agyafúrtságok még kevés esztendőkkel ez előtt Cagliostro által folyamatba nem hozatott, és még a' XVIII-dik századnak utólsó negyedében imitt amott kedvességet nem talált, vólna.

Mennél helytelenebbek és összezavartattabbak valának az a'kori értelmek, a'nál bátrabbnak kell lennie előttünk azon férjfi emlékezetének, a' ki magát azokból szerencsésen kigombolyítani, és a' maga életének meghoszszabbíttatását a' természetnek és mértékletességnek útján megtalálni, tudta. Az Olasz Cornaro vala az, ki a' legegyügyübb és legszorosabb élésrenddel, és az a'banvaló példátlan állhatatossággal, magának szerencsés és nagy öregséget szerzett, mely az ő önmegtagadásának gazdag megjutalmaztatását, és a' maradékoknak tanúlságos (b)

(a) Hájibáji: Vilis, párvi pretii. Sándor. — Itt Pestvármegyében ilyen értelemben élnek vele: régi időbéli.

(b) Tanúlság, Tanúlttság: Doctrina, Eruditio, Studium. Sándor. — Tanúság: Studium, Doctrina, Eruditio. Die Unterweisung, Unterrichtung. Párizp.

(tanítással teljes) példát, ada. Nem lehet részvétel és örvendetes együttérzés nélkül, ezen 83 esztendős öreget, az ő életének és önmegtartásának történetét leírni, és mind azon vídámságokat és megelégedéseket dícsértetni hallani, melyeket ő a' maga életenemének köszön. Ő a' maga 40-dik esztendejéig dobzódó életet élt, bélfájdalomban, taghasogatásban, hideglelésben szünetlenül beteg vala, és az utólsó által végre a'nyira juta, hogy őt az orvosai a'ról bizonyossá tevék, hogy két holnapnál sokkal tovább nem élne; minden orvosságok hijábanvalók, és ő neki az egyetlenegy orvossága a' mértékletes élésrend. Követé ezt a' tanácsot, 's már néhány nap múlva jobbúlást tapasztala, és egy esztendőnek elfolyta után, nem csak tökélletesen helyreállott, hanem egészségesebb lőn, mint sem valaha életében vala. Tehát meghatározá magában, hogy még szorosabb határok közzé szorítja magát, és általán fogva többen nem részesül, hanem csak a'nyiban, a' menynyi a' lételre múlhatatlanúl szükséges, és így ő azután egész 60 esztendő alatt naponként többet nem evék, 24 lótnál, (mindent ide értvén), és többet nem ivék 26 lót italnál. E' mellett elkerüle minden erős felhevüléseket, megfázásokat, és indúlatokat, és ezen örökké egyenlő mértékletes élésrend által nemcsak a' teste, hanem a' lelke is oly meghatároztatott egyaranyúságot kapott, hogy őt semmi meg nem reszkettetheté. Nagy öregségében elveszte egy nyomos pert, a' min az ő két öcsese halálra epekedék, ő pedig csendességben és egészségben marada; a' kocsival feldüle, és a' lovak által meg-

hurczoltaték, úgy a'nyira, hogy mind keze mind lába kiméne helyéből, azokat helyre tételé, és a' nélkül hogy azon kívül valamivel élt vólna, rövid idő alatt ismét helyre álla. — De a' hoszszas szokástól való legcsekélyebb eltávozás is minő veszedelmes lehet, legnevezetesebb és bizonyító vala a' következendő dolog. Midőn ő 80 esztendős vala, ráerősködének a' baráti, hogy mivel az ő korácsa már több gyámolítást kivánna, csakugyan szaporítsa valamivel az eledelét. Ő ugyan jól látta, hogy az erőknek köz fogyásokkal az emésztőerőknek is fogyni kell, és az embernek öregségében a' táplálatot inkább kevesíteni mint sem szaporítani kellene. Mindazáltal engede, és az ételt 28, az italt 32 lótra emelé fel. „Alig kezdém el, úgy mond: ezt az élés nemét 10 nap folytatni, a' midőn elkezdék, az én elevenségem és vídámságom helyett, elcsüggedté, morddá, magamnak és másoknak terhekre lenni. Tizenketted nap múlva az óldalamba egy fájdalom esék, a' mely 24 óráig tarta, és ímé ezt hideglelés követé, a' mely 35 nap oly erősen gonoszkodék, hogy az életemről kétségbe esének. De az Isten kegyelme, és az én előbbeni élésrendem által ismét jobban levék, és most a' 83-dik esztendőmben a' legelevenebb test és lélek-állapotjában élek. A' földről lovamra felülök, meredek tetőkre felmászok, és most nem régiben ártatlan tréfával és örömmel teljes vígjátékot (komédiát) írék. Ha az én házi foglalatosságomból vagy a' tanácsból haza jövök; a'kor itthon 11. unokát találok, kiknek neveltetések, időtöltések és énekelések az én öregségem gyönyörüsége. Gyakran mag-

am is éneklek velek egyetemben, mert az én hangszózatom most-sokkal tisztább és erősebb, mint sem az az ifjúságomban vala, és semmitsem tudok a' panaszolkodásról, a' mord és szenvedhetetlen kedvről, a' mik gyakran az öregség nyilai (sorsai). „Ezen szerencsés állapotban eléré ő a' 100-ik esztendőt, de az ő példája követés nélkül marada (*).

Vólt valaha az az idő, melyben Franczia országban oly kevéssé látszának ismérni a' vér becsét, hogy XIII. Lajos Királyon, életének 10 utólsó hólnapjában, 47-szer vágának eret, és ezenfelül neki 215 hashajtót (purgatiót), és 210 hurkaöblítőt (kristélyt) adának, és egyenesen a'kor igyekezének az emberek egy épen ellenkező munka által, a' vérerekbe fris ifjú vérnek bocsáttatása által, az ember életét megifjítani, és meghoszszabbítani, és a' gyógyúlhatatlan nyavalyákat meggyógyítani. Ezt nevezék általtöltésnek (transfusiónak), és a' rendút e' vala, hogy két véreret nyitának meg és egy csőcske segedelmével egy más eleven teremtménynek verőeréből a' vért egyikbe vezeték, az alatt pedig a' más ér nyiláson a' régi vért kiereszték. Angolországban némely szerencsés kisírtések (a) (pró-

(*) Különösen kikérem, hogy minekelőtte ezt az élésrendet szoros értelemben elkezdené valaki, előre tanácsot kérjen az orvosától. Mert nem mindennek hasznos az öntartóztatást e'nyire vinni.

(a) Kisértés: Tentatio. die Verſuchung. — E' helyett a' szó helyett: próba, mindég ezen szóval élek: kisírtés. Mert próba, Latán szó, és Magyarúl tészen bizonyságot. És így helytelenúl is van alkalmaztatva. — Azonban az Úri-imádságban (vagy Miatyánk-

bák) tételének az állatokon, és valóban némely vén sánta teremtményeknek, juhoknak, bornyúknak és lovaknak, ifjú élőállat (a) vérével való megtöltetések által; a' hallás, mozoghatás és vidámság, legalább némely időre megszerezteték; sőt megkísértéték (megpróbálák), a' félénk teremtményeket vad kegyetlen teremtményeknek vérek által bátrakká tenni. Ez által elbízván magokat, semmitsem kételkedének, az embert is e'képen megújítani, Denis és Riva Doctorok valóban oly szerencsések valának, hogy egy ifjú embert, ki gyógyúlhatatlan álomnyavalyában (lethargusban) szenvede (melyben ő rajta hasonlóképen 20-szor eret nyitának), bárányvérrel való megtöltetés által, és egy őrjúltet, vérének bornyú-vérrel való felcseréltetése által, tökéllletesen helyreállítának. De mivel csak a' leggyógyúlhatatlanabb és legnyomorúltabb embereket alkalmaztaták a'ra; tehát kevés idő múlva megtörténék, hogy némelyek a' munka alatt meghalának; és azon időtől fogvást senkisem mérészlé azt többé cselekedni. Mindazonáltal itt Jenában a' barmokon-

ban), ez a' czikkely: et ne nos inducas in tentationem, így van Magyarra fordíttattvá: és ne vígy minket a' kísírtetbe.

(a) Animal: Élőállat. Párizp. — Állat, hogy animalt tegyen csak új viszszaélés. Mert, állat, a' régi és eredeti értelme szerént teszen, substantiát. Megtetszik ez a' Keresztyén Vallás legfőbb czikkelyének Magyarúl való kifejeztetéséből; a' mely így van: Az Isten állatjában egy, személyében három, az az, Deus in substantia est unus, in persona trinus. — Továbbá; Elementum: Éltető állat. Párizp.

is igen szerencsésen véghezviteték az; és valóban nem kellene azt egészen félretenni, mert, bátor a' bebocsáttatott idegen vér rövid idő alatt a' mienkké változik is, 's tehát az élet ifjításra és meghoszszabbításra a'tól keveset is lehetne reményleni; mindazáltal bizonyos nyavalyákban, kivált a' lélekében, és az ideg (a) rendszerében (nevorum systemáében), az új vérnek a' legnemesebb élet-műszereibe való hirtelen és szokatlan benyomása, nagy és hasznos lázadást vihet véghez.

Maga a' nagy Baco is, kinek tűz-esze (genieje) minden tudományt befoglalt, és a' ki azoly soká félrehurczoltatott emberi elménck legelőször írá eleibe az ösvényt, hogy az igazságot meglelhesse, maga ez a' nagy ember az élet meghoszszabbítás kérdését a' maga figyelmére és vizsgálatjára méltóztatta. Az ő képzetei mérészek és újak. Ő úgy gondolja az életet, mint egy lángot, mely szünetlenül az azt körülvevő levegőből emésztetik. Mindegyik, a' legkeményebb test is végtére ezen szünetlen finom elpárolgás által felolvasztatik, és elrontatik. Ő e'ből azt a' bezárást (conclusiót) húzza ki, hogy a' mi nedvességeink elemésztődéseknek eltávoztatása, és azoknak az időről időre munkába vétetett megújíttatások által, az élet meghoszszabbíttathatik. A' kívelrőlvaló elemesztődésnek eltávoztatására föként javasolja ő a' híves ferdőket, és a' régieknél a' ferdő után való olajnak és írnek oly kedves bedörgölteté-

(a) Ideg: Nervus. ein Spannader, Nerv. Párizs.

sét; a' belőlről való elemésztődésnek kevesíttetésére tanácsolja az elmenyugodalmát, a' hívesítő élésrendet, a' máklével (opiummal) és a' mákleves szerekkel való élést, a' mi által a' belső mozgásnak felette nagy elevensége mérsékeltetik, és az a'val összeköttetett elmorzsolódás késleltetik. Hogy pedig az élemedő esztendőkkel a' nedveknek elkerülhetetlen kiszáradások és megromlások megjobbíttassék, legjobbnak tartja, minden második harmadik esztendőben egy újító munkát elővenni, mely a'ban áll, hogy az ember először ösztövér élésrend, és kiürítő szerek által a' testet minden ó és megromlott nedvektől szabadítsa meg, és azután kikerestetett frissítő és tápláló élésrend, és erősítő ferdők által a' szomjú edényeket ismét elevenítő nedvekkel megtöltse, és e'képen magát időről időre tulajdon értelemben megújítsa és megifjítsa. — Az igazat a' mi ezekben a' képzetekben fekszik, nem kell nemismérni; és némely változásokkal azok mindég alkalmaztathatók.

A' legújabb időkben, fájdalom! több elömeneteleket tevének az életrövidítés, mint sem az élet hoszszabbítás mesterségeiben. Elég vásárkiáltók jelenének meg, és naponként jelennek meg, kik csillagzati-sók, arany-tinctúrák, csuda-és levegő-só-essentziák, menynyei ágyak, magneses bájos erők által ígérik a' természet folyamatját megkötni. De csak igen hamar úgy találák, hogy St. Germain Grófnak az a' híres hoszszú életre való herbatéja sandelfából, senna levelből, köményből álló nagyon mindennapi elegy; az a' Cagliostró-

nak imádtatott életelixírja egy igen közönséges, csak hogy nagyon hevítő gyomor-elixir, a' magnesesség csuda ereje képzelődésből, idegizgatásból, és érzékiségből (sensualitásból) tételett összve; és a' dicséretes levegői-sók, és aranytinctúrák inkább valának arányoztatva az azokat találóknak, hogy sem mint az azokat bevevőknek, életekre.

E'ben a' gyüjteményben megérdemel még kivált a' magnesesség tüneménye valami említést. Egy elszegényedett, megvettetett, de ábrándozó, és hihetőleg nem a'nyira a' láthatatlan erők, mint a' láthatatlan előljárók által vezettetett orvos, Mesmer, végre azon gondolatokra fakada, hogy mesterséges magneseket csináljon, és ezeket mint felséges szereket tömény sok nyavalyák ellen, szélütés, köszvény, fogfájás, fejfájdalom, 's a' t. ellen árúlja. Midőn észrevevé, hogy ez elsüle, tovább méne, és fogadá, hogy neki már többé semmi mesterséges mágnesekre nem vólna szüksége, hanem hogy ő maga az a' nagy mágnes, melynek a' világot meg kell magneselni. — Az ő tulajdon személye magneses erővel úgy meg vala töltetve, hogy ő megilletés, újának kiterjesztetése, sőt a' valakire való nézés által azt másokkal közöltethetni állítá. Ő valóban oly személyeknek példájokat hózá fel, a' kik erősíték, hogy az ő érdeklése, sőt csupa tekintete által oly érzelmeket kapának, mintha valaki őket bottal vagy vassal megütötte vólna. Már ő ezt a' különös erőt élő állati magnesességnek nevezé, és ezen különös nevezet alatt mind azt egyesíté, a' mi az embernek leginkább a' szívén fekszik, bölcsesség,

élet, és egészség, melyeket ő az által tetszése szerént közölhete és elterjeszthete.

Midőn ezt a' hívságot tovább Bécsben nem akarák szenvedni, a'kor ő Párisba méne, és még itt erede e'nek az igazi kezdete. Csudálatosan csődűlének hozzá; minden ő általa akara orvosoltatni, minden részesülni kívána az ő erejének egy részében. Különös titkos társaságokat állíta fel, melyekben minden apródnak (a) (tyronak) 100 Lajosaranyat kelle le-tenni, és végre egész felszóval kinyilatkoztatá, hogy ő az az ember, kit a' gondviselés az a'nyira láthatóképen elhervadó emberi természetnek nagy újító művére választa. Bizonyságúl csak a' következendő hirdetményt közlöm az urakkal, melyet ő a' kiküldetettjei (opostolai) közzűl egy által, Hervier Atya által, a' községhez bocsáta. „Lássatok egy felfedezést, mely az emberi nemzetnek megbecsűlhetetlen hasznokat, és a' találójának örökös dicsőséget, fog hozni! Lássatok egy köz lázadást! Más emberek fogják lakni a' földet; semmi gyengeségek által meg nem tartózta tnak az ő pályafutásokon, és a' mi bajainkat csak beszédből ismérik! Az anyák kevesebbet szenvednek a' terhesség veszedelmeitől, és a' szűlés fájdalmaitól, erősebb gyermekeket hoznak a' világra, kik az első világ munkásságát, hathatósságát és kellemeit nyerik meg. Az élőállatok és ültetmények (plánták) a' mágneses erőt egyenlően foganthatván (b) (concipiálhatván),

(a) Apród: Tyro. Lehrknabe. Párizp.

(b) Fogantani: Concipere. Sándor. — Fogantatás: Conceptus. die Empfängniß, die Fassung in den Sinn.

szabadok lesznek a' betegségektől; a' nyájak könnyebben tenyésznek, a' mi kerteinkbéli vetemények több erővel birnak, 's az élőfák szebb gyümölcsöket adnak, az emberi elme, ezen valóságnak birtokában lévén, talám még csudálatosabb munkákat parancsol a' természetnek. — Ki tudja meddig terjed a'nak befolyása?"

Azt kellene vélni, hogy az ember valami ezer esztendős országból való álmot hall. És ezek az egész pompás igéretek és kiáltások hirtelen elmúlának, midőn egy biztosság (commissió), melynek a' feje Franklin vala, a' mágnesesség valóságát szorosabban megvizsgálá. — A' köd eloszlék, és az egész szemfényvesztésből semmi egyéb nem marada meg, mint az élőallati menykövesség (a) (ani-

Párizp. — Az Apostoli hit formájában, vagy, a' Hiszek egy Istenben igy van: Ki fogantaték Szent Lélektől, 's a' t.

(a) Menykő: Fulmen, v. Brontia, Lapis. Ceraunius, Wetterstein. Sándor. Fulmen: Mennyütő kő. Párizp. — Mennyeikőnek nevezi a' Magyar a' Fulment; mert a' régiek a' fulment kőnek lenni hitték; a' mint írja Grof Rödern: „Non saxum aut metallicum nucleum necesse est advocare ad fulmen explicandum, cuius nuclei inter antiquos solus Avicennas meminit. Unde et vulgi opinio orta, censens fulmen lapidem esse, e nubibus evibratum. Lásd. Meteorologia Philos. Polit. — Ivan Bern. Cealestin. — Rödern. Aug. Vindel. 1697. pag. 42. Quaest. IV. Andetur, & quid sit lapis fulmineus. Úgyde a' fulmen, vagy, menykő az, a' mit ma, electricitásnak, vagy electrica materiának neveznek a' phyicusok. E' már az oka hogy az electricitást, menykövességnek nevezem.

malis electricitas), és az a' meggyőződés, hogy az a' testnek bizonyos nemü súroltatása és epecseltetése (a) (manipulatiója) által mozgásba tétethetik; de biz az az ideggyengeségének és az ábrándozásnak segítsége nélkül soha azokat a' csudálatos tüneményeket nem állítja elö, 's még kevésbé van az a' tehetségébe, hogy az ember életét meg hoszszabbítsa.

Ugyan azon idöben jelenék meg Graham Doktor a' maga celestial bedjével (menynyei ágyával), egy oly ágygyal, melynek az a' csudálatos tulajdonsága vala, hogy a' benne fekvőt új életerövel megnehézkesíté, és nevezetesen a' természőerőt a' kivánt határig felemelé. De ezen menynyei ágynak magának oly kevés élettartóssága vala, hogy e' csak igen hamar az irgalmatlan költsönadoknak kezek közt éré el a' végét, és darabonként közönséges dobra ütés (licitatio, auctio, kótyavetye (b) által el árúltaték, mely alkalmatossággal azután világosságra jöve, hogy az egész titok menyköves befolyások, és érzéki izgatások töményes (concentráltatott) munkáiknak, jól illatozó szagoknak, az üveghangó (c) (harmonica) hangjainak, 's t. ee. ösz-

(a) Epetselés: Gesticulatio. Gauckeley. Párizp.

(b) Kótyavetye. E' sült Rácz beszéd. — Ko: kicsoda; tye: akar; vetye: többet. — Dobra-ütés, csak olyan szó, mint vólt a' Romaiaknál: subhastatio. Mert a' licitatio többnyire általjában mindenütt dobolással megyen véghez. — Regi szóbeszéd azonban a' Magyaroknál ez: Dobra üt mindent — az az, mindent kipublikál.

(c) Hangó: R. Musica. Sándor.

szeköttetésekben álla, a' mi által ugyan, egy felmagasztaltatott érzékiséggel (sensualitással) és élet kellemivel teljes éjtszaka, de az életerőnek is a'nál gyorsabb kimerittetése, és az életnek bizonyos megrövidíttetése okoztaték szükségesképen.

Majd úgy látszék, mintha azt a' képzetet egészen a' vásárkiáltóknak akarnák általengedni, a'nyival inkább, mivel a' megvilágosodott rész ezen találmány lehetetlenségekor azzal téríté meg a' kárát, hogy az élet hoszszaságát nem a' napok számokban, hanem a'nak a' haszonvételében és élemében találá.

Mivel pedig csakugyan a' teljességgel mindegy nem lehet, és mivel az újabb időkben a' műszeres életbe való belátásaink és az a'hoz szükséges feltételeink anyira tökélletesedtek, és megjobbíttattak: tehát valóban méltó, ezen jobb ismereteket ily nyomos tárgynak a' kifejtetésére feldolgozni, és az élet meghoszszabbítás rendútját, úgy építeni az élő állati természettudomány talptételeire, hogy a'ból nem csak meghatároztatott élet mértéksinórja származzék, hanem még, a' mi nem csekély mellesleges haszon leszen, ez a' tárgy jövendőre nézve, az ábrándozóknak és csalóknak haszonvétethetetlenné tétetik, kik a' mint tudva van, csak a'dig üzhetik a' magok mesterségeket, valamely tudományos tartományban, míg az a' gyökeres vizsgálás szövétneke által megvilágosíttatik.

Második Tanítás.

Általjában az életerőnek és az élettartósságának megvizsgáltatása.

Az életerő tulajdonságai és törvényei — életértelme — élet elemésztődése, magának az élet-munkának elválhatatlan következése — élet aránya — élet tartósság okai — élet elemésztődés késleltetése — élet hoszszítás lehetősége — szerényen és halkkal élni — kiterjedő és hathatós élet — az álom.

Az első, a' mire az élet meghoszszabbításban ügyelnünk kell, valóban az élet természetének, és kivált az életerőnek, a' minden élet okának, a' közelebb való ismérete.

Hát épen nem lehetséges, ama' szent lángnak belső természetét valamenynyire szorosabban kinyomozni, és a'ból azt megismérni, a' mi azt táplálhatja, és gyengítheti? — Érzem egészen, a' mit ezen vizsgálatban mérészlek. Ez a' természetnek szentekszente, a' mihez közelítek, és igen sok példák vannak a'ra, hogy az igen mérész vizsgáló megvakúlva és megszégyenűlve tére viszsza, és hogy magának az ő legbelsőbb meghittjének, Hallernek, így kell felkiáltani:

A' természet belsőjébe semmi teremtetett lélek sem fúrja be magát.

De mindazon-által e' minket el nem ijeszthet. A' természet mindég jóságos anya marad, ő szereti és megjutalmaztatja azt, a' ki őt keresi, és ha szintén nem mindég lehetséges is, azt a' mi igyekezetünknek talám magasan leüttetett arányát elérni, mindazáltal csakugyan bizonyosok lehetünk a'ban, hogy már az úton a'nyi újat és hasznost találunk, hogy valóban nekünk már az ő hozzá való közelebb járúlás kisírtete, gazdagon megjutalmaztatik. — Csakhogy ójja magát az ember, hogy hirtelen és kevély lépésekkel rá ne rontson. A' mi érzékünk nyílt, tiszta, tanúlható, járásunk vigyázó és mindég figyelmes, az érzékeknek és ábrándozásoknak csalásait elkerülésre, és a' mi útunk bátorságos legyen, bátor nem legalkalmatosabb is, a' tapasztalásnak és a' szeres (a) (modestus) kisírtésnek útja — nem a' vélemenyeknek repülések, mely utóljára csak azt mutatja, hogy nekünk viasz szárnyaink valának. — Ezen az úton legbátorságosabbak vagyunk, hogy azon bölcseknek eseteket elkerüljük, kikről Baco igen helyesen mondja: „baglyokká lesznek, kik csak az ő álmaiknak setétségekben látnak, de a' tapasztalás világosságában megvakúlnak, és egyen-

(a) Szeres: Modestus. Most, Szerénynek mondják az újabb írók. Nekem jobban tetszik, Szeres. Mert ez a' szó régi, és megvan Sándorban: Szeres, Szertartó. R. Accuratus, Exactus, Ordinem observans. Úgyde, az ordinem observans, az, a' mi a' modum tenens, vagy modestus.

esen azt legkevésbé vehetik észre, a' mi legvilágosabb." Ezen az úton és ezen lélek mivóltában, e'nek a' nagy embernek idejétől fogva a' természet barátjai a'hoz közelebb járúlának, mint sem valaha az előtt, a'nak legmélyebb titkai felfedeztettek, a'nak legtitkosabb erejei haszonra fordíttattak, melyek a' mi életidönket csudálkozásra ragadják, és a' melyeket még a' maradék is csudálni fog. Ezen az úton lehetséges lön az, még a' dolgoknak belső valóságokat (essentiájokat) ismerés nélkül is, hogy fáradhatatlan vizsgálat által azoknak erejeiket és tulajdonságaikat még is oly szorosan megmérni és kikeresni lehet, hogy azokat legalább gyakorlóképen (practice) ismérjük és haszonra fordítsuk. Így sült az el az emberi elménck, hogy még az isméretlen dolgokon is uralkodhassék, és azokat a' maga akaratja szerént, és a' maga hasznára vezethesse. A' mágneses és a' menyköves erö, mind ketten oly dolgok, melyek még a' mi érzékeink alól is elhúzzák magokat, és a' melyeknek természetek, talám örökre kikerestethetetlenek, maradnak, és még is mindazáltal azokat a'nyira szolgálatunk alá vetök (a), hogy az egyik a' tengeren nekünk utat mutatni, a' másik az ágyunknál az éjjeli mécset meggyújtani, tartozik.

Talám elsül a' nekem, hogy a' jelenvaló vizsgálatban is a'hoz közelebb járúljak, és én hiszem, hogy

(a) Vetök. Ezt Magyar országon így mondjuk: veténk — az Erdélyiek pedig: vetök. Az Erdélyieknek van igázságok, mi pedig rosszúl conjugálunk.

hogy a'ra a' következő munka legálkalmatosabb leszen: először az életnek és életerőnek értelmét szorosabban meghatározni, és azoknak tulajdonságaikat megállapítani, azután általjában, és különösen, a' műszeres testekbéli életnek tartósságáról a' természetet megtudakozni, példákat összegyűjteni és összehasonlítani, a' hoszszú és rövid életnek leghitelesebb okaira bezárásokat kihúzni. Ezen előre bocsátások után az a' kérdés, valljon (a) és miképen hoszszabbíttatik meg az ember élete, legkielégítőbben és legokosabban fejtetik meg.

Mi az élet és az életerő? — Ezen kérdések azon hasonló sokak közzé tartoznak, melyek a' természetvizsgálatban előadják magokat. Ezek könnyüknek tetszenek, a' legszokottabb legmindennapibb tüneményeket illetik, és még is oly nehéz azokra megfelelni. Midőn a' bölcs ezen szóval, erő, él, ott mindenkor tudhatja az ember, hogy ő szorúltságban van, mert valamely dolgot olyatén szóval magyaráz, a' mi még maga is találgató-mese, — ugyan is, ezzel a' szóval, erő, ki köthetett összve még valaha világos értelmet? Ilyeténképen számtalan menynyiségű erők jövének a' természettudományba; nehézségereje, húzóerő, menyköves-magneses-'s t. ee. erő, melyek igazán szólván semmit egyebet nem tesznek, hanem a' mit az x a' betüszámolásban (algebrában), az ismeretlen nagyságot, a' melyet ke-

(a) Utrum: Valljon, Vajjon — Mind a' kettő van szokásban — a' vajjon-t sejdítem, hogy hol veszi magát — de a' valljon, vagy valylyon előttem nem világos — bár valaki ki magyarázná.

resünk. Azonban csakugyan szükség, hogy azon dolgokra nézve jegyeink legyenek, melyeknek lételek tagadhatatlan, de a' valóságok (essentiájok) megfoghatatlan, tehát szabad legyen nekem is itt ezzel élni, bátor az által még csak a' sem igazíttatik itt el, vajjon a' különös anyag (a) (materia) è? vagy csak az anyag tulajdonsága? a' mit mi itt életerőnek nevezünk.

Kétségkívül a' természetnek leghatalmasabb, legmegfoghatatlanabb, legközönségesebb erejei közzé tartozik az életerő. E' megtölt, mozgat mindent, igen hihető, hogy ez első kútfő, melyből a' természeti, legalább műszeres, világnak minden többi erejei folynak. Ez az, a' mi mindent termeszt, megtart, megújít, a' mi által a' teremtmény a'nyi sok esztendők múlva még most is minden tavaszszal ugyan oly fényességgel és frisseséggel előáll, mint legelőször, midőn az ő Teremtőjének kezéből kijöve. E' kimeríthetetlen, végetlen, — valóságos örök lehellete az Istenségnek. Ez a' végezetre, a' mi, finumít, és tökélletesebb műszerzet (organisatio) által felmagasztal, még a' gondolkozó-és lélekerőt is felgerjeszti, és az okos valóságnak az élettel egyetemben az élet érzelmét és szerencséjét is adja. Mert mindég tapasztalám, hogy a' létel érdemének és szerencsejének érzelme magát igen szorosan az életerőnek több vagy kevesebb gazdagságához szabja, és hogy valamint a'nak bizonyos feleslegsége minden élemekre és igyekezetekre az embert jobb kedvüvé és az életet jóízüvé

(a) Anyag: Materia. Sz. Sándor.

teszi: úgy ellenben az élet unalmát és csömörjét semmi oly igen nem szülheti, mint az a'béli szükség, a' mely, fájdalom, a' mi időnket a'nyira kijeleli.

A' műszeres világbéli tüneményeinek szorosabb megjegyeztetések által a' következendő tulajdonságait és törvényeit határozhatni meg.

1. Az életerő legfínumabb, legbehatóbb, legláthatatlanabb minden e'dig ismértethető munkálódója közt a' természetnek. Az ebben felülmúlja még a' világosság anyagát, a' menyköves-és a' magneseserőt is, melyekkel különben legközelebbé atyafinak lenni látszik.

2. Bátor a' mindent általhat is, mindazáltal vagynak az anyagnak bizonyos változgattatmányai (modificatiói), melyekkel a' nagyobb atyafiságban lenni látszik, mint sem másokkal. Innét belsőbképen és nagyobb menynyiségben köti az öszsze magát azokkal, és azoknak csaknem tulajdonokká leszen. Az anyagnak ezen változgattatmányait nevezzük mi az allkatórészek műszeres öszszeköttetéseknek és allkatmányoknak, és a' testeket, melyek a'val bírnak, műszeres testeknek, — növevényeknek és élőállatoknak. Ez a' műszeres allkatmány a' legfínumabb részecskéknek bizonyos fekvésekben és elegyedésekben látszik állani, és itt az életerőnek a' magneseserővel való nevezetes hasonlatosságára akadunk, mivel ez is valamely ütés által, a' mely bízonyos arányozatban valami darab vason tétetik, és a' legfínumabb allkatórészeknek fekvéseket megváltoztatja, azonnal felébred, és ellenkező megreszkettetés által ismét eltöröltethetik. Hogy legalább a' műszeres alkatmány nem a' kanafos (fibrosus) szövetben áll,

a' tojásban látja az ember, a' hol a'nak semmi nyomát sem találhatni, és a' műszeres élet még is jelen van.

3. E' lehet szabad és megkóttetett állapotban, és abban igen sok hasonlatossága van a' tűzvalósággal, és a' menyköves-erővel. Valamint ezek valamely testben lakhatnak, a' nélkül, hogy magokat valamiképen kinyilatkoztatnák, míg illendő izgatás által munkásságba nem tétetnek; épen úgy megkóttetett állapotban soká lakhatik az életerő valamely testben, a' nélkül, hogy-magát valami más által, mint a' magát feltartás, és az eloszlástól való megőrzés által, jelentené. E'ben csudálatos példák vannak. — Ezen képen egy magszemet esztendőkig, a' tojást sok hólnapokig megtarthatja a' megkóttetett élet, el nem párolog, el nem romlik, a' csupa meleg izgatása szabadíthatja fel a' megkóttetett életet, és kifejlett mozgó életet csinálhat. Sőt a' már kifejlett műszeres élet ilyeténképen félbeszakadhat, és megkötődhetik, de még is ezen állapatban némely ideig folyvást tarthat, és a' rábízatott műszerzet megőriztethetik, melyre nekünk a' habarniczák (polypusok), ás a' növedék-élőállatok (zoophyták) felette nevezetes példákat szolgáltatnak.

4. Valamiképen különböző testekhez különböző rokonsággal lenni láttatik, és némelyiket nagyobb, némelyiket kisebb menynyiségben tölti meg; úgy a'nak összse-kóttetése is némelyikkel erősebb, másokkal tágabb. Es megjegyzésre méltó az, hogy épen ott, a' hol különös menynyiségben és tökélletességben van; ott tágabban látszik odaragadni. A' tökélletlen gyenge eleven habarnicza, p. o. erősebben

tartja azt, mint sem a' valóságoknak magasabb seregekből való tökélletes élőállat. Ez a' jegyzék a' mi mostani vizsgálatunkra nézve jeles nyomosságú.

5. E' minden testnek, a' melyet megtölt, egészen tulajdon bélyeget (charactert), egészen különös arányosságot, ád, a' többi testvilághoz képest. E' t. i. a'val először azt a' lehetséget közli, hogy a' benyomatokat mint izgatásokat észrevegye, és azokra viszsza rúgjon, és másodszor, részint kiveszi azt a' hólt természetnek közönséges testi és chemiai törvényei alól, úgy a'nyira, hogy így igazán elmondhatja az ember: a' test az életerő hozzájárúlása által a' szerszámos (mechanicus) és chemiai világból új, műszeres vagy eleven világba, tételik által. Itt a' köz természettudománybéli test törvényei csak rész szerint és bizonyos megszoríttatásokkal találnak helyet. Az eleven testben minden benyomatok másként változtatgattatnak, és vétetnek észre (reflectáltatnak), mint sem az elevenségtelenben. Innét az eleven testben egy csupán szerszámos és chemiai munka sem lehetős; és minden az élet bélyegét viseli. A' toszintás, izgatás, hideg és hőség egészen különös törvények szerént dolgoznak, az eleven valóságban, és minden munkát, a' mely itt származik, a' külső benyomatból és az életerő viszszamunkálódásából összetétetettnek kell nézni.

Épen e'ben áll a' különös fajokbéli, sőt minden különös egymibéli (a) (individuumbéli), különös tulajdon-

(a) Egymi: Individuum. Az individuumnak philosophica definiója szerént jó ez a' nevezet. A' mi a' composi-

ságoknak a' talpok (a) (fundamentomok). Látjuk naponként, hogy sok növedékek, melyek egyenlő földben egymás mellett nőnek, és egészen egyenlő eledellel élnek; még is termetekben, nedvekben (b), és erejekben mint az ég a' földtől úgy különböznek egymástól. Épen azt találjuk az élőállat-országban, és tulajdonképen ez az, a' mit mondanak: mindennek van a' maga különös természete.

6. Az életerő a' legnagyobb megtartó-szere a'nak a' testnek, a' melyben lakozik. Nem elég az, hogy az az egész műszerséget (organismust) összeköti, és együtt tartja; hanem még a' többi természeti-erők elpusztító befolyásaiknak is ellent áll, a' mennyiben azok chemiai törvényeken nyugosznak, a' melyeket, a' félbeszakaszthat, legalább változtathat. Ide számlálom főként a' rodhadásnak, elporhanyúsodásnak vagy elmorzsolódásnak vagy elporlódásnak fatiscentiának (Verwitterungnak), és fagynak a' munkáit. — Egy eleven valóság sem rodhad meg; mindenkor az életerőnek meggyengülése vagy semmivélétele szükség a'ra, hogy a' rodhadás lehetővé legyen. Még az ő megköttetett munkátlan állapotjában is eltávoztathat-

tióját illeti; tudjuk, hogy ez a' szó, mi, sokféle szóhoz van tétetve. p. o. hol-mi, sem-mi, vala-mi, némi, 's a' t.

(a) Talp: Bafis. Párizp. — Innét: Talp-fa, Talpkő; és az elsőbbet közönségesen így mondják ki: Talfa.

(b) Nedv: Humor, Succus, Liquor. — Feuchtigkeit' Safft. Párizp.

ja a' rodhadást. Sem a' tojás, sem a' magszem, sem a' behálóztatott hernyó, sem az ál-halott (Scheintodter) mind a'dig nem rodhad, valameddig benne életerő van, és a' valóságos csuda munka, hogy ójhatja a' meg a'tól 60—80—sőt 100 esztendeig is az oly testeket, melyeknek oly erős hajlandóságok van a' rodhadásra; mint az embernek. — De a' rontás második nemének is, az elporlódásnak, a' mi végtére mindent, még a' legkeményebb testet is széjjelbontja, és elmorzsolja, ellentáll az a' maga öszszekötő tulajdonsága által. — És épen úgy a' tűz részecskéket a'nyira veszedelmes elhúzásnak, a' fagynak. Egy eleven test sem fagy meg, az az, mind a'dig, míg a'nak az életereje dolgozik, a' fagy neki semmitsem tehet. A' déli és éjszaki égsarkak (polusok) jéghegyeiknek közepette is, a' hol az egész természet megmerevedettnek lenni látszik, lehet eleven teremtményeket, sőt embereket is, látni, a' kik a' köz fagytól semmitsem szenvednek (*). És ez igaz hasonlóképen nem csupán a'nak munkás, hanem még a' megköttetett állapatjáról is. A' még élettel bíró tojás, és mag-szem, sokkal később fagy meg, mint sem a' hólt. A' medve az egész telet a' hóban, félig

(*) A' kikeleti hóvirág (galanthus nivalis) a' megfagyott földből a' havon keresztül még a' virágját is kihajtja; meg is marad a' virág serelem nélkül, a' sok és erős éjjeli fagyok mellett is.
Hunter halakat fagylala be a' vízbe, valameddig azok éltek, mind a'dig a' különben megfagyott víz mindég folyó maradt körülöttök, és valóságos üreget képele; csak a'ban a' pillantatban, midőn azok megdöglöttek, fagyának be.

meg-merevedve, a' hóltnak tetsző fecske, a' bogár bábja (pupája) a' jég alatt tölti el, és meg nem fagynak. Csak a'kor, midőn a' fagy oly fent-hág, hogy az az életerőt meggyengíti és elnyomja, győzheti azt meg, és hathatja meg az életetlen testet. Ez a' tünemény kivált az életerő tulajdonságán nyugszik a' melegséget kifejtvén, a' mint azonnal meglátjuk.

7. Az életerőnek teljes vesztesége tehát a' test műszeres összeköttetésének széjjelfeslését húzza maga után, melyet megtölte. Most már a'nak anyaga a' hólt chemiai természet törvényeinek és atyafiságainak engedelmeskedik, a' melyhez már tartozik, széjjelválik és széljelfoszlik a' maga talp-anyagaira; a' szokott környülállasok alatt elkövetkezik a' rodhadság, mely maga meggyőzhet bennünket, hogy az életerő egészen eltávozik. De nagy és felemelkedő az a' jegyzék, hogy maga a' minden életet semmivé tenni látszó rodhadás, ismét új életet kifejtő eszközzé lenni tartozik, és hogy a' tulajdonképen semmi nem egyébb, mint egy felette nyomos munka, mely az e'ben a' képben többé élhetetlen állkatórészeket igen serényen szabadokká, és új műszeres összeköttetésekre és életre alkalmatosokká teszi. Alig oszlott széljel e' képen valamely test, azonnal elkezdenek a'nak részecskéi, ezer kis férgecskékben megelevenedni, vagy inneplik a' magok feltámadásokat a' legszebb fü képében, a' legkellemetesebb virágokban, e'képen kezdik újra a' műszeres valóságoknak nagy élet-kögöket (circulusokat), és némely általváltozások által, talám egy esztendő múlva azután ismét valamely épen oly tökélletes emberi va-

lóságnak allkatórészeikké lesznek, mint a' vala, melyel elrodhadni látszának. Azoknak látszatós halálok tehát csak valamely új életre való általmenetel vala, és az életerő elhagy valami testet csak azért, hogy a'val ismét keves idő múlva tökélletesebben öszszeköthesse magát.

8. Az életerő bizonyos bemunkálódások által meggyengíttethetik, sőt egészen eltőrőltethetik, mások által felébresztethetik, megerősíttethetik, táplálttathatik. Az azt semmivé tevők közzé tartozik legsül a' hideg, a' minden élet fő ellensége. Igaz ugyan, hogy a' hideg mértélketes lepesője a'nyiban erősítő lehet, a' menynyiben az életerőt öszszetömi (concentrálja), és a'nak elpazéroltatását akadályoztatja, de e' nem tevő (positiua), hanem tagadó (negatiua) erősítés, és a' hideg magas lépcsője előzi azt egészen. A' hidegben semmi élet-kifejlés meg nem eshetik, semmi tojás ki nem költethetik, semmi magszem ki nem csirázhatik.

Továbbá ide tartoznak bizonyos megreszkettetések, melyek az életerőnek semmivétele által, reszint a' reszecskéknek is belső műszeres fekvéseket káros változtatás által, dolgozni látszanak. Így húzza el a' növevény-vagy élő-állatvilágtól az életerőt egy szempillantat alatt az iszonyú menyköves ütlek, vagy a' villámlás, a' nélkül, hogy gyakran a' műszernek legkisebb sérelmét sem lehetne felfedezni. Így kivált a' tökélletesebb teremtményekben a' lélek megreszkettetései, a' rettenetes ijedség, vagy öröm, egy percz alatt eltőrőlheti az életerőt.

Végezetre, vagynak még bizonyos hatalmak, melyek felette gyengítő vagy semmivé tevő képen dolgoznak a'ban, és a' melyeket mi közönségesen mérgeknek nevezünk, p. o. a' rodhadt ragály (a) (contagium), babércseresznye (laurocerasus) vize, keserű mandula valóságos olaja (oleum essentiáléja), 's t. ee.

De még vannak ellenkező nemű valóságok is, melyeknek bizonyos barátságok és atyafiságok van az életerőhöz, ezt felébreszthetik, felserkenthetik, sőt igen hihetőleg a'nak fínum élelmet adhatnak. Ezek főként a' világosság, a' meleg, a' levegő, és a' víz, négy menynyei ajándék, melyeket igazán minden életbarátjainak és ör-szelleteinek (tutelaris spiritusainak) nevezhetni.

Felül áll a' világosság, kétségkívül az életnek legközelebb való pajtása 's atyjafia, és valóban ezen tekíntetben jóval valóságosabb bedolgozású, mint sem azt rendszerént hiszik. Minden teremtménynek a'nál tökélletesebb élete van, mennél nagyobb befolyásával él a' világosságnak. Ha az ember valamely növedéktől, élőállattól elhúzza a' világosságot, a' minden táplálás, minden vigyázat, és apolgatás mellett is, elejénten a' színét, azután az erejét elveszti, a' növésben hátramarad, és végre elsatnyúl. Maga az ember is a' világosságtalan élet által, sápadtá, petyhüdté és butává lészen, és elveszti utól-

(a) Ragály: Contagium — Ragadály, Ragály. Gallium aparine. Klebkraut. Sándor. Rág-ály, mint, dag-ály.

jára az életnek egész hathatosságát, a' mint azt a' sokáig setét fogságba bezáratott személyeknek némely szomorú példáji megbizonyítják. Sőt, azt hiszem, hogy nem sokat mondok, ha azt vitatom; műszeres élet csak a' világosság befolyásában van, és tehát hihetőleg csak az által lehetséges, mert a' föld gyomrában, a' legmélyebb üregekben, a' hol örök éj lakozik, egyedül a' nyilatkoztatja ki magát, a' mit műszeretlen (inorganicus) életnek hívunk. Itt semmisem lélekzik, semmisem érez; az az egyetlenegy, a' mit talám még talál az ember, némely nemei a' penésznek vagy kőmohnak, az első legtökélletlenebb lépcsője az éldegélésnek (vegetatiónak), és még itt is kitetszik az, hogy ez az éldegélés többnyire csak a' rodhadt faholmiben, vagy a' mellett, támad. Tehát a' műszeres élet csiráját ide is először fával és vízzel kell levinni, vagy élet-nemző rodhadságot kell előállítani, a' mely azonkívül ezen mélységekben megnints.

A' második nem kevésbé jóltévő barátja az életerőnek: a' meleg. Egyedül e' viheti azt véghez, hogy az első élet-csirát kifejtse. Midőn a' tél az egész természetet halotthoz hasonló állapotba tette, a'kor csak a' meleg tavaszi levegőnek kell azt megfúvallani, és minden alvó erők ismét mozognak. Mennél közelebb mengyünk az égsárkhoz, a'nál hóltabb minden, és végre talál az ember oly tájékokat, a'hol általjában semmi növedék, semmi bogár, semmi kisebb élőállat nintsen, hanem csupán nagy darab teremtmények, mint czethalak, medvék, 's t. ee., melyek az életre szükséges melegséget megtartogathatják. Rövideden, a' hol élet van,

ott van a' meleg is nagyobb vagy kisebb lépcsőben, és felette nyomos elválhatatlan összeköttetés van a' kettő közt. A' meleg ád életet, és az élet is viszont meleget fejt ki, és igen nehéz meghatározni, melyik az ok melyik a' következet.

A' melegnek rendkívülvaló erejéről, mely szerént a' táplálja és feléleszti az életet, megérdemli a' következendő egészen új és meghatározó példa az előhozatalt. Strasburgban, második Augustusban, 1790-dik esztendöben egy Petit nevü karabínyos egészen meztelen a' katona kórház ablakán kiugrott a' Rheinába. Csak deljest 3. órakor vevék először észre, hogy ő hibázik, és félóránál tovább fekhetett a' vízben, midőn őt kihúzák. Egészen halva vólt. Egyebet semmitsem csináltak vele, hanem hogy őt jól megmelegíttetett ágyba tevék, a' fejét magosan, a' kezeit a' hasára, a' lábait egymás mellé, helyhezteték. E' mellett megelégedének azzal, hogy folyvást meleg ruhákat borongatának a' gyomrára, és lábaira. Az ágynak különböző tájékaiba is ruhába takargattatott meleg kövek rakatának. Kevés idő múlva azután, az e'dig erősen a' felső állkapczához csatolódott alsó állkapczája megnyíla, tajték jöve ki a' szájából, és Petit néhány kánál bort elnyelhete. Az érverése ismét megjöve, 's egy óra múlva azután beszélhete. — A' meleg nyilván oly erővel dolgozik az ál-halálban, valamint az élet első kifejtésben, táplalja a' még meglévő életnek legkisebb szikráját, meggyújtja azt, és lassán lassán lánggá változtatja azt.

A' harmadik legsarkalatosabb eledele az életnek a' levegő. Egy lévőt (enst) sem találunk, a' mely

teljességgel minden levegő nélkül élhetne, és a' legtöbbekben a'nak elvonatása után igen hamar, gyakran egy szempillantat alatt, elkövetkezik a' halál. És a' mi a'nak befolyását legláthatóbbá teszi, az, hogy a' lélekző élőállatok sokkal gazdadabbak az életerőben, és azt tökélletesebb lépcsőben bírják, mint sem a' nemlélekzők. Jelesben (a) (kivált) látszik, hogy a' gyúladhatatlan, vagy tűzlevegő (savanyanyagszesz) a' mi levegőegünknek (b) (athmosphæránknak) azon allkatórésze, mely legközelebb és legerősebben táplálja az életerőt, és az újabb időkben, melyben minket a' mi csudatévő chemiánk azt tisztán előállítani megtanita, az erősítésnek és vidámításnak köz érzelmét jegyzék meg a'nak beszívatása által. Ezen tűz-vagy életlevegő elejét (principiumát) a' titkácsok (chemicusok) savanyanyagnak (oxygenenek) nevezik, és tulajdonképen ez az allkatórész az, a' miből áll a' levegőbéli elevenítő, és a' lélekzéskor a' vérbe általmengyen. — A' víz is, a' menynyiben savanyanyag van a'ban, a'nyiban az élet barátjaihoz és legalább a' múlhatatlan élet feltételeihez, tartozik, mivel élet kinyilatkoztatás folyóság nélkül lehetetlen.

Tehát hiszem, hogy méltán vitathatni, hogy a' világosság, meleg, tiszta levegő, és a' víz, valóságos tulajdon tápláló és megtartó szere

(a) Jelesben: Praecipue, Inprimis, Maxime, Praesertim. fürnehmlich, sonderlich. Párizp.

(b) Levegő ég: Athmosphaera. Mert levegő: áer — ég: coelum; seu illa sphaera, quam Hungarus, ég nominat.

az életerőnek. A' gorombább tápláló szerek, (a' savanyanyagból és tűzanyagból való részesülést kivévén, a' mely bennek van), inkább a' műszerek elemésztődéseknek kipótoltatásokra, mint sem azoknak megtartatásokra, szolgálni látszanak. Különben nem lehetne kimagyarázni, hogy tarthatnák meg oly soká életeket a' teremtmények tulajdonképenvaló eledel nélkül. Nézze meg az ember a' csirkét a' tojásban. Legkisebb kívelről való hozzájárúlat nélkül él az, kifejlik, és tökélletes élőállattá leszen. Az eső-virág (hyacinthus), vagy más hagymák, minden legkisebb táplálat nélkül, a' vízpárától megválva (a), magokat kifejthetik, száraikat és a' legszebb virágjaikat kihajthatják. Magokban a' tökélletesebb élőállatokban is látunk oly tüneményeket, melyek a' nélkül kimagyaráztathatatlanok. Az Anglus Fordyce p. o. arany pontyokat (cyprinus auratusokat) zára kútvízzel megtöltetett edényekbe, elejénten minden 24 órában, azután pedig csak minden harmad napban, friss vizet adata nekik, 's így élének azok minden eledel nélkül 15 hólnapig, és, a' mi a'nál csudálatosabb, még egyszer oly nagyokká lőnek. Mivel pedig azt lehet hinni, hogy a' vizben özön (b) (igen sok) láthatatlan tápláló részecskék

(a) Megválva: Excepto. E' szólás szere a' Tisza mellett és a' Felföldön, p. o. az Isten büntessen meg engem, mástól megválva: Deus puniat me, aliis exceptis.

(b) Özön: R. Copia, Multitudo, Vis, v. Oceanus, Sándor. — Ilyen értelemben élnek ezzel most is a' Tisza mellett, p. o. özön ember vólt ott; multitudo vel copia, vel turba hominum fuit ibi.

lehetnének; tehát most lecsepegteté (destilláltatá) a' vizet, ismét levegőt ereszte hozzá, és hogy a' bogaraknak minden odajárúlásokat akadályoztassa, szorgalmatosan bedugta az edényt. Mind ezek mellett is élének itt a' halak, sok ideig, sőt meg is növének, és kiürítékjeik valának. Hogy volna a' lehetséges, hogy magok az emberek is oly soká élhetnének, és még is az életerejeket megtarthatnák, ha az életerőnek eszközetlen (immediatus) eledelét is a' tápláló szerekből kellene húzni? Egy Franczia haditizt sok búsúlásai után elmebetegségbe esék, a' melyben elvégezé magában, hogy magát agyon éhezteti, és oly híven meg marada feltéle mellett, hogy ő 46. nap legkisebb ételt sem veve be. Csak ötöd nap múlva kért ő lecsepegtetett vizet (pályinkát), és midőn neki fél meszszely ánisos pályinkát adának, azt 3. nap alatt elkölté. Midőn pedig neki eleibe terjesztek, hogy a' sok, minden pohár vízbe, melyet megivék, nem többet hanem csak 3. cseppet ereszte, és ezen palaczkkal 39. nap megérte. E'kor inni is megszűnék, és az utólsó 8. nap épen semmitsem veve be. A' 36-dik naptól fogva neki feküdni kelleték, és nevezetes vólt az, hogy ez a' különben igen tiszta férjfi egész böjtjének ideje alatt felette büdös szagot bocsáta magától (az ő nedvei félbe szakasztatott megújittatásoknak, és az azzal összeköttetett romlottságnak következése), és hogy az ő szemei meggyengülének. Minden eleibe terjesztetések hijábanvalók valának, 's már őt egészen elveszettnek tarták, midőn hirtelen a' természet szava történetből ő benne ismét felébrede. Láta egy gyermeket, egy darab

vajas-kenyérrel belépnie. Ez a' tekintet felizgatá az ő szájízét (appetitusát) a'nyira, hogy ő sürgetve levest kére. Mostantól fogva minden 2. órában adogálának neki néhány kanálnyi riskása-sikert, (mucilagót), odébb odébb' erősebb eledelt, és így az ő egészsége, bátor lassán, ismét helyre álla. — De megjegyzésre méltó vala az, hogy mind a'dig míg ő böjtöle és lankadt vala, az ő képzelődő állapotja, és eszelőssége elmúlának, 's magát a' tulajdon maga rendes nevén hívatá; mihelyest pedig az evés által erejét ismét viszsza kapá, újólag viszszatére az ő helytelen képzeteinek egész csuportjok (*).

9. Van

(*) Egy más példát, melyben az élet 36. napig csupán meleg és levegő által, csaknem minden tulajdonképen való táplálószer nélkül tartaték meg, hozok még itt fel, mivel ezt magam jegyzettem meg, és a' történetnek legszorosabb igazsága mellett tökélletesen jót állhatok. Egy egészséges, de a' csendességre és ábrándozásra hajlandó, 18. esztendős leányka, iszonyú elmeindúlatai után, búnak adta magát, és minekutána e'néhány nap tartott vólna, ő tökélletes álomnyavalyába esett, a' melyben minden érző-és mozgóerejét, 's e' mellett az öntudomását (conscientiáját) is elveszté. E' 6. hétig tartott, a' mely egész idő alatt a' halotthoz hasonló állapotban feküdt, semmi más élet-jelt nem nyilatkoztata ki, mint csak érverést, és alig észrevétethető lélekzést, és semmit egyebet nem evett, mint naponként 1. findzsányi zab-sikert (avenae mucilagot), a' mit nagy bajjal lehete beléönteni. A' hasa úgy összeesett, hogy a' hátgerenczét azon keresztül nyilvánságosan érezhette az ember, és végre a' kipárolgásnak az a' rodhadt szaga állott elő, a' mi az eledel hoszszas elhúzatásának

9. Van még az életerőnek egy gyengítő és kevesítő szere, a' mely ő benne magában van, t. i. az erő kinyilatkoztatás által való veszteség. A'nak minden kinyilatkoztatásakor erő elvonatás történik, és ha ezen kinyilatkoztatások igen erősen és tartósan folytattatnak, a'kor teljes kimeríttetés lehet a' következés. E' kimutatja magát már a' köz tapasztalásban, hogy mi a'nak szorongattatása által a' járásban, gondolkozásban, 's t. ee. elfáradunk. De még világosabban kimutatja a' magát a' Gálván kísírleteiben (tentameneiben, próbáiban) a' hol a' halál után a' még élő inashúst és ideget érez rátétel által izgatják. Ha gyakran és erősen ismételik az izgatást, a'kor az erő hamar, ha a' lassabban történik, a'kor a' későbben meríttetik ki, és még midőn a' kimeríttetettnek tetszik is, az által, hogy az izgatásokat bizonyos

a' következése. — A' legerősebb izgató-és ébresztő szerek teljességgel sikeretlenek valának, míg utóljára a' gálvánságot nem alkalmaztattam. Ez ugyan eleinten míg a' szívgödrin és a' hátgerénczen hordoztaték, semmi változást nem tett, de midőn az egyik égsark (polus) a' szívgödrire, és a' másik a' fülbe viteték, a' következés csudálkozásra méltó vala. Az e'dig nyugovó ábrázat inashúsai a' legnagyobb fájdalom kijelentésre összszehúzták magokat, az ábrázatnak e'dig vólt halott színe pirosságot kapott, a' behunyt szemek kinyíltak, 6. héttől fogva most legelőször ült fel, és ezt kiáltá: atyám! atyám! — az első szózat, melyet az ember azon egész idő alatt tőle hallott. Ezen szempillantattól fogva eszén vólt, ismét kezdett enni, és lassán lassán hozzá szokott e'hez, újólag erőre kapott, és a' tagjait tökéllettesen használta, egészen helyreállott.

ideig félbeszakasztják, a'nak az új összegyülekezését és új kinyilatkoztatását vihetni véghez. Az által tehát új erősítő szer származik, t. i. a' nyugodalom, a' félbehagyatott kinyilatkoztatás. Ez által az összeszedheti és valóban szaporíthatja maga magát.

10. Az életerőnek legközelebbvaló munkái nemcsak azok, hogy a' benyomásokat észre vegye, és azokra viszszadolgozzék (reagáljon); hanem hogy azokat az allkatórészeket is, melyek a' testbe hozatnak, műszeres természetüekké változtassa (az az, azokat a' müszeres törvények szerént összekösse), és azoknak azt a' képet és allkatmányt adja, melyet a' műszerség (organismus) aránya kiván (az az, a' sármüves erőt) (vis plasticát), képelő ösztönt (vis formativát), ismétttermesztő erőt (vis reproducendit).

11. Az életerő megtölti a' műszeres eleven testnek minden részeit, szintúgy a' keményeket mint a' folyókat, de a' műszerek különbségek szerént különbözőképen nyilatkoztatja ki magát, az ideg szálában (fibrájában) érzékenység, az inashús szálaiban csiklándósság, 's t. ee. által. E' valami ideig látszatós és szaporodó, és mi ezt nemzésnek, növésnek nevezzük, — mind a'dig, míg a' műszeres test a' neki rendeltetett tökélletességnek lépcsőjét el nem érte. De azért ez a' képelő teremtő erő most meg nem szünik munkálódni, hanem az, a' mi az előtt növés vala, most szünetlen újítássá leszen, és ez a' folyvást-tartó ismétttermesztés egy a' teremtményeknek legnyomosabb megtartószereik közzül.

Elég legyen ez ezen csuda-erő valóságáról. Most könnyebb leszen nekünk, ezen erőnek az élethez való arányosságáról, a'ról, mi az élet tulajdonképen, és a'nak tartóssága, valami meghatároztatottabbat mondani.

A' műszeres valóság élete amaz erőnek szabad munkás állapatja, és a' műszereknek a'val elválhatatlanúl összeköttetett mozoghatóságok és munkásságok. — Az életerő tehát csak tehetség; maga az élet munka. — Következőleg minden élet az erő nyilatkoztatásoknak és műszeres szorongattatásoknak folyvásttartó munkájok. Tehát ezen munkának eszközetlen következése szükségesképen az erőknek és a' műszereknek szünetlen elemésztődések és eldörgölődések, és e' viszont mindkettőnek a' szünetlen viszszapótoltatását kívánja, ha az élet folyvást tartani akar. És így az élet munkáját szünetlen elemésztő munkának lehet nézni, és a'nak a' valóságosságát a' mi magunk szünetlen elemésztődésünkre és viszszapótolódásunkra határozhatni. Már gyakran a' lánghoz hasonlíták az életet, és valóban ez egészen a'féle munka. Az elpusztító és teremtő erők szünetlen munkasságban, mindégtartó bajvívásban, vagynak mi bennünk, és a' mi lételünknek minden percze a' semmisítésből és új teremtésből álló különös elegy. Mind a'dig míg az életerő a' maga első frisseségével és hathatosságával bír, az eleven és teremtő erők a' magok elsőségeket megtartják, sőt ezek e'ben a' viadalban amannak még maradékúl felmaradnak; tehát a' test nő és magát még tökélletesíti. Lassán lassán azok egymértékbe jönek, és az elemésztés az újranem-

zéssel oly egyenlő arányúságban állnak, hogy most a' test sem nem szaporodik sem nem fogy. De végre az életerő kevesedésével, és a' műszerek elviseltetésekkel az elemésztődés az ujra-nemzést felülmúlni kezdi, és fogyatkozás, lefelémenés, végre teljes megoszlattatás leszen a' múlhatalan következés. — Ez az, a' mit mi is általjában találunk. Minden teremtménynek három körútja (periodusa) van, növés, megállapodás, fogyás.

Az élet tartóssága tehát közönségesen a' következendő szúratoktól (punctumoktól) függ: 1. Mindeneknek előtte az életerő összeségétől (summájától), mely a' teremtményben van. Természetesen az életerő nagyobb gyüjteménye tovább tart, és később emésztődik el, mint sem a' csekélyebb. Úgyde tudjuk az előbbeniekből, hogy az életerő némely testekkel nagyobb, másokkal kevesebb, atyafiságban van, némelyeket nagyobb, másokat kevesebb mértékben tölt meg, továbbá, hogy némely külső bedolgozások gyengítők, némelyek táplálók ő rá nézve. — És így már ez adja a' legelső és legnyomosabb talpat az élet tartósság különbségének. — 2. De nem csupán az életerő, hanem a' műszerek is elemésztődnek és eldörgölődnek, az élet által, következőleg az erősebb műszerű testben a' teljes elemésztődés később következik el, mint sem a' fínum és könnyen széljeloszolható állkatmányban. Továbbá, magának az élet munkájának is szüksége van bizonyos műszereknek szünetlen munkálkodásokra, melyeket mi azért élet műszereinek nevezünk. Ha ezek haszonvehetetlenek vagy betegek, a'kor az élet tovább nem

tarthat. Tehát a' műszerzetnek bizonyos erőssége és az élet műszereinek illendő minéműségek második talp, melyen az élet tartóssága nyugszik. — 3. Úgyde maga az elemésztődés munkája lassabban vagy gyorsabban mehet véghez, következőleg a'nak, vagy az életnek tartóssága, a' különben teljességgel egyenlő erők vagy műszerek mellett, hoszszabb vagy rövidebb lehet, a' szerént a' mint az a' munka gyorsabban vagy lassabban történik meg, épen úgy, mint az olyan gyertya, melyet alól és felül egyszerre meggyújtanak, még egyszer olyan hamar elég, mint sem az egyszeresen meggyújtatott; vagy mint a' savanyanyagszeszes (oxygenáltatott) levegőbe tétetett gyertya tízszer gyorsabban elfogy, mint sem más teljességgel egyenlő a' közönséges levegőben; mivel ezen szer által az elemésztődés munkája valóban tízszer siettetik és szaporáztatik. Ez adja a' harmadik talpát a' különböző élettartásnak. — 4. És mivel az elveszettnek viszszapótoltatása, és a' szünetlen újranemzés főszer, hogy az elemésztődésnek ellensuly (Gegengewicht, antipondium) tartassék; tehát az a' test, a' mely magában és magán kívül legjobb szerekkel bír, magát legkönnyebben és legtökélletesebben nemzi újra, és hoszszabb tartósságú is lesz, mint sem más, melyben a' hibázik.

Elég a' hozzá, hogy valamely teremtménynek az élettartóssága úgy van, mint az ő belé született életerőknek összeségek (a), a' gyorsabb vagy lassúbb

(a) Életerőknek összeségek. Ezt közönségesen így mondják a' beszédben, és írják a' munkákban: Életerőknek összesége. De e' hiba. Mert ha ez igaz,

elemésztődés, és a' tökélletes vagy tökélletlen megújítás. — És az élethoszszításról való minden képzeteket, valamint minden a'ra javasoltatott és javasoltatándó szereket ezen 4. seregre vihetni, és ezen talptételek szerént ítélhetni meg.

Ezekből sok tanúlságos következéseket húzhatni ki, és ezenfelül számos homályos kérdésekre megfelelhetni; melyek közzül én itt előre csak némelyeket akarok jelenteni.

hogy így kell mondani, és írni, ezt: szolgám, — szolgád — szolgája — szolgánk — szolgátok — szolgájok. — ugyan hogy lehetne ellenkezőre igaza a' köznépnek? Consvetudo sine veritate, est vetustas erroris. — De lássuk, mit mond a' tudós Tsétsi Professor, a' maga becses Observátióiban (melyeket a' Parizpápai Lexiconának 1801-dik esztendőbéli Posonyi Editora, a' Magyar Nemzetnek kipótoltathatatlan kárával kihagyott), e'képen írván: Reg. VII. — nk, tok vel tek, jok vel jek Singularibus, ad res, vel Personas plures relatis, ut: szolgánk, szolgátok, szolgájok, servus noster, vester, eorum. (f. — (f. In his suffigendis modis, utinam majorem adtentionem tam loquentes, quam scribentes adhiberent; male enim a pueris asveti, saepius quam credere fas sit, erratur etiam a doctioribus. Totfalusius has praescripsit Regulas.

1. Suffixum singulare suum subiectum Nomen vel Pronomen refert ad singulare possidens. Ut, Embernek szokása, Úrnak szolgája.

2. Plurale possidens in singulari possesso suffixum requirit pluraliter. V. G. Urak szolgájok, Angyalok seregek, non serege, Juhok nyájok, non, nyája, quod est singulariter.) — Láss többet ezen tárgyról: Párizp. Lex. Obs. Tsétsi. pag. 10. ad Calcem Lexici. Edit. Cibinii. 1767.

Meghatároztatott è az élet aránya, vagy nem? Ez a' kérdés már gyakorta veszekedés almája vala, mely a' bölcseket és Istentúdókat (theologusokat) összeveszttette, és már sokszor szorúlts gba hozta a' szegény orvosmesterség becsét. A' feljebbi értelmek szerént könnyű ezt a' kérdést megfejteni. Bizonyos értelemben mind a' két résznek igaza van. Valósággal minden teremtmény nemének, sőt minden különös egyminek (individuumnak) épen oly bizonyosan meghatároztatott élet-aránya van, mint az ő megkülönböztetett nagysága, és az ő életerejének tulajdonképen való összesége, műszereinek erősségek, elemésztődésének és újra-nemződésének szere; mert az élettartóssága csak következése ezen elemésztődésnek, a' mely egy szempillantattal sem tarthat tovább, mint a' menynyire az erők és műszerek érnek. Látjuk is, hogy a' valóság (ens) mindegyik seregének a' maga meghatároztatott élet tartóssága van, melyhez inkább vagy kevésbé közelítenek az egyed (a) egymik (singulum individuumok). — De az elemésztődés siettethetik vagy késleltethetik, kedvező vagy kedvetlen, elrontó vagy megtartó környülállásoknak lehet a' befolyások, és azután a'ból következik, hogy, ama' természeti meghatározásoknak ellenekre, az arány mindazonáltal elmozdíttathatik.

Most már közönségesen azon kérdésre is megfelelhetni. Lehetséges è az élet meghoszszabbítás? Igen is az, de nem báj-szerek (Zau-

(a) Egy ed: R. Unicus, Solus, Solitarius. Sándor

bermittelek) aranytincturák által, nem is a'nyiban, hogy reménylhetnők a' nekünk kiosztogattatott életerők összeségeknek és tehetségeknek szaporítatását és a' természet egész meghatározásának megváltoztatását; hanem csak az előadatott 4. szúratra való illendő tekíntet által; melyeken nyugszik tulajdonúl az élet tartóssága: az életerőnek és a' műszereknek megerősítteté sek, az elemésztődés késleltetése, a' viszszapótolás vagy újra-nemzés előmozdíttatása és könnyebbíttetése. — Menynyivel inkább elegettesznek tehát ezen kivánságoknak az élelem, ruházat, életszer, éghajlat, sőt még a' mesterséges szerek is; a'nyival többet dolgoznak az élet meghoszszabbítására; a' menynyivel többet dolgoznak ezeknek ellenekre, a'nyival inkább rövidítik a' létel tartósságát.

Még megérdemel itt kivált az, a' mit élet elemésztődés késleltetésnek nevezek, mint az én szemem előtt legnyomosabb élethoszszító szer' némely értekezést. Ha az életerőnek és műszereknek azon bizonyos összeségeket meggondoljuk, melyek mintegy a' mi életünknek telkét (a) (fundusát) teszik, és az élet azoknak elemésztődésekben áll; úgy az a' telek a' műszereknek szorongattatások és az a'val összeköttetett eldörgölődés által természetesen hamarább, ellenben mértékletesebb haszonvétel által lassabban, emésztetik el. Az, a' ki egy nap alatt

(a) Telek: Fundus. — Bátor ez az értelem nintsen Párizpápaiban, de tudjuk, hogy közönségesen ezt teszi nálunk. Származik e'től a' verbumtól, telik, plenum fit, suppeditat, capax est, innét, telek, fundus, substantia quae sumptus praebet.

még egyszer a'nyi erőt költ el, mint sem más, fél a'nyi idő alatt fogyasztja el, a' maga életerejének a' gyüjteményét, és azok a' műszerek, melyeket még egyszer oly erősen munkáltatnak, még egyszer oly hamar viseltetnek el és lesznek haszonvétethetetlenekké. Tehát az élet hathatóssága a' maga tartósságával megfordúlt arányosságban (inversa ratióban) áll, vagy, mennél hathatósabban él valamely valóság, a'nál többet veszt a'nak az élete a' kiterjedésben. — És így ez a' kifejezés, hamar élni, a' mely épen úgy, mint maga az a' dolog szokássá lőn, tökélletesen igaz. Valósággal az ember az élet elemésztődés munkáját, már az akár cselekedetben akár élemben álljon, gyorsabnak és lassúbnak teheti, és így hamar és halkkal élhet. Ezután az egyiket ezen szóval hathatós élet, a' másikat kiterjedő élet fogom kifejezni. Ez az igazság nem csupán az emberben, hanem az egész természeten keresztül megbizonyúl. Mennél kevésbé hathatós valamely valóságnak hathatós élete, a'nál hoszszabban tart az. Ha valamely növevénynek hathatós élete hőség, ganajozás, mesterséges szerek által megszaporíttatik, az a'nál gyorsabban, tökélletesebben fejlik ki, de csak hamar is elenyészik. — Maga az oly teremtmény, mely a' természettől nagy gazdagságot bír az életerőből, ha igen hathatósan munkás életü, rövidebb tartósságú, mint sem az, a' mely magában sokkal szegényebb az életerőre nézve, de a' természettől kevésbé hathatós életü. Így p. o. bizonyos, hogy a' felsőbb seregbéli élőállatok az életerőnek sokkal több gazdagságával és tökélletességével bírnak, mint sem

a' növedékek, és még is valamely élőfa valóban százszor hoszszabban él, mint sem az élettel teljes ló; mivel az élőfa élete hathatósan gyengébb. — E' szerént még a' gyengítő környülállások is, csak az élet hathatós munkásságát kevesítsék, a'nak meghoszszabbíttatására eszközök lehetnek; ellenben az élet erősítő és ébresztő befolyások, ha a' belső mozoghatásokat igen nagyon szaporítják, a'nak tartósságának ártanak, és már e'ből látni való, miképen lehet a' hoszszú élet tartósságában az igen erős egészség akadályszer; és hogy az élet meghoszszabbításra való élésrend, és szerek, nem egészen ugyan azon egyek, azokkal, a' melyeket erősítő név alatt értének. — Maga a' természet nékünk e'ben legjobb oktatást ád, minden tökélletesebb teremtmény létével bizonyos intézetet szövén összze, mely az ő életelemésztődésének folyását tartóztathatja, és az által a' gyors eldörgöltetést eltávoztathatja. Az álmot gondolom, az oly állapot, mely minden tökélletesebb nemű teremtményekben megvan, egy felette bölcs intézet, melynek fő rendeltetése, az élet elemésztődésnek rendbeszedetése és késleltetése, egy szóval az, a' mi az óra-szerszámában a' függő (pendulum). Az álom ideje semmi nem egyébb, hanem a' hathatós élet nyugovása, a'nak látszatós vesztesége, de épen e'ben a' nyugodalomban, e'ben az ő munkásságának félbeszakadásában, van a' legnagyobb szer a'nak a' meghoszszabbíttatására. Az ember hathatós életének 12. — 16. órai félbeszakadatlan tartása, az elemésztődésnek már oly sebes folyamatját állítja elő, hogy gyors érverés, a' köz hideglelésnek egy neme

(az úgy neveztetett mindennapi esti-hideg) áll be. Most az álom segítségre jő, ez azt inkább szenvedő állapotba teszi, és az ilyetén 7. 8. órai nyugodalom után az életelemésztődésnek elpusztító folyamatja olyan jól félbeszakasztatik, az elveszett oly szépen viszszapótoltatik, hogy már most az érverés és minden mozgások ismét halkkal és renddel történnek, és viszont minden nyugodalmas menetellel megy (*). — Innét semmi oly szaporán el nem dörzsölhet, és el nem ronthat bennünket, mint a' sokáig tartó álmatlanság. — Magok a' növevényország Nestorjai, az élőfák, az esztendőnként való téli álom nélkül, oly meszszére nem nyújtanák az életeket (**).

(*) Azért alusznak az öreg emberek kevesebbet, mert ő bennek a' hathatós élet, az életelemésztődés, gyenge, és kevesebb pihenésre van szükség.

(**) Sőt némely nyövevényekben valóban találunk valamit, a' mit tökélletesen összszehasonlíthatni az embereknek mindennapi álmokkal. Azok a' magok leveleiket minden estve egymásra rakják, vagy leeresztik, a' virágok összszezárják magokat, és azoknak egész külsőjök a' nyugodalomnak és az összszehúzottságnak állapotját jelenti. Ezt a' hívesedésnek és esti-nedvességnek akarák tulajdonítani, de ez a' növevényházban (chaldariumban, üvegházban) is megtörténik. Mások azt a' homályosság következésének tarták; de némelyik nyárban is már deljesti 6. órakor összszebúrkozik. Sőt a' sárga bakszakál (tragopogon luteum) már dél előtt 9. órakor összszebúrkozik; tehát ezt a' növedéket az élőállati világnak éji élőállataival és madaraival lehetne összszehasonlítani, a' melyek éjtszaka ébren vagynak, és napotszaka (a) (nappal) alszanak. Sőt nappal csaknem minden órának van valamely növedéke, a' melyik bebúrkozik, és azon épül a' növevényóra.

(a) Napotszaka. — Vox, szaka, quibusdam affigitur, manentibus prioris Partis Literis; ut: teletszaka, per hyemem: esztendőtszaka, nyaratszaka, éjtszaka. Lásd, Lex. Párizp. Edit. Cibin. 1767. Obs. Tsétsian. ad calcem. Lexici. pag. 9. Reg. 1.

Harmadik Tanítás.

Növevényeknek élettartósságok

Azoknak különbségek — esztendősök, két esztendősök, sok esztendősök, — azon környülállásokról való tapasztalások, mellyek ezt meghatározzák, — a'ból következések — az élet hoszszabbítás fő elejeire (principiumaira) való alkalmaztatás, — a' nemzésnek és mivelésnek (culturának) a' növedékeknek élet hoszszaságokba való nyomos befolyása.

Szabad legyen nekem, a' mondattaknak megállapíttatásokra és megkísírtetésekre, a' műszeres világnak minden seregeire egy pillantatot vetnem, és az én vítatásaimra a' tanúbizonyságokat felkeresni. Itten egyjárást alkalmatosságunk lesz, a' legnyomosabb környülállásokkal megismérkedni, melyeknek az élet meghoszszabbíttatásába vagy megrövidíttetésébe befolyások van. — Végetlenül különbkülönbféle a' különböző műszeres valóságoknak tartósságok! — A' penésztől fogvást, a' mely csak egy két óráig él, a' czedrusfáig, a' mely ezer esztendőt elérhet, milyen távolság, milyen számtalan középlépcsők, milyen élet sokfélesége! És még is ezen hoszszabb vagy rövidebb tartósság talpának minden valósíg tulajdon miniműségében, és a'nak a' teremtésbéli állásszúr-

atában, kell feküdni, és azt a' szorgalmatos vizsgálat által feltalálhatni. Bizony e' felséges és hasznos, de egyszersmind állalláthatatlan, tárgy! Tehát nekem meg kell elégedni a' fö tetteknek kiszedegettetésekkel, és azoknak a' mi jelenvaló látszúratunkba megtörténö helyheztetésekkel.

Legelöször a' növedékek állnak elönkbe, ez a' teremtményeknek általnézethetetlen világok, ez a' müszeres valóságoknak legelsö lepcsöjök, melyek magokat belsö eltulajdonítás által táplálják, egymit (individuumot) képelnek, és a' magok nemeket tenyésztetik. Milyen végetlen különbség a' termetben, müszerségben, nagyságban és tartósságban? A' legújabb felfedezések és felszámolások szerént legalább 5000 különböző nemek és fájok!

Mindazonáltal mindnyájokat, élettartósságok szerént, három föseregre vihetni; egy esztendösök vagy tulajdonúl csak félesztendösök, a' melyek kikeletkor származnak és öszszel meghalnak; kétesztendösök, melyek a' második esztendö végen meghalnak, és végre örökösök, melyeknek tartósságok hoszszabb, 4. esztendötöl fogva, 100-zig.

Minden növedékek, melyeknek leves vizes allkatmányok és felette finum vékony müszerek van, rövidebb életüek, legfeljebb 2. esztendeig élnek. Csak azok, melyeknek erösebb müszerek és nyúlókásabb nedvek van, tartanak tovább; de általjában fa szükséges, a' legnagyobb növedék élet eléréshez.

Még azokban is, melyek csak 1. vagy 2. esztendeig élnek, szembetünö különbséget találunk. Azok, a' melyek hideg, szagatlan és ízetlen ter-

mészetűek, hasonló környülállásokban nem élnek oly soká, mint az erősen illatozók, balzsamosok, és több szagos olajjal és szellettel bírók. P. o. a' saláta, búza, rozs, árpa, és minden élet (frumentum) fajai, soha egy esztendőnél tovább nem élnek; ellenben a' kakukfű, csombor, (satureja montana) ízsóp, méhfű, űröm, majoránа, zsálya, 's a' t. 2. és több esztendőt élhetnek.

A' bokrok és kisebb előfák 60., némelyek még egyszer a'nyi esztendőkre is nyújthatják életeket. A' szőlőtőke 60., sőt 100. esztendős korácsot is elér, és a' legnagyobb életidejében is termékeny marad. A' rozmarin hasonlóan. De a' medvetalpú tövis, (acanthus spinosus) és a' borostyán, 100. esztendőnél tovább élhetnek. Némelyekben, p. o. a' szederfajakban igen nehéz az életidőt meghatározni, mert az ágai a' földbe csúsznak, és mindég új fácskákat allkatnak, úgy hogy nehéz, az újakat a' vénektől megkülönböztetni, és ezek az által életeket majd csaknem örökösökké teszik.

A' legnagyobb korácsot a' legnagyobb, legerősebb és legízmosabb élőfák, a' tölgy- hárs- bikgesztenye- szil- juhar- platán- czedrus - olaj- pálma- eper- baobabfák érik el (*). — Hitelesen vitathatni, hogy a' Libanusnak némely czedrusai, Siciliában a' hires di centi cavalli gesztenyefa, és több szent tölgyfák, melyek alatt már a' régi Németek az ő áhíttatosságokat tarták, korácsokat 1000. és több esztendőkre is felvitték. Ezek a' legtiztesebb, egyetlenegy még élő, tanúi a' régi világnak, és minket szent borzadozással megtöltenek, midőn a' szél azok-

nak ezüsthajokat általfúvalja, mely már valaha a' tátosoknak (a) (Druidáknak), és a' medvebőrös vad nemzeteknek árnyékúl szolgála.

Minden hirtelen növő élőfáknak, mint a' fenyő-nyír- olasz gesztenye-'s a' t. fáknak mindég kevésbé erős és tartós fájok, 's rövidebb élettartósságok, van. — A' legerősebb fája, és leghoszszabb élete van, a' mindenik közt leglassabban növő tölgyfának.

A' kisebb növedékek általjában rövidebb életűek, mint sem a' nagyok, magasak, és terepélyek.

Azok az élőfák, melyeknek a' legtartósabb és legkeményebb fájok van, nem mindég azok, a' melyek leghoszszabban is élnek. P. o. a' puszpangfa, cyprusfa, gyalogfenyű, diófa, és körtvélyfa, nem élnek oly soká, mint a' hársfa, pedig a' melynek lágyabb fája van.

Közönségesen azok, a' melyek jó ízű, gyenge és kidolgoztatott gyümölcsöt hoznak, rövidebb élettartósságúak, mint sem azok, a' melyek vagy épen

(*) Ez az újonta felfedeztetett élőfa (Adansonia digitata) úgy látszik, hogy egy azok közzül, a' melyek legvénebbekké lehetnek. E'nek a' dereka 25. lábnyi vastagságú, és Adonson ezen század közepén ilyen élőfákon, melyek még csak 6. lábnyi vastagságúak valának, találá a' XV-dik és XVI-dik századbéli hajókázóknak neveket, bevágatva, és ezek a' vágányok még nem igen nagyon szélesedének el.

(a) Tátos: Proteus, Vertumnus, Magus, Praestigiator, ein Leutverblender, Gaukler. Párizp. — Taltos: R. Sapiens, Doctus, Magus. Bát. Sándor — Taltosok: R. Druides, Druidae, Magi. A' régi Magyarok böltseik és papjaik. Sándor.

semmi, vagy megehetetleneket hordanak; és ezek közt is azok, a' melyek diókat és makkokat hordanak, vénebbek, mint sem azok, a' melyek kögyümölcsöket termenek.

Magok a' rövidebben élök, az alma- körtvély- tengeribaraszk vagy kajszinbaraszk- őszibaraszk- cseresznye- 's a' t.-fák kedvező környülállások közt életeket 60. esztendeig is elnyújthatják, kivált ha néha a' mohtól, mely rajtok nő, megtisztogattatnak.

Közönségesen felvehetni, hogy azok az élőfák, melyek zöld ágjokat és gyümölcsöket lassán kapják, és lassán vesztik el, vénebbekké lesznek, mint sem azok, a' melyekben mind a' kettő igen hamar megtörténik. — Továbbá, a' miveltettek általjában rovidebb életüek, mint sem a' vadak, és azok, melyek savanyú és kesernyes gyümölcsöket hordanak, hoszszabb életüek, mint sem a' melyek édeseket termenek.

Igen nevezetes az, hogy, ha az élőfáknak környülleteket esztendőnként felkapálják, ez ugyan azokat elevenebbekké és gyümölcsözőbbekké teszi, de az azok életeknek hoszszaságát rövidíti. Ha pedig e' csak minden 5-dik vagy 10-dik esztendőben esik meg, a'kor hoszszabban élnek — Épen úgy a' gyakori öntözés és trágyázás elősegíti a' termékenységet, de árt az élettartósságnak.

Végre az ágaknak és szemeknek megnyesetések igen sokat használhat valamely növedéknek hoszszabb életére, úgy hogy még a' kisebb röviden élő növevények, mint a' lavendula, ízsóp, s. t. ee. ha minden esztendőben megnyiratnak, életeket 40. esztendőre terjeszthetik.

Az

Az is megjegyezteték, hogy, ha az ember a' vén, soká mozgás és változás nélkül állott élőfáknak gyökereik körül a' földet felássa, és azt parázsabbá teszi; a'kor azok frissebb és elevenebb galylyat kapnak, és magokat mintegy megifjítják.

Ha ezen tapasztalási tételeket figyelemmel meggondoljuk, a' valóban szembetünő, menynyire bizonyítják azok az életről és az élettartósságáról feljebb felvétetett talptételeket, és azon képzetekkel együvé ütnek.

A' mi első talptételünk vala: Mennél nagyobb az életerő összesége, és a' műszereknek erősségek; a'nál hoszszabb az élettartóssága; és ímé úgy találjuk a' természetben, hogy épen a' legnagyobbak, legtökélletesebbek, és legkiképeltettebbek (tehát a' melyekben az életerőnek legnagyobb gazdagságát kell felvennünk), és azok, melyek legerősebb és legtartósabb műszerekkel bírnak, leghoszszabb életűek is, p. o. a' tölgy- czedrusfa.

Nyilvánságossan látszik itt, a' test darabnak (corporis massának) nagysága is az élet meghoszszabbításra használni, még pedig kettős okból:

1. Már a' nagyság az életerőnek vagy képelőerőnek nagyobb gyüjteményét mutatja.

2. A' nagyság több életfoganthatóságot (vitae capacitást), több felületet (superficiest), több kívelrőlvaló hozzámenetelt mutat.

3. Mennél több darabja (massája) van valamely testnek, a'nál több idő szükséges a'ra, hogy a' külső és belső elemésztő-és elrontó erők azt széljeldörgölhessék.

De úgy találjuk, hogy valamely növevénynek igen erős és tartós műszerei lehetnek, és még is nem él oly soká, mint más, kevésbé erős műszerekkel, p. o. a' hársfa sokkal tovább él, mint sem a' puszpangfa és a' cyprusfa.

E' vezet most minket egy a' műszeres életnek és a' mi jövendő vizsgálatunknak igen nyomos törvényére, t. i. hogy a' műszeres világban az erősségnek csak bizonyos lépcsője mozdítja elő az élet tartósságot, de a' keménységnek nagy lépcsője azt rövidíti. — Közönségesen, és a' műszeretlen valóságokban az ugyan egy igaz, hogy, mennél erősebb valamely test, a'nál több tartóssága van; de a' műszeres valóságokban, a' hol a' létel tartóssága a' műszereknek mozgó munkálkodásokban, és a' nedveknek forgásokban áll, e'nek határai vagynak, és a' műszereknek nagy lepcsőjü erősségek, 's a' nedvek nyúlósságok, idejében teszi azokat mozoghatatlanokká, járhatatlanabbakká, dugúlásokat szül, és a' vénséget, 's tehát a' halált is, gyorsabban előhozza.

De nem csak csupán az erő összesége, és a' műszerek azok, a' miktől függ az életerő. Láttuk, hogy főként a' gyorsabb vagy lassúbb elemésztődéstől, a' tökélletesebb vagy tökélletlenebb megújtástól sok függ. Megbizonyúl è (a) ez a' növedék világban is?

(a) E'ben a' könyvben az interrogativum, e, betűt így írom, è. Azért, hogy ezt megkülönböztessem a' Genitivusnak, é, betűjétől; — továbbá, mert a' szóbeli, e, betű valósággal nem is acutus accentusú. —

Tökélletesen! Itt is ezt a' köz törvényt találjuk. Mennél inkább hathatós élete van a' növedéknek, mennél nagyobb és gyorsabb az ő belső elemésztődése; a'nál hamarább elenyészik az, a'nál rövidebb a'nak tartóssága. — Továbbá, mennél több tehetsége van a' növevénynek magában vagy magán kívül, a' magát újranemzésre, a'nál hoszszabb a'nak a' tartóssága.

Először az elemésztődés törvénye!

Általjában a' növevény világnak szertelen gyenge hathatós élete van. A' táplálás, növés, nemzés, a'nak egyetlenegy foglalatosságai, a' melyekből áll a'nak hathatós élete. Semmi szabadakaratos helyváltoztatás, semmi törvényes forgás (circulatio), semmi inashús- sem idegmozgás nintsen benne. — Kérdésenkívül a' maga belső elemésztődésének legnagyobb lépcsője, a' maga hathatós életének legfelsőbb aránya, a' nemzésnek és a' virágzásnak a' munkája. De milyen hirtelen követi is azt a' feloszlattatás, és semmivélétel! — Itt a' természet mintegy a' maga teremtőerejeinek legnagyobb költségeket tenni, és a' legfelsőbb finumításnak és végrehajtásnak Non plus ultráját előállítani, láttatik.

De nem is esmeretlen az, e, betűnek gravis accentusa a' Magyar nyelvben. Mert ezzel beszél a' Palócz, Barkó, és a' Tiszamelléki ember. Ugyan is ezek így szólnak: èn, és nem én. Ez igaz nálok, minden nálunk accentus acutussal jegyeztetett, e, betűről; és e'ről ismerjük meg beszédében a' Palóczot, Barkót, és a' Tiszamelléki embert.

A' virág épületének micsoda gyengesége és finumsága, a' színeknek micsoda fényességek és díszek lep meg bennünket gyakran a' legalább való növedékben, a' melyben olyatén kifejlést soha sem hittünk volna? E' mintegy valamely innepi ruha, melyel a' növedék az ő legnagyobb innepét innepli, vagy is melyel gyakran a' maga életerő gyüjteményét, vagy örökre, vagy legalább hoszszú időre kiméríti.

Minden növevények kifogás nélkül ezen felfordúlás (catastrophe) után azonnal elvesztik éldegéléseknek elevenségét, elkezdenek veszteglení, alászálni, és az azok meghalásoknak kezdete. Minden egyesztendős növedékekben következik a' tökélletes meghalás, a' nagyobbakban és az élőfákban legalább az ideigvaló halál, félesztendei veszteglés, míg azok a' magok nagy újranemző erejek által ismét azon állapotba tétetnek, hogy új leveleket és virágokat hajtsanak.

Épen azon okból világos az is, miért halnak meg leghamarább azok a' növedékek is, a' melyek hamar jutnak a' nemzés munkájához; és ez a' legállhatatosabb törvény a' növedékvilágban az élettartósságra nézve: Mennél idejében és nagyobb sietséggel fog a' növedék a' virágzáshoz, a'nál rövidebben tart a'nak az élete; mennél később, a'nál hoszszabban. Mind azok, melyek mindjárást az első esztendőben virágzanak, az elsőben meg is halnak, a' melyek csak a' második esztendőben hajtanak virágokat, a' másodikban halnak meg. Csak az élőfák és a' fásnövedékek, melyek csupán a' 6-dik,

9-dik vagy 12-dik esztendőben kezdenek nemzeni, lesznek vénekké, és még azok közt is azok lesznek legvénebbekké, a' melyek legkésőbben jutnak a' nemzéshez. — E' felette nyomos jegyzék, mely részint a' mi elemésztődésről való képzeteinket tökélletesen bizonyítja, részint nekünk tanúlságos intést ád, a' mi következendő vizsgálatunkra.

Most meglehet azon sarkalatos kérdésre is felelni: Micsoda befolyása van a' mivelésnek a' növevényeknek hoszszabb vagy rövidebb életekbe?

A' mivelés és mesterség általjában rövidíti az életet, és azt mint talptételt felvehetni, hogy általjában minden vad, magoknak hagyatott növedékek hoszszabban élnek, mint sem a' miveltettek. De nem mindenik neme a' mivelésnek rövidít, mert p. o. valamely növevényt, a' mely vadon csak egy vagy két esztendeig tartana, szorgalmatos körülöttejárás vagy apolgatás által sokkal tovább megtarthatunk. — És e' tehát egy igen nevezetes megmutatás, hogy a' növedékvilágban is bizonyos velebánás által, az élet meghoszszabbítás lehetséges. — De csak az a' kérdés, miben van a' különbség az élethoszszító és életrövidítő mivelés közt? E' nekünk igen nyomos lehet a' következendő vizsgálatra. Ezt ismét viszszavihetjük a' mi első talptételünkre. Mennél inkább erősíti a' mivelés a' hathatós életet, és a' belső elemésztődést, és egyjárást magát a' műszerzetet is, gyengédedebbé teszi, a'nál inkább károsabb az az élettartósságnak. Ezt látjuk minden melegházi (Glashausi) növedékekben, melyek szünetlen hőség, trágyázás és más mesterségek által,

mindégtartó belső munkálkodásra hajtatnak, hogy idejébbi, gyakrabbi és kidolgoztatottabb gyömölcsöket hordjanak, mintsem a' magok természetek hozná magával. Ugyan az a' történet, ha külső hajtó bedolgozások nélkül is, csupán különös munkák és mesterségek által, a' növevényeknek belső műszerségekkel jóval nagyobb lépcsőjű tökélletesség és gyengeség közöltetik, mint sem a' milyen azoknak természetekben vala, p. o. a' szemzés, az óltás, a' teljes virágoknál való mesterségek által. — Ez a' mivelés is rövidíti a' tartósságot.

Ellenben a' mivelés az életnek legnagyobb meghoszszabbító szerévé válhat, ha a' valamely növevénynek hathatós életét nem erősíti, vagy még a' szokott elemésztődést is valamenynyire hátráltatja és mérsekli; továbbá, ha az a' műszereknek (anyagoknak) természeti igen nagy nyúlókásságokat és keménységeket azon lépcsőig kevesíti, hogy azok tovább járhatók és mozoghatók maradjanak, — ha az az elrontó befolyásokat eltávoztatja, és azoknak jobb újranemző szereket szolgáltat. — Így valemely valóság a' mivelés segedelme által magasabb életarányt érhet el, mint sem az a' maga természeti fekvése és határoztatása által fogott vólna elérni (a).

Tehát a' mivelés által a' növedékekben az élet hoszszítást következendőképen vihetni véghez:

1. Midőn az ágaknak gyakori elnyesetések által az igen gyors elemésztődést eltávoztatjuk: ez által

(a) Fogott vólna elérni. — E' Futurum secunduma, ezen verbumnak; elér. E'vel a' tempussal általjában élnek Erdélyben — és bár Magyarországban is felvennék azt.

elveszszük tőlök a' műszereknek egy részeket, melyek által a' magok életerejeket hirtelen kimerítenék, és az által mintegy belőlre összetömik (concentrálják) az erőt.

2. Midőn épen az által a' virágzást és a' nemzőerőknek költségeket akadályoztatjuk, és legalább késleltetjük. Tudjuk, hogy ez a' növevényekben a' belső elemésztődésnek a' legmagasabb lépcsője, 's tehát itt az élet meghoszszabbítást kétféleképen segítjük, először, ezen erőknek elpazéroltatásokat eltávoztatván, és azokat a' viszszamunkálódásra és megtartószeri szolgálatra kénszerítvén.

3. Midőn a' fagynak, eledel szűkének, változó időjárásának befolyásait eltávoztatjuk, és tehát azokat mesterség által egyenlő mértékletes középállapotban megtartjuk. Tegyük fel, hogy ez által a' hathatós életet is valamenynyire szaporítjuk, mindazonáltal e'ben is újra a'nál gazdagabb forrás van a' megújításra.

Végre a' negyedik főtalp, melyen minden valóságnak, 's tehát valamely növedéknek is a' tartóssága nyugszik, a' magát megújító és újonnan nemző nagyobb vagy csekélyebb tehetség.

Itt most két nagy seregre oszlik a' növedékvilág: Az egyik teljességgel nem bír ezen tehetséggel, és ezek azok, a' melyek csak esztendeig élnek (az egyesztendős növedékek), és tüstént a' véghezvitetett nemző munka után meghalnak.

Ellenben a' második sereg, a' mely azon nagy tehetséggel bír, hogy magát minden esztendőben újranemzi, magának új leveleket, ágakat és virág-

okat szerez, ez érheti el azt a' csudálatos 1000 és több esztendőjű korácsot. — Az ilyen növedéket végre magát is úgy nézhetni, mint műszeres földet, a' melyből esztendőnként számtalan, de ezen földhöz tökélletesen hasonló növedékek sarjaznak ki. — És ezen intézetben is nagynak és isteninek mutatja magát a' természet bölcsessége. Ha meggoldoljuk, hogy, mint minket a' tapasztalás tanít, 8. 10. esztendőközi szükség a'ra, hogy valamely élőfában a' műszerség végremenetelének, és a' nedvek finumodásoknak azt a' lépcsőjét állitsuk elő, mely a' virágzásra és a' gyümölcshordásra szükséges, és ha már ez itt úgy vólna, mint más gyümölcsökben, hogy az élőfa mindjárást a' véghezvitetett nemzés után meghalna; — milyen jutalmatlan vóln a a'kor ezen növedékeknek a' miveltetések, milyen arányosságtalan vólna az időnek és előkészületeknek költségek a' kimenetelhez képest? Milyen ritkák vólnának a' gyümölcsök! és az életek (frumentumok)!

De e'nek eltávoztatására, most a' természet ezt a' bölcs intézetet tevé, hogy az első növedék lassán lassán azt a' megállapodást és erősséget éri el, hogy a' derék (truncus) utóljára föld gyanánt van, melyből azután minden esztendőben szemeknek és bimbóknak termetek alatt új növedékek csiráznak ki.

Ez által két hasznot kapunk.

E l ő s z ö r, mivel ezek a' növedékek már műszereztetett földből származnak, tehát már elhasonlittatott és kidolgoztatott nedveket kapnak, és így

azokat mindjárást a' virágra és gyümölcsre feldolgozhatják, a' mit az oly nedvességekkel, melyeket eszközetlenül (immediate) a' földből kapnának, lehetetlen vólna véghezvinni.

Másodszor, ezek a' finumabb növevények, melyek igazán ugyan a'nyi egyesztendősöknek nézethetnek, az elvégeztetett gyümölcsözés után ismét meghalnak, és még is maga a' növedék, a' derék, örökösödik (perennál) az egész.

Elég a' hozzá, hogy minden ezen tapasztalásoknak a' következéseik ezek:

Valamely növevénynek nagy korácsa a' következendő szúratokon épül:

1. A'nak lassán kell nőni.

2. A'nak halkkal és késő kell magát tenyésztetni.

3. A' műszereinek bizonyos lepcsőjű erősséggel és tartóssággal, rövideden, fával, kell bírni, és a' nedveknek nem kell igen vizeseknek lenniek.

4. A'nak nagynak, és meglehetős kiterjedésűnek kell lenni.

5. Magát a' levegőégbe fel kell emelni.

Mind ezeknek az ellenkezőjök rövidíti az életet.

Negyedik Tanítás.

Az élőállat-világnak élet-tartósága.

Tapasztalások a' növedék-élőállatokról — férgekről — bogarakról — általváltozás, nyomos élethoszszító szer — kétlakúak (amphibiumok) — halak — madarak — emlős élőállatok, — következések — az emberedésnek és növésnek — a' műszerség tökélletességének — a' hirtelen vagy lassú elenyészésnek — a' viszszapótolásnak, befolyása az élethoszszaságába.

Az élőállat-ország második fősereg, tökélletesebb része a' műszeres világnak, s' valóságokra, különbkülönbféleségekre, a' tökélletességnek és tartósságnak különböző lépcsőire nézve végetlenül gazdag. — A' kérésztől (ephemerától), azon kis múlandó bogártól fogvást, a' mely körülbelől egy nap él, és a' melyik életének 20-dik órájában, mint tapasztalt öreg a' maga számos maradéka közt áll, egészen a' 200 esztendős elefántig az életfoganthatóságnak (vitae capacitásnak) és tartósságnak számtalan középlépcsői vagynak, és ezen megmérethetetlen gazdagságban megelégszem azzal, hogy csak egyed költeket (a) (datumokat), szedjek összze,

(a) Költ: Datum. — Költt: Datus, Signatus, Expedi'us — Költt levél: Litera data, signata, expedita. Sándor. — Így írjuk: a' levelek végeikre is.

melyek a' mi kérdésünket: mitől függ az élet hoszszasága? megvilágosíthatják.

A' legtökélletlenebb, a' növedékekkel igen közel határos, seregen, a' férgeken kezdvén; ezek ugyan, gyenge és lágy minéműségekre nézve, rendkívül könnyen elrontathatnak és megsértethetnek, de nekik, mint a' növedékeknek, a' legjobb óltalmok, van, a' magok rendkívül való újratermesztő erejekben, mely által azok egész részeket ismét viszszapótolnak, sőt 2. 3. darabra felosztatván, folyvást élhetnek, következőleg azoknak tartosságokat nehéz meghatározni.

Ezen seregben vagynak azon teremtmények, melyek majdan elromolhatatlanoknak lenni látszanak, és a' melyekkel Fontana 's Götze oly sok nevezetes kísírteteket (próbákat) tevének. Az elsőbb a' kereken forgó örvénykéket (vorticella rotatoriákat) és a' fonalférgeket (filariákat) forró meleg nyárban megszáraztatá, a' sütőkemenczében kisütteté, és félesztendő elforgása után még is ezt a' kiaszott teremtményt langyoska (a) vízzel ismét megelevenité.

Ezen tapasztalások bizonyítják, a' mi tételünket, hogy mennél tökélletlenebb a' műszerség, a'nál nyúlósabb az élet. Az itt a' történet, a' mi a' növedék magvakkal van, és lehetne mondani, hogy az élőállati teremtménynek első szúratai néminé-

(a) Langyoska viz. Ezt így mondják Erdélyben — és helyesebben, mint itt Magyarországon, e'képen: Langyos vizecske — Mert a' diminutio nem a' vízre, hanem a', tepidusra, tartozik — tepidula aqua.

műképen (a) csak a' tökélletesebb élőállati világnak első bimbói, magvai.

A' bogarakban, melyek már inkább élőállatok, és kiképeltettebb műszerségűek, az újratermesztő-erő ugyan semmi illyen csudákat nem tehet. De itt a' természet más bölcs intézetet tön, a' mely nyilványságosan hoszszabbítja azoknak lételeket: az általváltozást (metamorphosist). — A' bogár talám 2. 3. 4. esztendeig úgy él mint alak (pupa), mint pondró: azután bebábuzza magát, és ismét darab ideig él ezen halotthoz hasonló állapotban, és, csak e'nek a' végén jelenik úgy meg, mint tökélletes teremtmény. Még most vagynak e'nek előzsör szemei, most van először tollas levegőégi (aethereus), gyakran igen dicső teste, és a' mi a' teljességének (plenitudójának) bélyegét leginkább mutatja, a' még most először alkalmatos a' nemzésre. De ez az állapot, melyet a' maga virágzása idejének nevezhetni, legrövidebb, imé majd meghal, mert eléré a' maga elrendeltetését.

Itt el nem mellőzhetem azt a' jegyzéket, milyen nagyon megegyeznek ezen tünemények az élettartósság okáról talppúl tétetett képzeteinkkel. — Az

(a) Néminémű — Ezt már egy időtűl fogva így rontják: néműnémű. — Roszszúl jobbítják így. Mert ezt a' szót constanter, néminéműnek, mondották, 's mondják a' Magyarok. — De nézzük a' compositiót. Né-mi-nemű, az az, más-mi-nemű. Ez a' szó, né, a'nyit teszen, mint; más. Megtaláljuk ezt ezen szókban componáltatva: né-mely, né-ha, né-hol, né-hány, né-ki (aliquis — régi szó). Ilyen már a', né-mi, mint a', né-ki.

első lételben (existentiában), mint féregben, milyen tökélletlen ott az élet; milyen csekély a' mozgása; a' nemzés még épen lehetetlen, egyedül az evésre és emésztésre látszik az egész teremtmény itt lenni, — a' minthogy némely hernyóknak oly nagy tehetségek van, hogy 24. óra alatt háromszor többet megemésztenek, mint sem a' menynyit azoknak (a) egész nehézségek teszen, — Tehát egy felette csekély öneldörgölődés, és egy rettenetes megújítás. És így semmi csuda, hogy azok e'ben az állapotban, minden kicsinységek és tökélletlenségek mellett is, oly soká élhetnek. Épen úgy van a' közép állapatban is mint alak; midőn ez a' teremtmény egészen eledel nélkül él, de sem belölről sem kívölről nem emésztődik el. — De ímé a' maga lételének utólsó körútja (periodusa), a' teljességgel kiképeltetett állapot; mint szárnyas levegőégi valóság. Itt az egész létel csaknem szakadatlan mozgásban és tenyészésben látszik állani; tehát szakadatlan öneleméstődésben, és az eledelről és megújításról majd csak nem is kell gondolkozni; mert a' lepkék ezen állapotban semmi szájat nem hoznak a' világra. A' müszerségnek ilyetén fínumíttatása, a' kiadás, és bevétel közt való ilyen aranyosságtalanság mellet semmi tartósság sem le-

(a) Azoknak — E'ben az egész munkában vígyáztam, hogy az: ő, pronoment, csak csupán emberi személyre ruházzam. Mert e' grammaticalis törvény. — Ha néhol ellenkező találtatik ezen írásomban, azt az észre nem vételnek kell tulajdonítani — és a' régi szokásomnak.

hetséges, és a' tapasztalás megbizonyítja azt, hogy ez a' bogár csak hamar meghal. Így tehát ugyan azon egy teremtmény a' legtökélletesebb és legtökéletlenebb életnek állapotját, és az a'val összeköttetett hoszszabb vagy rövidebb tartósságot láthatóképen állítja elönkbe.

A' kétlakúak (amphibiumok) azok a' hideg emehím (hermaphroditus) teremtményëk, életeket rendkívül meszszire nyújthatják; egy elsőség, melyet azok főként a' magok életek nyúlankosságának, az az, az életerőnek az anyaggal való igen belső és nehezen elválható összeköttetésnek, és a' magok igen gyenge hathatós életeknek, köszszönnek.

Milyen nyúlánkos azoknak életek, a'nak csudálatos bizonyságai vannak. Láttak az emberek tekenős békákat darab ideig élni, és békákat, még mejjekből (a) kiszakgattatott szív nélkül is, ide 's tova, ugrálni, és a' mint feljebb látók, egy tekenős béka 6. hétig teljességgel minden eledel nélkül élhete; a' mi egyszer 's mind az elégségig megmutatja, milyen csekély azoknak hathatós életek, és tehát milyen kevés szükségek van a' megújíttatásra. Sőt meg van mutattatva, hogy eleven békákat kövekbe, sőt márvány darabokba bezáratva találának (*). Már ezek akár mint tojások, vagy

(a) Mejj: Pectus. — Csak azért írom két j-vel, hogy a' mely, pronomentől megkülönböztessem — Én semmi okot sem tudok többet mondani — kedves vólna előttem, és a' hazai nyelvnek hasznos, ha valaki többet tudna e'ről, 's közlené.

(*) Még 1733-dik esztendőben, Svédországban, ilyet 7. réfnyi mélységben egy kőbányában találának, a'

már mint kiképeltetett valóságok azokba bezáratának; úgy is egyik oly csudálatra méltó dolog, mint a' másik. Mert milyen sor esztendő szükség a'ra, míg az a' márvány készítődék, és azt az erősséget elérheté.

Épen oly nagy az újranemző erőnek befolyása azok életeknek meghoszszabbíttatására. Özön veszedelmek és halál-okai tétetnek az által ártatlanokká, és egész elveszett részek viszszapótoltatnak. Ide tartozik a' hámlás munkája is, a' mit ezen seregbéli legtöbb teremtményekben találunk. A' kígyók, békák, gyikok, 's t. ee. esztendőnként egész bőröket lehányják, és úgy látszik, hogy a' megifjodásnak ezen neme igen szükséges azoknak a' megtartatásokra, és azok életeknek meghoszszabbíttatására. Valami hasonlót találunk az egész élőállat-világban: A' madarak változtatják tollaikat, orrokat (az úgy neveztetett verdés (vagy vedlés), a' bogarak kialakozzák (delarválják) magokat, a' legtöbb négy lábú barmok változtatják szőreiket, körmeiket.

A' legnagyobb korácsot érik el, a' menynyire most a' mi jegyzékeink mennek, a' tekenős békák és krokodilusok.

legkeményebb kőszikla közepében, a' melyhez való hozzámenetelt, kalapácscsal és vésővel történt sok munkával, kellett nyitni. A' még élt, de felette gyenge, a' bőre összesugorodott, imitt amott kőmázzal behúzatva, vala. Lásd Sved. Abhandl. B. 3. S. 285. — A' leghihetőbb, hogy a' még igen kis korában a' kőhasadékjába búvék, ott magát a' nedvességből és a' becsúszott bogarakból táplálá, és — végre ezen hasadék csepegő-kővel kitömeték, 's az az alatt megnőtt béka a'val bemázoltaték.

A' tekenősbéka, egy felette tunya, minden mozgásaiban lassú és gyáva élőállat, 's kiváltképen oly halkkal nő, hogy 20. esztendeig alig lehet néhány hüvelyknyi nevekedést számlálni, él 100 és több esztendőt.

A' krokodilus, nagy, erős, élettel teljes, kemény vasingbe (pánczélba) záratott, hitelfelett sokat faló, rendkívül való életerővel felruháztatott élőállat, hasonlóan igen sokáig él, és sok útazók vítatások ként az az egyetlenegy élőállat, mely mind a'dig nő, valameddig él.

Csudálatos az, milyen öregeket talál az ember, a' hidegvérű vízlakosi közt, a' halak közt. Talám a' nagyságokhoz képest a' legnagyobb korácsot érik el minden teremtmények közt. A' Római ó történetekből tudni, hogy a' Császári halastóban gyakran találtatának oly angolnák, melyek a' 60-dik esztendőt elérék, és a' melyek végtére az emberekkel oly ismeretesekké, és oly társalkodók, lőnek, hogy Crassus egyet azok közzül megsiratott.

A' csuka, egy száraz, felette faló élőállat, és a' ponty, hiteles tanúbizonyságok szerént, másfél száz esztendőre is felvihetik az életeket. A' lazacz (salmo salar) hirtelen nő, és hamar meghal, ellenben a' csendesebben növő sígér hoszszabban él.

Valami megjegyzésre méltónak látszik nekem itt az, hogy a' halországban a' természeti halál ritkábban fordül elől, mint sem a' természetnek más országaiban. Itt sokkal közönségesebben uralkodik az egynek a' másikba való általmenetel törvénye, az erősebbnek igaza szerént. Egyik elnyeli

a'

a' másikat, az erősebb a' gyengébbet, és vítathatni, hogy a' vízben kevesebb halál van, mivel a' haldokló eszközetlenül az elevennek valóságába általmén, és következőleg a' halálnak középállapotja ritkábban van meg, mint sem a' földön. A' megrodhadás az erősebnek a' gyomrában történik meg. — Ez az intézet mutatja, a' magas Isteni bölcsességet. Gondoljuk meg, hogy ha a' számtalan ezerszerezernyi vízlakosok, a' melyek naponként meghalnak, csak egy nap temetetlen (vagy, a' mi itt épen a'nyit tesz, megemésztetlen) kivel hevernének is; azok azonnal megrodhadnának, és a' legrettenetesebb döghalálos kipárolgást szélesztenék el. A' vízben, itt, a' hol az élőállati rodhadásnak ama nagy javítószere, az éldegélés (vegetatió), jóval csekélyebb mértékben van meg, itt a' rodhadásra való minden alkalmatosságot el kellett kerülni, és szűnetlen életnek kellet uralkodni.

A' madarak közt, hasonlóképen sok igen hoszszan élő nemek vagynak. E're kétségkívül igen sokat tesznek a' következendő környülállások:

1. Igen jól be vagynak fedetve, mert semmi sem lehet tökélletesebb, és a' meleget inkább megtartó fedel, mint a' tollak.

2. Azonban minden esztendőben az újratermesztésnek és megifjodásnak egy neme történik meg, a' melyet verdésnek nevezünk. Úgy látszik, hogy a' madár a'ban valamenynyire megbetegszik, végre a' régi tollakat elhányja, és újakat kap. Sokan elhányják az orrokat is, és újakat kapnak; egy sarkalatos része a' megifjodásnak, mivel az által a'ba az állapotba tételnek, hogy magokat jobban táplálhatják.

3. A' madarak minden élőállatok közt a' legtöbb és legtisztább levegőéggel élnek. Azoknak még a' legbelsőbb részeket is, p. o. a' csontjaikat, általjárja a' levegő.

4. Sokat mozganak. De azoknak a' mozgások a' legegészségesebb mindenek közt, az a' cselekedőből és szenvedőből van öszszetétetve, az az, azok hordatnak, és azoknak csupán az igyekezet és folyvást-mozgatás a' dolgok.

5. Egy tulajdon intézet által azokban a' húggyal tömény sók föld kihordatik, és tehát a' főokok közzül egy elrontatik, a' mi más élőállatokban szárazságot, koránvaló vénséget és halált hoz.

A' sárga vagy havasi sas, izmos, nagy, erős kanafú élőállat, felette nagy korácsot ér. Vagynak példák, hogy némelyek közzülök az élőállatrekeszekben (menageriákban) 100. esztendőnél is tovább élének.

Hasonlóan a' keselyű és sólyom mindketten húsevő élőállatok. — Selwand úr Londonban kevés esztendőkkel ez előtt a' Jó-Reménység Fokhegyéről kapott egy sólymot, a' melyet arany örvvel fogának el, a' melyen Angol nyelven e' vala: Ő Felségéé, Jákob Anglus Királyé. 1610. eszt. Tehát a'nak fogságától fogva már 182 esztendő folyt el. Vajjon hány esztendős vólt, midőn elrepült? Ezen madarak közt a' legnagyobb nemből való vólt, és még nem kevés vidámsággal és erővel bíra, mindazáltal megjegyzék, hogy a' szemei valamenynyire homályosok és vaksik valának, és a' nyaktallai megfejéredtek.

A' holló, húsevő madár, kemény fekete húsú, hasonlóan 100. esztendőre felviheti életét; úgy a' hattyú is, egy igen jól megtollaztatott, hallal élő, és folyóvizet szerető élőállat.

Kiváltképen kimutatja magát a' publikán vagy papagáj. Már vóltak rá példák, hogy a', mint az embernek foglya, 60. esztendeig élt, és menynyi esztendős lehetett, midőn megfogaték? Ez olyatén élőállat, hogy csaknem minden nemű eledeleket megeszik, és megemészt, az orrát változtatja, és setét erős húsa van.

A' páva 20. esztendeig él. — Ellenben a' kakas, tüzes, veszekedő és búja állat, sokkal rövidebben. Még rövidebb életű a' veréb, az a' szabadi (libertinus) a' madarak közt. A' kis madarak is általjában rövidebben élnek. A' fekete rigó és stiglincz még leghoszszabban, 20. esztendeig, élnek.

Fordúljunk most a' legtökélletesebb, az emberhez legközelebb járó négylábú emlős élőállatokhoz; itt hasonlóképen az életidőnek szembetünő különbségét találjuk.

Legfentebb viszi azt valóban az elefánt, a' melynek is nagyságánál, hoszszas növésénél (30. esztendeig növén), szertelen erős bőrénél és fogainál fogva, a'hoz a' legnagyobb közi van. Úgy számlálják, hogy a' 200. esztendeig élélhet.

Az oroszlán életét szorosan meg nem határhozatni, mindazonáltal úgy tetszik, hogy azt meszszire viszi, mivel néha némelyeket fogatlanoknak találának.

Most következik a' medve, az a' nagyalvó és emetten (a) (ébren) lételében nem kevésbé taknyos (phlegmaticus), és még sem hoszszú élettartósságú. — Roszsz vígasztalás azokra nézve, kik a' semmit-csinálásban hiszik, hogy a' hoszszú élet titkát megtalálák.

Ellenben a' teve, egy száraz, szikár, munkás, felette tartós élő állat, megvénhedik. Rendszerént 50., gyakran 100. esztendőt is, ér.

A' ló mindazáltal azt feljebb nem viszi, hanem mintegy 40. esztendeig; ez ugyan nagy és erővel teljes élőállat, de szörrel kevéssé van befedétve, igen érzékeny, és a' csipős nedvességek miatt a' rodhadásra hajlandó. Mindazáltal a' maga rövidebb életének egy részét az emberek kinzásoknak köszönheti; mert még semmi tapasztalásaink sintsenek, menynyi ideig élhet a' vadon. Ugyan azon arányosságban áll a' szamár. Az öszvér mind kettőnek a' csinálmánya, és vénebbé lesz.

A' mit a' szarvasoknak hoszszú korácsokról beszéltek, a' mese. Mintegy 30., és valamivel a'nál több, esztendőt érnek.

A' bika bátor, nagy és erős is, mindazáltal csak rövid ideig, legfeljebb 20. esztendeig, él.

A' kisebb élőállatoknak legnagyobb részek, a' juhok, kecskék, rókák, nyúlak, legfeljebb 7. 10. esztendeig élnek, kivévén a' kutyákat, és disznókat, melyek 15. 20. esztendőre is ráviszik azt.

(a) Emetten; Vigyázván: Vigilanter, Vigilandó. wachend. Párizp. — Erdélyben most is élnek vele.

A' tapasztalásoknak ezen sokféleségekből, ímé az előadatándó következéseket húzhatni ki:

Az élőállati-világnak általjában sokkal több belső és külső mozgása, jóval összetettebb élete, és így bizony több elemésztődése van, hogy sem mint a' növedékinek. — Továbbá, ezen ország műszerei sokkal gyengédedebben kiképeltettek és többfélébbek. Következőleg az élőállatoknak, rövidebb életüeknek kell lenni, hogy sem mint a' növedékeknek. De a' helyet az életerőből több gazdagságok és hathatósságok, az azokat körülvevő egész természettel több megillető-szúratok, következésképen kívelről több hozzájokmenetel és pótolék, van. — Tehát e'ben a' seregben ugyan nehezebb igen kipéczéztetett (kijegyeztetett) nagy vénséget érni; de az igen rövid élet is ritka. És épen ez az, a' mit mi a' tapasztalásban találunk. — A' közép korács, 5. esztendőtől fogva 40-dikig a' legszokottabb.

Mennél hirtelenebb származik valamely élőállat; a'nál hamarább megérik az a' tökélletességig, a'nál gyorsabban is elenyészik a'nak élete. E' látszik lenni a' legközönségesebb természet törvényének, a' mely magát minden seregeken keresztül megbizonyítja. — Csak hogy a' kifejlést nem kell egyedül a' növésről érteni, és a' szerént számlálni. Mert vagynak oly élőállatok, a' melyek a'dig míg élnek, nőni látszanak, és a' melyekben a' növés a' táplálásnak egy részét teszi, de a' következendő 2. szúrattól függ a' dolog:

1. A' tojásbeli első kifejlés idejétől, vagy a' testben, vagy azon kívül.

2. Az emberedés időszúratától, a' melyet úgy nézhetünk, mint a' természeti kiképeltetésnek legfelsőbb arányát, és mint megmutatást, hogy most a' teremtmény a' végremenetelnek azt a' legmagasabb lépcsőjét elérte, melyet az a' testiségben megfoghat.

Ezt a' törvényt tehát igy kell meghatározni: Mennél rövidebb idő szükséges a' teremtménynek a' nádrabeli vagy tojásbeli kiképeltetésre, a'nál gyorsabban elenyészik az. Az elefánt, a' mely 3. esztendeig vemheskedik, leghoszszabban él, a' szarvasok, bikák, kutyák, 's t. ee., melyeknek vemhes-korok csak 3. 6. hólnapig tart, jóval rövidebb arányt érnek. — Quod cito fit, cito perit.

Főként pedig (a) ez a' törvény: Mennél korábban eléri valamely teremtmény a' maga emberedését, a'nál idejébben tenyészik, a'nál rövidebben tart a'nak létele. Ez a' törvény, melyet már mi a' növedék országban oly tökélletesen megbizonyúlva találunk, az élőállat-országban is kifogás nélkül uralkodik. Legnagyobb példáját adják e'nek a' bogarak. Azoknak első időszakaszok az emberedésig, az az, azoknak alak-lételek igen sokáig, sőt több esztendőkig tarthat; mihelyest pedig a' magok nagy elváltozásokat megtevék, az az, a' magok emberedéseket elérék; a'kor azok életeknek is vége. És a' négylábú

(a) Pedig. — Párizpápaiban ezt a' szót találjuk a' következendő képekben: Kédig, Pedig. — Sándorban viszont e'képen: Kegyig. R. L. Kedig, Pedig. — Ezekből úgy vélekedem; hogy e' valaha, Kegyig, volt — cum venia, cum gratia.

élőállatokban ez oly bizonyos, hogy valamely teremtménynek még az élet-hoszszát is körülbelől a' szerént határozhatni meg, ha az emberedés szakaszát mint az egész élettartósságnak ötöd részét veszszük fel.

A' lovak, szamarak, bikák, 3-ik, 4-ik esztendejekben megférfisodnak (mannbárodnak) és 15. 20. esztendeig élnek. A' juhok 2-ik esztendőben; és élnek 8. 10. esztendőt.

Minden szarvas barmok általjában rövidebben élnek mint sem a' szarvatlanok.

A' setét fekete húsú élőállatok általjában hoszszabban élnek, mint sem a' fejér húsúak.

Épen úgy a' csendes, félénk élőállatok rövidebb élettartósságúak, mint sem az ellenkező mértékletüek.

Jelesben úgy látszik, hogy a' test bizonyos fedelének nagy befolyása van az élet-tartósságába. — Így azok a' madarak, melyeknek valóban a' legtartósabb és legjobb takaródzójok van, kiváltképen soká élnek, így az elefánt is, a' szaru-orrú (rhinocerus), krokodilus, a' melyeknek legerősebb bőrök van.

A' mozgás neménck is van a' maga befolyása. Úgy látszik, hogy az élethoszszaságára a' futás legkevésbé, ellenben az úszás és szálás, rövideden, a' cselekedésből, és szenvedésből öszvetétetett mozgás leginkább, hasznos.

Ez az elő (principium) is megbizonyúl. Mennél kevésbé hathatós az élete valamely élőállatnak, és mennél csekélyebb a'nak külső és belső elemésztődése, az az, a' köz beszéd szerént, mennél tökéletlenebb valamely teremtménynek az élete, a'nál tartósabb is az. — Ellenben, mennél gyengédedebb,

finumabb és összetételettebb a' műszerség; és mennél tökélletesebb az élet; a'nál múlandóbb.

Ezt nekünk legvilágosabban megmutatják a' következendő tapasztalások:

1. A' növedék-élőállatok (zoophytak), a' melyeknek egész műszerségek a' gyomrokban, szájokban, és kiürítésekben áll, felette nyúlós és elrontathatatlan életűek.

2. Minden hidegvérű élőállatoknak általjában hoszszabb és nyúlósabb életek van, mint sem a' melegvérűeknek, vagy, a' mi épen az, a' nemlélekzőknek elsőségek van e'ben, a' lélekző élőállatok előtt. És miért? A' lélekzés kútfeje a' belső melegnek, és a' meleg sietteti az elemésztődést. A' lélekzés munkája tehát általjában ugyan szembetünő szaporodása valamely teremtmény tökélletességének, de a'nak elemésztődésének is. A' lélekző élőállatnak mintegy kettős vérforgása van; a' közönséges; és a' kissebb, a' tüdőn keresztül; továbbá, kettős felülete, melyek a' levegőéggel szünetlen megérdeklésbe jönek; a' bőr és a' tüdő színe; és a' végre, sokkal erősebb izgattatása is van, 's következőleg jóval erősebb elemesztődése mind kivelről mind belőlről.

3. A' vízben élni szokott élőállatok általjában hoszszabban élnek, mint sem a' levegőégben élők; és pedig a'ból az okból, mert a' teremtmény a' vízben keveset párolog ki, és mivel a' víz korántsem emészt el olly nagyon, mint a' levegőég.

4. A' legislegerősebb bizonyságot végre, milyen csudálatos ereje van az élet meghoszszabbításra a' külső elemésztődés megkevesedésének, azok a' pél-

dák adják, a' hol a' tökélletesen lehetetlenné tétették, a' békák példájok, melyek erős kősziklába bezáratva valának, és a' melyek itt, egyedül a' magok kívelről való elemésztődéseknek félbeszakadása által, a'nál tovább megtarták életeket. Itt semmi sem párologhaték el, semmi sem olvadhaték el, mert az a' kevés levegő, a' mi talám velek együtt egyjárást (a) bezáraték, kevés idő múlva úgy jóllakék, hogy többet épen semmit be nem vehete magába. Épen azért is élhete oly soká minden eledel nélkül az a' teremtmény, mert az élelem szüksége a'ból a' veszteségből származik először, a' mit mi az elpárolgás és elemésztődés által szenvedünk. Itt, a' hol minden együtt marad, semmi pótolékra nintsen szükség. — És így ez által tartathaték meg az életerő és a' műszerség talám 100-szor tovább, mint sem a' természeti állapotban.

Az élet meghosszszabbításnak utólsó talptétele (principiuma) is, a' tökélletesebb megújítás, ezen természet országában találja a' maga megbizonyíttatását:

A' megújítás legmagasabb lépcsője, az egészen új műszereknek újra termesztetések.

Ezt az erőt csudálkozásra méltó lépcsőben találjuk a' növedék-élőállatoknak, férgeknek és kétéltüeknek (amphibiumoknak), rövideden, azon teremtményeknek seregekben, a' mellyeknek hideg

(a) Egyjárást: Egyszersmind — e'nek a' társa: mindjárást. — Erdélyben élnek amavval is.

vérek, és vagy csak porczogó csontjok van, vagy semmilyen sints.

Valami e'hez hasonló a' halakban a' halpénznek, a' kígyókban, krokodilusokban, békákban, 's t. ee. a' bőrnek, a' madarakban a' tollnak és orrnak, elhányatása, és mindég veszszük észre; hogy mennél tökélletesebben megesik ez az újítás; a'nál hoszszabb arányosságosan az élet.

De egy főként nyomos tárgy a' megújításra nézve, a' táplálás. Itt nyilatkoztatja ki magát a' növedék- és az élőállatvilág közt lévő valóságos különbség. A' helyett hogy minden növedékek különbség nélkül a' magok élelmeket kívelről húzzák magokba, ellenben minden élőállatokban az a' változhatatlan törvény, hogy az eledelnek először egy tulajdon a'ra rendeltetett (rendszerént gyomornak neveztetett) üregbe vagy tömlőbe kell menni, minekelőtte a' nedveknek darabjokba (massájokba) felvétetik, és az az élőállat részévé lehet; 's a' láthatatlan habarniczában, szintúgy mint az elefántban, megvan ez az élőállatot kipéczéző bélyeg, a' száj és a' bendő.

Ez az, a' mi az élőállatvilágnak főtalpát, a' növedéknek élőállattól való bélyegező különbségét teszi, és a' melyen épen eredet szerént épül, a' belső tökélletesebb, kifejlettebb élet egymiségének (individuálitásának) elsősége. Innét az élőállatokba felvétetett anyag jóval magasabb lépcsőjét érheti el a' végrehajtásnak, hogy sem mint a' növedékekben; a' gyökerek mintegy belől vagynak (a' tejedények), és a' belek által már elhasonlíttatott és megfínumít-

tatott táplálónedvet kapják. — Innét több elválasztásokra és kiürítésekre van szükségek az élőállatoknak; a' növedékeknek kevesebbekre. — Ezért van az élőállatokban a' táplálónedvnek és minden mozgásoknak hajtatások belőlről kívelre, a' növényekben kívelről belőlre. — Ezen az okon hal meg az élőállat kívelről belőlre; a' növevény viszszafordúlva; és látunk olyatén élőfákat, melyekben a' szék (medulla) és minden bél hibázik; és mégis megvan a' haj, és a' melyek mindazonáltal folyvást élnek. — E're nézve az élőállatok sokkal különbkülönbféle eledelt vehetnek fel, és magokat jóval tökélletesebben újíthatják meg, 's az által az erősebb önelemésztődés ellen az egyarányúságot feltarthatják.

Ötödik Tanítás.

Az embereknek élettartósságok.

A' hihetetlennek látszó főatyák (patriarchák) korácsoknak magyarázatja — a' világ korácsának semmi befolyása nintsen az ember életkorácsába — példái az öregségnek a' Zsidóknál — Görögöknél — Rómaiaknál — az adó számszerei (census tabellái) Vespasianus alatt — az öregség példái a' Császárokban, Királyokban és Pápákban — II. Fridrik — a' remetékben és szerzetesekben — bölcsekben és tudósokban — tanítókban — költőkben és művészekben — a' legnagyobb aggság (a) (vénség) találtatik a' falusiak, vadászok, kertészek, katonák és dálnokok (b) (hajóslegények) közt, — példák — kevesebbek az' orvosok közt — legrövidebb élet — az életidőnek az éghajlás szerént való különbsége.

De most menjünk által a' mi tapasztalásunknak főforrásához, az ember történetéhez (históriájához), és itt gyüjtsünk példákat, melyek a' mi vizsgálatunkra termékenyek lehetnek.

(a) Aggsagg: Senectus, Senium, Vetustas. Das Alterthum, das hohe Alter. Párizp.

(b) Dalgus (rectius Dálgúzs): Scalmus. Ein Ruder-Ring, daran man den Ruder bindet. Párizp — Azonban van Dálnok nevű falu Erdélyben, és Dálnoki nevű Nemes nemzetség Magyarországon is. — Ezekből hozom ki; hogy Dálnok, Matrózt, vagy Hajóslegényt teszen.

Én a' legnagyobb emberkorácsnak legnevezetesebb példáit fogom előállítani, és azokból meglátjuk, melyik éghajlatban, minémű szerencse környülállásai közt, micsoda állapotban, milyen elme és test állkatmányával érte el az ember a' legnagyobb életidőt. — Gyönyörűséges keresztülnézés, a' melly minket a' világ történetének egy különös részével, az emberi korács történetével, és minden idők 's népek Nestorjaiknak tisztes folyosójokkal (galleriájokkal (a) megismértet. — Imitt amott rövid ismértető-jegyet fogok odaragasztani, hogy egyjárást a'ra jelt adhassak, menynyire vala befolyása a' hivatalnak és mértékletnek az élet hoszszaságába.

Rendszerént azt hiszik, hogy a' világ ifjúságában a'nak lakosai is ifjabb és tökélletesebb életűek, óriásnagyságúak, hihetetlen erejűek, csudálatos élettartósságúak valának. Soká csalogaták az emberek magokat tömény ilyen történetekkel, és sok szép álom ezeknek köszöni az eredetét. — Így p. o. semmit sem kétségeskedének, valóban, Ádám elsőatyánknak 900. réfnyi magasságot, és 1000. esztendeji korácsot tulajdonítani. De az új természet-vizsgálóknak éles és nyomos vizsgálatok, az imitt amott találtatott, úgy gondoltatott óriáscsontokat elefánt és szaru-orrú csontokká változtatá, és a' világosan látó

(a) Gallerie: Folyosó. — Ezt közönségesen, kar, szóval nevezik — de az a' Chorus szóból van elrontatva. — Bár ezt se fordítanák így: Tekintetes Karok és Rendek; — mert a' csak a'nyit teszen: Tekintetes Chorusok és Rendek — jobb vólna így: Tek. Állapotok és Rendek.

Istentúdók megmutaták, hogy az azon időknek korszámok (chronologiájok) nem a' mostani. A' legnagyobb hitelességgel megbizonyíták (nevezetesen Hensler), hogy a' régieknek esztendejeik (a) egész Ábrahámig csak 3. hólnapot, azután 8. hólnapot, és 12. hólnapot csak Józef után foglalának magokba. Oly vítatás, a' mi az által még több erösséget kap, hogy még most is napkeleten vagynak oly nemzetek, melyek az esztendőt 3. hólnapjával számlálják. Ezen megigazítás szerént minden más tekíntetet kap. A' Mathusalem 900. esztendös korácsa (a' legnagyobb, a' melyet jelentenek) 200. esztendöre sülylyed le, oly korács, a' mely épen nem tartozik a' lehetetlenségek közzé, és a' melyhez még az újabb időben közelítének az emberek.

A' világi-történetekben (profana historiákban) is azon időkben sokat beszélnek a' hösökről (herósokról) és az Arcadiai Királyokról, a' kikről azt

(a) Régieknek esztendejeik. — Ezt közönségesen csak így mondanák: Régieknek esztendejek. De lásd Tsétsi. Párizp. Lexic. Obs. Tsétsi pag. 10—11: Hinc absonae sunt locutiones Hungarorum: Hostis abegit eorum boves et equos: Az ellenség elhajtotta azoknak ökröket és lovakat. Cum oportet dici: Ökreiket és lovaikat. — Homines enim, non unum bovem aut Equum habent, sed plures, aut si unum, bene enunciantur constructa praetacta. — Talia sunt: Opera hominum; Embereknek cselekedeteik. Non cselekedetek. Nam hoc; opus hominum. — Habent Mosen et Prophetas. Vagynak Mósesek és Prófétáik, hoc enim unum significat.

mondják hogy sok 100. esztendőjű korácsot értek el, de a' mit épen ezen képen megfejthetni.

Az igaz hogy azt nem tagadhatni, hogy a'nak a' nagy felfordúlásnak, a' melyett hozott magával az özönvíz az egész földre nézve, vagy sokkal inkább a'nak, a' mi által a' támodott, a' műszeres természetnek minéműségébe is nyomos befolyása lehetett, és hogy az első világ, valamint a' nagyságában, úgy a' műszeres valóságoknak tartosságokban is másként szereztetve lehetett.

Már Ábrahámmal (tehát már a' valamenynyire megbizonyíttatott időszúratjával) oly életkorács kezdődik, a' miben épen semmi rendkívülvaló többé nintsen, kivált ha felveszszük azon főatyáknak mértékletességeket, szabad, levegőéghez-szokott, és bújdosó életeket.

A' Zsidó történet a' következendő tetteket adja: Ábrahám nagy, és elszánt lelkű férjfi, és a' ki mindenben szerencsés vala, 175. esztendejű korácsot ére el; az ő fia I'sák, békesség szerető, szűz és csendes férjfi, 180.; Jákób, hasonlóan a' békesség bárátja, de ravasz, csak 147.; Ismael az a' hadiember 137.; a' régi világ egyetlenegy aszszonya, a' kiről valamit tudunk, Sára, 127. esztendöt; Jó'sef, okosságban és szertartásban (politikában) gazdag, ifjuságában szorúltságban, vénségében nagy becsületben vólt férjfi, 110. esztendőt élt.

Móses, egy rendkívülvaló elméjű és erejű, tettekkel gazdag, de a' beszédben szegény férjfi, a' maga gonddal- és fáradsággal teljes életét, 120. esztendőre nyújtá. De már ő panaszolkodik, „A' mi

életünk 70. esztendeig tart, és ha meszszire terjed, 80.“; és e'ből látjuk, hogy már 3000. esztendő előtt e'ben a' részben épen úgy volt a' dolog, mint most.

A' hadakozó és mindég munkás Jósua 110. esztendős lett. — Éli, a' főpap, kövér, taknyos-vérű, és szelíd férjfi vala, mintegy 90. esztendeig, Eliseus pedig, a' ki mind magához mind máshoz kemény vala, minden gazdagságot és kedvre-élést megvete, 100. esztendőn jóval felül élt. — A' zsidó országlásnak utólsó idejeiben, az Istenben való bizodalommal és reménységgel teljes Simon Próféta mutatá ki magát, 90. esztendős korácscsal.

Bátor az Egiptombélieknél különben minden teljes mesékkel; mindazáltal az ő Királyaiknak korácsok, melyet a' legrégibb időkből emlegetnek, semmi különöst nem foglal magába. A' leghosszabb uralkodás-tartóssága valamivel 50. esztendőn felül van.

A' Sereseknek, vagy mai Chinaiaknak hoszszú korácsokról, Luciánus szerént ítélvén, nagy gondolatjaik vóltak az embereknek. Ők világosan macrobiusoknak (hoszszanélőknek) hívatnak, és pedig Lucianus az ő hoszszú életeket az ő sok víz-italoknak tulajdonítja. — Talám a' már a' theo is vala, melyet már a'kor ivának?

A' Görögöknél sok példáit talaljuk a' hoszszú korácsnak. — A' bölcs Solon, egy nagy lelkű, mély gondolkozású, és tüzes hazafiúságú, mindazonáltal az élet gyönyörűségei iránt nem külömbségtelen (indifferens) férjfiú, korácsát 80. esztendőre vitte. A' Cretai Epimenidesről azt beszélik, hogy

157. esztendeig élt. A' víg, dorbézló Anacreon, 80. esztendeig élt, Sophocles és Pindarus épen anynyiig. A' Leontiumi Gorgias, nagy ékesenszóló, sokat útazott, és társalkodásban, ifjúság oktatásban élő férjfi, korácsát 108. esztendőre vivé; az Abderai Prótagorás hasonlóan szólnok (a) (orator), és útazó, 90-re; Isocrates nagy mértékletességű, szerességű (b) (modestiájú) férjfi, 98. esztendőre. Democritus, a' természetnek vizsgálója 's barátja, és a' mellett, jó kedvű 's vídám elméjű 109., az undok és mértékletes Diogenes, 90. esztendőssé lőn. Zeno, a' Stoica felekezet felállítója 's az önmegtagadóságnak mestere, körül belől 100. esztendőt, és Plato, egy a' legistenibb tűzeszűek közzül való, melyek valaha éltek, és a' nyugodalomnak 's csendes gondolkozásnak barátja, 81. esztendőt ére el. — Pythagoras, a' kinek tudománya kivált a' jó élésrendet, az indúlatoknak mérsékeltetéseket és a' testgyakorlást javaslá, igen öreggé lett. Az ember életét

(a) Szólnok: Orator. — Szól: Loquitur — és mivel thema verbi, nomen substantivum is, és teszen: Locutio. — a',nok, szót tudjuk, hogy a' substantivumhoz tétetvén, olyan értelmet ád; a' mi a' körül forgolódik, a' mi előtte van a' substantivumban. p. o. tál-nok, udvarnok, 's a' t. És így, szól-nok, a' ki a' szolással foglalatoskodik.

(b) Szeresség: Modestia. — Szeres, Szertartó. R. Accuratus, Exactus, Ordinem observans. Sándor. — Én még ezt az értelmet adom hozzá: Modestus. Mivel, szer, modus, és modestus épen a'nyit teszen, mint, ordinem observans.

4. egyenlő részre szokta vala osztani. Az első esztendejétől fogva a' 20-ikig az ember gyermek (kezdő ember), a' 20-iktól a' 40-ikig ifjú ember, még a' 40-iktől fogva a' 60-díkig először ember, a' 60-diktól fogva a' 80-ikig vén vagy fogyó ember, és ezen idő után többé senkit se számlál ő az élők közzé, akár meddig éljen is.

A' Rómaiak közt a' következendők érdemlik a' megjegyzést:

M. Valerius Corvinus, 100. esztendőnél vénebb lett, nagy bártorságú és vitézségü, nagy lereszkedésü, és szünetlen szerencséjü férjfi. Orbilius, a' híres Orbilius, először katona, azután gyermek-nevelő, de mindég katonai keménységgel, ezen életnemében 100. esztendős korácsot élt. — Menynyire vivé a' maga korácsát Hermippus lyányok-tanítója, már látók. Fabius a' maga késedelmességéről ismeretes, megmutatá 90. esztendős korácsa által, hogy a'val a' haláltól is el lehet valamit nyerni. És Cáto, vas lelkü és testü férjfi, a' mezei-élet barátja, az orvosoknak ellenségek, 90. esztendőn felül élt.

A' Romai aszszonyokban is nevezetes példáink vagynak a' hoszszú életre. Terentia, a' Cicero felesége, sok szerencsétlenségének, bújának és lábköszvényének hoszszújára is, a' mi öt kínzá, 103. esztendős lőn. És az Ágost (Augustus) nője, Livia, uralkodni-szerető, indúlatos és a' mellett szerencsés aszszony, 90. esztendeig élt.

Jelesben nevezetes az, hogy sok példák vannak az igen megvénült Romai alakosnékra (komediásnék-

ra), oly elsőség, melyet, fájdalom, ma ők elvesztének, és a' mi megmutatni látszik, hogy most több életelemésztődés van összekapcsoltatva azoknak állapotjokkal, mint sem valaha vólt. — Egy bizonyos Luceja, ki igen ifjonta méne a' játék-nézőhelyhez (theatrumhoz), 100. esztendeig vala alakosné, és még a' 112-dik esztendejében is megjelenék a' nézőhelyen (a) (theatrumon). És Galeria Copiala, alakosné, 's egyszersmind lejtősné (b) (tánczosné), a' nézödön (theatrumon) való első megjelenése után 90. esztendővel, ismét előhozaték, hogy Pompejusnak mint csuda hálálkodjék (complementirozzék). És még e' sem utóljára történt meg. Az Ágost innepén, még egyszer azután megjelenék a' nézödön.

Az élettartosságnak egy felette becses tóldalékját, a' Vespasianus Császár idejéből szolgáltat Plinius, az adó számszeréből (census registrumából), tökélletessen bizonyos és hiteles kútfőből. Ugyan

(a) Nézőhely: Theatrum. Θέατρον: Locus in quo ludi spectantur. Schrevel. — Tulajdonképen, Θέατρον, locus spectationis, nem értvén ide a', ludust. Mert az a' szó Θέατρον, deriváltatik e'től, Θεάομαι, specto. Schrev. — Már ezt a' szót nézö-hely, a' régi Magyar compositiók szerént így lehet megrövidíteni, nézö-d, a' mi a'nyit teszen, mint, nézőhely; valamint: Udvar-d, Udvarhely, Vásár-d; vásárhely. Láss e'ről többet MagyarChemia. 1. Darab, pag. 57.

(b) Lejtősné: Saltatrix. — Lejtö: Saltus Pastorum. Sándor. — Lejtö: Tripudium. Lejtőt járok: Tripudio, flexuose sálto. Ich tanze, hupfe vor Freuden. Párizp. — Né; vagy Nő: Femina, Femella. Sándor. Némberi, pro Nő emberi. R. Mulier, Femina. Bát. Sándor. — Né: Hupta. Párizp.

is e'ből megtetszik, hogy Olaszországnak azon részében, a' mely az Apenninusok és a' Pó közt fekszik, ezen számlálás esztendejében (a' mi korszámunknak 76-dikjában) 124. ember élt, a' kik 100. és több esztendősök valának, t.i. 54, 100. — 57, 110. — 2, 125. — 4, 130. hasonlóan 4, 135. és 137. — 3, 140. esztendős vala. Ezenkívül még nevezetesen Pármában találtatik 5. ember, a' kik közzül 3, 120. és kettő 130 esztendeig éle; Piacenzában, egy aszszony, 130.; Fauenziában 132. esztendős volt. Egyetlenegy városban Piacenza mellett (Vellejacumban) 10-zen éltek a' kik közzül hatan 110. és négyen 120. esztendőt értek el.

A' híres Ulpianus halandóság-tablái (mortalitatis tábellái) is szembetünöen megegyeznek a' mieinkkel, még pedig a' nagy városiakéval. Azok szerént a' régi Rómát és Londont az élet lehetőségére (probabilitására) nézve teljességgel által ellenbe (parallele) lehet helyheztetni.

Tehát az elégségig láthatni, hogy az ember életének tartóssága, Mósesnek, a' Görögöknek a' Rómaiaknak idejekben, és most, ugyan azon egy vala, és hogy a' föld korácsának semmi befolyása nints az azon lakóknak élet-idejekbe, talám azt a' különbséget kivévén, a' melyet a' felületének (superficiesének) miveltsége, és az onnét származó éghajlat különbsége, véghezvihet.

Igy p. o. bizonyos, hogy most Olaszországban arányosság szerént nem találtatnak a'nyi és oly igen vén emberek, mint a' Vespasianus idejében; de a'nak az oka az, hogy a'kor a' sok erdőségek miatt az

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

éghajlat méghívesebb vala, és az az embereket erősebbekké tevé. (*) A' sem hihetetlen, hogy a' földnek tulajdon melegsége bújdoshatik, és 'a némelykor egy vidéken inkább meggyülhet, a' másikon pedig kevesedhetik.

A' vizsgálat következése mindég megmarad: Az ember épen azt a' korácsot érheti el még most, a, melyet hajdan. A' különbség csak a'ban fekszik, hogy azt máskor többen, és most kevesebben érik el.

Menjünk most keresztül az ember-korácson az embereknek különböző állapotjok és fekvések szerént, és a' mellett vegyük tekíntetbe nevezetesen az újabb időket.

Még pedig először a' Császárokat és Királyokat, egy szóval, a' világ nagyjait. Nem adta è nekik a' természet, mely őket az életnek minden elsőségeivel és kellemeivel legtökélletesebben megajándékozta, a' maga legszebb ajándékát is, a' hoszszabb életet? Fájdalom nem. Sem a' régibb sem az újabb történet nem mondja nekünk, hogy nekik különösen ez a' méltóság tulajdonok lett vólna. Az ó (a) történetekben csak kevés Királyokat találunk, a' kik a' 80-dik esztendőt elérték. És végre az újabbak. Az egész Római-Német Császárok sorokban, Ágosttól számlálván, a' mi időnkig, a' két elsőt, Ágos-

(*) A'nak sok nyomait találjuk. Igy p. o. Plinius beszél olyan telekről, a' melyekben a' bor a' pinczékben, és a' Tiberis egészen a' fenekéig, megfagyott.

(a) Ezt a' szót, ó, é helyett, régi, alkalmaztatjuk az írásokhoz is, p. o. Ó Testamentom, Vetus Testamentum, in Sacra Scriptura.

tot és Tiberiust kivévén, csak négyet találunk, Gordiánust, Valeriánust, Anastasiust és Justiniánust, a' kik a' 80-dik esztendőt elérték.

Ágost 76. esztendőssé lett, nyugodalmas és mértékletes elméjű férjfi, de a' cselekedésben gyors és virgoncz, az asztallal való élésben mértékletes, azonban a' tudományoknak és mesterségeknek örömeik iránt a'nál foganthatóbb vala. Csak a' legegyügyűbb ebédellel, és, ha nem éhezék, semmivel sem, éle, soha 1. fontnyi bornál többet nem ivék, de a'ról igen sokat tartott, hogy a' vendégséget az öröm és a' jó társaság fűszerszámozza meg. Többire, igen vídám elméjű és szerencsés vala, és, a' mi az élet szúrátát illeté, úgy gondolkozék, hogy még kevéssel halála előtt barátjainak ezt mondhatá: Plaudite, Amici. „Tapsoljatok, Barátim, vége a' komédiának." Olyan elme-mivólta, mely az élet megtartására felette hasznos. Harminczadik esztendejében oly terhes és veszedelmes betegséget állt ki, hogy őt elveszettnek tarták. Egy neme vólt az ideg-kórságnak (nervosus morbusnak), mely a' melegen tartás és heves ferdők által, melyeket neki az ő rendes orvosai tanácsolának, még inkább elgonoszodék. Musa Antál tehát a'ra gondolatra fakadék, hogy őt egyenesen ellenkezőképen orvosolja. Egészen hívesen kellet neki magát tartani, egészen hidegben fördeni, és így rövid idő alatt ismét helyre állott. Szintúgy ez a' nyavalya, válamint az az által megváltoztatott élet neménck megváltoztatása, hihetőleg igen sokat használának az ő életének meghoszszabbíttatás-

ára. — És e' mellett a'ra tanít bennünket ez a' történet, hogy igen nagy hiba az, hogy a' hideg-ferdö rendútját (methodusát), új és Anglus találmánynak nevezik, holott a' már oly régi.

Tiberius Császár még 2. esztendövel élt tovább, tüzes indúlatú, de, vir lentis maxillis, a' mint öt Ágost nevezé, a' bújálkodás barátja, de mind a' mellett élésrend tartó, és még magában az élemben is a' maga egészségére való figyelem nélkül nem vala, úgy hogy azt szokta mondani ö, azt bolondnak tartja, a' ki még 30-dik esztendeje után orvost tudakoz a' maga élésrendéröl, mivel már a'kor mindennek valami figyelmetességgel meg kellett azt ismérni, mi vólna neki hasznos vagy ártalmas.

Ama híres hódoltató Aurengzeb 100. esztendös korácsot ért ugyan, de öt nem úgy kell gondolni mint Királyt, hanem inkább mint kóborló-népet (nomadot).

Épen olyan ritka a' nagy korács a' Királyi-és Fejedelmiházakban, az újabb időkben. Csak a' Bourbon házból való Franczia Királyok tesznek kifogást, a' hol mindjárást három egymásután következö 70. esztendös korácsot ért el.

Nem kell itt elfelejtenünk azt a' nagy Királyt is, II. Fridriket, mint a' legnyomosabb újabb példáknak egyikét. Mindenben nagy vala ö, még az ö testiségében is. — Ö nemcsak 76. esztendös korácsot ért el, a' mi már a' Királyok közt igen ritka, hanem, a' mi még többet teszen, ö azt munkával, gondokkal, nyughatatlanságokkal-legteljesebb élet után, a' milyet csak valaha egy ember kereszt-

ül élhetett, érte el, melyből ő 20. esztendőt valóságos háborúban töltött el, és a' mellett a' közkatonának minden nyughatatlanságát viselte, csak a'val a' különbséggel, hogy ő egyszersmind mint vezér mindegyik helyett gondolkozék, és még az éjet is, midőn amazok nyugodalmat találának, mélységes gondolkozással és új térekkel (planumokkal), tölté el. — Szerette az asztal felett való örömet, de csak délben, és vígtársaságban; estve teljességgel nem evett, idején lefeküdt, és minden reggel teletszaka 6., és nyárban 5. órakor, felkölt, csak reggel és délelőtt dolgozék, estve nem, a' maga valóságos és szorongató elmefoglalatosságait a' hangó (a) (musika), a' műveszségek és a' szép tudományoknak örömök által édesíté meg, és naponként mozgást csinált magának a' szabad levegőn.

A' Papi Méltóság nem vólt szerencsésebb ezen tekintetben. Háromszáz Pápából, a' kiket számlálhatni, nem több mint 5. érte el, vagy múlta felül a' 80. esztendős korácsot, jóllehet itt az a' szerencse fordúl elő, hogy ők igen későn jutnak ezen méltósághoz, és tehát inkább hihető a' nagy korács.

De özön sok rendkívülvaló példák találkoznak, a' remeték és szerzetesek közt, kik a' legszorosabb élésrend, önmegtagadás, és önelvonás mellett, mintegy minden emberi indúlatokból és társalkodásból levetkeztetve, a' mi őket felizgathatná, tűnődő (speculativus) életet, mind azon által testimozgással és levegő élemmel összeköttetve, éltek. Így János

(a) Hangó: R. Musica. Sándor.

Apostol 93.; Remete Pál, majdan hihetetlen szoros élésrend mellett, egy barlangban, 113., és Szent Antal 105., esztendeig élt. Átány (Athanasius), Orémus (Hieronymus) hasonlóan felülhaladák a' 80-dik esztendőt. — Az újabb időkben, midőn a' lélek elvonása (abtractiója), az önmegtagadás és a' takarékos élésrend valami változásokat szenvedtek, ritkábbak lettek ezek a' példák.

Épen oly nagyon kijelelték magokat a' hoszszú korács által a' mélyen gondolkozó bölcsek, főként ha az ő bölcsességek a' természettel foglalatoskodék, és nekik azt az Isteni gyönyörüséget, az új igazságoknak felfedeztetéseket, ajándékozta, — a' legtisztább élem, mi magunknak egy igen jóltévő önfelmagasztaltatásunk, és a' megújításnak egy neme, a' mely egy tökélletes teremtménynek főélet-hoszszítószerei közzé tartozni látszik. — Legöregebbeket találunk a' Stoicusok és Pythagoreusok közt, kiknél az indúlatoknak és érzékiségnek (sensualitásnak) megzabolláztatások, 's a' szoros élésrend, a' bölcsnek a' legvalóságosabb minéműségei közzé tartozának. — Már Plátónak és Isokratesnek a' példáit megvizsgálók. — A' Tyanai Apollonius, egy szép tökélletes, minden lelki és testi tulajdonságokban rendkívülvaló férjfi, kit a' Keresztyének varázslónak, a' Rómaiak és Görögök Isten küldöttjének tartának, az élésrendében a' Pythagoras követője, és az útazásnak nagy barátja, 100. esztendőnél tovább élt. Xenophilus hasonlóan Pythagoreus, 106. esztendős vala. Dæmonax bölcs, hasonlóképen 100. esztendőt ért; rettenetes kemény szo-

kású, és szokatlan Stoicusi indúlatlanságú férjfi vala. Halála előtt kérdezteték: hogy akarna eltemettetni? Semmitse búsúljatok, úgy mond; a' halottat majd eltemiti a' büdösség. Úgyde, azt veték neki a' barátjai; hát a' kutyáknak és madaraknak eledelekké akarsz lenni? Felele; mind a'dig míg éltem, az embereknek igyekezém használni, miért nem adnék halálom után a' barmoknak is valamit?

Még az újabb időkben is megtartották magoknak a' bölcsek ezt az elsőséget. És a' legnagyobb és legmélyebben gondolkozók látszanak a'ban inkább az ő lelki örömeiknek gyümölcsökkel élni. Kepler és Baco hoszszú időt értek; Newton, ki minden örömeit és élemeit a'nyira egészen a' magasabb golyóbisokban találá, hogy azt bizonyítják; hogy az ő szüzességét a' sírba vivé, 90. esztendeig méne. Euler, egy megfoghatatlan munkásságú férjfi, kinek mély gondolatú írásai 300-nál többre mennek, hasonlóan ezen korácshoz közelíte; és még most megmutatá a' mi időnkben élt, legnagyobb bölcs, Kant, hogy a' bölcsesség nemcsak az életet tarthatja meg soká, hanem még a' legnagyobb korácsban is magára és másokra nézve is a' bóldogságnak kimeríthetetlen kútfeje maradhat. Ő a' legtulajdonabb értelemben az öregség miatt hólt meg, az ő testi és lelki erejeinek lassú elfogyások után, a' 81-dik esztendőben.

Kivált az Academiaiak jelelik ki ezen tekíntetben magokat. Csak a' tiztes Fortenellét, a' ki 100. esztendőnél egygyel élt kevesebbet, és Formey Nestort szükség említenem, kik mind ketten örök-

ös titoknokok, az elsőbb a' Franczia, az utólsóbb a' Berlini Academiában, valának. Úgy látszik, hogy az utólsóbbat felváltó érdemes Merian, a' ki az ő 80-ik esztendejében még egészséges, vídám, és erős vala, ezt a' jegyzéket megbizonyítja.

Épen úgy találjuk a' hoszszú életnek sok példáit a' tanítókban, ela'nyira, hogy majd hinnünk kellene, hogy az ifjúsággal való szünetlen társalkodás, valamit segíthet a' mi tulajdon megifjíttatásunkra, és megtartatásunkra.

A' hoszszú élet történetében egészen fő-sort foglalnak a' költők és művészek, rövideden, a' szerencsések, kiknek kiváltképenvaló foglalatosságok, a' tűnődözés (phantasia) játékában, és a' magok által teremtetett világokban áll, és a' kiknek az egész életek, a' legtulajdonabb értelemben szép álom. Már feljebb látók, menyyire vivék életeket Anacreon, Sophocles, Pindarus, Young, Voltaire, Bodmer, Haller, Metastasio, Gleim, Utz, Oeser, mind öregségeket értek, és örvendek azon reménységemnek, a' mi egyjárást mindnyájunknak óhajtásunk vala, hogy a' Német költőknek díszek, Wieland, a' legújabb tanubizonyságát adhassa ezen talpítételnek, meg nem csalaték.

De a' hoszszú életnek legrendkívülvalóbb példáit csak azon emberek közt találjuk, kik a' testi munka közt, és a' szabad levegőégben, együgyű természeti életet folytatnak, a' szántóvetők, kertészek, vadászok, katonák, és dálnokok közt. Csak ezekben az állapotokban ér el

az ember még most 140. sőt 150. esztendős korácsot. Nem tagadhatom meg magamtól azt a' gyönyörűséget, hogy ezen példák közzűl a' legnevezetesebbeket valamenynyire környűlállásosan el ne beszéljem, mert az ily esetekben gyakorta a' legkisebb környűlállásnak is haszna és értelme van.

Az utólsó ezer esztendőnek legöregebb példái Kentingern, Czarten, Jenkins, Parre, Drakenberg, és Essingham. Ezek megmutatják, hogy a' mi idejeinkben is még 185. 169. 152. 146. esztendős korácsot élhet az ember.

Kentingern, Saint Mungo név alatt ismeretes, Glasgow Püspökségnek a' felállítója, 185. esztendeig élt, a' mint a' következendő felűlírás bizonyítja.

Cum octogenos centum quoque quinque vir annos.
Complerat, sanctus est Glasgow funere functus *).

Petraez Czartem meghalt 1724-ik esztendőben, a' ki 185. esztendős volt, Köffrösch falujában, 4 mélföldnyire Temesvártól, Magyarországban. Született 1593-ikban, Görög szertartású valláson volt, és még halála előtt kevés napokkal járkálhatott kóldúlni. A' szemei valamenynyire véresek voltak, mindazonáltal még valamit világítának; a' feje és szakála a' penészhez hasonlítának, és még néhány fogai valának **).

Yorkshireben, 1670-ik esztendőben meghólt Jenkins H. Ömár 1513-ik esztendőben a' Flow-

*) Spottiswood History of the Church of Scotland.
**) Breslauer Sammlungen. Jan. 1724.

denfieldi ütközetben jelen vala, 's a'kor 12. esztendős vólt. Az íródoknak (a) (cancellariáknak) és más törvényszékeknek számszerekből (lajstromokból) megláthatni, hogy ő 140. esztendeig jelenék meg a' törvényszék előtt, és esküvéseket tett le. Tehát a' dolog igazsága ellen semmitsem lehet vetni. Halálakor 160. esztendős vala. Az ő utólsó foglalatossága halászat vólt, és midőn már sokkal felül vólt a' 100. esztendőn, még a'kor úszhaték a' folyóvizekben.

Legközelebb járúl e'hez Parre T., hasonlóan Angol, Shropshireből. Szegény paraszt ember vólt, és mindennapi munkájával kellett neki magát táplálni. Midőn 120. esztendős vólt, ismét elveve egy özvegy aszszonyt, a' kivel még 12. esztendeig élt, és úgy, hogy ő azt bizonyítá, hogy az ő öregségét soha sem jegyzette meg. Egész 130. esztendős koráig még minden munkát véghezvitt a' háznál, sőt még csépelni is szokott vala. Néhány esztendővel halála előtt kezdének szemei és emlékezete gyengülni, de a' hallása és esze egész végig jók maradának. Az ő 152-ik esztendejében hallának róla Londonban; a' Király felette óhajtotta ezt a' ritkaságot látni; és neki útra kellett indúlni. Felette hihető, hogy e' vette el az életét, melyet e' nélkül még tovább folytatott vólna. T. i. ő ott oly királyiképen vendégelteték, és egyszeriben oly ellenkező életbe tételték, hogy csak hamar azután 1635-ben Londonban meghala.

(a) Íród: Cancellaria. Íróhely vagy Író-d; a'mint feljebb a' néződről megmagyaráztam a' compositiót, itt is úgy kell gondolkozni.

Ő 152. esztendeig és 9. hólnapig élt, és 9. Királyt ért meg Angliában. — A' legnevezetesebb a' volt, hogy a' felnyitáskor (sectiókor), a' mit Harvey vitt véghez, minden belsőrészei a' legegészségesebb állapotban találtatának; legcsekélyebb hibát sem lehete felfedezni. Még csak a' bordái sem csontúltak el, a' mit különben minden vén emberekben úgy találnak. Tehát az ő testében még legkisebb oka sem volt a' halálnak, és ő egyedül a' hirtelen származott teli-tömés miatt hólt meg, mivel neki nagyon kedveztek.

Épen ez a' Parre megmutatást ad a'ról, hogy némely nemzetségekben olyan megvénülésre való hajlandóság, különösen jó stamen vitae, lehet. Most néhány esztendővel ez előtt hólt meg Corkeban az ő unokájának leánya, életének 103-ik esztendejében.

Majd épen ilyen nemű a' következendő egészen új példa *). Egy Draakenberg nevű, 1626. esztendőben született, Danus-fi, 91-ik esztendejéig a' Királyi hajós-seregnél mint dálnok szolgált, 's életének 15. esztendejét Török rabszolgaságban, 's tehát a' legnagyobb nyomorúságban, tölté. Midőn 111. esztendős vala, és már magát nyugodalomra tette, eszébe jut neki, hogy mégis csak meg kellene házasodni, 's egy 60. esztendős aszszonyt elvett; de e'nél sokkal tovább élt, és ímé 130. esztendős korában bele szerete egy paraszt ifjú lyánykába, de a' ki, mint valóban gondolhatni, kérését

*) Heinze Kiel. Neues Magaz. 1. B. 3. St.

megveté. E'kor még többeknél kísérté a' maga szerencséjét; de a' midőn scholsem vólt szerencsésebb, végre elvégzé magában, hogy nőtelen marad, és még 16. esztendőt élt. Még 1773-ban hólt meg, életének 146-ik esztendejében. Meglehetős tüzes mértékletü férjfi vala, és erejét még életének utólsó esztendejiben is mutogatá.

Cornwallisban, 1757-ik esztendőben halt meg Essingham J. életének 144-ik esztendejében. I. Jákob uralkodása alatt igen szegény szülektől születék, és gyermekségétől fogvást munkára szoktattaték, sokáig szolgált mint katona, és tizedes (káplár), 's mint olyan a' Höchstädti ütközetben is. Végre viszszatért a' maga szülötte földjére, és halálái mint napszámos úgy élt. Meg kell jegyezni, hogy ő ifjonta soha tüzesítő és erős italokat nem ivék, mindég igen mértékletesen élt, és húst csak néha evék. Egész 100-ik esztendejéig nem tudta, mi a' betegség, 's még halála előtt 8. nappal 3. mélföldnyi útat tett.

A' legislegújabb és nem kevésbé nevezetes példák a' következendők:

Holsteinban, 1792-ik esztendőben, egy bizonyos Stender nevü, munkás paraszt-ember, 103-ik esztendejében, hólt meg. Az eledele körülbelől nem egyébb vala, mint dara és vajas kenyér; felette ritkán evék húst, és azt is csak igen sósan. Majdan soha sem vólt szomjú, tehát igen ritkán ivék. Szeretett dohányozni. Fogait idején elveszté. Soha sem vólt beteg. Teljességgel nem tudott haragudni, az az, ő benne természetesen lehetetlen vala, hogy az

epe kiömöljék. Minden veszekedésre és versengésre való alkalmatosságot is elkerüle. De a' helyett a'nál nagyobb bizodalma vólt a' gondviselésben, és az által tudta magát minden nyomorúságban és szerencsétlenségben vígasztalni és felemelni. Az ő legkedvesebb mulatsága vólt mindég: Az Isten jósága *).

Hogy a' szerencsének legváltozóbb játéka, a' halál veszedelmének legtartósabb és legkárosabb befolyásai alatt, miképen tarthatja meg magát még is mindazonáltal hihetetlen soká az ember élete, a'ra egy a' minden legkülönösebb példák közzül való a' következendő: Burgusországban 1792-ik esztendőben meghala egy Mittelstedt nevü vén katona, életének 112. esztendejében. Ez az ember 1681-ikben, Juniusban, Fissahnban, Burgusországban született, öt az ő urasága, ki egy estve lovát kocsiját és azzal együtt 6. inasát eljátszá, hasonlóan ezekkel együtt eljátszodta. E'kor hadi szolgálatba álla, és mint katona 67. esztendeig szolgált, I. Fridrik Vilmány (Wilhelm), és II. Fridrik Királyok alatt. Jelesben az egész 7. esztendős háborúban jelen vala, 17. fő-csatában verekedék **), holott számtalanúl újat húzott a' halállal, és sok sebeket kapott. A' 7. esztendős háborúban a' lovat agyon lötték alatta, és

Orosz

*) Schlesw. Holstein. Provinz. Blatt. 1792.

**) Ezen tekintetben Molza Grófnak Császári Vezérnek (Generalisnak) példája is megérdemli az említést, ki 1792-ben 78-ik esztendejében hala meg. Szolgált 18. esztendős korától fogva, 17. háborúban és 9. vitában (ostromban) viaskodott, 's 7 szer keményen meg sebesíttetett.

Orosz rabságba esék. Ezen nyomorúságokat kiállván, megházasodék, és minekutána 2. felesége meghalt, 1790-ik esztendőben harmadszor megnősödék, tehát életének 110-ik esztendejében. Kevés idővel halála előtt még olyan állapotban vólt, hogy hólnaponként 2. órányi útra eljárt, a' maga kis érdempénze (pensiója) elhordatása végett.

Egy második nem kevésbé nevezetes példáját a' 123. esztendős korácsnak szolgáltatja nékünk hasonlóképen Burgusország, a' mely általjában az öregségnek kedvez.

Midőn még ez az öreg élt 1793-ban a' Preussischer Archiv S. 475. a' következendőket közlé ő róla „Albrecht Péter 1670-ben, 16. Februariusban Ober-Alkehnenben, a' Wargeni egyházi kerületben születék. Mint második fia egy odavaló Albrecht György nevű parasztnak, ifjonta a' maga apjának a' szántásban vetésben segítségül vala, 's azután inasnak, az uraság udvarába méne, és e'ben az állapotjában a' Burgusokra nézve olyan nevezetes I. Fridriknek koronázását is látá, 's ezen a' napon a' maga uraságát a' Királyi kastélyba vitte. Azon beszélgetések, melyeket ő még most is a'nak a' napnak a' környülállásairól, és az a'kori kastélynak külső képéről tud tartani, meglehetősen szorosan megegyeznek az a'ról nyomtatásban lévő leírásokkal, ámbátor ő ezeket, a' mint gondolni lehet, szemeivel soha sem látta. A' döghalálnak egész ideje alatt, a' mely 1709-ben és 1710-ben az országban dühösködék, és a' melyben a' Wargeni egyházi-kerületnek legnagyobb része elemészteték, ő a'

maga szülött földjén maradt, de azután őt a' maga urasága a' Flans (most Hausen) ezredbeli bizonyos tisztnek inasúl általadaték. Ezen, Grus nevű, tiztnél, életének sok esztendeit töltötte, és jóllehet az első Slesiai háborúnak kiütésekor az ő 70. esztendős korácsa miatt valóban odahaza maradhatott vólna; mindazonáltal magát oly erősnek érzé, és az urát a'nyira szereté, hogy őt nem elébb, hanem csak a' második Slésiai háború után hagyá el, és ismét viszszajöve a' maga hazájába. Itt veve magának kocsit lovat, és hintós-szekeressé (fijakkerré) lön, 's Buchnak az ezred (regement) papjának tanubizonysága szerént 1751-ben megházasodék, és a' Laneken lakott. A'kor ő már 80. esztendős vala, de az a' szerencséje vólt, hogy a' maga házasságából 7. gyermeket látott. Ezek közzül él még egy fiú, és 2. leány. Az utólsóbbak közzül egyik, a' kivel e'ről hoszszasan beszélgettem, azt beszéli nekem, hogy ő 3. esztendős kis gyermek korában (most 40. esztendős) az apját nem másképen, hanem csak reszketéssel ülni fel a' szekérre látta, és midőn a' neki az ő gyermeki együgyüsége szerént felette különösnek 's egyszer épen nevetségesnek tetszék; azért az anyja által ugyan igaziban, és ezen útasíttással, fenyítteték meg, hogy az az ő apjának öregségétől származik, — a' mely időtől fogva ő a' legbelsőbb szánakozást érzette magában. Mind ez a' reszketés, mind pedig az ő keresetére nézve a' Muszka foglalásoknak némely más káros környülállásaik, valamint nem kevésbé az a'kor meghólt 90. egynehány esztendős bátyjának halálán való szomorkodása, a'ra

indíták öt, hogy a' szekereskedést a'ba hagyja, és hogy más nyugodalmasabb élet nemét válaszszon. Tehát vett ö magának a' városban egy eledel-árosságot (Höchereyt), és a' jó gondviselés által, a' mely alatt vala, nem csak a' tag-reszketései elmúltak, hanem általjában egészségesebbé lett, mint sem a' milyen vólt valaha. Azonban a' szerencsétlenségek kénszeríték öt, hogy azt az eledel-árúlást eladja, és minekutána öt a' felesége mint alkalmatos mosoné tisztességesen táplálta vólna, végre mind a' ketten 1784-ikben a' Juretzki szegény intézetbe felvétetének, a' melyben az ö felesége is kevés esztendökkel ez elött meghólt."

„Ez elég legyen az ö élete történetéröl: Most még néhány szót magáról eröl az emberröl, és az ö test-allkatmányáról, valamint szinte az ö életeneméröl. Az ö testallkatmánya nem épen izmos, és a' termete meglehetösen kicsiny. De hogy az ö belsörészeinek különös jóságúaknak kell lenniek, az a' környülállás mutatja meg, hogy ö még most meglehetös kemény ételeket szenved el, és inkább szereti ezeket, mint sem a' lágy eledeleket, inkább a' hideg húst, és a' vastag kenyeret, mint sem a' meleg levest és a' zsemlyét."

„Az ö érzékei még nem egészen gyengék, 's a' hallása még különösen éles, csak a' látásban a' jobb szeme már az utóbbi esztendökben vígyázatlan toszintás, valamint szintén gondatlan hajintás által igen sokat szenvedett. A' mi az ö megtartatására igen sokat használa, kétségkívül az, hogy ö semmi feslettségeknek nem adta magát, és a' szívnek igaz

együgyűségében, vagy inkább a' szívnek ártatlanságában járt az Isten és az emberek előtt. Rabszolgai élésrendhez ugyan ő magát soha sem szoktatá, semmi különös ételt és italt magának törvényül nem teve; de a' mértékletességéről a' szemét csakugyan soha el nem vette. Épen úgy volt a' dolog az ő lelki erejeinek kiképeltetésekkel is. Az ő idejében tanúlóhelyek (a) (oskolák) a' falukon nem valának, legfeljebb egy vagy kettő vólt a' nagy egyházi kerületekben, hanem önkénes indúlatból és tulajdon maga szorgalmatossága által igen jól megtanúlt olvasni. Felette józan elméjű és világos eszű lévén, ő mindent hamar és könnyen megfogott, 's mivel ő mindenkor jó neveltetésű emberekkel társalkodék, semmi fogyatkozás nem vala az ő kiképeltetésében is. Most az ő lelki erejei meglehetősen gyengék, és minden örökké csak rémlik előtte, a' mint szokta mondani. A' legtöbb idejét az ágyban tölti, 's a'kor vidámabb és egészségesebb, mint sem mikor azon kívül van. Egykor máskor elhagyja őt az emlékezete, mindazonáltal könnyebben jutnak az eszébe a' régibb időbéli tárgyak, mint sem azok, a' melyek a' közép időből vagynak; csak azt soha sem felejti el, hogy a' nagy Fridrik Vilmány Választó-Fejedelem alatt születék ő. A'ra a' kérdésre, a' melyet én neki és a' leányának többször elejébe tettem, hogy miért nem

(a) Tanúlóhely: Schola — Az, oskola, csak a' Latán, schola, vagy inkább Görög σχολή. — Itt is bátran lehetne ezt a' szót, tanúlóhely, így ószszehúzni, tanúlód, mint már feljebb a' néződről megfejtettem a' dolgot.

tette már régen hírül a' maga öregségét? mindenkor e' volt a' felelet: hogy senki sem hitte azt nekünk. És így bújdoshat köztünk némely ismeretlen öreg még most is, csak a' ritkaság cselekszi, hogy az azokról való első hírben kételkednek az emberek."

Ezen élet folyamatnak a' hírré való tétele után Albrecht sok látogatásokat kapott, melyek, az úgy neveztetett vidámításra, neki bort, csemegét, és mindenféle ízeket (a) (conditúrakat) hordának, a' melyekkel való szokatlan élés által az ő állkatmányában olyan változás történék, hogy ő 14. Octoberben, 1793-ban csendesen elaluvék.

A' következendő példát köszönöm Tizteletes Walter Uramnak, Livoniában, Rodenpoisi lelkitanítónak.

„Ezen esztendőnek 14-dik Decemberén az Allai egyházi-kerületben, Gute Planup alatt meghólt egy igen nevezetes Douglas György nevű, 120. esztendős és 7. holnapos, öreg, a' kinek élet-környülállásai részint már a' Rigai politische Zeitung von 10. Febr. 1794. Nro 42. kinyomtattattak, és közönségesen ismeretesekké tétettek. Az ő gyakran ismételtetett beszéde szerént, ő Marstrandban, Sveciában, 1680-dikban, 23-dik Áprilisban születék, a' mit az ő keresztelő-levele is megmutatott, a' melyet, fáj-

(a) Íz: R. Puls, Pulmentum, Pulticula. Mus, Brey. Sándor. — Íz, Gyümölcs íz. Electuarium, Eclegma. Latwerge. Idem — Íz: Sapor, Condimentum. der Geſchmack, Gewürz. Párizp. — Szilva-iz: Táblákra vagdaltatott száraz szilva béle. Abaújvármegyei szó.

dalom, az ő többi irásbeli tanubizonyságaival együtt néhány esztendőkkel ez előtt tőle elloptak. Azonban minden ő beszédei az ifjúságának idejével oly szorosan megegyeztek, hogy már az által az ő korácsának előadatása igen hihetővé lett, mivel azokat csak a' szemmel-látott tanú beszélheti úgy. Atyját Douglas Jánosnak hítták, a' ki valaha hadnagy vólt a' Sveciai Királyi szolgálatban, Sneelop ezredében. Az anyjáról nem sokat tudott. Az atyja idején elhólt azokban a' sebekben, a' melyeket az ütközetben kapott. Innet a' neveltetése egészen elmulattatott, sem olvasni sem írni nem tudott, és öt idején ráfogták az erős munkákra. Mindazonáltal az ő teste korán kijelelteténdő erősségre nőtt. Életének már a' 17-dik esztendejében hadi szolgálatba vették öt, és Schlippenbach Vezérnek (Generálisnak) vasás ezredébe tételték, a' hol több esztendőkig szolgála. Ezen idő alatt 8-szor vólt véres ütközetekben, a' nélkül hogy megsebesíttetett vólna, míglen végre az utólsó verekedésben Dorpatnál a' bal karját egy puska golyóbis széjjel nem hordta, és a' Muszka fogságba esék. E'kor ő Moskauba viteték, a' hol 4. esztendeig vólt mint hadi fogoly; a' megkötetett békesség után pedig szabadon bocsáttaték. Nem kivánt az ő többi hazafiaival a' hazájába viszszatérni, hanem egy asztalosnál napszámos képében szolgált, a' hol is a' karja igen jól meggyógyúlt, és végre a'nyira ment, hogy ő mint asztalos úgy dolgozék, és magát táplálhatta. Több esztendőkig folytatta ő ezt a' mesterséget St. Petersburgban, és azután Kurlandiában és Livoniában. A' szabadon-

bocsáttatása után 3-szor [vólt nős, és ezen nősségekben általjában 13. gyermeket nemzett, a' kik közzül még 6. él. A' 85-ik esztendejében egy Letten (nemzet) aszszonyt vett feleségül, a' ki még él, és a' kivel a' maga öregségében 8. gyermeket nemzett, a' kik közzül 4-en meghóltak, de 4. még most is él, azonban a' legifjabb, a' kit 103-ik esztendejében nemzett, most 17. esztendős, tökélletesen esztelen, különben pedig ez is izmos test allkatmányú."

„Igen erős testallkatmánynyal bírt, a' válla és mejje különös szélességü, a' termete szokott férjfiúi nagyságú, nem magos, vólt. A' szemei igen vídámok és nagyok, vóltak, kevés esztendőkkel ez előtt a' szeme világát egészen elvesztette. A' fején és az állán csak kevés apró haj vala. De a' koponyája megjegyzésre méltó vólt, mert széjjel vólt nyílva, mint az a'kor-született kisdedekben szokott lenni, és nekem úgy látszék, hogy, a' mióta csak öt ismerem, az esztendőkkel együtt a' mind inkább inkább elvált egymástól, a' mi az ő kopasz hajatlan fején igen látszatós vala. A' hallása éles, az emlékezete egész halála órááig a' csudálkozásig helyes vólt. Ha az ember öt az ő hadi szolgálatjának idejére vitte, a' mi is az ő kedves beszélgetése vólt; a'kor az ifjúi tüz öt megelevenité, és a' megtörtént, 's életében megesett kicsinységekre, még a'ra is mind, a' mi a' katonai öltözetében különös, 's a' t. vólt, a' csudálkozásig tudott emlékezni, és az ismételtetett beszélgetéseiben még a' mellesleges környülállásokra nézve is mindég egy nyomon ment. Három esztendővel ez előtt az Állai egyházba (temp-

lomba) vezettette magát nyáron egynehányszor; 11. verstnyi (Muszka mélföld) meszszeségre, 's ha én öt a' kocsimra akartam venni, nagyon kellett nekem öt kérni. Csak Svecziai nyelven beszélt, Muszkául és Lettenül pedig oly tökélletlenül tudott, hogy öt nem könnyű vólt megérteni. A' pályinkát soha sem szerette. Csak ritkán itt ő azt, ha az ember neki egy pohárkával adott, de többet nem. Víz vólt a' mindennapi itala. Nyaratszaka aludt-tej, teletszaka árpa-dara, kivált a' borsó vólt az ő kedves étele. Életében kévés hústevett, mivel azt ritkán vehetett. A' fogai igen szépek és egészségesek vóltak, és csak az utólsó esztendejében vesztette el azokat, ötöt kivévén. Nyárban a' legnagyobb höség, és az ő szobájának más által kiállhatatlan melegsége vólt az ő legnagyobb élesztő szere. Felakarták öt venni a' Miklós jóltévő intézetébe (Nicolai Stiftungba), és öt minden szükséges dologgal kitartották vólna. Én azt gondoltam, hogy neki örvendetes hírt hozok. De ő ezt az emberi barátságos ajánlatot el nem fogadta, hanem a'kor azt mondá: „ők engem ott csakugyan nem tarthatnak olyan melegen; én megtanúltam a' világon minden nélkül szükölködni, de a' meleg nélkül nem.“

Az ő fürdőszobája az erdő közepén, melyben ő Gute Planup alatt lakott, oly kicsiny vala, hogy a'ban 3. személynek épen csak kicsiny helye vólt, és az oly alacsony vala, hogy a'ban közép nagyságú emberek egyenesen fel nem állhattak. Teljes életében igazán soha beteg nem vólt ő, és öreg korában is mindenkor egészséges vala, csak környadozott

(gyengélkedett) néha, a' száj-íze (appetitusa) mértékletes vólt, és hihetőleg még tovább élt vólna, ha egy forró-hideg, a' mely ott kevés idővel az előtt uralkodék, ő rá is rá nem esett vólna, a' mely az ő elalélt természetét elnyomta, bátor ő maga még örökké reménylette, hogy ezt a' nyavalyát megbírja, és meghalni épen nem kívánkozék."

Ezen eleven öregben a' legnemesebb legvallásosabb indúlatokat találtam, megelégedvén ő a' maga nyilával (a) (sorsával), igen háládatos vólt, és az Istenre bízta magát, a' kedvetlenségtől vagy a' komorságtól egészen szabad vala, minden kis adomány által az ő jóltévője iránt megilletődött, azokból a' jótételekből élt, melyeket az ő számára egy nemes emberbarát időről időre öszsze szokott vala szedni."

Ugyan a'ban az esztendőben Neusban a' Koloniai Fő-Intézetben, halt meg egy 112. esztendős öreg, Kauper H.; erős izmos ember vólt, naponként egy kis sétálást tenni szokott, haláláig pápaszem nélkül tudott olvasni, és végig megtartá az eszével való élést.

Kevéssel ez előtt hólt meg Angliában Gray Ilona 105-ik esztendejében. Kis termetü, igen víg, jó kedvü és tréfás személy vala, 's kevés esztendőkkel halála előtt új fogakat kapott.

(a) Nyil: Sors. Loos. — Így hívják máig az osztályokban kihúzatott részeket vagy sorsokat, és az e'képen jutott földeket is, p. o. az én nyilam, az az, az én nekem sors vonással jutott föld. Mondják így is: az én nyilasom, a' kend nyilása, 's a' t.

Még 1796-ik esztendőben Fife Grófságban élt, Garrik Tamás 108-ik esztendejében, még igen friss, és még mindég, úgy mint az előbbeni időkben, strucz-bendőjéről híres vala. Soha 20. esztendőtől fogva az ágyon betegen nem feküdt.

Még kevéssel ez előtt Taconyban Philadelphia mellett (az 1796-iki Angol újság említi) élt egy, Glan R. nevü, sarudia (schuster), 114-ik esztendendejében. Született Scotus, még III. Vilmány Királyt látta, látásának, emlékezetének teljes használával él, jó ízün eszik és iszik, felségesen emészt, egész héten dolgozik, és vasárnaponként búcsút jár a' Philadelphiai egyházba. — Az ő 30. esztendös 3-ik felesége még él, és ő vele nagyon megelégszik.

Egy bizonyos Baravicino de Capellis nevü Báró hólt meg 1770-ben Tyrolisnak Meran nevü helységében, 104. esztendejü korácsban. Négy felesége vólt, az elsöt 14., a' negyediket 84. esztendös korában vette el. Az utólsó házasságból 7. gyermek születék, és midön ö meghala, a' felesége a' 8-ikkal vólt terhes. Lelkének és testének frisseségét nem elébb, hanem csak életének utólsó hólnapjaiban veszté el. Sohasem vólt pápaszemre szüksége, és még gyakran öregségében 2. arányira is elgyaloglott. Rendes eledele tojás vala, soha sem ett fött húst, csak néhanéha valami süllet, de mindég csak keveset. Igen sok theet ivék rozsólyissal és sárgaczukorral.

Senish Antal, szántóvető Puy helységben Limogesben, életének 111-ik esztendejében hala meg 1770-ik esztendöben. Még vége előtt

14. nappal dolgozék, 's a'kor is haja és fogai valának, és a' látása nem fogyatkozék. Szokott étele gesztenye és kukuricza vólt, sohasem vágata eret, és soha semmit sem veve be hashajtás végett.

Francziaországban, Toursban, a' de la Loire Departementben, élt 1802-ikben egy öreg katona, a' ki majd 104. esztendős vólt. Ozain városában, 1698-ikban születék, és a' neve Thurel János. Katonának állott 17. Septemberben, 1716-ban, az a'kori Touraine gyalog ezredébe: a'tól fogva koronként (a) (mindenkor) mint gyalog-katona úgy szolgált. A' Kehl megszálatásakor, 1733-ban a' mejjén egy puska-lövést, és a' Minden városa mellett esett csatában 7. kard-vágást, kapott, a' melyek közzül 6. vágás a' fején vólt. Három férjfi testvére, és a' legöregebbik fia, ott elestek. Egy fia még most is a' 96-ik fél-brigádában ott szolgál. Mivel minden 24. esztendei szolgálat után minden Franczia katona becsület-jelt kap; tehát ő hármat ilyet visel a' mejjén, és ezért 1788-ban, midőn a' harmadik becsület-jelt megkapta, XVI. Lajos Királynak, a' maga fő-tisztje, az ismeretes Mirabeau Vicomte által, a' Versaillesban bemutattaték; ezen alkalmatossággal 600. livres kegyelem-fizetést (pensiót) is nyert. E'től az időtől fogva is még mindég az ezrednél maradt, úgy hogy ő 3. Királyt és a' Köztársaságot (Respublicát) is szolgálta. Ő igen egész-

(a) Koronkint: Perpetuo, Sempiterne. immerwährend, in Ewigkeit — Koroskint: Perpetim, Perpetuo. immerzu, ohne Unterlaß, stäts. Párizp.

séges, és még kevés idővel ez előtt Montaubanból Toursba többnyire gyalog ment. Azt reményli, hogy még soká fog élni, mert az anyja 118., a' nagybátyja (avunculusa) 130. esztendős volt.

A' mi Németországunk vidékein is elérhetni 136. esztendős korácsot, a' mint a' következendő példa megbizonyítja. Wunder György 23. Aprilisben 1626. esztendőben, Wülcherstädtben, Salzburg tartományban születék, és 1754-ik esztendőben feleségestől együtt Greizba jött. Minekutána tanubizonyságai helyeseknek találtatának, a'kor neki a' kórházban (ispitalyban) lakhely adaték. Néhány esztendővel azután meghala a' felesége, ki őt mind az ideig jól apolgatá, életének 110-ik esziendejében, 's ezen időtől fogva az árvaházba méne, és ott haláláig tartaték, a' mely 12. Decemberben 1761. esztendőben következék el; csak az utólsó időben lőn gyermekessé, és két boton járt, mindazáltal látását és hallását megtartá egész végéig. Mind ő, mind a' felesége Greizban lefesteték. Ez a' legnagyobb életidő példája, a' mely Németországban előttem ismeretessé lett.

Lehetetlen magamat megtartóztatni, hogy az öregségnek egy legderekabb történetét itt be ne iktassam, melyet vélünk a' Schubarts Englischen Blätter (2. Band 2. Stück) közöl.

„Kentnek egy bizonyos városában az ifjúság mindég nevet, ha a' vén Nobsot említik. Már az atyjaik szoktak vala nekik ezen csuda-emberről beszélni, a' kinek egész élet-neme oly törvényes vala, mint az árnyék-mutató a' nap-órán.

Egy időtől a' másikig láttatá magát ez a' tiztes kép, bizonyos órákban. Láták öt az eb-napok (caniculák) közepekben a' meredek halom hajlásán dolgozni, tél közepette a' jéggel beboríttatott hegyre felkúszni (a) (felmászni, felcsúszni), az őszi hidegben téltúl bekapcsolódni, és az érez éjszaki szélvészszel újat húzni (b), öszszel csípőig magát megmezítelenníteni. — Kalapja, szarkája és botja egy kezében, azonban a' másik takaratlan kezével a' dohos ködös levegőég ellen evezett."

„Az ő sétálása egy halom tetejére ment, a' melyet ő koronként meghatároztatott időben ért el, és Nobs dicsekedék, hogy ő nem kevesebszer mint 40,000-szer számlálá meg azokat a' lépéseket, melyek nekie ezen búcsújáratra szükségesek valának. A' highgate-nál) (magas kapunál) azután gondolkozva kiivá az ő egyetlen egy palaczkját, egy óráig lenézett a' dohos völgybe, 's a'nakutána egész nyugodalommal elhordá magát haza. Az útnak legkisebb görbedését is ismérte, a' nélkül, hogy lenézett vólna, hol kelljen a' lábát felemelni, hogy valami követ általhágjon. Az útat beköttetett szemmel megtalálá, és bátor egészen vak lett vólna is, öt szint oly kevéssé lehetett vólna a' szálás kapuján túl vinni, mint lehet a' dolgozó ebet, mely a'

(a) Kúszni: Repere, serpere. Sándor. Bereg Vármegyében most is élnek vele, a' mint Beregszászi Professor Barátomtól tudom. p. o. a' fára felkúszni, az az, felmászni.

(b) Újat húzni, az az, bírkozni. Most is szokásban van ez a' birkozás neme a' falukon, 's innét van a' szólás neme.

kútból a' vizet húzza, tovább korbácsolni, ha a' veder a' kút-fáját elérte."

„Minden esmeré a' vén Nobsot az úton, és Nobs is mindent ismert; mindén óldalra barátságosan köszönt: de még a' legrégibb ismeretség sem cselekedhette azt meg benne, hogy valahová beszóljon, és magához frissítőt vegyen, soha sem engedte meg magának hamarább innia, mint sem az ő tele korsóját a' meghatároztatott napszám által megérdemlette vólna."

„Minden lakosok az úton ismérék a' csudálatos öreget, és ő köztök senkisem vala, a' ki őt nem szerette. Az ártatlan természet az, a' melyel minden emberek legörömestebb megférnek; és épen a' vala ő a' legmagasabb lépcsőben. Vóltak ő benne különösségek, de azok mulattattak, és az egész környék köz veszteségét látszaték szenvedni, midőn őt a' halál elragadá."

„Az úton minden házhoz, minden kunyhóhoz vólt neki különös köszönete, a' mely mindenkor a' személyre illék. Az ő szava-járásai közzül egy sem sérte, mert azt úgy vevék, a' mint ő gondolta, mint p. o. „Nobs mén keresztül."

„Felakaszkodva!": E' vala a' szava, midőn a' tej-bódénál (tejes-bóltnál) elméne; a' mire a' piros-pofájú lyanykák így viszonozának: „Jó sétálást Mester!" Midőn a' szabó mellett elment, a'kor jó szívű fejrázással ezt mondá: „Vedd el a' gyertya hamvát!" és a' felelet e' vólt: „Várj öreg gonosz." A' nyárjas majornál az eb-kolyibára ütött, és csóválva jövének eleibe a' jámbor élőállatok. Az egy-

ház-udvarnál (parochiánál) levevé a' süvegét, és örökkön örökké áhítatosan ezt éneklé: „Amen!“ E' csupán együgyű két tagú szó vólt, de kifejezte ezen jó embernek a' vallás iránt való egész tiszteletét.“

„Alig tartóztatá őt meg az eső az ő bújdosóútjától, még a'kor is a' highgate-hez sétála gondolatjában. T. i. az ő két szobájából csak egyet csinála, és a' meghatároztatott időben elindúla a' búcsújárására. Mivel tudta, menynyi lépés vólna a'ra szükséges, tehát mind a' két szobán keresztül alá 's felméne, míg a' szám teljes lőn, és a' napszám a'nyiban véghezviteték. De mi történt, kérdé valaki, a' különböző nyugovóhelyekkel? — Ezeket el nem ugrotta. Midőn a'nyi lépést számlált, mint a' menynyi a' tejes-bódéhoz (a) szükség vala, a'kor felkiálta: „Felakaszkodva!“ Ha a' lépések a' szabóhoz elegek valának, a'kor épen oly törvényesen kiáltá az ő Top-ját, mintha a' görbelábú atyafi az ő túró színű képét a' feleletre kidugta vólna; a' nyárjas-udvarnál az eb-kunyhó helyett az asztalt üté meg: és midőn az Ámenjét mondotta, épen oly örömmel rázta magát, mintha a' bújdosásának végén lett vólna. Ezen a' szobaútazáson képzelődésében minden szegletett látott a' mely az igazi úton eleibe akadt: a' hídon körülillatozta őt a' friss széna; feljebb emelé lábait, midőn gondolatjában a' halomra jutott, a' szoba hátúlsó részében két szék egymás mellé helyhezteték, melyeken keresztül csúsz-

(a) Így hívják itt Pesten a' deszkából összve állíttatott bóltokat, p. o. deszkás-bódé, portéka-bódé.

ott, mint midőn sövény akadá eleibe. Kiszellőzteté magát, midőn a' szállásához érkezék; kinyitá a' palaczkját; az egyik ablakából az ő tünődözése (phantasiája) lefesté a' halom kinézését; és minekutána egy óráig kinyugová és megfrissíté magát, a'kor épen olyan gondolkozva elindúla az ő viszszaútazására; általhágot minden kerítést, és nyugvóhelyről nyugvóhelyre megadózá az ő köszöneteit."

„Ti, kik ezt a' csudálatos öreget kinevetitek, engedjetek gondolkozó valóságot (seriumot) lépni a' ti homlokotokra, és kövessétek őt! Ezen mindennapi gyakorlás által 96. esztendőre vivé az életét. Atyjok vólt a' szomorodtaknak, vigasztalójok a' szenvedőknek, gyamolok a' szükölködőknek, — az egész környéken a' legjobb és a' legszívesebb ember. Koronként víg lévén maga magában, igyekezék az ő jó kedvét másokra is kiterjeszteni, és semmi áldozatot sem tartott nagynak. A' szerencsétleneknek szentelé azokat az ajándékokat, a' melyeket mások a' csintalan mulatságokra pazérolnak, 's jutalomúl azoknak áldó nevetgetéseiket és imádságokat kapá. Bátor a' szélvész az ő hamvait elszórja is, mindazáltal az ő szivére való emlékezés ezek közt az emberek közt örökké fog élni."

„Azok, kik őt csupán láták, szereték ezt az embert az ő különösségeiért, azok, a' kiknek az ő segedelmére szükségek vólt, tiztelték őt az ő hímségéért (a) (virtussáért), és jóltévőségéért. Egy ily hoszszú

(a) Hímség: Virtus. — Cic. 2 Tusc. 18. — Appellata est enim a' viro virtus. — Vosfius: Virtus a' viro,

hoszszú élet folyamatjában senki sem kelhetett fel, hogy ezt mondja: Nobs öt csak gondolatjában is megsértette. Egy igen középszerü jövedelem mellett 60. esztendőn keresztül megtartá magának a' jóltévő

quasi viritus, per syncopen, quomodo est a volo volitus, atque inde voltus, pro quo nunc dicimus vultus. — Varro. IV. de L. L. Virtus ut viri vis, a virilitate. — Est autem id nomen a viro factum, non quia nullae sint sequioris sexus virtutes, sed quia proprie hac voce signetur animi fortitudo, quae viro propria est. — Hím: Mas, Masculus. Sándor. — Hím: Specimen, Exemplár — hinc: nem kell onnét hímet várni: non praeponas tibi id pro exemplari. Ez a' beszédi szokás. — Innét már: Hím-ség: Mascula natura (masculinitas, si fassit dicere), virilitas. — Masculinus: Férjfiúi, Hímhez való. Párizp — Más: Hím, Férjfi. Párizp. — Ezek az okaim, miért neveztem a' virtust, hímségnek. — El nem mellőzhetem pedig, hogy ma, Rény, szóval kezdik a' virtust kifejezni. — Rény, vagy Rénye: Ova frixa. Sándor. Vasvármegyében élnek most is ezen szóval, rény, és teszi azt, a' mit mi, rátotta, vagy rántotta, szóval nevezünk, vagy ova frixa. De hol vette hát magát ez a' szó, rény? — Ez előtt mintegy 16. esztendővel megtudakoztattam egy híres Magyar Író által, hogy teszem ki, ezt a' szót, virtus? Én azt feleltem; hogy nem tudom, hanem hogy Baróti Szabó Dávid a' Lexiconcájában igy tette ki, erény; és én, mondám; sem értelmére, sem derivatiójára ezt a' szót roszsznak nem tartom. Megtetszett tehát a' mondatott Irónak a' szó, kivévén, úgy mond, hogy hoszszú — hanem legyen csak, rény; — tehát fiat rény, et factum est — e' hát a'nak a' híres, renynek, a' születése — de, nihil diuturnum est, cui non subest ratio.

nevet, és kimúltakor házanépének csak keveset hagyott hátra. De a' mellett hagyott a'nak egy megbecsülhetetlen örökséget, — azon áldásokat, melyeket a' megjutalmaztató ég az irgalmasok gyermekeiknek számokra tart."

A' legislegújabb példa a' következendő: Egy kis faluban nem meszsze Bergentől, Norvegiaban, életének 160-ik esztendejében hala meg 1797-ben Surrington Jó'sef. Halála órájáig megtartá az érzékeivel is az elméjével való meggyengíttetetlen élést. Egy nappal az előtt összegyüjté a' házanépét, és tehetségét azok közt elosztá. Többször megházasodék, és hagya maga után egy ifjú özvegyet, és sok gyermekeket. A' legöregebb fia 103., a' legifjabb pedig 9. esztendős.

Ezek a' legnagyobb öregség példái, az újabb időkben, a' melyek tudtomra esének. — A' 100. esztendős embereket ezek közzé épen nem számlálom, mert ezek többször találkoznak. Még néhány esztendőkkel ez előtt Bürgelben hólt meg egy ács 104-ik esztendejében. Még naponként dolgozék. Az ö legkedvesebb foglalatossága vólt utóljára, fonalat fonni. Egyszer ült a' kerekes-guzsolyja mellett. Hirtelen észreveszi a' lyánya, hogy már nem fon. Megtekinté tehát őt, és — meghólt.

Ezen könyvnek utólsó kiadatásától fogva még némely nevezetes példák járúltak a'hoz, a' melyeket itt nekem szükséges e'hez tóldani.

Junius 20-ik napján 1823-ban, meghólt a' Burgus hadiseregnek egy Leopold Károly nevezetü, tiszteletre méltó régikatonája (veteranusa).

Posen Vajdaságnak Storchnest helységében, 1734-ikben születék, 1755-ben a' Wartenberg ezredében huszárrá lett, és a' 7. esztendős háborúban a' Prágai, Rossbachi, Leutheni, Liegnitzi ütközetekben jelen vólt. Prágánál és Liegnitznél kis sebeket kapott. A' Bavariai örökségkereső (successionális) háborúba 1778-ban, és a' Franczia háborúba 1792-ben ment, a' mely utólsóban a' Blieskastelnél, Kreutznachnál, és Bitschnél vólt verekedésekben viaskodék, 's Kreutznachnál meg is sebesítteték. A' Bitschnél vólt önkimutatásáért, a'kor al-tizt lévén arany becsület-pénzt kapott. A' Szekul hadi-testnél 1794-ben szolgált, és Ostrowenél gyengén megsebesítteték. Neissenél 1808-ban vólt, midőn azt vítták. A' Rybnicki erőtlen-házba (invalid-házba) 1812-ben jött. De a' midőn 1813-ban a' Királynak a' haza védelmére való hívása megzendült, meg nem engedte magát tartóztatni, még a' 79-ik esztendejében is, hogy fegyvert ne fogjon, és hogy a' hadakozásban egész Parisig részt ne vegyen. A' Slesiai 5-ik felkelő-lovas ezredbe állott, mint altizt, és a' Bautzennél, Katzbachnál, Leipzignál és Parisnál történt ütközetekben vitézkedék. Az 1814-iki békesség után, az 1813-ikbéli és 1814-ikbéli háborúkban megesett önkimutatásaiért elnyerte a' 2-ik seregbéli (classisbéli) vas keresztet. Ő Felsége a' Király 1813-ban őt az idevaló erőtlen-haditest (Invalidens-Korps) hadnagyává nevezte ki. A' maga hoszszú életében mindenkoron példásan viselte magát, és az ő elóljáróinak, 's alattavalóinak szereteteket és tiz-

teleteket megnyerte. Tiztelettel teljes emlékezetet érdemel. Négy leánya siratja az ő derék atyjoknak halálát.

A' múlt esztendő elején meghólt Radziejewoban Tabaczinski polgár, 115-ik esztendejében. Soha sem vólt beteg, a' fijánál, az odavaló szerárosnál (patikariusnál), lakott, és egész nap ő nála kis munkákkal, a' melyek testi mozgást kívántak, foglalatoskodék. Az újságot pápaszem nélkül olvasta. Halála előtt 2. esztendővel terhes ideg-hideglelésbe (febris nervosába) esék. Az orvosról és az orvosságról 113. esztendeig semmit sem tudott, tehát most sem akart azokkal élni. Magában meggyogyúlt! csak hogy később a' látását és hallását elvesztette, és 2. esztendő múlva azután a' karos-székében elszenderedve meghólt. —

Néhány hetekkel ez előtt egy parasztnak ki kelletett itt halgattatni a' békéltető törvényszék előtt. Megjelenék ő mint 96. esztendős, az ő hó fejérségü ezüsthajának ékességében; katonásan tartotta magát, vídám tekintetü vólt. Az ő lakhelyéből, Brzyskorzystew falujából, 6 mélföldnyire, gyalog jött, és barátságosan kikérte magának, hogy ő vele minél hamarább végezzék el a' dolgot, mivel még a'kornap egy pár mélföldet viszszafelé akara menni. Ő is részesült a' Fridrik borostyánában, mindennek, a' kinek becsületes Burgus szív vert a' mejjében, megilletődő tekintetet mutata ez az öreg, mivel ő az ő 7. esztendős háborúból való régi katona köntösében jelent meg, melyet ő kimondhatatlan önérzéssel becsület-öltözetének nevezett. Ez ugyan

számtalan föltokkal vala összszevarratva, de a' gombjait ez az öreg oly fényesen kicsiszolta, mintha a' parádéra jött volna.

A' Kraszno-zelo korona jószághoz tartozó Tokatille Finniai faluban, a' Duderhof hegy alatt (néhány mélföldnyire Petersburgtól), 1807-ikig élt egy paraszt aszszony Willamo Maria. Nem meszsze Ropschától (hasonlóan korona jószágtól) 1692-ben születék, és emlékezett a' Muszkáknak Ingermanlandba vólt legelső belépésekre. Willamo paraszthoz ment férjhez 30-ik esztendejében, és 7. esztendő múlva szülte az első fiát, azután 2. esztendő múlva a' másodikat, és 47-ik esztendejében egy leányt hozott a' világra. Egész életében kenyérrel és Qassal (lisztből készült savanyú Muszka itallal) táplálta magát, 's ezt az utólsót a' gyomorra nézve nagyon erősítőnek találta, erős italokkal soha sem élt, de pipázni szeretett. Száz esztendős korában vesztette el az első fogát, de azt mindjárt más követte. A' 103-ik esztendejében elveszté a' másodikat, a' mely hasonlóképen kevés idő múlva újjal kipótoltaték, úgy hogy neki egész haláláig mindég jó fejér fogai valának. Nagy tiszta szemei vóltak, és a' legnagyobb öregségéig igen éles látása, tökélletes esze és emlékezete vólt. Még halála előtt 3. esztendővel gyermekei, unokái, és másod unokái által, kik számszerént 70-en vóltak, kísértetvén, a' Duderhofi hegyre ment fel, az ott lévő egyházba imádkozni, de azután őt oda szekeren vivék fel. Meghólt 10-ik Septemberben, 1807-ikben, minden betegség nélkül, a' legtökélletesebb nyugodalom-

ban, és az utólsó szempillantatig tisztán és értelmesen beszélt. Általjában 115. esztendeig, 9. hólnapig, és 4. nap élt, 's beteg soha sem vólt; de 1806-ikban, Novemberben, 10. hólnappal halála előtt, mejjbéli nyavalyában szenvedett. Megjegyzésre méltó, hogy neki minden atyjafiai, és maradékai, nagy vénséget értek; a' bátyja 1768-ikban 108-ik esztendejében hala meg.

Theodosiában több esztendőktől fogva lakik egy Soass Oglu nevű Örmény, a' kinek életideje még sokkal nevezetesebb. Születék Anatoliának Erzerum nevű városában, 1702-ikban, a' hol is teherhordó vólt. Az ő görbe vólta, akár az öregség erőtlenségétől, akár a' terhektől, a' melyeket hordott, származék, megmutatja, hogy ő közép termetű vala. Széles vállai, és vékony lábai valának. A' felsőbb részei meggyengült állapotban vannak, de a' szemei egészségesek. Az ő 102-ik esztendejében, némely betegeš bajok alá van vettetve, de a' melyek talám a' nagy szegénységnek, a' melyben sokáig vólt, vagy a' rosszs öltözetnek, a' mely alig takarja el az ő mezítelenségét, a' következése lehet. Gyakran kéntelen vala az esztendőnek leghidegebb szakaszában éjtszaka az út-félen maradni, a' mi miatt is veszté el hihetőleg a' hallását; de az elméjének erejei általjában semmitsem szenvedtek, ellenben, mind ez ideig igen jó emlékezete, jó szájize, van, és a' lépcsőkön ifjú embernek könnyüségével mengyen fel. Még a' múlt esztendőben 1. kuhl (3. véka) lisztet felvitt a' hegyre.

Soass Oglu azt beszéli magáról, hogy ő ifjúságában olyan erős vólt, hogy 30. pudot (1200. fontot) fel bírt emelni.

Grube Mátyás, 12-ik Majusban, 1719-ben, Salzburg mellett Taschenbachban születék, mint fogoly a' 7. esztendős háborúban Berlinbe jött, szolgálatot vett a' Pfuhl puskás-ezredében (fusilier regimentjében). Midőn az ezredtől búcsú-levelet (opsitot) kapott, mint napszámos az idevaló posztócsináló társaságnak kalló-malmába ment. Különös kedvét és tehetségét mutatván ezen munkához, megtanúlta ezt a' mesterséget, és 1774-ben legénynek felszabadíttaték. A' szeretet melyet ő szerzett a' maga szorgalmatossága és alkalmatos vólta által, nem csak az ő elöljáróinál, hanem mind azoknál, a' kiknek ő vele dolgok vólt, vitte azt véghez, hogy 40. esztendeig szakadatlanúl mint kalló molnár-legény vólt e'ben a' malomban. Körülbelől 50. esztendős korában megházasodék, 6. gyermeket nemzett, és a' felesége halál által elválasztatván tőle, 70. esztendős korában második feleséget vett. E'től születék neki egy leánya, és minekutána ezzel 26. esztendőnél tovább élt vólna; ez is meghalálozék. Most mivel a' gondviseletje hibázott (a' 7. gyermeke közzül csak egy leány maradván meg, a' többiek meghalván, és ez a' még élő leány, a'kor időben magára nem hagyathaték); tehát öt az idevaló polgár kórház felvevé. Jóllehet itt nyugodalomban élhette vólna el az ő napjait, mindazonáltal öt, az ő általa megtanúltatott munkához való buzgóság, a' kalló malomba hajtotta, és ott haláláig tanácsa és

munkája által hasznos vólt. A' 7. gyermeke közzül megmaradt leányának minekutánna magának háza tüze vólt, őt magához vette. Számtalan barátjai örömmel segíték ezt a' ritka öreget. Ő maga elment még halála előtt kevés hetekkel a' városnak legmeszszebb lévő tájékaira, hogy az ő jóltevőit meglátogassa, és valamenynyiszer őket meglátogatá, mindnyájan örültek ők az ő jó kedvének és életerejének. A' 100-ik születése napját az ő jóltevőinek kögökben (circulusokban) innepelte, a' kik neki azt a' napot gyönyörű innep nappá tették, a' miről ő még gyakran tüzzel beszélt. A' barátjainak csendes szomorúságokra elaluvék ez a' vídám öreg 3-ik Januariusban, 1823-ikban, életének 104-ik esztendejében.

Thornban, 7. Augustusban 1823-ban meghólt egy Heyda Jó'sef nevű Zsidóné, 120-ik esztendejében.

Méltán kívánhatnának már az orvosok is itt egy előkelő helyet magoknak, kik az életre és egészségre való szert oly gazdagon osztogatják ki másoknak. De, fájdalom, nem az itt az eset. — Ő nálok többnyire ez igaz: Aliis inserviendo consumuntur: aliis medendo moriuntur.

Legalább a' gyakorló orvosoknál a' halandóság oly nagy, talám nagyobb, mint akármelyik más mesterségben. Ők egyenesen legkevésbé vígyázhatnak az egészség- és őrizkedéstörvényeire, a' melyeket másoknak adnak, és továbbá, kevés foglalatosságok vagynak, a' hol a' testnek- és léleknekelemésztődése oly nagy vólna, mint a'ban. A' lábnak és fejnek mindég együtt kell dolgozni. — Mindazonáltal ez a' nagyobb halandóság inkább az első 10-

esztendejéről igaz a' gyakorlásnak. Az orvos a' ki azokat kiállta szerencsésen, bizonyos erősséget, a' a' faradságok és a' betegség okai ellen bizonyos érezhetetlenséget kap, a' szokás által még a' roszsz kipárolgások és a' kórságmérgei is kevésbé ártalmasok, több különbségtelenséget (indifferentiát) kap a' mindennapi szívszakgató nyomoruság alakosságaiban (komédiáiban), és még azok iránt a' különbkülönbféle igazságtalanságok, és erkölcsi méltatlanságok iránt is, a' melyek ezt a' mesterséget követik, 's tehát így azon orvos, ki az ő apród-idejét (a) (tyrociniumat) kiállta szerencsésen, öreg emberré lehet.

A' mi dédösunk (b) (atavusunk) Hypocrates nekünk jó példával mengyen elő. Ő 104. esztendős lőn. Az ő élete a' természetre való vigyázatban, útazásban és beteg látogatásban álla; ő inkább kis városokban és falun, mint sem nagy városokban, élt. — Galenus, Crato, Forestus, Plater, Hoffmann, Haller, van Swieten, Boerhaave, mindnyájan szembetünő korácsot értenek.

Schulzenheim orvos Doctor, a' Sveciai Orvos-Gyülekezet Elölülője, és Első Király-Orvosa, 1823-ikban hala meg, 92. esztendős korában, testi és lelkierejeit tökélletesen megtartván, a' makróbiotikában (élethoszszitóban) érdemessé tette magát, az: über die Erreichung eines gehörigen

(a) Apród-idő: Tyrocinium. — Apród-esztendő: Tyrocinium Artis, Rudimentum. Das Lehrjahr, die erste Schule. Párizp.

(b) Dédösöd: Atavus, Tritávus. Der zweyte Uraltvater, Dritturaltvater. Párizp.

Alters (az illendő korács elérésről) való értekezése által.

Az élet rövidségére nézve főként kijelelik magokat a' bányászok, kohányosok (a) (hutások), tehát az olyan emberek, kik a' föld alatt, vagy a' szünetlen mérges kipárolgásokban, élnek. Vagynak olyan bányák, melyekben sok hími (arsenicum) és kísírtet (cobaltum) van, melyekben a' munkások 30. esztendőnél tovább nem élnek.

Igen nyomos dolog lesz, itt olyan táblát találni, melyet én az állapotok és foglalatosságok szerént való élettartósságának különbségére nézve a' Schröter Superintendens Úrnak példa gyüjteményéből kihúztam. *)

Olyan 744. ember közt, kik az ő életeket 80. esztendőnél feljebb vitték, vóltak

Szerárosok (patikariusok)	2	Fejedelmek és Grófok	5
Orvosok . . .	3	Kertészek . . .	4
Csillagvizsgáló . .	1	Lelkitanítók (papok) .	26
Parasztok . . .	87	Napszámosok . .	8
Polgárok . . .	55	Mesteremberek . .	71
Kôltők (poeták) .	3		

(a) Koh: Fornax metallica, Ustrina, Ein metallner Ofen. Párizp. — Kohány — neve Zemplény Vármegyében egy falunak, mint szintén Sáros és Bihar Vármegyékben is — itt huták lehettek valaha.

*) Lásd Schröter, das Alter, und die Mittel alt zu werden, nebst 744. Beispielen. Weimar. 1803.

Azok közt, a' kik legtöbb példákat szolgáltattak.

Sütők, 3. Húsvágók (a) (mészárosok), 4. Vargák 3. Mólnárok, 3. Szabók, 3. Csizmadiák, 5. Harisnyaszövők (strimfliszövők), 11. Ácsok, 3.

Bábák	2	Gazdák . . .	10
Legeltetők (pásztorok)	3	Pápa	3
Udvarnagyok (b) (Hofmarschallok) . .	3	Bölcsek . . .	18
		Törvénytúdók . .	23
Kardinálisok és Püspökök	6	Tanítók . . .	4
Képírók . . .	3	Katonák . . .	12
Kereskedők . .	11	Országlás Segédi (Status ministerek . .	4
Dálnokok (mátrózok)	2		
Hangácsok (c) (musikusok) . . .	2	Sírásó	1
		Seborvosok . . .	6

A' többi mesteremberek közzül csak kevesen, a' következendők közzül pedig semmi példák sem, fordúlnak elő. Tímárok (alutariusok, vagy irhagyártók), kötelgyártók, kömívesek (e' nevezetes ezen mesteremberekнek a' sokaságokban, és a' mész páráknak a' káros vóltokat mutatja), könyvnyomtatók, rézmívesek, bányászok, és kohányosok (hutások).

Vessünk még egy pillantatot a' korács különbségére az éghajlat, vagy inkább a' tartomány különbségére nézve.

(a) Mészáros, Mesziár, sült Tót szó.

(b) Udvar Hadnagya: Praefectus praetorii, vel praetorio. Ein Marschall. Párizpápai. — Udvarnagy, mint Vár-nagy, Nász-nagy.

(c) Hangács: Musicus — mint Tan-ács. Hangács nevű falu van Borsod Vármegyében. — Ilyen szók ezek is: Forg-áts: R. Tornator, Drechsler. Sándor. (Esztergályos. Tót szó), Koh-áts, vagy, Koy-áts, vagy Ko-áts (Veszprémi szó).

Felül áll Svéd-Norvég-Dan- és Angolország. Ezek a' tartományok kétségkívül a' legvénebb embereket termeszték az újabb időkben. A' 130. 140. 150. esztendős embereknek példájik ezen országokba tartoznak.

Az öregségnek 1712. példái közzé, melyeket Easton *) felhoz, nem kevesebben mint 170-en tartoznak Scotiába, és ezek közt van a' 180. esztendős Kentingern.

Muszkaországban 1801-ik esztendőben meghaltak: 253-an 91. esztendősök, 345-en 92, 220-an 93, 170-en 94, 408-an 95, 178-an 96, 162-en 97, 211-en 98, 204-en 99, 216-an 100, 37-en 101, 32-en 102, 14-en 103, 17-en 104, 32-en 105, 7-en 106, 10-en 107, 5-en 108, 9-en 109, 15-en 110, 1. 111, 1. 112, 1. 113, 2-en 114, 12-en 115, 2-en 116, 1. 117, 12-en 120, 2-en 121, 1. 123, 1. 124, 2-en 125, 2-en 128, 4-en 130. esztendősök.

Az 1804-ik esztendőben meghaltak 95. esztendősöktől fogva 100. esztendősökig számlálva 1145-en; 95. eszt. fog. 105. eszt. száml. 158-an; 105. eszt. fog. 110. eszt. szám. 90-en; 110. eszt. fog. 115. eszt. száml. 34-en; 115. eszt. fog. 120. eszt. száml. 36-an; 120. eszt. fog. 125. eszt. száml. 15-en; 125. eszt. fog. 130. eszt. száml. 5-en; és 145. és 150. esztendő közt 1.

Jóllehet az éjszakibb fekvés hasznos a' hoszszú életre, mindazonáltal a' hidegnek igen magas lépcsője az élet hoszszaságának hasonlóképen káros. —

*) Easton on humane Longevity. London. 1799.

Islandiában és Ásiának legéjszakibb részein (Siberiában), legfeljebb 60. 70. esztendős korácsot érnek az emberek.

Anglián és Scotián kívül híres Hibernia is a' hoszszú életről. Egyetlenegy középszerű helységben (Dunsdorfban) Hiberniában, 80. személyt számláltak 80-on felül. — És Baco azt mondja: én hiszem, az egész országban egy falucska sints, a' hol 80. esztendős embert nem lehetne találni.

Franciaországban a' leghoszszabb élet nem oly számos, mindazonáltal 1757-ben még egy 121. esztendős ember hólt meg.

Épen úgy Olaszországban; mindazonáltal a'nak az éjszaki tartományaiban, a' Lombardságban, vannak a' hoszszú életnek példáji.

Spanyolországban is vagynak olyan embereknek példájik, kik 110. esztendeig éltek, — mindazáltal ritkán.

A' szép és egészséges Görögországnak még mindenkor megvan az a' hoszszú életről való híre, a' mi különben vólt. Tournefort még Atheneben egy 118. esztendős öreg Consult talált. Kiváltképen Naxos szigete mutatja ki magát.

Még Égiptomban és Indiában is találtatnak igen hoszszú élet példáji, kivált a' Braminoknak, Anachorétáknak, Remetéknek szerzetekben, kik ezen tartományok más lakosaiknak dobzódásokat és tunyaságokat nem szeretik.

Szerecsenország hajdanában hírben vólt, az igen hoszszú életről; de Bruce ellenkezőt beszél nekünk.

Főként némely vidékei Magyarországnak híresek a' hoszszú életről.

Németországnak ugyan vannak sok öregjei, de kevesek a' rendkivül való hoszszú élet példái.

Még Hollandiában is megvénülhet az ember, de a' nem számosan történik meg, és az életideje ritkán emeli fel magát 100. esztendeig.

Hatodik Tanítás.

Következések a' tapasztalásokból, Az ember élet-aranyának meghatároztatása.

A' halandóságnak általjábanvaló függetlensége a' némelyeknek hoszszú életektől — a' fekvésnek — éghajlatnak — levegő mérsékletének és állandóságának az élettartósságába való befolyása, — szigetek, és félszigetek — öregséggel leggazdagabb tartományok Europában — a' két legrettenetesebb felettébbvalóságai a' halandóságnak az újabb időkben, — a' mindenbenvaló középségnek (a) — házasságnak — nemzetségnek — munkásságnak — mértékletességnek — csínosodásnak — falusi életnek élethoszszító ereje — az emberekben is lehető megifjodás — az ember élet arányának (b) meghatároztatása — a'nak hasonlíttatott (relativa) és általjábanvaló (absoluta) tartóssága — az utólsóbról való táblák.

Hogy igen számos példákkal fáradságot ne okozzak, itt félbeszakasztom azokat, és a' többieket ezután illendő alkalmatossággal fogom felhozni.

(a) Középség: Mediocritas. Mittelmäßigkeit, Mittelstraße. Párizp.

(b) Arány: Scopus, Meta, Obiectum, Propositum. Sándor.

Szabad legyen nekem most a' legnyomosabb közönséges következéseket ezen tapasztalásokból kihúzni.

1. A' világ korácsának még e'dig semmi észrevétethető befolyása nem vólt az ember életidejébe. Még koronként olyan öreggé lehet az ember, mint Ábrahámnak és még a' régiebbeknek is az idejekben. Valósággal vagynak oly körútak (periodusok), melyekben ugyan azon egy tartományban az emberek egyszer tovább, másszor rövidebben éltek, de e' nyilvánságosan nem a' világtól származik, hanem az emberektől magoktól. Még ezek vadak, együgyüek, munkások, a' természetnek és a' levegőnek fiai, baromőrzők, vadászok, és szántó-vetők vóltak, mind a'dig a' hoszszú élet is szokott dolog vólt ő nálok. De mihelyest lassán lassán a' természettől elpártoltak az emberek, szer felett fínumokká és bújálkodókká lettek, azonnal az élettartósság is rövidebbé lett. — De ugyan az a' nép pártütés által durvábbá, és a' természethez illőbb állapotba tetetvén, ismét felemelheti magát az életnek természetes állapotjára. — Következőleg ezek csak körútak, melyek jönnek és mennek, az emberi nemzet általjában nem szenved az alatt, és megtartja, a' neki kimutattatott életarányt.

2. Az ember a' mint láttuk, majdan minden éghajlat alatt, a' forró és a' hideg öv (zona) alatt, hoszszú életet érhet. A' különbség csak a'ban látszik lenni, hogy e' némelyekben számosabban, némelyekben ritkábban esik meg, és hogy ámbátor az ember hoszszú, de nem mindenütt leghoszszabb, életet érhet el.

3. Még

3. Még azokon a' tájékokon is, melyeken a' halandóság általjában igen nagy, némely emberek hoszszabb életet érhetnek el, mint sem azokon a' vidékeken, melyeken a' közönséges halandóság csekélyebb. Vegyük fel p. o. a' keleti hevesebb tájékokat. Itt a' halandóság általjában felette kicsiny, innét van a' rendkívülvaló népesség is, kivált a' gyermeki életidő itt jóval kevesebbet szenved, a' levegőégnek szünetlen egyenlő és tiszta mérséklete végett. És még is arányosság szerént (proportionaliter) sokkal kevesebb itt a' vén ember, mint sem az éjszaki vidékeken, a' hol a' halandóság általjában nagyobb.

4. A' magasan fekvő helyeken általjában több és idősebb vének vagynak, mint sem a' mélyen fekvőkön. Mindazonáltal itt is van bizonyos mérték, és a' törvényt nem határozhatni így meg: Mennél magasabb a'nál jobb. — A' magasságnak legfelsőbb lépcsője, a' jéghegyeknek magasságok, ismét káros az életidőnek, és Helvetia, kétségkívül a' legmagasabb tartomány Európában, kevesebb öregeket mutathat, mint sem a' Scotiai hegyek. — E'nek 2. oka van: Először, az igen magas levegőég felette száraz, égi (aethereus) és tiszta, tehát frissebben elemészt; és másodszor, a' levegőég-mérséklete egyenetlen, a' hőség és hidegség hirtelen változnak, és semmi sem ártalmasabb az élettartosságának, mint a' hirtelen változás.

5. A' hidegebb éghajlatban vénebbé lesz az ember általjában, mint sem a' melegben, még pedig 2. okon. Először, mert a' meleg éghajlatban az élet

elemésztődés erősebb, és továbbá, mivel a' hideg éghajlat a' mértékletesség éghajlatja, és az által is gátot vet az önelemésztődésnek. — De ez is csak bizonyos lépcsőig igaz. Viszont a' Grönlandiai, Nova Zemblai 's a' t. legnagyobb hideg rövidíti az életet.

6. Kiváltképen hasznos az élet meghoszszabbításra, a' levegőég egyenlősége, főként a' melegre és hidegre, nehézségre és könynyűségre nézve. Innét azok a' tartományok, a' melyekben a' sulymércze (barometrum) és hőmércze (thermometrum) állásának hirtelen és erős változásai közönségesek, az élet tartósságra nézve soha sem hasznosok. — Különben az ily tartomány egészséges lehet, ott sok emberek megöregedhetnek, de hoszszú életet nem érnek; mert azok a' hirtelen változások ugyan a'nyi belső lázadások, és ezek csudálatosan emésztik, mind az erőket mind a' műszereket. Ezen tekintetben kipéczézi magát kivált Németország, a' melynek fekvése azt meleg és hideg éghajlatnak, délnek és éjszaknak szünetlen elegyévé teszi, a' hol gyakran egy nap fagyot és legnagyobb hőséget is ér az ember, és a' hol a' Mártius igen meleg, 's a' Majus havas lehet. Ez a' hímeme éghajlat bizony a' főoka a'nak, hogy, a'nak a' különben egészséges fekvése mellett is, általjában ugyan az emberek meglehetős korácsot érnek, de az igen hoszszú élet példái sokkal ritkábbak, mint sem más, csaknem egyenlő szélesség alatt fekvő, szomszéd tartományokban.

7. A' szárazságnak igen magas lépcsője, valamint az igen nagy nedvesség, káros az élet tartós-

ságra. Innét a' fínum nedvességgel elegyíttetett levegőég legjobb, az öregség elérésre, még pedig a' következendő okokon: A' nedves levegő már részint jól van lakva, tehát kevésbé szomjú, és így a' testből kevesebbet húz el, az az, kevésbé emészti az el azt. Továbbá, a' nedves levegőben koronként több mérséklet egyenlősége van, kevésbé lehetséges a' melegségnek és hidegségnek hirtelenvaló lázadása. És végre a' valamenynyire nedves levegőég a' műszereket tovább tartja ifjan, és hajlékonyan, ellenben az igen száraz jóval gyorsabban előhozza a' kanafok szárazságokat, és a' vénség bélyegét.

A' legszembetűnőbb tanubizonyságot adják nekünk e'röl a' szigetek. Úgy találjuk, hogy eleitől fogva, és még most is a' szigetek és félszigetek a' vénség bölcsői valának. Mindenkor öregebbek lesznek az emberek a' szigeteken mint az ugyan azon szélesség alatt fekvő száraz-földön (continensen). — Igy az Archipelagus szigetein az emberek tovább élnek, mintsem mindjárt az azok mellett fekvő Ásiában, a' Cyprus szigetén tovább, mintsem Syriában, Formosan és Japánon tovább, mint sem Chinában, Angliában és Dániában tovább, mintsem Németországban.

Mindazáltal a' tengervíznek sokkal inkább van ez a' munkája, mintsem az édes víznek, innét lehetnek oly aggokká a' tengermelléki emberek. Az édes álló vizek ellenben ártanak viszont a' magok dohos kipárolgásaik által.

8. Úgy látszik, hogy igen sok függ a' földöl, még a' földnemétől is, egyszóval a' helynek

egész nemtőjétől (a) (geniusától), és itt úgy tetszik, hogy a' meszes föld legkevésbé alkalmatos az öregség elölmozdítására.

9. Minden tapasztalások szerént Anglia, Dania, Svecia, és Norvegia, azok a' tartományok, a' hol az ember a' leghoszszabb életet éri el, és szoros vizsgálat mellett úgy találjuk, hogy épen itt összetalálkoznak minden e'dig meghatároztatott tulajdonságok. Ellenben Abyssinia, Enyészeti Indiának némely vidékei, Surinam, azok a' tartományok, a' hol az ember legrövidebben él.

10. Mennél hívebben marad az ember a' természet törvényei mellett, a'nál tovább, mennél tovább eltávozik a'tól, annál rövidebben, él. Ez egy a' legközönségesebb törvények közzül. — Innét ugyan azokon a' tájékokon, míg a' lakosok a' takarékos baromőrző- és vadászéletet űzték, megvénültek; mihelyest csínosabbakká lettek, és az által a' bújálkodásba és restségbe esének, az ő élettartósságok is lesülylyedt; azért nem a' gazdagok és előkelők, nem azok, a' kik arany- és csudationtúrákat vesznek be, lesznek igen vénekké; hanem a' parasztok, szántóvetők, dálnokok, az olyan emberek, a' kiknek talám egész életekben sem jutott eszekbe, hogy kell azt megcselekedni, hogy az ember vénné lehessen, ezek azok, a' kiknél a' legcsudálatosabb példákat találjuk.

11. Az emberi halandóságnak legutólsó és legrettenetesebb lépcsőjére bukkanunk, két találmányban az újabb időkben; a' fekete rabszolgák közt

(a) Nemtő: Genius. Geburts-Geist, Natur. Párizp.

Nyugati Indiában, és a' találványházakban (findelhausokban). — A' fekete rabszolgákból meghal esztendőnként az 5-ik vagy 6-ik, tehát körülbelől a'nyi, mintha szünetlenül a' legrettenetesebb döghalál dühösködnék közöttök. És 7000. találvány gyermekből, kik rendszerént esztendőnként a' Parisi találványházba vitetnek, 10. esztendő elforgása után, még 180. van meg, és 6820. meghalt, tehát 40. közzül csak egy szalad el ezen tátott sír elől. — Nem felette nevezetes és új megmutattatása é a' mi előbbeni tételünknek az? hogy egyenesen ott legrettenetesebb a' halandóság, a' hol az ember legmeszszebb eltávozik a' természettől, a' hol a' természetnek legszentebb törvényei a' földre tipartatnak, és a'nak legelső legerősebb kötelei elszakgattatnak. Ott a' hol az ember magát a' legtulajdonabb értelemben a' baromnál alább megalacsonyítja, itt a' kisdedet az anyja emlőjétől elragadja, és azt segedelem nélkül napszámosra bízza, amott az öcsét a' bátyától, honjától, hazaföldjétől elszakasztja, őt idegen egészségtelen földre ülteti, és őt ott reménység nélkül, vígasztalás nélkül, öröm nélkül, hátrahagyatottai után való szünetlen szívbéli óhajtozás közt, a' legkeményebb munkákkal hóltra kínozza. — Semmi dögöt, semmi országos csapást, az emberiségnek semmi fekvését, sem az ó sem az új időben olyat nem ismérek, a' hol a' halandóság azt a' lépcsőt érte volna el, a' melyet a' találványházakban találunk. E're egy felesleges finumosodás volna szükséges, a' mely csak az újabb időknek számokra van eltétetve. E're azon rövidlátású rendtartó (politicus) szám-

vetők vólnának szükségesek, a' kik megtudnák mutatni, hogy az országlás a' legjobb anya, és hogy a' mindent véghezvitelre semmi egyébb nem szükséges, hanem hogy ki kell hirdetni, hogy a' gyermekek az országlás tulajdonai, azokat egy tárházba be kell zárni, a'ra egy köz gégét kell csinálni, a' mely őket elnyelje. — Már csak késő látják az irtóztató következéseit ezen természetlen anyaságnak, ezen becsmelésnek, mely az emberi társaság első talpszoborjait, a' házasságot, és a' szüleiköteleséget illéti. — Illy rettenetesen boszszúlja meg a' természet az ő legszentebb parancsolatjainak általhágatásokat.

12. Minden tapasztalásnak következése, és az élethoszszítónak (macrobiotikának) főtalpa: Omnia mediocria ad vitam prolongandam sunt utilia. Mindenben a' középség, az aurea mediocritas, a' mit Horatius oly szépen énekel, a' melyről Hume azt mondja, hogy az a' földön a' legjobb, az élethoszszításra is leghasznosabb. Az állapotnak, az éghajlatnak, az egészségnek, a' mértékletnek, a' testallkatmányának, a' foglalatosságoknak, a' lélekerejének, az élésrendnek, 's a' t. bizonyos középségekben fekszik a' megvénülésre való legnagyobb titok. Minden felettébbvalóságok, szintúgy az igen sok, valamint az igen kevés, szintúgy az igen magas, valamint az igen alacsony, akadályoztatják az élet meghoszszabbítást.

13. Megjegyzésre méltó a' következendő környülállás is: Minden igen agg emberek házasok vóltak, még pedig többször egyszernél, és rendszerént még

az ő öregségekben is. Egyetlenegy példa sints, hogy nőtelen ember igen hoszszú életet (az az, 100. esztendőn felülvalót) ért vólna el. Ez a' példa épen úgy igaz az aszszonyi mint a' férjfiúi nemről. E'ből látszik kitetszeni: A' nemzőerőbéli bizonyos gazdagság hasznos a' hoszszú életre. A' pótolék az életerő összeségéhez, és a' másokat termesztő erő, a' maga magát újra nemző vagy megújító erővel, a' legszorosabb arányosságban látszik állani. — De a'nak az alkalmaztatásában rend és mértékletesség, tehát a' nős állapot azon egyetlenegy eszköz, szükség a'ra, hogy azt meglehessen tartani.

A' legnagyobb példát adja egy de Longueville nevű Franczia. E' 110. esztendeig élt, 10. felesége vólt, az utólsót még 99-ik esztendejében vette el, a' ki neki még a' 101-ik esztendejében egy fiút szült.

14. Több aszszony mint sem férjfi lesz vénné, de mindazáltal az emberi életidőnek legmagasabb arányát csak a' férjfiak érik el. — Az aszszonyi testnek egyarányúsága és engedősége úgy látszik, hogy a'nak bizonyos időre több tartósságot, és az elrontó befolyásoktól kevesebb kárt, ád. De a' hoszszú élet elérésre, általánfogva férjfi erő szükség. Innét több aszszonyok lesznek vénekké, de kevesebben lesznek igen aggokká.

Találkozik 744. példa közt 254. aszszonyember, a' kik 80. esztendőnél tovább éltek. Ezek közzül vóltak:

27. szüzleány — — 9. förendü.

29. aszszony — — 6. fórendű.

198. özvegyaszszony 41. —

Szembetűnő, és a' feljebb mondatottat meghatározó, a' férjhez menteknek a' férjhez-nem mentekhez képest való többségek.

A' férjfiakhoz képest való aszszonyok hoszszú életeknek előadatott arányosságát, a' következendő tábla világosítja meg. E'ben, hogy bizonyos legyek, azon az úton mentem, hogy a' példákat csak olyan 2. helyről vettem, a' melyekről bizonyos vóltam, hogy meghatározhatott időtől fogva, a' hoszszú életnek mind férjfi mind aszszony renden lévő minden példái, szorosan feljegyeztettek. Ha az ember a' példákat a' történetírásokból (historiakból) és a' köz tudósításokból veszi; a'kor minduntalan a' hibázás veszedelmében forog, mivel a' férjfiakról az ő más nevezetes tulajdonságaikra nézve, több tudósítások vannak kezünknél az élethoszszaságára nézve, hogy sem mint az aszszonyemberekről.

Weimárban, mintegy 20. esztendő alatt, 80. és több esztendősök:

Esztendők.	Férjfiak.	Aszszonyok.
80. — —	19. — —	18.
81. — —	5. — —	6.
82. — —	8. — —	6.
83. — —	7. — —	10.
84. — —	7. — —	9.
85. — —	3. — —	4.
86. — —	5. — —	8.
87. — —	3. — —	7.
88. — —	2. — —	7.

Esztendők.	Férjfiak.	Aszszonyok.
89.	5.	4.
90.	2.	4.
92.	„	2.
97.	„	1.
	66	86.

Berlinben, a' hol közel 200,000 emberből álló népesség van, 1804-dik esztendőben meghóltak:

Esztendők.	Férjfiak.	Aszszonyok.
80.	5.	22.
81.	8.	8.
82.	11.	8.
83.	7.	11.
84.	4.	11.
85.	3.	6.
86.	6.	8.
87.	6.	5.
88.	2.	5.
89.	2.	3.
90.	3.	7.
91.	„	1.
92.	„	5.
93.	„	1.
96.	1.	„
97.	„	1.
99.	„	1.
100.	„	2.
	59.	108.

Tehát a' 80-dik esztendőtől fogva egész a' 100-dik esztendeig igen nevezetes az aszszonyembereknek

többségek, sőt még egyszer a'nyi. De azután tovább a' legnagyobb öregségben, ismét a' férjfiak részekre hajlik rendkívül az arányosság.

A' 110. és több esztendős életszakaszában, a' hol az ember bizonyos lehet, hogy a' túdósítások, a' nevezetesség végett, a' nemre való minden tekintet nélkül jegyeztettek fel, az újabb történetből a' következendő példák találtatnak.

Esztendők.	Férjfiak.	Aszszonyok.
110. — —	5. — —	2.
111. — —	4. — —	„
112. — —	6. — —	1.
113. — —	4. — —	1.
114. — —	4. — —	„
115. — —	2. — —	2.
116. — 20	— 13. — —	1.
120. — 25.	— 9. — —	1.
125. — 30.	— 4. — —	3.
130. — 40.	— 2. — —	1.
140. — 50.	— 1. — —	„
150. — 60.	— 2. — —	„
168. — 85.	— 2. — —	„
	58. — —	17.

Tehát 3-szor a'nyi Férjfiak mint sem aszszonyok.

15. Az első felében az életnek munkás, nyomorúságos, sőt fáradságos szegény élet, az utólsóban pedig nyugodalmasabb és egyenlő élet neme hasznos az öregségre. Egyetlenegy példa sem találtatik, hogy valami henyélő kijeleltetett hoszszú életet ért volna.

16. A' gazdag és tápláló élésrend; a' húsételben és borban való mértékletlenség, nem hoszszítja az életet. A' legnagyobb öregség példái oly emberekről vagynak, kik ifjúságoktól fogva inkább növevény-eledelekkel éltek, sőt egész életeken keresztül egy csepp húst sem ízleltek (kóstoltak). Kiváltképen úgy látszik, hogy a' pályinka elkerülés szükséges a'ra.

17. A' csínosodásnak bizonyos lépcsője testiképen is szükség az embernek, és az az élet hoszszaságát elömozdítja. A' durva vad ember nem él oly sokáig.

18. A' falusi, kis városokbeli élet kedvez a' hoszszú életnek, a' nagy városbeli nem kedvez. A' nagy városokban rendszerént meghal esztendőnként a' 25-dik, 30-dik, a' falun a' 40-dik, 50-dik. De itt is nagy különbség van, a' mely a'tól függ, miként van a' népség-menynyisége a' térség tartalmához, vajjon az építés-neme ritka (egymástól távol álló) è, és tágas è, és vajjon a' föld és a' fekvés egészséges vagy ártalmas tulajdonságú è. Igy még a' nagy városokban is lehet olyan halandóság, a' mely még a' falusit is kevéssé haladja meg. Ilyen nemüek Berlin és Petersburg, a' hol általjában csak a' 30-dik hal meg, holott ellenben Amsterdámban és Bécsben a' halandóság úgy van, mint a' hogy 1-van 24-hez. A' halandóság kivált a' gyermekségben a' városi élet által felette szaporíttatik, a'nyira, hogy minden születteknek felek már a' 3-dik esztendő előtt meghal; ellenben a' falun a' fele még 20-dik 30-dik esztendő múlva emésztetett el. Az emberi

halandóságnak legcsekélyebb lépcsője esztendőnként egy 60 közzül, és e' csak imitt amott a' falusi életben találtatik (*).

19. Némely emberekben a' megifjodásnak valóban egy neme látszik lehetségesnek lennie. Sokakban a' legnagyobb öregségben észrevevék, hogy a' 60-dik, 70-dik esztendőben, midőn más emberek élni megszünnek, új fogak és új hajak jövének ki, és ímé mintegy új körútja kezdődék az életnek, mely még 20. és 30. esztendeig tarthata. Egy neme az önmagát új termesztésnek, a' mint mi azt különben csak a' tökélletlenebb teremtményekben veszszük észre.

Az ilyen nemű előttem legnevezetesebb ismeretes példa, egy öreg, a' ki Rechingenben (a' Bambergi Főtiztségben) Pfalzban élt, és 1791-dikben életének 120-dik esztendejében meghólt. E'nek 1787-dikben, minekutána semmi fogai is nem vóltak, egyszerre 8. új foga nött. Ezek 6. hólnap múlva kiestek, de a' hijánosság alól felül új záp-fogok által ismét kipótoltaték, és így dolgozék folyvást a' természet fáradhatatlanúl 4. esztendeig, 's még vége előtt való 4. hétig. Hà ő az új fogaival némely ideig egész kedvére az ételeknek összezúzatásokra élt, a'kor majd hamarább majd később azok ismét búcsút vettek, és viszont tüstént ezekbe vagy más lyukakba új fogok tolódának utánok. Ő mind ezen fogakat

(*) Nem meszsze Jénától (melyben magában ez a' csekély halandóság van; 40-ből 1.) fekszik egy magas igen egészséges tájékon Remda helysége, a' hol rendszerént csak a' 60-dik ember hal meg esztendőnként.

fájdalom nélkül vesztette el, és kapta meg: ezeknek számok összveséggel legalább félszázra ment.

Egy hasonló példa ismeretes előttem a' hazámból, még pedig a' magam atyámfiai közzül. Az Ostheimi tizles tizttartó Thon 60-dik esztendejében forró hidegbe esett, mely öt a' sír szélére ragadá. Szerencsésen kiállotta azt, a'nak utána új vidámságot és erőket, söt még új hajat és fogakat is kapott, 's még 20. esztendeig azután oly vidámsággal élt, hogy 80-dik esztendejében magas hegyekre könnyen felmehetett, és azokról lejöhetett.

Az e'dig előállíttatott tapásztalások most megfejtést adhatnak ezen nyomos kérdésre: Melyik a' tulajdon aránya az embernek? Azt kellene gondolni, hogy e'röl csak szükség vólna már valami bizonyosnak lennie. De hihetetlen milyen vélekedés különbségei uralkodnak e'ben a' természetvizsgálók közt. Némelyek igen magas, mások igen csekély életarányt adnak az embernek. Némelyek azt hitték; e're csak a' vólna szükséges megvizsgálni, milyen meszszire viszik azt a' vad emberek; mert ezen természet állapatjában valóban legbátorságosabban kell kieszköz ltetnie, a' természeti életaránynak. De e' nem igaz. Meg kell gondolnunk, hogy a' természetnek ez az állapotja, többnyire a' nyomorúság állapotja is, a' hol a' társalkodásnak és miveltségnek (culturának) nemléte kénszeríti az embert, hogy az ő erejein felül sokkal nagyobban fáraszsza és emészsze magát, a' hol ő ezenkívül a' maga fekvése szerént jóval több elrontó befolyásokkal és sokkal kevesebb viszszapótoltatásokkal él,

Nem az élőállat-embereknek seregekből kell nekünk a' mi példáinkat vennünk, (mert ő ott az élőállattal osztozik a' maga tulajdonságaira nézve), hanem a'ból a' seregből, a' melyben a' kifejlés és csínosodás által az ember okos, igazán emberi valósággá lőn, még csak a'kor éri ő el a' természetben is a' maga meghatároztatását és díszeit, és szerzi meg az okosság által magán kívül is az újító szereket és szerencsésebb fekvéseket, a' melyek lehetségesek; még most tekinthetjük őt úgy, mint embert, és most vehetünk példákat az ő állapotjából.

Azt lehetne valóban hinni, hogy a' testaszálya (marasmus), az az, a' vénség miatt való halál, az ember életének az igaz aránya. De ez a' számlálás a' mi időnkben azért rettenetes csaló, mivel, mint Lichtenberg mondja, az emberek feltalálták azt a' mesterséget, miképen óltassák magokba idő-napelőtt az öregséget, és most igen vén 30. 40. esztendős embereket láthatni, a' kikben az öregségnek minden bajai jelen vannak, u. m. a' merevedség, szárazság, gyengeség, ősz hajak, csonttá vált bordák, melyeket különben csak 80. 90. esztendei korácsban találhatni. De e' kimesterkéztetett viszszaviteles (relativus) vénség: és tehát ezt a' mértéket nem lehet a'ban a' felszámításban használni; melynek általjában az emberi nemzetnek életaránya a' tárgya.

Még a' legcsudálatosabb veleményekre is vetemedének az emberek, hogy ezt a' kérdést megfejthessék. A' régi Egiptombéliek p. o. azt hitték, hogy a' szív 50. esztendeig minden esztendőben 2.

nehézéknyit (drachmányit) nő, és most viszont 50. esztendeig ugyan azon arányosságban fogy. És így ezen számlálás szerént a' 100-dik esztendőben a' szívből ezen semmi sem vólt meg, 's tehát a' 100-dik esztendő vala az ember életének aránya.

Innét hiszem, hogy, ezen kérdésre megnyugtathatóképen meg akarván felelni, általjában a' következendő valóságos különbséget kell tenni.

1. Közönségesen meddig tarthat az ember, mennyi a' teljességgel lehetséges élettartóssága az emberi nemzetnek? Tudjuk, hogy minden élőállati seregnek van a' maga általjában való élettartóssága; és így az embernek is.

2. Meddig élhet különkülön az ember, mint egymi (individuum); vagy mi az embernek a' viszszaviteles élettartossága?

A' mi az első kérdést illeti, az emberi-nemzet általjábanvaló élettartosságának a' vizsgálatját; semmi sem akadályoztat bennünket, hogy a'nak arányát a' tapasztalás szerént való lehetséges élettartosságnak legszélsőbb határára ne tegyük. Elég e're tudni, mi lehetséges az emberi természetben, és az oly embert, a' ki az emberi életnek legmagasabb arányát elérte, úgy gondolhatjuk, mint a' legtökélletesebb emberi természetnek képzetijét (ideálját), mint remekjét a'nak, a' mire alkalmatos az emberi természet kedvező környülállásokban. Úgy de ellenemondhatatlanúl mutatja nekünk a' tapasztalás, hogy az ember még most is 150. 160, esztendejü korácsot érhet el, és, a' mi legnagyobb, a' Parre T. példája, a' kit 152-dik esztendejében nyitának fel,

megmutatja, hogy még e'ben az életidőben is minden belsőrészeknek állapotjok oly tökélletes és hibátlan lehete, hogy ő bizony még tovább élhetett vólna, ha a' szokatlan élés neme neki halálos bővérűséget nem okozott vólna. — Következőleg a' legnagyobb hitelességgel vitathatni: az emberi műszerség és életerő véghezviheti, hogy 200 esztendős tartósságot és munkásságot kiálljon. Az a' tehetség, hogy a'nyi ideig lehessen élni, az emberi természetben van, általjában (absolute) vévén.

Már ez a' vitatás az által nagy erőt kap, hogy a' növésnek és élettartósságnak ideje közt való arányosságot (proportiót) a'val megegyezőnek találjuk. Felvehetjük, hogy valamely élőállat nyólczszor tovább él, hogy sem mint nő. Az ember a' természetiés, a' mesterség által nem siettetett állapotban teljes 25. esztendőt kiván, hogy a' maga tökélletes növését és kiképeltetését elérhesse, és ez az arányosság is neki 200. esztendős általjábanvaló életidőt ád.

Ne vessék ezt, hogy a' hoszszú élet természetlen állapot, vagy a' törvény alól való kivétel; és a' rövidebb élet a' tulajdon és természetes állapot. — Ezután meglátjuk, hogy csak nem minden 100-dik esztendő előtt elkövetkezett halálnemei, mesterségesek, az az, nyavalyák vagy történetek által mentek véghez. És a' bizonyos, hogy többnyire legnagyobb része az emberi nemzetnek természetlen halállal hal meg, 10,000, közzül körülbelől csak 1. éri el a' 100. esztendős arányt.

No de az arányosságos élettartósága az embernek! Ez ugyan igen változó, oly különböző, mint

min-

minden egymi maga. A' magát a' jobb vagy roszszabb anyaghoz, a' melyből képelteték, az élet neméhez, a' csendesebb vagy gyorsabb elemésztődéshez, és mind azon ezerféle környülállásokhoz, szabja, a' melyek kívelről vagy belőlről az ő élettartósságára befolyhatnak. Épen nem kell hinni, hogy még most is minden ember 150. 200. esztendejű élet telket (fundust) hoz a' világra. Fájdalom, az a' nyila (sorsa) a' mi ivadékunknak, hogy gyakran már az atyáknak vétkeik a' méh-gyömölcsel sokkal rövidebb Stamen vitæt közölnek. Vegyük fel csak a' nyavalyáknak és más történeteknek számtalan csoportjaikat, melyek most alattomban és nyilván a' mi életünket rágják, valóban meglátjuk, hogy most nehezebb mint sem valaha vólt, amaz arányt elérni, melyre az emberi természet igazán alkalmatos. — De mindazáltal mindég amaz arányt kell nekünk talpúl tenni, és azután meglátjuk, menynyi függ a' mi erőnktől, hogy azon akadályokat elhárítsuk, a' melyek minket most a'tól megtartóztatnak.

A' mostani emberi-nemzet viszszaviteles életének kísírtetéül (próbájául) szolgálhat a' tapasztalásokon épült következő tábla:

100 ember közzül, a' kik születnek
meghal 50. 10-dik esztendő előtt.
— 20. 10. és 20. esztendő közt.
— 10. 20. és 30. — —
— 6. 30. és 40. — —
— 5. 40. és 50. — —
— 3. 50. és 60. — —

Tehát csak 6. mén 60. esztendőn túl.

Haller, a' ki az emberi korácsnak legtöbb példáját összeszedegeté, a' következendő arányosságot találá a' viszszaviteles élettartosságban.

100 — 110 esztendő példáji, 1000-ren felül.
110 — 120 — — 60-non —
120 — 130 — — 29-czen —
130 — 140 — — 15-tön —
140 — 150 — — 6-ton —
— 169 — — 1.

Easton a' ki 1712-ben gyüjtött összse példákat, a' következendő vizsgálatott adja elő:

100 — 110 esztendős — 1310.
110 — 120 — — 277.
120 — 130 — — 84.
130 — 140 — — 26.
140 — 150 — — 7.
150 — 160 — — 3.
160 — 170 — — 2.
170 — 185 — — 3.

Hetedik Tanítás.

Szorosabb megvizsgáltatása az ember életének, a'nak főokainak, és a'nak magasabb és értelmi tökélletességének a' maga tartósságába való befolyásának.

Az ember élete legtökélletesebb, hathatósan legerősebb, és leghoszszabb minden hasonló műszeres életek közt, — valóságos értelme az életnek — a'nak főokai — kívelről való hozzámenetel — elhasonlítás és előállatosítás — táplálás és a' műszeres anyagnak megnemesítetése — az erőknek és műszereknek önelemésztődések maga által az élet által — elválasztatások és széjjelszedetések az elviseltetett részeknek — az életre szükséges műszerek, — az élet története — okai az oly különösen hoszszú emberi élettartosságnak — a' magasabb gondolkozó erőnek és észnek a'ba való befolyása — honnét jö az, hogy az emberekben, kikben a' hoszszú életre való tehetség legerősebb, még is a' halandóság legnagyobb?

Most már a' mi főarányunkra mengyünk, az e'dig előrebocsáttattakat az ember élete meghoszszabbíttatására alkalmaztatni akarván. De minekelőtte mi azt megcselekedhetnők, általjában a' következendő kérdéseket kell megvizsgálnunk: Miben áll tulajdonképen az emberi élet? Micsoda műszerektől, erők-

től és munkáktól függ ez a' nyomos munka és a'nak tartóssága? Mi által különbözteti a' meg magát valóságosan más teremtményeknek és valóságoknak az életektől?

Az ember kétségkívül a' legfelsőbb tagja, koszorúja a' látható teremtésnek, a' legkiképeltetettebb, végső, legvégrehajtatottabb csinálmánya a'nak munkálkodó erejének, a' legmagasabb lépcsője az anyag előállíttatásának, a' mit szemeink láthatnak, érzékeink megfoghatnak. — A'val záratik be a' mi hóldalatti láthatárunk; az a' legszélső szúrat, melyel és a' melyben az érzéki (sensualis) világ egy magasabb lelki világgal határos. Az emberi műszerség mintegy bájkötőlék (Bauőerband), mely által két egészen különböző világ egymással összeköttetik és összeszövetik; — egy örökre megfoghatatlan csuda, mely által az ember egyszerre 2. világnak, az értelminek (intellectualisnak) és az érzekinek (sensualisnak), lakosává leszen.

Igazsággal az embert úgy nézhetni, mint az egész természet összeségét, mint egy oly összetételnek a' remekjét, melyben a' többi természeten keresztül elszéledt minden erők, a' műszereknek és életképeinek minden nemek egyegészszé egyesíttetének, egyesülve munkálódnak, és ilyetenképen az embert a' legtulajdonabb értelemben kis-világgá (a' nagyobnak példázatjává (typusává) teszik, mint őt a' régi bölcsek gyakran nevezék.

Az ő élete legkifejlettebb; az ő műszersége a' legvéknyabb és legkiképeltetettebb; az ő nedvei és allkatórészei legmegnemesíttettebbek, és legműszer-

eztetettebbek (organisáltattabbak); az ő hathatós élete, az ő önelemésződése épen azért a' legerősebb. Neki következőleg az öt körülvevő természettel [több megérdeklő szúratjai, több szükségei; de épen azért is gazdagabb és tökélletesebb megújíttatása van, mint sem akármely más teremtménynek. A' természetnek hólt, szerszámos és chemiai erejei, a' műszeres vagy eleven erők, és az Isteni erőnek amá szikrája, a' gondolkozó-erő, itt a' legcsudálatosabb szerrel összve vagynak egyeztetve, és olvadva, hogy az a' nagy Isteni tünemény, a' mit mi emberi életnek nevezünk, előállíttathassék.

És most ezen munkának valóságára és szerszámosságára, a' menynyit a'ból megismérhetünk, vessünk egy pillantatot.

Az emberi élet természeti óldaláról gondoltatván meg, semmi nem egyébb, mint egy szakadatlanúl folytattatott szünet és létel, elromlásból és felépülésből álló szakadatlan változás, a' chemiai széjjelszedő erőknek és a' mindent összszekötő és újonnan teremtő életerőnek folytattatott viadalja. Szakadatlanúl az egész minket körülvevő természetből új alkatórészek szedetnek fel, a' hólt állapotból életre hívatnak, a' chemiai világból a' műszeres eleven világba általtétetnek, és ezen különböző nemű részekből a' teremtő életerő által egy új képű csinálmány készíttetik, melynek minden szúrataira az élet bélyege van ráveretve. De épen oly szakadatlanúl elhagyják ismét a' használtatott, elviseltetett és elromlott allkatórészek ezt az összeköttetést, a' szerszámos és chemiai erőknek engedelmeskednek,

melyek az eleven erőkkel szünetlen viaskodásban vagynak, így a' műszeres világból a' chemiai világba általlépnek, és viszont a' köz elevenség nélkül való természetnek tulajdonaivá lesznek, a' melyből rövid időre kiléptenek. Ez a' megszakadatlan munka a' bennünk koronként foglalatoskodó életerőnek a' műve, következőleg szünetlen erőltetéssel van összeköttetve; és ez új sarkalatos allkatórésze az élet-munkájának. Így az élet szünetlen elvétel, eltökítés, és viszszaadás, egy a' halálból és új teremtésből minduntalan tartó elegy.

A' tehát a' mit mi szokott értelemben valamely teremtmény élének (a' mint előadatás gondoltatván) nevezünk, semmi nem egyébb, mint csupán tünemény, a' melynek általjában semmi tulajdonsága és önfelállása nintsen, hanem csak a' munkás erő, a' mi a'nak talpa, és a' mi mindent összeköt és rendel. A' többi mind csupa tünet, egy nagy folyvást-tartó alakosság (komédia), a' hol az előadat egy szempillantatig sem marad ugyan az, hanem a' szakadatlanúl változik; — a' hol az előadásnak egész tartalma, képe, tartóssága, főként az a'ra használtatott és szünetlenül változó anyagoktól és az azokat használás-nemétől függ, és az egész tünet egy szempillantattal sem tarthat tovább, mint a' kivelrőlvaló szünetlen odatöldülás tart, a' mi a' munkának eledelt ád; — tehát a' legis-legnagyobb hasonlatosság a' lánghoz, csak hogy e' csupa chemiai, az élet pedig chemiás-élőállati munka, chemiás-élőállati láng.

Tehát az embernek élete, természete szerént' a' következendő főokokon nyugszik:

1. Az élet eledelének kivelről való odamenetele, és a'nak felvétele.

Ide nem csupán a' tartozik, a' mit rendszerént eledelnek neveznek, az étel és ital, hanem sokkal inkább a' finumabb és szelletesebb élet eledelének e' levegőből való szünetlen odafolyása, a' mi kiváltképen látszik az életerő feltartatására tartozni; a' midőn ama' gorombább eledel-szerek inkább a'ra valók, hogy a' testnek és e'nek műszereinek anyagjokat megtartsák és ismét nemzjék. — Továbbá, nem csupán az, a' mi a' szájon és gyomron bemén; mert a' mi tüdőnk és bőrünk teménytelen élet-eledelt veszen fel magába, és az a' szelletesebb megtartásra még sokkal sarkalatosabb mint sem a' bendő.

II. Eltulajdonítás, elhasonlítás, és élőállatosítás (animalisatio) — a' chemiai világból a' műszeres világba való általlépés, az életerő befolyása által.

Mindennek, valami csak belénk mengyen, először szüksék az élet bélyegét felvenni; ha azt miénknek kell híni. Minden allkatórészek, sőt még a' természetnek legfőbb munkálódójai (agentiájai) is, a' melyek belénk folynak, szükség hogy élőállatosíttassanak (animalizáltassanak), az az, az életerőnek hozájok való járúlása által úgy megváltoztatgattassanak, és egészen új szerrel úgy összeköttessenek, hogy azok többé nem egészen a' hólt és chemiai természet törvényei szerént, hanem a' műszeres életnek különös törvényei és arányai szerént dolgozzanak, és tartsák magokat mások iránt; rövid-

eden, azokat, mint az eleven testnek allkatórészeit egyesnek sohasem, hanem mindég (a' magok tulajdon természetekből és az életerő törvényeiből) összetételtettnek lehet gondolni. Egy szóval, valami bennünk van, még a' chemiai és szerszámos erők is, élőállatosíttatva vagynak. Így p. o. a' menyköveség (electricitas), a' hő-anyag (caloris materia); ezek, mihelyt az eleven test allkatórészeikké lesznek, összetételtett természetűek (élőállatosíttatott menyköveség, élőállatosíttatott hő-anyag), és többé nem csupán azon törvények és arányosságok szerént, a' melyekkel a' köz természetben bírtak, ítéltethetnek meg, hanem a' tulajdon műszeres törvények szerént meghatároztatva és munkálódva. Épen így a' savanyanyag (oxygene), és más újonta felfedeztetett chemiai anyagok. Távol legyen, hogy azokról úgy gondolkozzunk, a' mi testünknek eleven összeköttetésében, mint a' hogy azokat a' levegő-készségben (a) (pneumaticus apparatusban) észreveszszük; ezek is más és tulajdon törvények szerént dolgoznak. Hiszem; hogy ezt a' jegyzéket nem javasolhatni ma eléggé, és csupán e' vezethet helyesen bennünket a' többi felette javasoltatható chemiai elöknek (principiumoknak) a' műszeres életre való alkalmaztatásokban. Bizonyosan megvagynak bennünk a'ma chemiai munkálódók és erők, 's azoknak ismeretek nekünk szükséges; de azoknak munkálódó

(a) Készség: Apparatus. — Szokásban van most-is: egy ökrös, vagy lovas szekérhez való készség. — Készség: Instrumenta, Apparamenta, Vasa. Altar-Kirchen-Zierde. Párizs.

vóltok mi bennünk másként változgattaték (modificáltaték), mert azok épen más világban vagynak *).

Az elhasonlításnak és élőállatosításnak ez a' nyomos munkája először foglalatossága a' beszívó mirígyrendszernek (glandulare systemának) (a' maga legszélesebb kiterjedésében — nem csupán a' tejedények, hanem a' bőrnek és tüdőnek beszívó edényei is), a' melyet mintegy előudvarnak nevezhetni, a' melyen mind a'nak keresztül kell menni, a' minek tulajdonunkká szükség lennie; és azután a' vérforgás rendszeré (circulationis systemáé), a' melynek kidolgozása által az allkotórészekkel műszeres végrehajtás közöltetik.

III. Táplálás — a' már élőállatosíttatott allkatórészeknek helyretételek — azoknak további megnemesíttetések.

A' teljesen élőállatosíttatott allkatórészek most testesíttetnek, kemény részekké, és műszerekké változtatnak (a' sár-müves erő (plastica vis) munkája). — A' még fínumabb és tökélletesebb elválasztószerszámoknak kidolgozások által, a' műszeres allkatórészek a' magok megnemesítteteseknek és tökélletesíttetéseknek legmagasabb lépcsőjére vitetnek; az agy által ideg-elevenítő nedvességgé, a' nemző műszerek által nemző-anyaggá változtatnak — mindketten a' legmegfínumíttatottabb műszeres anyag-

*) Alig szükség említenem, hogy én ezen kifejezés alatt ugyan azt értem, a' mit a' legújabb természet bölcsesség (naturae philosophia) magasabban hatalmaztatottnak, magasabb hatalomra emeltetettnek, nevez.

nak, az életerő gazdag részével való összeköttetményei.

IV. Az életnyilatkoztatás által való műszereknek és erőknek öneleméstődések.

Maga a' munkás élet szünetlen erő kinyilatkoztatás, és munka, következőleg a' műszereknek szünetlen erő költségekkel és mindenkori elemésztődésekkel van az összeköttetve. Minden a' mi által az erő magát munkásnak és foglalatoskodónak mutatja, erőnyilatkoztatás; mert semmi, még a' legkisebb életkinyilatkoztatás sem esik meg izgatás és viszszamunkálódás nélkül. Ez a' műszeres természetnek a' törvénye. Tehát szintúgy a' mi tudtunk és akaratunk nélkül megeső belső mozgásai a' vérforgásnak, tej-nedv-csinálásnak, elhasonlításnak, és elválasztásnak, valamint szintén az önkénes elmemunkái, szünetlen erő-költség, és ellene állhatatlanúl elemésztik az erőket és műszereket.

Ez az életrész kiváltképen nyomos az élettartósságára és minéműségére. Mennél erősebb az életnyilatkoztatás, a'nál gyorsabb az eldörgölődzés, a'nál rövidebb a' tartósság. De ha az igen gyenge, a'kor a' következés az allkatórészeknek igen ritka változtatások, következőleg tökélletlen újítás, és a' testnek roszsz minéműsége.

V. Az allkatórészeket elválasztás és új széjjelszedés. — Azoknak a' műszeres világból a' chemiaiba való kiléptek, és közönséges elevenségtelen természettel való ismétegyesülés.

Az elnőtt, ezen összeszekötetben tovább nem tartatható allkatórészek most újolag kilépnek belőle. Elvesztik az életerő befolyását, és elkezdik ismét csupán a' chemiai természettörvényei szerént magokat széjjelszedni, széjjelbontani és összeszekötni. Innét hordják magokon minden mi választékaink (excretumaink) a' rodhadásnak legvilágosabb nyomait — egy csupa chemiai munkáét, a' mely, mint olyan, a' valóságos eleven állapotban soha sem lehetséges. Az a' munka, mely ezeket a' testből eltávoztatja, az elválasztó és kiürítő műszereké, a' melyek azt szakadatlan munkássággal követik, a' bélhurka, a' vesék, jelesben pedig a' bőrnek egész felülete és a' tüdők. Ezen cselekedetek, valóságos chemiás-élőállati munkák; maga az elhárítás az életerők által esik meg, de a' csinálmányok egészen chémiaiak.

Ezek a' főokok képelik az életet egészen, és minden szempillantatban, mivel ezek mindég kötelesek, minduntalan jelenvalók, és az élet munkájától elválaszthatatlanok.

A' műszerek, a' melyek az élethez tartoznak, már részszerént a' mellett említtetek. A' jelenvaló tekíntetben leghelyesebben 3. seregre oszthatni azokat: az elfogadókra és elkészítőkre, és azokra, melyek ezen viszonos mozgásokat, valamint szintén az egész belső gazdaságot, egyarányúságban és rendben tartják. Sok ezer nagyobb és kisebb műszerek szünetlenül foglalatoskodnak, hogy a' belső elemésztődés által elmorzsoltatott és el-

romlott részecskéket elválaszszák és kitoszintsák. A' tulajdonképen úgy neveztetett kiürítő útakon kívül a' bőrnek és tüdőnek egész felülete milliom ilyen elválasztó műszerekkel befedetve, és szünetlen munkásságban, van. — Épen oly számosok és különbkülönbfélék a' második seregnek, a' megújításnak az útjai. Nem elég, hogy a' gorombább részeknek elmenetelek az emésztő eszközöknek segítségek által a' tápláló szerekből kipótoltatik, hanem még a' lélekző műszer is, a' tüdő, szünetlenül foglalatoskodik, hogy az élethőségnek és az életerőnek a' levegőből szelletes eledelt húzzon be. — A' szív és az a'tól függő vérforgás a'ra való, hogy ezeket a' mozgásokat rendben tartsa, a' felvétetett hőséget és eledelt minden szúratokra elszéleszsze, és az elnött részecskéket a' magok elválasztó útjaikra hajtsa. — Mind ezekhez még most hozzájok járúl a' lélekerőnek, és a'nak műszereinek nyomos befolyások, mely az embert, minden teremtmények közt, legtökélletesebben megtölti, és pedig egy részről az önelemésztődést, és a' hathatós életet, szaporítja, de egyszersmind az emberre nézve felette nyomos megújító szerré leszen, a' mely nélkül a' tökélletlenebb valoságok szükölködnek.

Az emberi testnek rendkívűlvaló elemésztődését képzelheti az ember, ha meggondolja, hogy a' szívverés, és az a'val összeköttetett vérforgás, naponként 100,000-szer esik meg, az az, hogy a' szív, és minden verőerek naponként magokat 100,000-szer húzzák összse, olyatén egészen rendkívűlvaló erővel, a' mely 50. 60. font vérből álló

terhet szünetlen forgásban tarthat. (Melyik óra, melyik bőles-szerszám (machina) nem viseltetnék el kevés idő alatt ily haszonvétel által, ha szintén az a' legkeményebb vasból vólna is?) — Számláljuk még e'hez a' mi testünknek majd épen úgy megszünhetetlen inashús-mozgásait, a' melyeknek a'nál inkább kell eldörgölni, mivel ezen részek inkább lágy és kocsonyás részecskékből állianak, tehát körülbelől képzelheti az ember, az állatnak (substantiának) minémü veszteségével lehet az összeköttetve, p. o. egy 10. mélföldnyi gyaloglás, vagy egy 80. mélföldnyi nyargaló lovaglás. — És nem csupán a' lágy és folyó, hanem a' legkeményebb részek is lassán lassán a' használat által elnőnek. — Ezt legvilágosabban látjuk a' fogakban, melyek a' hoszszú haszonvétel által eldörgölődnek, ellenben a' nemhasználás alatt (az általellenben állani szokott fogak hibázván) felette meghoszszabbodnak. — Megvan mutattatva, hogy mi a'képen minél hamarább elfogyasztanók magunkat, ha semmi viszszapótolás nem vólna, és igen hitelesen ki van számláltatva, hogy mi minden 3. hólnap alatt nem ugyan azonok vagyunk, 's egészen új részecskékből állunk.

De épen olyan rendkívülvaló és csudálatos az elveszettnek szünetlen viszszapótoltatása. Már azt a'ból ki lehet húzni, hogy a' szünetlen veszteség mellett is, a' mi darabunk (massánk) ugyan a' marad. — Leggyorsabban ismét újranemzik magokat a' folyó részek, és a' tapasztalás tanítá, hogy gyakorta a' legnagyobb vérveszteség is 14. nap alatt ismét kipótoltaték. A' kemény részek épen azon erők és

szerszámosságok (mechanismusok) által teremtik újra magokat, mint a' legelső eredetekkor; a' kocsonya szabású tápláló kezdet (principium) a' forgás által minden részekre elvezettetik, és mindenütt a' részeknek sárműves (plastica) törvényei szerént magát műszerezi (organisálja). Még a' legkeményebbek is, a' csontok, ismét nemzettetnek, a' mint azt a' pirosító buzérral (rubia tinctorummal) tétetett kísértetek által megmutathatni, a' melyel való éléskor rövid idő alatt egészen véres csontok támadnak. Épen úgy nemzik ismét újra magokat egész elveszett csontok, és csudálkozással talál az ember az elefánt-csontban (a' legkeményebb élőállati testben) néha ólom golyóbisokat, a' melyek valaha belé lövetének, mindenfelőlről kemény elefántcsont állattal (substantiával) körülvétetve.

A' rendes folyamatja, vagy története az emberi életnek, rövideden a' következendő:

A' szív, (főkútfeje minden élet-mozgásnak és élet-elterjesztésnek, és a' főereje mind az elválasztó mind az ismét helyreállító munkáknak) a' nevekedő életidőnek arányosságában mindég kisebbedik, úgyhogy utóljára általjában nyólczszor kisebb helyet foglal el, mint sem az élet kezdetekor; egyszersmind a'nak az állatja mindenkor sűrűbb és keményebb, és ugyan azon arányosságban a'nak csiklándóssága csekélyebb lesz. Következőleg a' munkás erők esztendőről esztendőre inkább fogynak, az ellentallók ellenben minduntalan inkább szaporodnak.

Ugyan a' történik az egész edény rendszerben (vasorum systemában) és minden mozgás-műszerei-

ben. Minden edények lassán lassán örökké keményebbek, szükebbek, összesugorodtabbak, használhatatlanabbak; a' verőerek csonttá válnak, a' legfínumabb edények között töménytelen sokan összenőnek.

E'nek ezek a' következései elmaradhatatlanok:

1. Ezen összenövés és összesugorodás által a' legnyomosabb és legfínumabb élet megújító műszerek is a' kívelrőlvaló hozzájárúlásnak és elhasonlításnak útjai (a' tüdő, bőr, beszívó- és tejedények) járathatatlanabbak, következőleg a' tápláló és elevenítő allkatórészeknek kívelrőlvaló odajárúlások koronként gyengébb leszen. Az eledel többé sem úgy fel nem vétethetik, sem oly jól el nem készíttethetik, és el nem osztathatik mint az előtt.

2. A' kanafoknak ezen szaporodó keménységek és szárazságok által mindég többet vesztenek a' magok mozgató és érző erejekből. A' csiklándósság és érzékenység örökké azon arányosságban fogynak, mint ama' nő, és így a' dolgozó 's magokban munkás erők mi bennünk az elrontó, szerszámos és chemiai eröknek mindenkor több mezőt nyitnak.

3. A' mozgató erőnek ezen fogyása, a' számtalan edényeknek ezen összenövések által most főként az elválasztások, a' mi szünetlen tisztúlásunknak és az elromlott rész elídézésének múlhatatlan segéd-szerei, szenvednek. Azoknak a' legsarkalatosabb műszerek, a' bőr, az esztendőkkel mindég keményebbé, általhathatatlanabbá, leszen. Épen úgy a' vesék, a' bélhurkáknak és tüdőknek kiparolgó edényeik. Innét a' nedveknek az öregségben mindég

tisztátalanabbaknak, csípősebbeknek, sikeresebbeknek, és földesebbeknek kell lenniek. A' föld, minden élet-mozgásoknak a' legnagyobb ellenségek, az által a' mi testünkben minduntalan mértékfelettvalóságot kap, és mi az által már az eleven testben észrevehetetlenül közelítünk a' mi végső elrendeltetésünkhöz: Por vagy és porrá kell lenned!

E'ként maga a' mi életünk hozza el a' maga elenyészését, a' természeti halált, és a'nak folyamatja a' következendő:

Először fogynak az akarat alá vettetett erők, azután az önkéntelenek, és a' tulajdon élet-mozgásai is. A' szív már többé nem tolhatja a' vért a' legtávolabbvaló részekbe. Az érverés és melegség eltakarodnak a' kezekről és lábakról; mindazáltal a' vér a' szív és a' nagyobb edények által még mozgásban tartatik, és így tartja magát az élet lángocskája, bátor gyengén, még valami ideig. Végre a' szív a' vért többé a' tüdőkön sem nyomhatja keresztül, és most a' természet minden erejét a'ra fordítja, hogy a' lélekzést megerősítse, és az által a' vérnek még valami általmenetelt szerezzen. Utóljára az erők is kifogynak. A' bal szívkamara következőleg semmi vért sem kap többé, nem csiklándik többé, és nyugszik; az alatt a' jobb szívkamara a' már mindjárt meghalandó részekből küldetett vérből még valamit kap. De ímé ezen részek is teljességgel meghidegednek, a' nedvek megalusznak, a' szív többé semmi vért sem kap, minden mozgás megszünik, és a' halál tökélletes.

Minek-

Minekelőtte odébb mennék, némely szembetűnő és találgatós környülállásokat kell megemlítenem, melyek az emberi élettartósságnak megvizsgáltatásakor szembetűnnek, és különös figyelemre méltók.

Az első találgató mese ez: Miként lehetséges az, hogy az ember, a' kinek a' műszersége (organismusa) leggyengébb és legszövevényesebb, a' kinek az öneleméstődése legsebesebb, 's tehát a' kinek élettartóssága legrövidebb tartoznék lennie, mégis mindazonáltal minden tökélletesebb élőállatoknak seregeiket, melyekövele egyenlő nagyságúak, egyenlő műszerségüek, a' teremtésben egyenlő állás szúratúak, oly szembetűnőképen felülmúlja az élettartósságban.

Tudtunkra, azok a' tökélletlenebb műszerségek; a' melyeknek legtöbb tartósságok, legalább élet húzomósságok, van. Következőleg az embernek, mint legislegtökélletesebb teremtménynek ezen tekíntetben sokkal alább kellene azoknál állani. Továbbá, világos az előbbeni vizsgálatokból, hogy valamely élőállatnak az élete a'nál mulandóbb, és rövidebb, mennél több élet-szükségei vagynak a'nak. Az embernek kétségkívül azokból legtöbb van, — új ok a' rövidebb tartósságra! — Végre, feljebb megmutattatott, hogy az élőállatokban az öneleméstődésnek legnagyobb lépcsője a' nemzés munkája, és az azoknak az élettartósságokat láthatóképen rövidíti: Az embernek e'ben is kipéczéztetett tökélletessége van,

és ő nála a' nemzésnek még új neme, a' lelki vagy a' gondolkozó munka, járúl a'hoz, és így az ő tartósságának az által még többet kellene szenvedni.

Tehát az a' kérdés: mi által van az embernek az ő élete tartósságára nézve is ilyen elsősége?

Azt hiszem, hogy a'nak az okát a' következendőkben találhatni fel.

1. Az embernek egész hálós-szövete (tela cellulosája), vagy első kanafjai, sokkal gyengébb és lágyabb szövetűek, mint sem az ugyan azon seregbeli más élőállatokban. Még a' hurkának úgy neveztetett ideg-hártyája (membrana nervosája) is valamely kutyában sokkal keményebb, és úgy fel nem fúvathatik, mint az emberben. Az erek, csontok, sőt az agy is, sokkal keményebbek a' barmokban, és több föld van bennek. — Úgyde feljebb megmutatám, hogy a' műszerek keménységeknek és feszességeknek igen nagy lépcsője az élet tartósságát gátolja; mivel azok az által a' magok szívósságokat korábban elvesztik, és mivel az aszály és merevedség, melyek a' vénséget, és végre a' teljes nyugovást viszik véghez, az által siettetnek. Következőleg az embernek már ezen okból későbbi vénséggel és hoszszabb élet-aránnyal kell bírni.

2. Az ember lassabban nő, később emberedik, minden kifejlései hoszszabb körútúak (periodusúak) — és már megmutatám, hogy valamely teremtmény tartóssága a'nál hoszszabb, mennél lassabban esnek meg a'nak kifejlései.

3. Az álom (az életnek legnagyobb késleltető-és megtartószere) az embernek legtörvényesebben és állhatatosabban tulajdona.

4. Fő különbséget csinál a' tökélletes agy-műszerség (*) és az ember gondolkozó tehetsége, — az ész!

Ezen magasabb és Isteni erőnek, a' mely egyedül az emberben lakik, a' legszembetünőbb befolyása van, nem csupán általjában az ő bélyegeztetésébe, hanem az ő élet-tökélletességébe és tartosságába is, még pedig következően:

(*) Kérem, hogy engem itt helyesen értsenek meg. Ne talám-tám, mintha én magát a' lelket a' testnek részei, vagy csinalmányai, vagy tulajdonságai, vagy virágai közzé számlálnám. Semmiképen nem! A' lélek az én szemeim előtt valami egészen különböző a' testtől, egy egészen más, magasabb, értelembéli világból származott valóság; de ezen hóldalatti (sublunaris) összeköttetben, hogy emberi lélek legyen, szükség hogy műszerei legyenek, még pedig nem csupán a' cselekedetekre, hanem az érzelmekre is, sőt a' gondolkozásnak és képzet összekötésnek (idearum conbinatiónak) felsőbb foglalatosságaira is. Az első oka tehát a' gondolkozásnak lelki, de a' gondolkozás munkája maga (a' mint az ezen emberi bölcsszerszámban üzetik) műszeres. — Egyedül így magyaráztathatik meg az a' sok gondolkozás törvényeiben oly szembetünően előfordúló szerszámosság (mechanismus), a' természeti okoknak a' gondolkozás munka megjobbításba és széjjelszakgatásba való befolyása, és magát ezt a' munkát anyogosan (materiáliter) lehet gondolni és gyógyítani (oly eset, a' mit a' mi orvosi hivatalunk gyakran hoz magával), a' nélkül hogy anyagosok (materialisták) vólnánk, az az, annak első okát, a' lelket, anyagnak (matériának) tartanók; a' mi, nekem legalább, képtelennek lenni látszik.

1. Természetesen a' bennünk munkás elevenítő erők összeségeknek ezen legtisztább és legistenibb hozzájárúlás által szaporodni kell.

2. Az ő felette megnemesíttetett és megfínumíttatott agy-műszersége által egészen új, és csak neki tulajdon megújító műszert kap az ember, vagy inkább, az ő egész élhetősége (vitæ capacitássa) az által szaporíttatik. A' megmutatás e' következendő:

A' különbkülönbféle befolyásoknak felvételekre, kifejtetésekre, és feldolgoztatásokra mennél több műszerei és erejei vannak valamely testnek; a'nak a'nál tökélletesebb és gazdagabb a' létele. E'ben áll az élhetőség fő értelme. Csak a' van mi értünk, a' mihez érzékeink és műszereink vannak, hogy azt felvehessük és használhassuk; és tehát mennél többel birunk azok közzül, a'nál többet élünk. Azon élőállat, a' melynek tüdeje nintsen, a' legtisztább élet-levegöben élhet, és még is semmi höséget, semmi élet-előt (vitæ principiumot) nem kap a'ból, csupán azért, mert a'hoz nints műszere. A' heréltetett (a) épen azon tápláló szerekben részesül, ugyan azon befolyások alatt él, ugyan azon vérrel bír,

(a) Heréltetett: Spado, Eunuchus. Verſchnittener. — Ezt a' szót köz szokásban így mondják, herélt. De ez a' szó activa értelmű — itt pedig passivumot akarunk azzal a' szóval kifejezni. — Ez a' hiba legszámosabban berontott a' Magyar nyelvbe, a' Latán és Német Nyelveknek helytelen értelmek miatt — és nem is hiszem, hogy ezen hibától egészen megtisztúlhasson valaha a' Nyelvünk. Pedig e' felette nagy hiba — mert mást mondunk, és mást értünk most, e' miatt, sokakban.

mint a' heréletlen, mindazonáltal a' nemzésnek mind az ereje mind az anyaga nélkül, mind a' természeti mind az erkölcsi férjfi erő nélkül szükölködik, mivel neki semmi műszerei nintsenek, azoknak kifejtetésekre. — Rövideden, teménytelen sok erők lehetnek mi körülöttünk, sőt még azoknak csiráik is lehetnek mi bennünk, de a melyek, illendő kifejtő műszer nélkül, egészen elveszének ránk nézve. — Ezen látszúratból kell nékünk az emberi agy-műszerséget is szemlélni. A' kétségkívül a' műszeres anyagnak legmagasabb lépcsője. Minden jegyzékek által meg van mutattatva, hogy az embernek minden élőállatok közt leggyengébb, és, az idegeihez képest, a' legnagyobb agya van. Ezen műszerben (mint az egésznek lombikjában) az eledel és a' lélekzés által belénk hordatott erőknek legfínumabb és legszelletesebb részei összeszedetnek, felemeltetnek, és a' legnemesebb lépcsőig megnemesíttetnek, 's onnét az idegek által az egész testnek minden szúrataival közöltetnek. — E' valóban új életforrásává leszen.

3. Ezen felette tökélletes életerő által az ember összeköttetésbe lép egy egészen új, minden többi teremtményre nézve eltitkoltatott, világgal, — a' lelkivel. E' neki egészen új érdeklő szúratokat (contactus punctumokat), egészen új befolyásokat, új éltető-állatot (elementumot) ád. Nem nevezhetnök è ezen tekíntetben az embert magasabb nemű kétlakúnak (amphibiumnak) (engedelmet kérvén ezen kifejezésről), mert ő oly valóság, a' mely két világban, az anyagosban és a' lelkiben egyszerre él — és nem lehetne è ő rá azt alkalmaztatni, a' mit feljebb

tapasztalásból a' kétéltü élőállatokról (amphibiumokról) megmutaték, hogy a' két világban való létel egyszersmind az életet hoszszabbítja? — A' lélek eledelének és a' lélek befolyásának milyen megmérethetetlen tengerét nem nyitja ki előttünk ez a' magasabb és tökélletesebb müszerség? Az életerőt tápláló és vídító szereknek egészen új és az embernek tulajdon serege akad itt elönkbe; a' finumabb érzéki és magasabb erkölcsi érzelmek és megérdekeltetések. Itt csak azokat az élemeket és erősítéseket említem, melyek a' hangóban (musikában), a' képelő mesterségben, a' költésnek és tünődözésnek kellemeiben vagynak; azt az öröm érzést, melyet nekünk az igazság vizsgálás, vagy valami új felfedezés a'nak az országában szerez; az erőnek azt a' gazdag forrását, mely a' jövendő meggondolásban és a'ban a' tehetségben van, mely azt jelenvalóvá teszi, és bennünket reménységgel éltet, midőn minket a' jelenvalóság elhagy. Micsoda erősítést, micsoda tántoríttathatatlan álhatatosságot nem adhat nekünk csak maga a' halhatatlanságról való gondolat és hit is! — Egy szóval, az ember élet-köre ez által bámulásra méltó kiterjedést kap; ímé valóban két világból húzza az ő életének felállását, a' testiből és a' lelkiből, a' jelenvalóból és a' jövendőből; — az ő élettartósságának ez által szükségesképen kel nyerni.

4. Végre, a' tökélletesebb lélekerő a'nyiban is használ az élet meghoszszabbításra és megtartásra, hogy az ember az által az észnek részesévé leszen, a' mely ő benne mindent elrendel, az ő benne lévő csupa élőállatit, a' késztetést (instinctust), a' dü-

hösködő indúlatot, és az a'val összeköttetett gyors elemésztődést, mérsékli, 's öt e'képen ama közép állapotban megtarthatja, a' mely mint feljebb megmutattaték, a' hoszszú életre oly szükséges.

Rövideden, az embernek világosan több lelki része van, mint sem a' menynyi neki csupán e're a' világra szükség vólna, és a' lelki erőnek ezen feleslegsége tartja és hordja mintegy magával a' testit. Csak a' testi rész hordja magával az eldörgöltetést és a' halált (*).

El nem nyomhatom itt azt a' megjegyzést, milyen láthatóképen összve van szövetve e'ben is az erkölcsi aránya, a' magasabb rendeltetése, az embernek, az ő természeti létével, 's tehát az, a' mi őt tulajdonképen embernek csinálja, az ész, és a' magasabban gondolkozó tehetség, miképen tartja fel nem csak az ő erkölcsi, hanem természeti tökélletességét is; következőleg az ő lelki erejeinek illendő miveltségek (culturájok), kivált az erkölcsi, öt tagadhatatlanúl nem csak erkölcsiképen, hanem természetiképen is tökélletesebbé teszi, és az ő életfoganthatóságát (vitæ capacitását) és tartósságát (mint azt a' következendőkben bővebben látni fogjuk) szaporítja. — A' csupa élőállat ember az élettartósság tekintetiben is a' barmokhoz lesülyled, a' melyekkel nagyságra és erősségre nézve általellenben (parallele) áll, sőt még azokon sokkal

(*) Innét nem egészen helytelenül fejezé ki magát egy Franczia ilyetén képen: La mort est la plus grande betise.

alól (a' mint mindjárt megmutatom); holott ellenben gyakran a' leggyengébb ember, kivált ezen lelki felállás által, a' maga életét sokkal jobban kiterjesztheti, mint sem a' legerősebb barom.

Ugyan ezen előkből (principiumokból) fejthetni most meg a' második találgató-mesét is. t. i.: Honnét van az, hogy épen az emberi nemben, a' kinek élettartóssága a' baromét oly sokkal felülmúlja, és, mint nekünk a' példák megmutaták, rendkívülvaló magasságra juthat, még is mindazon által oly kevesen érik el az ő arányokat, és többnyire időnap előtt halnak el? vagy más szavakkal; hogy ott, a' hol a' legnagyobb tartósság lehetséges, még is a' halandóság legnagyobb?

Épen a' műszereknek nagyobb lágyságok, és gyengeségek, mely az embert hoszszú tartósságra alkalmatossá teszi, öt több veszedelmeknek, hirtelenebb félbeszakadásoknak, dugúlásoknak és sérelmeknek kiállítja.

Továbbá, a' több megérdeklő szúratok, melyek az öt körűlvevő világtól származnak, öt fogánthatóbbá (concipiálhatóbbá) is teszik tömény sok ártalmas befolyásokra nézve, a' melyeket valami gorombább műszerség nem érez; az ő sokféle szükszégei megsokasítják a' veszélyeket az azok kielégíttetéseknek elvonatása által.

Magának a' lelki életnek vagynak egészen tulajdon mérgei, és veszedelmei. Mit tud a' barom az

el nem sült reménységről, megelégíttetetlen nagyravágyásról, megvettetett szerelemről, búról, bánatról, kétségbe esésről? És minémű életemésztők és öldöklők az emberre nézve ezen lélekmérgei?

Végre egy fő-ok még a'ban van, hogy az ember, bátor okos valósággá műszerezteték, mindazáltal szabad, hogy a' maga eszével éljen vagy ne éljen. — A' baromnak az ész helyett késztetése (instinctusa) van, és az ártalmas benyomások iránt sokkal több érzéketlenséggel és keménységgel bír. A' késztetés tanítja azt, hogy azzal éljen, a' mi neki jó, azt kerülje, a' mi neki árt; a' mondja meg neki, mikor elégedett meg, mikor van nyugodalomra szüksége, mikor beteg. A' késztetés őrzi azt a' mértékletlenségtől és feslettségektől, élésrend törvényei nélkül. — Ellenben az emberben minden, még a' természeti is, az észre van bízatva; ő neki sem késztetése nints, ama' bal lépések elkerültetésekre, sem elég izmossága, azoknak elviseltetésekre. Ezt mind az észnek kellene ő nála kipótolni. Ha tehát e' hibázik ő nála, vagy ő elmulatja a'nak a' szavára hallgatni; a'kor elveszti az ő egyetlenegy útmutatóját, az ő legnagyobb megtartó eszközét, és természetiképen is nem csak a' baromhoz, hanem a' barmon alól sülylyed le: mivel e'nek az észbeli kára a' természet által már az élet megtartásra nézve megtérítteték. — Az ember ellenben ész nélkül minden ártalmas befolyásoknak martalékjokká tétetik, és legislegmúlandóbb és legveszendőbb teremtmény a' nap alatt. Az észnek természeti nemléte az élettartósságára és a'nak megtartatására nézve jóval ke-

vésbé ártalmas, mint ott az a'val való élést elmulatás, a' hol a' természet szerént megvan.

De vaj mi igazat mond Haller:

Unselig Mittelding von Engeln und von Vieh,
Gott gab dir die Vernunft, und du gebrauchst sie nie.

az az:

Szegény közép dolog, angyal 's barom fele,
Isten adott eszet, 's soha sem élsz vele.

E'ben van a' fő ok, miért az ember, az élet leghoszszabb tartósságára való minden készülete mellett, még is mindazonáltal leghalandóbb.

Ne vessék azt, hogy ez a' vitatás az által czáfoltatik meg, hogy sok esztelenek életeket csakugyan meszszire nyújtják. — Itt t. i. először, a' bolondság nemétől függ a' dolog. Ha a' dühösség és veszettség; úgy a' valóban igen rövidíti az életet, mert az az erőltetésnek és élet emésztésnek a' legnagyobb lépcsőjét hordja magával. Épen úgy a' fekete-epésségnek (melancholiának) és a' lélek-töprönködésének legnagyobb lépcsője; mert az a' legnemesebb műszereket bénítja, és az erőket elvesztegeti. De a'ban a' közép állapotban, a' hol az ész nem egészen hibázik, hanem csak valamely helytelen képzet, valami hamis, de gyakran tetszetős előadás neme sudamlott be; (a) ott a' természeti haszna az észnek mindenkor megmaradhat, ha szintén az erkölcsi sokat veszt is. Söt az ilyen embert gyakran úgy kell nézni, mint valamely kiesen álmodozót, a' kiben

(a) Sudamlani: Perniciter elabi, Subito elabi, Volare, Jaculari. Schnell ausreissen, entlaufen. Párizp.

tömény sok szükségek, gondok, kedvetlenségek és életrövidítő benyomások (még a' természeti betegség okai is, a' mint a' tapasztalás tanítja) teljességgel (a) nem dolgoznak; a' ki az ő maga teremtette világban szerencsésen kedvére el, és tehát sokkal kevesebb romlása és élet emésztődése van. — Azonban idejárúl végre még az is, hogy, bátor a' félszegnek (hebesnek) magának nints is esze, mindazáltal azok az emberek, a' kik körülte vagynak, és öt szolgálják, ő helyette gondolkoznak, és neki mintegy az ő eszeket költsönözik. Ő tehát csak ugyan az ész által tartatik meg, már az akár az övé magáé, akár a' másé, legyen.

(a) Teljes, roszszúl íratik: telylyes. Mert, teli, plenus, teli-es vagy, telj-es, quod plenum est.

Nyólczadik Tanítás.

Némely emberek élettartósságoknak különös talpai és bélyegei.

A' hoszszú életre való alkalmatos vóltnak főszúratai — jó gyomor és emésztő allkatmány, egészséges fogak — jól műszereztett mejj — nem igen csiklándós szív — a' természetnek jó viszszapótoló és gyógyító ereje — illendő lépcsője és osztálya az életerőnek, jó mértéklet, — öszszeillő (harmonicus) és hibátlan testallkatmánya — a' test szövetének közép minéműsége — egy rész sem különösen gyenge — a' nemzőerőnek tökéllletes műszereztetése — képe egy hoszszú életre rendeltetett embernek.

Ezen közönséges értelmek után most általmehetek a' hoszszú élet különös és egymi (individuális) talpának meghatároztatására, melynek magában az emberben kell lennie. A' fő-tulajdonságokat és hajlandoságokat előadom, melyekkel, a' feljebb való talptételek és a' tapasztalás szerént, azon embernek általjában bírni kell, a' ki a' hoszszú életre akar számot tartani. Ez a' lefestés egyszersmind a' hoszszú életnek egy rövid ábrázat-tudományúl (physiognomikáúl) szolgálhat.

A' minéműségek, melyeket az emberben a' hoszszú élet talpának nevezhetni, a' következendők:

1. Mindeneknek előtte a' gyomornak és az egész emésztő rendszernek jól kell szereztetve lennie. — Hihetetlen, milyen nyomosságú e'ben a' tekíntetben ez az élőállat-országbéli minden uralkodók között leghatalmasabb, és teljes igazsággal vítathatni, hogy jó gyomor nélkül lehetetlen hoszszú életet érni.

Két tekíntetben talpköve a' hoszszú életnek a' gyomor: Először, mivel az a' mi természetünknek legelső és legnyomosabb megújító műszere, az a' kapu, a' melyen mindennek, a' minek a' mienkké kell lenni, be kell mennie; az első székhely (instantia), melynek jó vagy roszsz állapotjától a' mi viszszapótolékunknak nem csak a' menynyisége, hanem a' minéműsége is, függ. — Másodszor, mivel a' gyomor mivólta által még az indúlatoknak, betegségokainak, és más rontó befolyásoknak is a' mi testünkben való munkálkodások változgattatik (modificáltatik). — „Jó gyomra van", úgy mondják példabeszédben, ha valakit bélyegezni (characterizálni) akarnak, a' kiben sem a' boszszú, sem a' bú, sem a' bánat, ártalmasan nem dolgoznak, és valóban sok igaz van a'ban. — Mind ezen indúlatok főként a' gyomrot illetik meg, az által mintegy érezztetnek és felvétetnek, ha azoknak á' mi testiségünkbe általmenni, és ártani kell. Egy jó sürű bél (izmos gyomor), a'ról semmitsem tud. Ellenben a' gyenge érzékeny gyomor minden pillantatban az ilyen valami által a' maga foglalatosságában megháboríttatik, és következőleg azon oly nyomos újító mű (restarrationis actio) szünetlenül félbeszakasztat-

ik, és a' roszszúl üzetik. — Épen így van az a' legtöbb természeti betegség-befolyásokkal; legtöbben a' gyomorban csinálják a' magok első benyomásokat, innét az emésztés bajai, a' nyavalyáknak legelső zürzavarjai (symptomái) szoktak lenni. Itt is az a' legelső székhely, mely által a' mi testünkben dolgoznak, és így az egész gazdaságot megháborítják. Ezenfelül az egy fő műszer, a' melytől az ideg mozgásainak egyarányúságok, és kivált a' felületre való ösztönözések függenek. Ha tehát az elég erős és munkás; úgy a' betegség ösztönei könnyen épen meg nem telepedhetnek, eltávoztatnak, és a' bőrön kirepíttetnek, minekelőtte azok az egészben valóságos háborodást vihetnének véghez, az az, a' nyavalyát szülhetnék.

Kettőből ismérni meg a' jó gyomrot. Nem csupán a' derék szájízből (appetitusból), mert e' lehet akármi csiklándás következése; hanem főképen a' könnyebb és tökélletesebb emésztésből. Valaki a' gyomrát valaha érzette, már a'nak nints jó gyomra. Teljességgel nem kell érzeni, hogy evett az ember, az étel után ne legyen álmos, boszszús vagy kedvetlen, idején reggel ne legyen takony a' torkában, és illendők 's jól megemésztettek legyenek a' kiürítékei.

A' tapasztalás is a'ra tanít bennünket, hogy mind azok, valakik hoszszú életet értenek, jó szájízzel bírtak, és azt még a' legnagyobb öregségekben is megtarták.

Már a' jó emésztéshez a' jó fogak igen szükséges darab, 's innét azokat úgy nézhetni, mint va-

lóságos tulajdonságokat a' hoszszú életre, még pedig kétféleképen. Először a' jó és erős fogak mindég fő jelei az egészséges erős testnek, és a' jó nedvességeknek. A' ki a' fogait igen korán elveszti, a' már a' testének egy részével néminémüképen a' más világra előrefizetett (prenumerált). — Másodszor, a' jó fogak főszerek a' tökélletes emésztésre, 's következőleg az újításra.

2. Jól műszereztetett mejj és lehellő szerszámok. Ezeket a' széles domború mejjről, a' lehelletet sokáig megtartóztatható tehetségről, az erős szózatról, és ritka köhögésről ismérhetni meg. A' lélekzés egy a' legmegszünhetetlenebb, legszükségesebb életmunkái közzül; a' legmulhatatlanabb szelleti újitás műszere, és egyszersmind az az eszköz, a' mely által kell a' vérnek szünetlenül teménytelen sok részecskéktől megszabadíttatni. A' kinél tehát ezek a' műszerek jól rendeltettek, az a' hoszszú életre való nagy kezességgel bír, még pedig a'ban is, hogy az által az elrontó okoktól és a' haláltól egy főkapu elvétetik, a' melyen azok belopódhatnak. Mert a' mejj a' legfőbb atria mortis (halál megtámadó szúratja) közzé tartozik.

3. Nem igen csiklándós szív. Feljebb láttuk, hogy a' mi belső elemésztődésünknek és öneldörgölődésünknek főoka a' szünetlen vérforgásban van. A'nak, a' kinek 1. perczben 100 érütése van, sokkal gyorsabban el kell magát dörgölni, mint sem annak, a' kinek csak 50. van. Következőleg azok az emberek; a' kiknek minduntalan valamenynyire felingerlettetett érveréseik vagynak, a' kikben minden

kis elmeháborodás, minden csepp bor, mindjárást a' szív mozgását szaporítja, igen roszsz kérői (candidatusai) a' hoszszú életnek, mert az ő egész életek szünetlen hideglelés, és az által kétszeresen dolgoztatik az élet meghoszszabbítás ellen, részint az azzal öszszeköttetett gyorsabb eldörgölés által, részint mivel az újítás semmi által sem akadályoztatik a'nyira, mint a' szünetlenül sietö vérforgás által. Közönségesen bizonyos nyugodalom szükséges a'kor, mikor a' tápláló részecskék lerakodnak, és a' mi állatunkká (substantiánkká) változni tartoznak. Innét az ilyen emberek soha sem is lesznek kövérek.

Tehát a' lassú egyenlő érverés főszere és jegye a' hoszsú életnek.

4. Az életerőnek illendő lépcsője és osztálya; jó mértéklet. A' nyugodalom, rend, és öszszeillés minden belső munkákban és mozgásokban födolog az élet megtartásra, és meghoszszabbításra, de e' főképen függ a' test köz csiklándósságának és érzékenységének illendő állapotjától; ugyan is a'nak általjában sem nem igen nagynak, sem nem igen gyengének, de a' mellett egyenlően elosztatottnak, kell lennie, egy részben sem kell lenni aranyosság szerént sem igen soknak, sem igen kevésnek. — Tehát az érzéketlenségnek bizonyos lépcsője, a' takonynak (phlegmának) kevés elegye, felette nyomos dolog az élet meghoszszabbításra. E' kevesíti ugyan azon időben az öneldörgöltetést, és sokkal tökélletesebb újítást enged, 's tehát legtökélletesebben dolgozik az élethoszszításra. Ide tartozik a' jó mértéklet haszna,

a'

a' mi a'nyiban a' hoszszú életnek fötalpkövévé válhat. Ezen tekintetben legjobb a' véres (sangvineum), valami takonnyal (phlegmával) mérsékeltetve. E' vídám eleven érzelmet, mértékletes indúlatokat, jó kedvet, egyszóval, a' hoszszú életre a' legszebb lélek hajlandóságát adja. Már ezen lélek mivóltának az oka rendszerént az életerőbéli gazdagság szokott lennie. És minthogy Kant is megmutatá, hogy a' mértékletnek az ilyen elegyíttetése legalkalmatosabb, az erkölcsi tökélletességeket elérésre; tehát hiszem, hogy azt valóban az égnek legnagyobb ajándékai közzé számlálhatni.

5. A' természetnek jó újító és gyógyító ereje, mely által minden veszteség, a' melyet szünetlenül szenvedünk, nem csak kipótoltatik, hanem jól is kipótoltatik. Ez a' feljebbvalók szerént a' jó emesztésen és a' nyugodalmas egyenlő vérforgáson nyugszik. Ezenkívül pedig még a'hoz tartozik: a' beszívó edényeknek (a' vízi rendszernek, lymphaticum systemának) tökélletes és mozgó munkálkodások; és az elválasztó műszereknek jó tulajdonságok és törvényes munkálkodások. Amaz azt viszi véghez, hogy a' tápláló állatok belénk könnyen általmennek, és a' magok rendeltetéseknek helyére eljuthatnak: ez, hogy azok minden idegen és ártalmas elegyíttetésektől megszabadíttatnak, és teljességgel tisztán jönek belénk. És ez a' tulajdon értelme a' legtökélletesebb újításnak.

Hihetetlen, hogy ez az ajándék milyen nagy megtartó szere az életnek. Az oly emberben, a' ki

ezzel bír, az elemésztődés valóban rendkívülvaló lehet, és ő még is az által semmitsem veszt el, mivel ő magát felette gyorsan ismét viszszapótolja. Innét vannak oly emberekről való példáink, kik még a' dobzódások és fáradságok közt is nagyon megvénültek. Így lehetett öreggé p. o. Richelieu Fejedelem, és XV-ik Lajos.

Hasonlóan összse kell a'nak a' természet jó gyógyító-erejével is köttetni; az az, a' természetnek azzal a' tehetségével, mely szerént az a' rendetlenségekben és háborodásokban magán könnyen segít, a' betegség-okait eltávoztatja és meggyógyítja, a' sérelmeket ismét helyre állítja. Csudálatos ilyen nemü erők vannak a' mi természetünkben, mint azt a' természetes embereknek példáik mutatják, a' kiknek majdan semmi nyavalyáik nintsenek, és a' kikben a' legrettenetesebb sebek egészen magokban meggyógyúlnak.

6. Az egész testnek összeillő (harmonicus) és hibátlan épülete. Az allkatmány egyenlősége nélkül az erőknek és mozgásoknak egyenlőségek sohasem lehetős, pedig a' mi nélkül csakugyan lehetetlen öreggé lennie. Ezenfelül az allkatmánynak ilyetén hibái könnyen alkalmatosságot adnak a' hely szerént való nyavalyákra. Innét nem is találja az ember, hogy valamely púpos igen hoszszú életet érne.

7. Semmi résznek, egy belső résznek sem kell különös lépcsőjü gyengeségének lenni. Különben ez a' rész legkönnyebben szolgálhat a' betegség okának felvételére, valamely háborodásnak és meg-

akadásnak első csirájává, sőt mintegy atrium mortissá lehet. Ez a' különben igen jó és tökélletes műszerség mellett, alattomos ellenséggé lehet, a' melytől azután az egésznek elromlása származik.

8. A' műszerség szövetének közép tulajdonságúnak, erősnek ugyan és tartósnak, de nem igen száraznak, vagy, nem igen merevedtnek kell lennie. Láttuk, hogy a' műszeres valóságoknak minden seregeiken keresztül a' szárazságnak és keménységnek igen nagy lépcsője az élettartósságát akadályoztatja. Az emberben leginkább olyannak kell a'nak lenni, mert az ő műszersége, az ő rendeltetése szerént, a' leggyengébb, 's tehát a' földes részeknek feleslegségek által legkönnyebben haszonvehetetlenekké tétethetnek. És így e' kétféleképen árt, részint, mivel a' vénséget, az élet főellenségét, sokkal korábban előhozza, részint, mivel az által az újításnak legfínumabb műszerei sokkal idejébben haszonvehetetlenekké tétetnek. A' mi műszerségünk keménységének, a' mely a' hoszszú életre tartozik szolgálni, nem a'nyira a' szerszámos szívósságban, mint sokkal inkább az érzelem keménységében kell állani; a'nak nem a'nyira a' gorombább szövet, mint sokkal inkább az erők tulajdonságoknak kell lennie. A' földi résznek egyenesen olyannak kell lenni, hogy az elegendő rúgós-erőt és erősséget adjon, de ne legyen a' sem igen nagy, hogy mozoghatatlanság, sem igen kicsiny, hogy könnyű mozoghatóság származzék belőle; mert mind a' kettő árt, az élettartósságának.

9. Végre, a' hoszszú életnek egy derék oka, az én meggyőződésem szerént, a' nemző erőnek tökélletes műszerségében van.

Hiszem, hogy igen nagyon hibáznak azok, a' kik azt csupán mint elemésztő szert, és a'nak csinálmányait mint csupa kiürítékeket úgy nézik, ha nem én meg vagyok győződve, hogy azok a' műszerek a' mi legnagyobb megtartó és újító szereink közt egy helyet foglalnak, és az én okaim a' következendők:

1. A' nemzés műszereinek az az erejek van, hogy a' tápláló szerekből a' legfínumabb és legszelletesebb allkatórészeket választják el, egyszersmind pedig úgy vannak műszereztetve, hogy ezek a' megnemesíttetett és tökélletesíttetett nedvek ismét viszszamehetnek, és a' vérbe felvétethetnek. — Tehát azok, szintúgy mint az agy, a' mi műszeres anyagunknak és erőnknek, és így mi-magunknak a' tökélletesíttetésünkre és megnemesíttetésünkre való legsarkalatosabb műszerek közzé tartoznak. A' nyers tápláló részek keveset használnának nekünk, ha műszereink nem vólnának, melyek a'ból a' legfínumabbat kihúzhatnák, feldolgozhatnák, és azt nekünk ilyen termetben ismét viszszaadhatnák és eltökíthetnék. Nem az eledel sokasága, hanem az azokat feldolgozásra és használásra való műszerek tökélletességeknek sokasága az, mely a' mi életfoganthatóságunkat és teljességünket szaporítja, és ezen műszerek közt valóban az a' nemzésé egy főhelyet foglal el.

2. A' mi életet adhat, az életet megtartani is tartozik. A' nemző nedvekben az életerő úgy ösz-

szetömetik (concentráltatik), hogy a'nak a' legkisebb része valami jövendő valóságot életre híhat elő. Vajjon lehet è gondolni nagyobb balzsamot, a' mi tulajdon életerőnknek megújíttatására és megtartatására?

3. A' tapasztalás tanítja az elégségig, hogy a' test a' maga tökélletes erősségét és megállapodását el nem éri, míg ezek a' műszerek a' magok tökélletességeket el nem érték, és azon állapotban nintsenek, hogy ezen új nemű nedveket készítsék, 's az által új erőt fejtsenek ki. — A' legvilágosabb megmutatás, hogy azok nem csupán másokért, hanem legközelebb és legelőször önnön mi magunkért rendeltettek, 's azoknak oly rendkívül való befolyások van, a' mi egész rendszerünkbe, hogy azok mintegy mindent új és még soha nem érezletett bélyeggel nehézkesítenek meg. — Ezen emberedés kifejlésével, az ember új ösztönt kap, a' növésre, a' mely gyakran hihetetlenül gyors; az ő termete meghatározottságot és bélyeget, az ő inashúsai és csontjai erősséget kapnak; az ő bélyege (charactere) erősebb és elszántabb; rövideden, az ember most lesz először testben és lélekben férjfivá.

Némely élőállatokban e'kor még egészen új részek is nőnek, p. o. szarvak, ágasbogas-szarvak, melyek azokban soha sem támadnak, a' melyek ki vannak heréltetve. E'ből látni, micsoda erősnek kell lenni, az ezen új műszerek által csináltatott új erők és nedvek ösztönözéseknek és odafolyásoknak.

4. Mind ezen nyomos tökélletesedések és elsőségek hibáznak a'ban, a' ki a' nemző műszerektől

megfosztaték; világos megmutatása a'nak, hogy ezek mindnyájan még azoknak és az azok elválasztatásoknak a' munkájok.

5. Semmi más nedveknek és eröknek veszteségek nem gyengíti meg oly hirtelen és szembetünően az életerőt mint a' nemzőerőknek elpazéroltatások. Semmi sem ád oly nagyon élet érzelmet, és kellemet, mint ezen nedveknek nagy gyüjtemények, és semmi sem indít oly könnyen élet csömört és unalmat, mint a'nak a' kimeríttetése.

6. Egy példát sem tudok, hogy valamely heréltetett kijeleltetett hoszszú életet ért vólna. Ök örökké félemberek maradnak.

7. Mind azok, valakik az emberi életnek legmagasabb hágcsóját (gradusát) elérték, a' nemzőerőben gazdagok valának, és a' nekik hívek maradt még az utólsó esztendejekben is. Ezek megházasodának, mind egyetemben, még az ő 100-ik, 112-dik, és későbbi esztendejekben is, és pedig, mint az ő feleségeik bizonyíták, nem pro forma.

8. De (a' mit kivált megjegyezni kérek) ök ezen erőkkel nem pazérolva, hanem takarékosan és rendesen bántak. Ök azt megkímílék ifjúságokban, és mindnyájan nősök valának, bizonyára a' legbátorságosabb és egyetlenegy eszköz a' rendre e'ben a' szúratban.

Mind ezek után, hagy fessem most le valamely hoszszú életre rendeltetett ember képét. Arányosságos és illendő termete van a'nak, a' nélkül mindazonáltal, hogy igen hoszszú vólna. Inkább középszerű nagyságú, és valamenynyire köpczös.

Az ábrázátszíne nem igen piros, legalább az ifjúi igen nagy pirosság ritkán mutat hoszszú életet. A' haja inkább közelít a' szőkéhez, mint sem a' feketéhez, a' bőre erős, de nem darabos (a' szerencsés születés óráját azután fogjuk megvizsgálni). Nem igen nagy a' feje, nagyok az íztagjain (extremitásain) lévő erek, inkább domborúak, mint sem szárny szabasúan kiülök a' lapoczkái, nem igen hoszszú a' nyaka, nem pohos a' hasa, nagyok, de nem mélyen barázdások a' kezei, inkább szélesek, mint sem hoszszak a' lábai, csaknem gömbölyük a' lábikrái. E' mellett széles homorú a' mejje, erős a' szava, van az a' tehetsége, hogy a' lélekzést alkalmatlanság nélkül sokáig megtartóztathatja. Általjában minden részekben öszszeillés (harmonia) van. Az érzékei jók, de nem igen finumok, az érverése lassú és egyenlő.

A' gyomra derék, szájíze jó, emésztése könnyű. Sarkalatosok előtte az asztal felett való vígságok, elméjét vídámságra serkentik, a' lelke is egyszersmind részesül. Nemcsak azért eszik hogy egyék, hanem a' neki mindennapi inneplő órája, egy neme a' gyönyörűségnek, a' melynek az a' valóságos elsősége van a' többi felett; hogy az őt nem szegényebbé hanem gazdagabbá teszi. Lassán eszik, nints igen sok szomja. A' nagy szomjúság mindég jele a' gyors önelemésztődésnek.

Ő általjában vídám, beszédes, részvevő, az örömre, szeretetre, és reménységre nyílt, de a' gyülölségnek, haragnak, és irígységnek érzelmére bezáratott. Az ő indúlatai soha sem lesznek tüzesekké

és elemésztőkké. Ha valaha csakugyan igazi boszszúságra és haragra fakad a' dolog, az a'kor inkább hasznos felhevülés, mesterséges és jóltévő hideglelés, epe kiömlés nélkül. A' mellett szereti a' foglalatoskodást, kivált a' csendes gondolkozásokat, kies tűnődéseket (speculátiókat) — legjobbas (optimista), a' természetnek, házi bóldogságnak barátja, a' nagyravágyástól, fösvénységtől, és minden más napról napra való gondoskodástól távol van.

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

Kilenczedik Tanítás.

Az élet meghoszszabbításra való különböző új rendszereknek vizsgálatok, és az egyetlenegy lehetős 's az ember életére legjobban illő rendút megállapittatása.

Életélixir, aranytinctura, csuda essentzia; 's a' t. — keményítés, — semmitsem csinálás, és az élet munkásságát nyugtatás — minden kórság okait és a' kívelrőlvaló elemésztődést eltávoztatás — szapora élet által való meghoszszabbítás — egyetlenegy lehetős rendút, az ember életét meghoszszabbításra — illendő összekötete a' négy főjelentésnek (főindicatiónak) — életerő szaporitás — műszereknek erősíttetések — életelemésztődést mérséklés — viszszapótolást előmozditás — ezen rendútaknak a' különböző allkattatás — mértéklet — életidő — éghajlat által való változtatgattatások (modificatiójok).

Sok rendútak és javallatok (projectumok) vagynak, az élet meghoszszabbításra. A' régibb babonásokon, csillagjósolásból (astrologiából) és tünödözésből (phantasiából) valókon már feljebb keresztül mentünk, és azokat méltóltuk (a) (dignáltuk, würdigeltük).

(a) Méltólni. R. Dignari. Marg. Sándor. — E're a' szóra múlhatatlan szükségünk van; mert a' Német

De vagynak még némely újabbak, mellyek már az életnek és élettartósságnak helyesebb talptételein épülteknek lenni látszanak, és a' melyek még némely vizsgálatot érdemlenek, minekelőtte az egyetlenegy lehetősnek megállapíttatására altalmennénk.

Hiszem, hogy elegendően meg van mutattatva, hogy az élet meghoszszabbítás négyféleképen lehetős.

1. Magának az életerőnek szaporíttatása által.

2. A' műszereknek megkeményíttetések által.

3. Az élet elemésztődésnek hátráltatása által.

4. Az újításnak (restauratióna k) megkönnyebbíttetése által.

Ezen képzetek közzül mindegyiken rendútakat és téreket (planumokat) építének, a' melyek részint igen tetzősök, és sok szerencsét tettek, de a' melyek nagyobb részint a'ban hibáznak, hogy csak egyre néznek, és a' melett a' más tekínteteket elmellőzik.

A' legfőbbek közzül némelyeken menjünk keresztül, és kísírtsük meg azokat.

Az első képzetre: az életerő menynyiségét szaporításra építének főként, és még minduntalan építenek az aranytincturának, csillagzati sónak, bőleskőnek (lapis philosophorumnak) és életélixírnak készítői és vevői. Maga a' menykövesség és élőállati mágnesesség részint

nyelvben sokszor fordúl elő ez a' szó, würdígen, p. o. díese Methoden würdígen, 's a' t. — e'dig elé még e're nem vált szavunk.

ezen seregbe tartoznak. Minden nyertesek (adeptusok), rózsa-keresztesek (fratres de R. + C., Rosenkreutzerek) és ezeknek kenyereseik (consorsaik), 's különben számtalan sok egészen okos emberek, teljességgel meggyőzettek a'ról, hogy az ő első anyagjok az érczeket épen úgy aranynyá változtathatják, valamint az élet lángocskájára új olajat tölthetnek. A'nakokáért naponként csak valamit kell az ilyen tinctúrákból bevenni; úgy az életerő híja mindenkor kipótoltatik; és e'képen ezen elmélkedés (theoria) szerént valamely ember a'ban szükséget vagy veszteséget soha sem szenvedhet. — Azon épül ama híres Gualdus története, a' ki ezen segedelem által 300. esztendeig éltnek mondatik, és a' ki, mint némelyek erősen hiszik, még most is él, 's a' t.

De minden ilyetén segédeknek imádóik szomorú úton megcsalatnak. Ezen szerekkel való élés, a' melyek mindnyájan felette tüzesek és izgatók, természetesen szaporítja az élet-érzést, és most az életérzésnek szaporodását valóságos életerő szaporodásának tartják, 's nem értik, hogy épen az életerőnek izgatás által megesző szünetlen szaporodása a' legbizonyosabb eszköz, az életrövidítésre, még pedig következendőképen:

1. Ezek a' részint szelletes szerek úgy dolgoznak, mint erős ösztönök, szaporítják a' belső mozgást, a' hathatós életet, és következőleg az önelemésztődést, és gyorsabban eldörgölnek. De e' nemcsak az ezen nemű gorombább, hanem a' finumabb szerekről is igaz. Maga a' menykövesség, mágneses-

ség, sőt még a' gyúladéktalan (dephlogisticatus) levegő beszívás is, a' melyről pedig bizonyosan lehetne hinni, hogy a'nak a' legszelídebb szernek kellene lennie, az életerő bevitelére, különösen szaporitják az önelemésztődést. Ezt legjobban a' szárazbetegekben (hectikusokban) veheték észre, a' kikkel ezen levegőt beszívaták. Az ő életérzelmek ugyan az által különösen felemelteték, de hamarább meghalának.

2. Ezek a' szerek ébresztenek, midőn az életérzelmet felemelik, az érzékiséget (sensualitást) is, minden erőnyilatkoztatásokra, élemekre és bújaságokra alkalmatosabbá teszik (oly szúrat, a' mely azt valóban némelyeknek ajánlhatja), és az által is szaporítják az önelemésztődést.

3. Öszszehúznak és kiszárítanak, következőleg a' legfínumabb müszereket sokkal korábban teszik haszonvehetetlenekké, és azt, a' mit épen el kellene nekik távoztatni, a' vénséget, jóval gyorsabban előhozzák.

És tegyük fel, hogy nekünk a' mi életérzelmünknek ilyen felmagasztaltatására szükségünk volna, a'ra sem lecsepegtető lombik, sem öntő-tégely (crucibulum) épen nem szükség. E're a' természet nekünk a' legjobb lecsepedéket (destillatumot) készíté, a' mely amazokat mind felülmúlja: a' bort. Ha van valami a' világon, a' miről mondhatni, hogy a'ban a' prima materia, a' föld szellete megtestesült képben van; úgy a' valóban ez a' dicső készítmény (productum); még is mindazáltal látjuk, hogy az azzal való számosabb élés, hasonlóan gyorsabb el-

emésztődést és korábbi vénséget okoz, 's az életet nyilvánságosan megrövidíti.

De a' valóban bolondság, az életerőt összetömetett (concentráltatott) képben a' testbe szerszeni akarni, és azután azt hinni, hogy az ember valami nagyot tett. Nintsen è a'ra alkalmatosságunk? — Hiszem körültünk és mellettünk minden azzal van teli. Minden eledel, a' melyet beveszünk, minden szájnyi levegő, a' melyet beszivunk, teljes azzal. A' födolog a'ban áll, hogy a' műszereinket azon állapotban megtartsuk, hogy azt bevehessük, és eltulajdoníthassuk. Töltsön meg az ember valamely életetlen testet akármenynyi életcseppekkel; a' mindazonáltal csakugyan nem éled fel ismét; mivel semmi műszerei nintsenek, hogy azokat tulajdonaivá tegye. Nem az élet oda-járúlatnak, hanem az életfoganthatóságnak fogyatkozása a'nak az oka, a' mi az embert alkalmatlanná teszi a' további életre. Amarról maga a' természet gondoskodik, és ezen tekíntetben minden élet-cseppjei szükségtelenek.

A' második talpképzetre: a' műszereket erősítésre, hasonlóan igen kedves rendszert építének, a' megkeményítés rendszerét. Azt hívék, hogy mennél inkább megkeményítenék a' műszereket, a'nál tovább kellene természetesen azoknak ellentállani az elemésztődésnek és elromlásnak.

De már feljebb azt látók, milyen nagy különbség van a' dolgoknak szerszámos és eleven tartósságok közt, és hogy az azok erősségeknek csak bizonyos lépcsője hasznos, de az igen nagy felette káros.

Az életnek valóságos bélyege áll az akadálytalan és szabad munkásságokban minden műszereknek, és a' mozgásokban minden nedveknek; és mi lehet e'nek, 's következőleg az élettartósságának ártalmasabb, mint a' műszereknek nagy keménységek, és merevedtségek? — A' hal, valóban leglágyabb és legvizesebb húsú, és még is az élettartósságában felülmúl igen sok jóval erősebb és keményebb élőállatokat.

Tehát a' megkeményítésnek kedves rendútja, a' mely a'ban áll, hogy az ember hideg vízben való szünetlen ferdés által, a' legsanyarúbb levegőben csaknem fedetlen test által, a' legfárasztóbb mozgások által, magát erőssé és elpusztíthatatlanná tenni igyekezik; nem egyebet viszen véghez, mint hogy a' mi műszereink merevedtebbekké, szívósabbakká és szárazabbakká, és így előbb haszonvételhetetlenebbekké lesznek, és hogy mi következésképen, a' helyett hogy életünket meghoszszabbítanók, az által korábbi vénséget és idejébbi elromlást szólítunk elő.

Kétségkívül van talpúl tétetve valami igaz ezen rendútban. Csak a'ban hibáztak, hogy a'val hamis értelmeket kötének öszsze, és azokat meszsze hajták. Nem a'nyira a' kanafoknak keményíttetések, hanem az érzékeknek megkeményíttetések az, a' mi az élet meghoszszabbításra használhat. Ha tehát a' megkeményítő rendútat csak azon lépcsőig használják, hogy az a' kanafokat ugyan erősekké, de nem keményekké és nem merevedtekké teszi, hogy az igen nagy csiklándósságot, a' gyors elmorzsolódás főokát, megtompítja és elveszi, és az által a' külső

elrontó munkálkodásokra nézve a' testet egyszersmind kevésbé foganthatóvá teszi; a'kor azután a' valóban hasznos lehet az élet meghoszszabbításra.

De kiváltképen a' harmadik képzet: az életemésztést hátráltatás, igen kelleti magát, és kivált azok által, a' kiknek a' természettől már nagy hajlandóságok van a' különbségtelenségre (phlegmára) és kényre-kedvre (commoditásra), örömmel elfogadtaték; de igen helytelenül alkalmaztaték. A' testnek munka és erőltetés által való eldörgöltetése már magában kedvetlen vala; tehát örvendenek, midőn ezt nem csupán bajosnak, hanem ártalmasnak is találják, és a' semmit-csinálásban a' hoszszú életnek nagy titkát kaphatják, a' mi Cagliostrónak és St. Germainnak minden arcanumait felbillenti.

Sőt, mások még tovább mentek, és nevezetesen Maupertuis azt a' gondolatot nyilatkoztatá ki; vajjon nem vólna è lehetséges? az élet munkásságát tökélletes félbeszakasztás által, valami mesterséges ál-halállal, az önelemésztődést teljességgel megakadályoztatni, és az életet ily veszteglések által talám századokra meghoszszabbítani. Támogatja ő a' maga javallatját a' csibének a' tojásban, a' bogárnak az alakban, való életével, mely a' hidegnek és más szereknek segedelmek által, a' mikkel az élőállat ezen halálálomban tartatik, valóban meghoszszabbíttathatik. — E' szerént az élet meghoszszabbításra semmi sem vólna egyébb szükséges, mint a' valakit félig megölő mesterség. — Még a' nagy Franklinnak is tetszett ez a' képzet. Küldének neki

Amerikából Maderai-bort, a' melyet Virginiában butellákra húzának, 's a'ban néhány legyeket találá. Ő azokat a' Juliusi napfényre kitevé, és alig került belé 3. óra, már ezek az ál-halottak viszszakapák ismét életeket, a' mely már oly hoszszú ideig félbeszakadt vala. Először némely görcsös (spasmodicus) rángatódzásokat kapának, azután lábra állának, szemeiket első lábaikkal kitörülék, szárnyaikat hátúlsó lábaikkal megtisztíták, és azután mindjárt szálni kezdének. Ezen éleselméjü bölcs e'kor ezt a' kérdést teszi fel: Ha a' külső és belső elemésztődésnek ilyen egész megszakadása által az életnek ily veszteglése, és azonban az életelő (principium vitæ) megtartás is e' mellet lehetséges; nem lehetne è az emberrel hasonló munkát elővétetni? És ha e' vólna, mint igaz hazafi ezt tevé hozzá, én nem gondolhatnék nagyobb örömet, mint e' képen magamat, néhány jó barátaimmal együtt Maderai-borba fúlasztani, és majd 50. vagy több esztendő múlva a' hazámnak jóltévő napfénye által az életre viszszahívatni, hogy láthassam, micsoda gyümölcsöt hozott az én vetésem; micsoda változásokat vitt véghez az idő.

De ezen javallások a' magok semmiségekbe viszszaesnek, mihelyest mi az ember életének igazi valóságára és arányára nézünk. — Hát mi az ember élete? Valóban nem csupa eszem, iszom, és álom. Különben ez alkalmasint megegyeznék a' disznó életével, a' melynek Cicero semmi más nevet nem tuda adni, mint a' rodhadás távoztató szer. Az ember életének magasabb rendeltetése van: neki munkálódni, dolgozni, részesülni kell, neki nem csupán

itt

itt kell lenni, hanem az ő életének szükség a' benne lévő Isteni sarjakat kifejteni, azokat tökélletesíteni, a' maga bóldogságát 's másoknak szerencséjeket építeni. Neki nem csak egy lyukat kell a' teremtésben kiföldani, nem; ő neki a' teremtmény urának, uralkodójának, szerencséssé-tevőjének kell lennie. Ugyan lehet è tehát valamely emberről mondani: ő él; ha az életét álom, unalom, vagy épen ál-halál által hoszszabbítja? — De a' mi még több, itt is viszont egy új megmutatást találunk a'ra, milyen elválaszthatatlanúl öszsze van szövetve az embernek erkölcsi aránya az ő természeti intézetével, és elrendeltetésével, és az egyiknek előmozdíttatása miként húzza maga után örökké a' másikét is. — Az íly emberiségtelen élet (mint azt igazán nevezhetni), egyenesen, nem az ember életének meghoszszabbíttatását, hanem megrövidíttetését hozná magával, és pedig kétképen:

1. Az emberi bölcsszerszám (machina) oly fínum és vékony műszerekből van öszszetétetve, hogy az a' munkátlanság és veszteglés által könnyen haszonvehetetlenné lehet. Csak a' gyakorlás és munkásság az, a' mi azt haszonvehetőségben és tartósságban megtartja. A' nyugodalom és nemhasználás a'nak halálos méreg.

2. Láttuk, hogy nem csupán az elemésztődés kevesedése, hanem az újításnak illendő előmozdíttatása is, szükséges az élet megtartásra, és meghoszszabbításra. De a'ra kettő szükséges: először, a' hasznosnak tökélletes elhasonlíttatása; és másodszor, az ártalmasnak elválasztatása. Az utólsónak

soha sem lehet helye, elegendő munkásság és mozgás nélkül. Mi lesz tehát a' következése az ilyen nyugodalom és munkásság nélkül való élet hoszszításnak? Az ember keveset vagy semmit sem emészti el magát, és még is megújítja magát. Tehát végtére igen ártalmas televénynek (a) (congestumnak) kell származni, mert ő mindúntalan beveszen, és arányosság szerént nem ád ki. És továbbá, a' mi legroszszabb, végre valami nagy romlottságnak, a' maga következéseivel, csípősségekkel, nyavalyákkal, 's a' t. kell elhatalmazni; mert az ártalmasnak elválasztatása hibázik. Igen természetes, hogy az ilyen testnek korábban el kell romlania; a' mint a' tapasztalás is tanítja.

3. A' mi utóljára az élet-munkásságnak valóságos félbeszakadása által, az ideig tartó ál-halál által való élet meghoszszabbítást illeti, a'ban ugyan a' bogaraknak, békáknak és más élőállatoknak példájokra útalnak, melyek, mint feljebb láttuk, talám 100 és több esztendeig, tehát a' magok természeti ételeken sokkal túl ilyetén halál-álom által tartatának meg.

De meg nem gondolják mind az ilyen javallatokban, hogy azok a' kísírtések (tentamenek) igen tökélletlen élőállatokkal csináltattak, a' melyekben azoknak természeti fél-életektől fogva a' valóságos nyugodalomig, az ugrás jóval csekélyebb, mint sem az emberben, a' ki az élet tökélletességének legnagyobb lépcsőjével bír, és kivált észre nem veszik

(a) Televény; Congestum: Ein zuſammen getragener Haufe. Párizp.

azt a' sarkalatos különbséget, a' melyet itt a' lélekzés munkája csinál. Mind ezen élőállatoknak már a' természettől kevesebb szükségek van a' lehellésre, a' természettől kevés meleg kell nekik az életre. Ellenben az embernek szükséges a' hőségből és szelleti erőkből, egyszóval, a' pabulum vitæből való szünetlen hozzájárúlás, a' mi a' levegőben van, ha az ő életének folytattatni kell. A' lélekzésnek ilyen egész félbeszakadása már a' belső melegnek teljes vesztesége által halálos lenne. Maga a' tökélletesebb lélek-izgatása is úgy összve van szövetve az ember műszerségével, hogy a'nak befolyása oly soká egészen meg nem szünhet, az a'ra szükséges finum műszereknek elhalásokat és elromlásokat maga után való húzás nélkül.

Mások a' magok életeknek meghoszszabbíttatását azon az úton keresék, hogy minden kórság-okaitól szaladni, vagy azokat mindjárást eltávoztatni igyekeztek: tehát a' megfázást, felhevülést, ételt, italokat, 's t. ee. De e'ben a' rendútban az a' roszsz van, hogy a'ban az állapotban nem vagyunk, hogy mind azokat eltávoztassuk, és hogy mi azután a'nyival érzékenyebbek vagyunk azok aránt, a' melyek minket érnek. — A' külső elemésztődésnek akadályoztatását is oda lehetne húzni. Ugyan is úgy találjuk, hogy a' heves tartományokban, a' hol a' meleg levegő a' bőrt koronként nyílva tartja, és a' mi állkatórészeinknek elpárolgásokat tartósabbá teszi, az emberek magokon azzal segítenek, hogy a' böröket szüntelen olajjal és írrel dörgölik, és az által a' vizes repülő részeknek pár-

olgás-útjokat valóban bedugják. A'tól érzi az ember az erősítésnek igaz érzelmét, és ilyen éghajlatban szükségesnek lenni látszik, hogy a' felette erős kipárolgás által megeső igen serény elemésztődés akadályoztassék. De csupán is az ilyen éghajlatra lehet ezt alkalmaztatni. A' mi éghajlatunkban, a' hol maga a' levegő nagyobbadán valamely olyan bőr-bedugó szer szolgálatját teszi, inkább a'ról kell gondoskodni, hogy lehessen a' kipárolgást elömozdítani, mint sem azt még jobban hátráltatni.

Még kell egy szót egy egészen új élethoszszabbító tapasztalásról szólanom, a' mely csupán a' hathatós élet szaporításban áll. A'ban t. i. az élet hoszszát nem a' napoknak számok szerént, hanem a' használásnak vagy az élemnek összesége szerént határozzák meg, és hiszik, hogy, ha az ember egy bizonyos időben még egyszer a'nyit cselekedett és használt vólna, a'kor még egyszer a'nyit élt az ember, mint más két a'nyi idő alatt. Valamilyen nagyon becsülöm ezt a' rendútat magában, ha a' nemes munkásságban áll, és munkás tettekkel teljes léleknek a' következése, valamint nagyon meg vagyok győzetve, hogy a' mi életünk bizonytalanságában ezen képzetben szörnyü sok kecsegtető van; úgy mindazáltal meg kell vallanom, hogy az által az ember a' maga arányát bizonynyal el nem éri, és hogy én azt a' számlálást hamisnak tartom. — Mivel ez a' vélemény oly sok követőket találá; tehát nekem csak ugyan szabad lesz, azt valamenynyire szorosabban széjjel fejtegetni, és az én erősségeimet az ellen kímagyarázni.

A' természetnek minden munkáihoz nem csupán hathatósság (intensió), igyekező erő, hanem kiterjedés és idő is kivántatik. Ha valamely gyümölcsnek még a'nyi meleget és táplálást ád az ember, mint a'nak a' természeti állapotjában van; az ugyan még egyszer rövidebb idő alatt éri el a' maga látszatós érését, de valóban a' tökélletességnek és kidolgoztatásnak soha sem azt a' lépcsőjét, melyet az a' gyümölcs a' természeti állapotban, fél a'nyi munkálkodás mellett és még egyszer a'nyi idő alatt ért vólna el.

Épen így az emberi élet. Ezt úgy kell néznünk, mint sok munkálkodó erőknek összeragadott egészét, mint bizonyos érés munkáját, melynek aránya az emberi természetnek magában való leglehetségesebb kifejlése és elvégeztetése, és a' maga állás-szúratjának az egészben teljes betöltetése. Ugyde az érés és elvégzés csak az időnek és tapasztalásnak csinálmánya, és tehát lehetetlen, hogy valamely ember, a' ki csak 30. esztendeig élt, feltévén is hogy a'ban az időben kétszeresen a'nyit dolgozott, és cselekedett, épen azt az érést és elvégzést kaphassa, mint a' meuynyit 60. esztendő időköze ád. — Továbbá, talám a'ra rendelteték ő, hogy 2. 3. ivadékon keresztül legyen hasznos, az ő élete; az ő igen nagy hevessége őt már ez elsőben elragadja. Ő tehát, sem ön magára, sem másra nézve, be nem tölti tökélletesen a' maga életének rendeltetését és arányát, félbeszakasztja a' maga napjainak folyamatjokat, és mindég egy fínum gyilkos marad.

De még sokkal roszszabbúl van azoknak dolgok, a' kik a' magok élethoszszításokat az élemeknek összehalmaztatásokban (concentratiójokban) ke-

resik. Ők sokkal korábban mennek oda, hogy magokat eldörgöljék, és a' mi leggonoszabb, gyakran azzal büntettetnek meg, hogy most csupán kiterjedett életet minden hathatósság nélkül kéntelenek élni, az az, ők kéntelenek magoknál, magoknak es másoknak terhekre, tovább élni, vagy inkabb tovább vannak ők, mint sem élnek.

Az emberi életet igazán meghoszszabbító mesterség tehát a'ban áll, hogy az ember a' feljebb való négy talpitételeket (vagy, az orvosok nyelvek szerént, jelentéseket) illendően összekösse, és alkalmaztassa, de úgy, hogy egyiknek se tétessék elég a' másiknak a' rovására, és hogy az ember soha el ne felejtse, hogy az ember életéről van a' szó, a' melynek nem csupán a' lételben, hanem a' munkálkodásban is, és részeszülésben, 's a' maga rendeltetésének betöltetésében kell állani, ha á'nak: emberi élet nevet kell érdemleni.

Itt egy rövid tekintete az egész rendútnak: Először. Magának az életerő összességének vagy telkének (fundusának) illendően kell adatni, és táplaltatni, de mindazonáltal soha sem a'dig a' lépcsőig, hogy a'ból igen rettenetes erő-nyilatkozás származzék, hanem csak a'nyiig, mint szükséges, a' külső és belső életmunkáknak könnyűséggel, illendő erősséggel és tartóssággal való végbevitelekre, az allkatórészekkel és nedvekkel a' műszeres bélyegnek azon lépcsőjét közlésre, mely azoknak a' rendeltetésekre és a' chemiai romlottságokat elkerülésre nézve szükséges.

E' legbizonyosabban megtörténik.

1. Az egészséges és erős nemzés által.

2. A' tiszta és egészséges tápláló eledel, vagy a' kívelről való hozzámenetel; és így tiszta levegőégi (athmosphærai) levegő, és tiszta, fris, jól megemésztethető táplálószer, és italok által.

3. A' műszereknek egészséges és használtatható állapotjok által, a' mi által a' kívelről való élet bemenetelnek tulajdonunkká kell tétetni, ha a'nak nekünk hasznunkra kell szolgálni. Azok a' szükséges élet-műszerei ezek: tüdő, gyomor, bőr, melyeknek egészséges feltartatokon nyugszik legközelebb az élet táplálás.

4. Az erőt egyenlő elosztás által az egész testben; mert e' nélkül az erőgyűjtemény haszontalan, sőt még ártalmas. Minden résznek, minden belsőrésznek, a' testünk minden szúrájának, kell az életerőből részt kapni, a' mely a'nak szükséges, a' maga munkáinak végbevitelekre. Ha valamelyik keveset kap, a'kor a'ban gyengeség támad; ha sokat kap, a'kor a'nak a' következései az a'ban megeső iszonyú mozgások, izgatások, torlódások, és azután legalább mindég elveszett az az összeillés, a' mi az egészséges élet talpszoborja. — Az erőnek ezt az egyenlő osztályát végbe viszi, föként az egyenlő gyakoroltatása és használtatása minden résznek, a' testünk minden műszerének; a' test mozgása, az illendő testgyakorlások, a' langyos ferdők és a' test dörgöltetése.

Másodszor a' műszereknek, vagy a' test anyagának kell adni az erősségnek és megkeményedésnek illendő lépcsőjét, de nem a' valóságos feszességnek és keménységnek lépcsőjéig, a' mi inkább káros mint hasznos vólna.

Ez a' megkeményítés, a' melyről itt szó van, kétféle: megszaporíttatott összeköttetések és összeragadások az allkatórészeknek, tehát természeti erősségek a' kanafoknak és azután az érzéknek káros és betegítő benyomások ellen való megkeményíttetése.

A' kanafoknak illendő erősségek és összeragadóerejek (az, a' mit az orvosok tónusnak, rúgóerőnek neveznek) következőképen dolgozik az élet meghoszszabbításra.

Először, midőn az által a' mi allkatórészeinknek összeköttetések szaporíttatik, maga az élet-munkája által sem dörgöltethetnek el, nem szedethetnek széjjel, nem bontathatnak el oly gyorsan, következőleg az allkatórészeknek változások nem történik oly hirtelen, az azok viszszapótoltatásoknak nem szükség oly gyakran elkövetkezni, és az egész hathatós élet lassúbb, a' mi mindég nyereség a'nak kiterjedésére és tartósságára nézve. — Nagyobb világosságnak okáért csak a' gyermeknek és férjfinak életét említem. Amabban a' természeti összeragadóerő, a' kanafoknak erősségek, jóval csekélyebb, tehát az allkatórészeknek összeköttetések gyengébb és tágabb, innét sokkal gyorsabban eldörgöltetik, az allkatórészeinek változások sokkal hirtelenebb, neki sokkal gyakrabban és sokkal többet kell enni, sokkal többet és gyakrabban kell aludni, hogy az elveszettet viszszapótolja, az egész vérforgás sokkal gyorsabban esik meg, rövideden, a' hathatós élet, az önelemésztés, erősebb, mint sem a' férjfiban, a' kinek erősebb kanafjai vannak.

Továbbá, midőn az által először a' műszereknek valóságos erősségek megcsináltatik. Az életerő

egyedül még nem ád semmi erősséget. Az egyes összeragadó-erő illendő lépcsőjének kell előre az életerővel összeköttetnie, ha a'nak kell származni, a' mit a' műszer, és így az egész, erősségének is nevezünk. — Ez is legvilágosabban kitetszik a' gyermeknek a' férjfival való összehasonlíttatásából. A' gyermek sokkal gazdagabb az életerőben, csiklándhatóságban, képelő-ösztönben, újítóerőben, hogy sem mint a' férjfi, és még is e'nek az életerővel gazdag testnek kevesebb erőssége van, mint a' milyen a' férjfié, csupán mivel a' kanafoknak összeragadások a' gyermekben még gyenge és tág.

Végre, midőn az igen nagy, beteges és rendetlen izgathatóság, a' kanafoknak érzékenységek és egész csiklándósságok, az összeragadóerőnek hozzá elegyíttetése által, izgattatik, mérsékeltetik, és illendő korlátok 's arányazatok közt megtartatik, tehát a' mi által az igen erős izgatás és erő elemésztés magában az életben is kevesíttetik, következésképen, az élet kiterjedése és tartóssága szaporíttatik, és egyszersmind az a' haszon eléretik, hogy a' külső és ártalmas ösztönök kevésbé gyorsan és hevesen dolgoznak.

Az erősebb összeragadás által még az anyagnak az életerőt bevehetősége is felmagasztaltatni, legalább az életerőnek az anyaggal való erősebb összekötete véghezvitetni látszik.

A' szerek, melyek által a' kanafoknak megszaporíttatott erősségek és összeragadások véghezvitetik, ezek:

1. Az inashús erőnek és kanafoknak gyakorlatok ós használatok, szintúgy az önkéneseknek, sza-

hadakaratos inashús mozgás által, valamint az önkénteleknek, p. o. a' gyomornak és bélhurkának, illendő izgatások által, p. o. valamenynyire erős és kemény ételek által; a' véredényeknek, valamenynyire izgató tápláló szerek által. A' kanafnak minden mozgásakor a'nak összehúzódása történik, az az, az allkatórészek közelítenek egymáshoz, és ha e' gyakrabban esik meg, a'kor ez által még azoknak az összeragadások vagy erejek is szaporíttatik. Csakhogy igen nagyon kell örizkedni, hogy a' csiklándást igen erőssé lenni ne engedjük, mivel a' különben az elemésztődést felette szaporítaná, és az által ártana.

2. Kocsonyás, összekötő, vasas táplálószerekkel (húsos ételekkel) való élés, melyek az összeragadást szaporítják; és az igen sok vizes állatokat (substantiákat) elkerülés, melyek azokat kevesítik.

3. A' kipárolgást mértékletes elömozdítás, dörgölés, mozgás, 's a' t. által.

4. A' levegőnek és az egész öntartásnak híves mérséklete! Bátor a' hideg nem tevő (positiva) erősítő szere az életerőnek; mindazonáltal a' szaporítja és erősíti a' hólt összeragadó- és rúgóerőt, és az eleven erőnek még az igen erős kinyilatkoztattatását és kimeríttetését is kevesíti. és ilyeténképen magának az életerőnek nagy tagadó (negativa) erősítő szerévé lehet. Ellenben a' meleg gyengít, részint az összeragadásnak ellankadása által, részint az életerőnek kimeríttetése által.

Mindazáltal ismételem mind ezen szerek mellett, a' hideget, a' kemény állatos (substantiosus) eledelt, mozgást, 's a' t., hogy ezeket igen meszsze nem

lehet hajtani, nehogy az illendő erősség helyett igen nagy feszesség és merevedség támadjon.

A' nyavalyaokai ellen való érzék megkeményítés az által legjobban véghezvitetik, ha az ember magát a' sokféle ilyen benyomásokhoz és hirtelen változásokhoz hozzájok szoktatja.

A' harmadik ez: az életelemésztést kevesíteni vagy mérsékelni kell, hogy az eröknek és műszereknek hirtelen való elpusztíttatások ne származzék.

Az egész életmunkája (mint feljebb megmutattaték) cselekedet, életerő kinyilatkoztatás, és következőleg erőelemésztéssel és kimerítéssel elkerülhetetlenül összve van köttetve. E' nem csupán az önkénes, hanem az önkéntelen munkákban is, nem csak a' külső, hanem a' belső életműveiben is a' történet, mert ezek is szünetlen izgatás és viszszadolgozás által feltartatnak. Tehát egyiket sem lehet mérték felett szorongatni, ha a' mi elemésztődésünket késleltetni akarjuk.

Oda számláljuk jelesben a' következendő izgatásokat, és erőnyilatkoztatásokat:

1. A' szívnek és vérrendszernek erőltetése, és a' vérforgásnak igen tartós siettetése, p. o. igen izgató heves táplálószerek, indúlatok, hideglelős betegségek által. A' nagy bor- és pályinkaiszák, indulatos emberek, minduntalan felingereltetett gyors érverésüek, és magokat szünetlen mesterséges hideglelésben tartják, a' mi által ők magokat épen úgy elfogyasztják, és eldörgölik, mintha bennek valóságos hideglelés vólna.

2. A' gondolkozó erőnek igen erős és tartós szorongattatása (mit kelljen az alatt érteni, a' következendőkben világosabb lesz), a' mi által nem csupán az életerő kimeríttetik, hanem egyszersmind az a' gyomortól és emésztő rendszertől elvonatik, következőleg egyetemben a' legsarkalatosabb újítószer is elrontatik.

3. A' nemi ösztönnek igen számos csiklándoztatása és megelégeltetése. Majd csaknem épen úgy és hasonló rontással dolgozik az életemésztés siettetésére, mint a' gondolkozóerő erőltetés.

4. A' tüzes és állhatatosan folytattatott inashús mozgás. Mindazáltal már a'ra a' legutólsó csín (excessus) szükséges, hogy ártson.

5. Minden erős és állhatatosan tartó kiürítések, p. o. izzadságok, hasfolyások, náthák, köhögések, vérfolyások, s. t. ee. Ezek kimerítik nem csak az erőt, hanem az anyagot is, és azt elrontják.

6. Minden hevesen vagy állhatatosan minket érdeklő izgatások, a' mi által koronként az erő is kimeríttetik. Mennél csiklándósabb az élet, a'nál gyorsabban elfoly az. Oda tartoznak az érzék szerszámainak, az érzelem műszereinek igen erős és állhatatos izgattatásaik, az indúlatok, a' borban, pályinkában, fűszerekben (a) (aromákban) való mértékletlenség, a' hautgout (a' felséges ízlés). Még a' gyomornak gyakori megterheltetései is ide tartoznak, a'nyival inkább, mivel rendszerént még azt a' szükséget is támasztják, hogy hashajtó- vagy hánytatószert vegyen be az ember, a' mi is mint gyengítés ártalmás.

(a) Fűszer: Aroma. Sándor.

7. Igen szaporíttatott izgatással való, kivált hideglelős, nyavalyák.

8. A' melegség, ha az igen erősen, és igen tartósan dolgozik bennünk; innét az ifjúságtól fogva való igen meleg öntartás; egy legnagyobb az elemésztődést siettető szerek, és az életet rövidítő eszközök közt.

9. Végre még a' kanafoknak nagy lépcsőjű csiklándhatóságok (csiklándósság és érzékenység) is ezen számszerbe tartozik. Mennél nagyobb ez, a'nál könnyebben indíthat minden ösztön, még a' legkisebb is, rettenetes izgatást, erőnyilatkoztatást, és következőleg erő kimerítést. Az oly ember, a' kinek ezen hibás tulajdonsága van, tömény sok benyomásokat érez, a' melyeknek a' köz emberekben semmi munkájok sintsen, és minden élet ösztönei-töl, még a' legszokottabbaktól is, kétszeresen illettetik meg; az ő hathatós élete tehát véghetetlenül erősebb, de az élet emésztődésnek is kétszer oly gyorsan kell megesnie. Következőleg minden, valami a' csiklándhatóságot mind erkölcsi mind természetiképen felemelheti, az elemésztést siettető szerek közzé tartozik.

Negyedszer, az elveszett erőknek és anyagoknak megújíttatások könnyen és jól essék meg.

A'ra szükség:

1. Azon műszereknek egészségek, járathatóságok, és munkásságok, melyek által az új építő részeknek belénk kell menniek: a' részint szünetlen és megmaradandó, mint a' tüdőé, részint körúti (periodicus) mint a' gyomoré. Ide tartoznak,

a' tüdők, a' bőr, a' gyomor és a' bélhurkák. Ezen műszereknek általjában egészségeseknek, járathatóknak és munkásoknak kell lenniek, ha jó megújításnak kell történni, 's innét az élet meghoszszabbításra felette nyomosok.

2. Azon számtalan edényeknek egészségek, munkásságok és járathatóságok, melyek által a' belénk felvétetett allkatórészeknek hozzánk hasonlíttatni egyenlőíttetni, tökélletesíttetni és megnemesíttetni kell. E' legelőször és kiváltképen a' beszívó (vízi) rendszernek, és a'nak számtalan görvényeinek (glanduláinak), és azután a' vér- és vérforgásrendszerének is, a' munkája, a' hol a' műszeres megnemesítés végrehajtatik. Innét a' beszívó rendszert a' megújítás főműszerének tartom. — E're jelesben a' gyermekségben kell nézni, mert a' leggyengébb gyermekségbéli első táplálat, az élettel való első esztendőbéli bánás, határozzák meg leginkább ezen rendszernek állapotját, és ez igen számosan mindjárt eleve erőtlen, elromlott, csirízes táplálat és tisztátalanság által elrontatik, 's ez által a' rövidebb életnek valóságos talpkövei közzül egy letétetik.

3. A' tápláló szereknek és anyagoknak, a' melyekből megújítjuk magunkat, egészséges állapotjok. Az ételeknek és italoknak tisztáknak (az elromlott részektől szabadoknak), illendő tápláló elővel (principiummal) felkészülteknek, illendően izgatóknak (mert azoknak csiklándások is szükséges az illendő emésztésre és az egész életmunkájára),

de a' vízből vagy oluból (a) (liquidumból) illendő részszel összeköttetteknek kell lenniek. Ezen utólsóbb kivált sarkalatos és gyakran elnézetett környülállás. A' víz, ha szintén maga nem táplálat is (bátor az is a' halaknak, férgeknek, s. t. ec. példájok által, a' melyeket sok ideig csupa vízzel táplálának igen hihetővé leszen), legalább az újítás és táplálás munkájára múlhatatlan; először, mivel a'nak a' tulajdonképenvaló tápláló anyagok vivőjöknek (vehiculumoknak) kell lennie, ha ezeknek a' bélhurkából a' testnek minden szúratjaira illendően el kell osztatnia, és azután, mivel épen ezen vívő az elromlottnak illendő elválasztatására és kiürítetésére, következőleg a' test tisztíttatására egészen múlhatatlan.

4. A' levegőnek, a' melyben és a' melyből élünk, alkalmatos és egészséges vólta. A' levegő a' mi tulajdon éltető-állatunk (elementumunk), és kétképen felette sarkalatos újítószere az életnek; először, mivel a' mi velünk szünetlenül két legszelletesebb és legmúlhatatlanabb élet allkatórészt savanyanyagot (oxygenét) és hőanyagot (caloricumot) közöl, és azután, mivel az a' legsarkalatosabb vivő, hogy az elromlott allkatórészeket mi belőlünk kihúzza, és magába felvegye. Az a' legfőbb eszköz, a' finumabb allkatórészeknek ezen szünetlen felcseréltetésekre. A' mi elválasztékainknak és kiürítékeinknek valóban a' legtekintetesebb és legsarkalatosabb része szesz (gas) képü, az az, az

(a) Olu: R. Liquor. Sándor. — Innét, olu-ad, vagy ma, olv-ad.

anyagnak párává kell változtatnia, hogy kitoszintassék. Oda tartoznak a' mi külső felületeinknek, a' bőrnek, a' tüdőknek, minden kiürítékeik. Ez az elpárolgás nem csupán a' kilélekző edényeknek erejektől és jártasságoktól, hanem a' levegő minéműségétől is, függ, a' mely azt felveszi. Már e' mennél inkább meg van felette terheltetve, a'nál kevésbé vehet fel új anyagokat (ezért gátolja a' nedves levegő a' kiparolgást). Innét származik a' következendő meghatározás: A' levegőben, a' melyben élünk, a' savanyanyagszeszből (életlevegőből) elégséges résznek, mindazáltal, nem felette soknak kell lennie; mivel különben igen erősen izgatna, és az életemésztést siettetné, 's az a' lehetségig kevés felolvadt allkatórészeket foglaljon magába; tehát ne legyen nedves, földes, növevényes, és élőállati részekkel megfertéztetve *); a'nak mérsékletének (temperaturájának) nem kell igen hevesnek vagy igen hidegnek lennie (mert az elsőbb az erőt kimeríti, és lankaszt, az utólsó igen feszessé és merevedté teszi a' kanafot); és a'nak sem a' mérsék-

let-

*) Látni való, hogy a' levegő romlottságát meghatározáskor, a' tisztátalan és jóllakott levegőt milyen nagyon meg kellene egymástól különböztetni, a' mi közönségesen nem történik meg. A' levegő romlottsága állhat vagy a' savanyanyagszeznek csekély részében, és így a' chemiai keverésben, és ezt nevezhetné az ember tisztátalan levegőnek (a' tiszta életlevegőnek ellenébe tétetve), vagy az az idegen, magába felvétetett allkatórészek által elromolva lehet, 's ezt lehetne jóllakott (saturáltatott) levegőnek híni.

letben, sem a' keverékben (mixturában), sem a' nyomásban, nem kell igen gyors változások alá vettetettnek lennie; mivel a' tapasztalás által leginkább megállapíttatott törvények közzül egy az, hogy a' levegőnek és éghajlatnak egyenlősége az élet hoszszaságának különösen kedvez.

5. Szabad útak és munkás műszerek az elromlott részeknek elválasztatásokra és kiüríttetésekre. A' mi életünk áll az alkatórészeknek szünetlen változásokban. Ha az elviseltettek és haszonvételhetetlenek mindég el nem választatnak, és ki nem toszintatnak, úgy lehetetlen, hogy mi az újakat és friseket illendő bőségben magunknak eltökítsük, és, a' mi még gonoszabb, az új pótolék a' hátramaradottnak és elromlottnak hozzá-elegyíttetése által elveszti a' maga tisztaságát, és maga is újolag a' romlottság bélyegét veszi fel. Innét van az úgy neveztetett nedveknek, vagy inkább az egész anyagnak csípősségek, taknyosságok, tisztátalanságok, romlottságok. Tehát az újítás roszsz elválasztások által kétképen gátoltatik, részént a' menynyiségben, részént a' minéműségben. A' műszerek, melyeken a' testnek ezen elválasztásai és tisztításai nyugosznak, ezek: a' bőr, legsarkalatosabb (mert kiszámlálták, hogy az elnött alkatórészeknek két harmadjok az észrevehetetlen bőr parolgás által repül el, — a' vesék, a' bélhurkák, a' tüdők.

6. Gyönyörűséges és mértékletesen használtatott érzék kellemei. Mint feljebb megmutattaték, és az ember műszerségének, és az ő magasabb és természeti tökélletességének elsőségeihez tartozik,

hogy ő a' szelletesebb benyomásokat és azoknak megnemesíttetéseket befogadhatja, és hogy ezeknek hasonlíthatatlanúl nagyobb befolyások van a' természeti élet vóltába, mint sem a' barmoknál. Ez által neki egy új építő forrás nyílik fel, a' mely a' barmokban hibázik, a' kies és meszsze nem hajtatott érzékiségnek élemei és kellemei.

7. Gyöyörűséges lélek-vólta, víg és mértékletes indúlatok, új, mulatságos, nagy képzetek, ezeknek teremtetések, előadatások, felcseréltetések. Ezen magasabb, az embernek kizáratva (exclusive) tulajdon örömek is tartoznak az élethoszszító szereknek feljebbvaló számszerekhez. Innét a' reménység, szeretet, öröm; oly szerencséssé tevő indúlatok, és semmi bizonyosabb és közönségesebb életet és egészséget megtartó szer olyan nints, mint az elme vídámsága és víg kedve. Ez a' lélek mivólta az életerőt illendő és egyenlő mozoghatásban tartja, az emésztést és vérforgást segíti, és jelesben az észrevehetetlen bőr-parolgás munkája semmi által úgy nem gyarapíttatik. Bóldogok tehát azok az emberek természetiképen is, kiknek az ég a' mindenkor megelégedő és vídám lélek ajándékát költsönözte, vagy a' kik azt magoknak a' lélek miveltsége (culturája) és erkölcsi képeltetés által megszerzék! Ezeknek magokban van a' legszebb és legtisztább élethalzsamjok.

Az elöhordatott tételek magokba foglálják minden okos élet meghoszszabbításnak közönséges térjét (planumát) és talptörvényeit. De e'röl is, valamint minden élésrendi és orvosi törvényröl, igaz, hogy épen az alkalmaztatáskor kivánják meg a' különös

történetre való tekintetet, és az által kell azoknak megkapni a' magok meghatároztatásokat, és mérsékelgettetéseket (modificatiójokat).

Főként a' következendő környülállások azok, a' melyeket az alkalmaztatáskor tekintetbe kell venni.

Az alságnak (a) (subiectumnak) különböző alkatmánya, az egyes allkatórészekre és kanafkra nézve. Mennél szárazabb, erősebb és merevedtebb természet szerént a' test állapotja, a'nál kevésbé szükség a' második jelentésü (indicatióú) szereket (az alkalmatos megkeményítést) alkalmaztatni; mennél inkább tulajdonságok a' kanafoknak a' lankadság, a'nál inkább.

Továbbá, a' különböző beszületett mérték-let (innatum temperamentum) (a' mi alatt én mindég a' csiklándhatóságnak különböző lépcsőjét, és a'nak a' lélek-erejéhez való arányosságát értem). Mennél inkább a' taknyos mértéklethez tartozik az alság, a'nál több, a'nál erősebb izgatók alkalmaztathatnak. Az izgatásnak azon lépcsője, a' mely valami véres mértékletben eldörgöltetést és kimeríttetést okozna, itt az életmunkájának illendő lépcsőjére jóltévő, szükséges, az újítás szere. Épen úgy a' fekete-epés mérték-let is: ez is több izgatót, de kedvesebbet, változóbbat, és nem igen hevest, kíván. De mennél jobban uralkodik a' véres mértéklet, a'nál vigyázóbban és mértékletesebben kell minden, akár természeti akár erkölcsi, izgatásokat alkalmaztatni, és még inkább megkivánja az epés mértéklet e'ben a' figyelmet, a' hol gyakran már a' leg-

(a) Alság: Subiectum. — Olyan szó, mint, fel-ség.

kisebb izgató is a' legtüzesebb erő szorongatást és kimerítést viheti véghez.

Továbbá, az élet időszakaszai. A' gyermekben, ifjú emberben, hasonlíthatatlanúl több életerő, csiklándhatóság, tágabb képeltetés, az alkatórészeknek gyorsabb változások, van. Itt sokkal kevesebb izgatást kell adni, mert már kevés csiklándás is erős viszszamunkálódást indít; itt arányosság szerént inkább az újításra és megkeményítésre kell nézni. Ellenben az öregségben minden, a' mit csak izgatónak hínak, nagyobb lépcsőben alkalmaztatható. Itt újítás az, a' mi a' gyermekségben elemésztés vólna. Tej a' gyermekeknek a' borok; bor az öregeknek a' tejek. A' vénség, a' vele összeköttetett nagyobb merevedség miatt, kivánja e'nek nem megszaporíttatását, a' második jelentés által, hanem inkább a'nak kevesíttetését, lágyító, nedvesítő dolgok által: húslevek, erős levesek, langyos ferdők által.

Végre az éghajlat is valami különbséget teszen. Mennél délibb az, a'nál nagyobb a' csiklándhatóság, a'nál erősebb a' szünetlen izgatás, a'nál sebesebb az életfolyam, és a'nál rövidebb a' tartósság. Itt következőleg igen nagyon kell a'ra nézni, hogy az erős izgatások által ezen erő kimerítés még inkább ne siettessék. Az éjszaki éghajlatban ellenben, a' hol a' hívesebb mérséklet már magában inkább összetömi (concentrálja), és együtt tartja az erőt, e'től kevesebbé félhetni.

DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR
Lelt. 117-1955

MAKROBIOTIKA,

vagy

AZ EMBER ÉLETÉT

MEGHOSZSZABBÍTÓ

MESTERSÉG.

Szerzé

HUFELAND KRISTÓF VILMÁNY,

Királyi Burgus Országlás Tanácsosa, és a' Király Orvosa.

Második Rész.

Ötödik megbővíttetett törvényes kiadat.

Fordítá, és a' Magyar Nyelvre való Jegyzékekkel megszaporítá

KOVÁTS MIHÁLY,

Orvos Doktor, a' Tek. Nem. Magy. Kir. Pesti Tudomány Mindenség Orvos Tehetségének, és a' Jénai Ásványász Társaságnak Tagja, Tekintetes Nemes Pest Pilis és Sólth Törv. egy. Vármegy. Táblabírájok.

Harmadik Magyar Kiadat.

BUDÁN,

Nyomtattatott Landerer Anna betűivel, 1825.

Süsses Leben! Schöne freundliche Gewohnheit des Daseyns und Wirkens! — von dir soll ich scheiden?

az az:

Édes élet! nyájas szép munka és létel
Szokása! — te tőled nekem elválni kell?

Göthe.

Gyakorló Rész.

DEBRECEN KÖZTELEKI KÖNYVTÁR

Wenn die Natur verabscheut, so spricht sie es laut aus. Das Geschöpf, das nicht seyn soll, kann nicht werden, das Geschöpf, was falsch lebt, wird früh zerstört. Unfruchtbarkeit, kümmerliches Daseyn, frühzeitiges Zerfallen, — das sind ihre Flüche, die Kennzeichen ihrer Strenge. Nur durch unmittelbare Folgen straft sie. Da! Seht um euch her, und, was verboten und verflucht ist, wird euch in die Augen fallen. In der Stille und im Geräusche der Welt sind tausend Handlungen geheiligt und geehrt, auf denen ihr Fluch ruht. Auf bequemen Müssiggang so gut wie auf überstrengte Arbeit, auf Willkühr und Ueberfluss, wie auf Noth und Mangel, sieht sie mit traurigen Augen nieder. Zur Mässigkeit ruft sie: Wahr sind alle ihre Verhältnisse, und ruhig alle ihre Wirkungen. —

az az:

Ha a' természet útál, azt felszóval kimondja. Az a' teremtmény, a' melynek nem kell lennie, nem lehet, az a' teremtmény, a' mely hamisan él, korán elpusztíttatik. Meddőség, nyomorúságos létel, idején való széjjel esés, — ezek az ő átkai, az ő keménységének ismértetőjelei. Csak eszközetlen következések által büntet ő. Imé! nézzetek körül, és, a' mi tilalmas és átkos, szemetekbe fog tűnni. A' csendességben és a' világ zörgésében ezer cselekedet van megszenteltetve és megtiszteltetve, melyeken az ő átka nyugszik. A' kény-kedvi (commodus) henyélésre szintúgy, mint a' felette szorgos munkára, a' szabadakaratra és a' bővölködésre, mint szintén a' szükségre és a' fogyatkozásra, szomorú szemekkel néz ő alá. A' mértékletességre hí ő: igazak minden ő arányosságai, és nyugodalmasak minden ő munkálkodásai. —

Göthe in Meisters Lehrjahren 4. B.

Most jövök a' munkának, az életet meghosszabbító mesterségnek a' gyakorló, és legsarkalatosabb részére. Még csak most tehetem okokkal és meggyőződéssel ismeretesekké azon szereket, a' melyek által egyedül, de bizonyosan is, lehetséges az élet meghoszszabbítás. — Ha szintén nem olyékesek, dicsekedők és titkokkal teljesek is azok, mint a' rendszerént úgy neveztettek, mindazonáltal azon elsőségek van, hogy azokat mindenütt és költség nélkül kaphatni, sőt részszerént már mi magunkban is megvagynak azok, hogy az okossággal és tapasztalással meg egyeznek tökélletesen, és nem egyedül a' hoszszaságát, hanem a' használhatóságát is megtartják az életnek. Egyszóval, megérdemlik, az én vélekedésem ként, a' mindszer (a) (panacea) nevet inkább, mint sem mind amazok az ámítások.

Minket örökké az élet barátjai és ellenségei vesznek korül. A' ki az élet barátjaival tart, megöregszik; a' ki ellenben az ellenségeket többre becsüli, az életet rövidíti. Minden okos embertől ugyan azt kellene várni, hogy az elsőbbeket többre becsülné, és az utólsóbbakat önként elkerülné; de az a' legroszszabb, hogy ezek az élet ellenségei nem mindnyájan nyilvánságosok, és ismeretesek, hanem részint a' magok munkáikat egészen titokban és észrevehetetlenül üzik, hogy némelyek azok közzül

(a) Mindszer: Universalis medicina — olyan szó, mint, mind-szent.

még a' legjobb élet-barátjainak álorczájokat veszik fel, és nehéz azokat megismérni, sőt hogy sokan még mi bennünk is vagynak.

A' hoszszú élet mesterségének fő foglalatossága tehát minden dolgok előtt a'ban fog állani, hogy mi a' barátokat és ellenségeket a'ban a' tekíntetben illendően megkülönböztetni, és az utólsókat elkerülni tanúljuk, vagy más szavakkal; az élet meghoszszabbítás mestersége két részre esik széjjel:

1. Az élet ellenségeit és rövidítő szereit elkerülés.

2. A' hoszszító szereknek isméretek és haszonvételek.

Első Szakasz.

Élet rövidítő Szerek.

A' feljebb meghatároztatott és egyetlenegy talptételek szerént, a' melyeken az élet tartóssága nyugszik, nem nehéz lesz nekünk, itt közönségesen meghatározni, hányféleképen rövidíttethetik meg az élet.

A'nak t. i. mind meg kell azt rövidíteni, a' mi

1. Vagy az életerő összszeségét magában kevesíti.
2. Vagy az élet műszereinek tartósságokat és használhatóságokat elveszi.
3. Vagy a'mi magunk életelemésztődésünket sietteti.
4. Vagy a' mi az újítást gátolja.

Minden élet rövidítő szereket ezen négy seregre vihetni, és ímé van mérték-rudunk is, hogy azoknak inkább vagy kevésbé ártalmas befolyásokat megítélhessük, és megbecsülhessük. Ugyan is, ezen négy minéműség közzül mennél többen egyesítik magokat valamely dologban, a'nál veszedelmesebb és ellenségeskedőbb az a' mi élet tartósságunkra, mennél kevesebben, a'nál kevésbé veszedelmes az. — Söt, vannak elegyes valóságok, melyeknek mintegy két óldalok, egy barátságos és egy ellenséges, van, a' melyek p. o. egygyel a' neveztetett tulajdonságokból, de egyszersmind felette jóval és jóltévővel, bírnak. Ezek egy tulajdon sereget allkathatnának. — De, azokat itt, azoknak felette nyomos minéműségek szerént, a' barátságos vagy ellenséges valóságokhoz fogjuk számlálni.

Még egy sarkalatos különbség van az élet rövidítő szerek közt. Némelyek lassán, fel váltva

(successive), gyakran észrevehetetlenül dolgoznak. Mások ellenben erőszakosan és gyorsan, és azokat inkább élet félbeszakasztó szereknek lehetne nevezni. Oda tartoznak bizonyos betegségek, és a' tulajdonúl úgy neveztetett erőszakos halál nemei. Közönségesen sokkal inkább félnek az utóbbiaktól, mivel szembetűnőbben és rettenetesebben dolgoznak; de fogadom, hogy azok jóval kevésbé veszedelmesek, mint ama kuttogó ellenségek, mert azok oly nyilvánságosok, hogy azoktól sokkal elébb őrizkedhetni, mint sem az utólsóbbaktól, a' melyek elrontó munkáikat allattomban üzik, és tőlünk naponként valamit ellopnak az életünkből, a' mit semmiképen észre nem veszünk, de a' minek az összesége végre igen nagyra mengyen.

Azt a' szomorú jegyzéket is kell itt előre tennem, hogy, fájdalom, a' mi élet ellenségeink az újabb időkben felette megszaporodának, és hogy a' bújálkodásnak, miveltségnek, nem természetnek lépcső'e, a' melyben most élünk, mely a' mi hathatós életünket ela'nyira felmagasztalja, a'nak a' tartósságát is épen azon arányosságban megrövidíti. — Szoros vizsgálatkor úgy fogjuk találni, hogy mintegy azt csinálták ki, és azon törték a' fejeket az emberek, hogy alattomban és észrevehetetlenül, 's gyakran a' világon a' legfurcsább, úton, miképen vegyék el költsönösen egymásnak az életeket. Épen azért most hasonlíthatatlanúl több vigyázat és figyelmetesség szükség a'ra, hogy az ember magát az ellen bátorságba helyheztesse.

I.

Puha nevelés.

Elkényeztetés — felettébvaló izgatás — testi és erkölcsi puhaság.

Nints bizonyosabb eszköz, valamely teremtmény életfonalát mindjárt eleve igazán röviddé és elmúlandóvá csinálni, mintha az ember a'nak az első élet-esztendejiben, a' melyet még úgy kell nézni, mint folytattatott nemzést és kifejlést, igazi meleg, gyenge és puha nevelést ád, az az, azt minden durva levegőcskétől őrzi, azt legalább esztendeig taluban, és melengető palaczkba temeti, és csirke képen, valóságos költés állapotban tartja, a' mellett semmit is el nem mulat, hogy azt mértékletlenül tápláló szerekkel kitömje, és kávé, csokoládé, bor, fűszerszám és hasonló dolgok által, melyek a' gyermeknek méregnél nem egyebek, az ő egész élet munkásságát erősen izgassa. Most ez által a' belső elemésztődés a'nyira siettetik, a' hathatós élet oly idején korán felmagasztaltatik, a' műszerek oly gyengékké, fínumokká és érzékenyekké tétetnek, hogy az ember teljes bizonyossággal vítathatja: hogy ilyen nemű két esztendei bánás által, 60. esztendei beszületett élettehetség, igen jól felére, sőt, mint a' tapasztalás, fájdalom, az elégségig mutatja, még sokkal kevesebbre levitethetik, nem számlálván a' gonosz bajokat és nyavalyákat, melyek még azon kívül az által okoztatnak. A' mi műszereink-

nek és erejeinknek igen koránvaló kifejlések semmi által sem siettetik oly igen, mint az ilyen melegházi (chaldariumi) nevelés által, és feljebb láttuk, milyen szoros arányosság van az egész életnek gyorsabb vagy lassúbb kifejlése, és hoszszabb vagy rövidebb tartóssága közt. A' gyors megérés örökké gyors elromlást is húz maga után (*). Bizony e'ben fekszik fötalpa a' gyermekek oly iszonyú halandóságoknak. De az emberek soha sem botlanak a' hozzájok legközelebb fekvö okokra, és inkább a' legislegképtelenebbet és természetfelett-valót veszik fel, csakhogy magokat megnyugtassák, és semmi dolgok se legyen.

Egyszóval, a' tiszta levegö élemének fogyatkozása, a' tisztátalanság, és az igen melegen való tartás, az igen nehéz, vagy e'hez a' kórácshoz képest való igen izgató ételek, és italok, föként azok, a' melyek által a' kisdedeknek életek nem csupán a' gyermekségben megrövidíttetik, hanem, a' mi egészen más, és a' miről az ember legkevésbé gondolkozik, a' mi által az idejénvaló halál következésének talpa letétetik. — Nem az igen keveset, hanem az igen sokat csinálás az, a' mi által az ember a' gyermekségben árt, az egyetlenegy, a' kedves, a'

(*) A' természet nagy sietségének legnevezetesebb példájai közzül egy vala II. Lajos Magyar Király. Idönapelött születék, a'nyira, hogy még egy csepp böre sem vala, második esztendejében megkoronáztaték, 10-dikben Királyi székébe üle, 14-dikben már tökélletes szakála vólt, 15-dikben megházasodék, 18-ban ösz haja vala, és 2[illegible]-ban Mohácsnál maradt.

mértékfelettvaló gondoskodással apolgattatott gyermekek, ritkán vénülnek meg; ellenben a' mint már feljebb láttuk, a' szükölködés, az együgyü és a' kemény nevelés, azok a' környül állások, a' melyek alatt az élet az ifjúságban legtartósabban megállapíttatik, és csupán a' melyek alatt a' leghoszszább életnek példái lesznek lehetösökké.

Ez engem még egy más igen ártalmas, és az életet rövidítő nevelésünkbéli hibára vezet; a' testi és erkölcsi puhaságra. Én az alatt értem mind a' testi mind a' lelki életben való mind azon keménynek, nyomónak, bajosnak a' szorgalmatos eltávoztatását, valami csak valamely akadálynak vagy kedvetlenségnek meggyözettetésére, az eröknek szorongattatásokat szükségessé teheti: Az által gyenge természeteket csinál az ember, mert gyakorlás nélkül nints erő. E'röl többet fogok mondani ez alatt a' szakasz alatt: Okos élet hoszszító nevelés.

II.

A' szerelembéli feslettségek — a' nemzőerő elpazérlás — mind természi mind erkölcsi onánság.

Minden életrövidítő szerek közt egyet sem ismérek olyat, a' mely a'nyira rontva dolgoznék, és az életrövidítésnek minden minéműségeit oly tökélletesen magában egyesítené, mint ez; és ezt a' szomorú kicsapongást úgy tekinthetni, mint az élet rövidítésnek összve tömetett (concentráltatott) munkáját. — — Ezt ezennel megmutatom.

Az első megrövidítés neme vala: magát az életerőt megkevesítés. De ugyan mi kevesítheti meg bennünk jobban az életerő összeségét, mint azon nedv elpazérlás, mely azt a' legöszszetömetettebb termetben foglalja magába, mely az új teremtménynek első szikráját, és a' mi tulajdon vérünknek legnagyobb balzsamját tartja magában?

A' második megrövidítés neme áll a' műszerek és kanafok szükséges erősségeknek és rúgósságoknak megkevesittetésében. Ismeretes dolog, hogy azokat semmi oly lankadtakká, porhanyúkká és mulandókká nem teheti, mint épen ez a' feslettség.

A' harmadik, az életet gyorsabb elemésztés, valóban semmi által sem mozdíttathatik úgy elő, mint olyan cselekedet által, a' mely, mint az egész

természet példáiból látjuk, a' hathatós életnek legmagasabb lépcsőjü élet munkássága, és a' mely, mint feljebb megmutattaték, némely teremtményekben mindjárást az azok életeknek befejeztetése.

És végre az illendő újítás épen az által rendkívül akadályoztatik, mivel részszerént az által a' szükséges nyugodalom, és az egyarányúság, a' mi a' viszszapótoláshoz tartozik, hátráltatik, és a' műszerektől az a'ra szükséges erő ellopatik; kiváltképen pedig, mivel ezen feslettségeknek egészen különös gyengítő munkájok van a' gyomorban és a' tüdőkben, és épen tehát a' mi megújíttatásunknak fökútfejeit egészen különösen kiszáraztják.

Ide járúl még az a' veszedelem, hogy egy a' legrettenetesebb mérgek közzül, a' vénusi, ezen alkalmatossággal beszívatik, a' mitől senki sints bátorságban, a' ki a' házasságon kívül az aszszonyi nemmel társalkodik. — Egy oly megmérgesítés, a' mi nem csak a' mi életünket megrövidítheti, hanem azt kínossá, szerencsétlenné és útálatossá is teheti, a' miről azután a' mérgeknél többet mondok.

Végezetre, még sok mellesleges ártalmakat kell meggondolnunk, a' melyek ezen kikapásókkal összve vagynak köttetve, és a' melyek közzé a' gondolkozó erő gyengítés tartozik. Úgy látszik, hogy mind ez a' két műszer, a' lélek műszerei (agy) és a' nemzés műszerei, valamint mind a' két foglalatosság, a' gondolkozás és a' nemzés (az egyik lelki, a' másik testi teremtés) egymással igen szorosan öszve vagynak köttetve, és mind a' ketten a'

lélekerőnek legmegnemesíttetettebb és legfelmagasztaltattabb részét költik el. Innét találjuk, hogy mind a' kettő egymást felcseréli, és egymást viszonozva elvezeti. Mennél inkább szorongatjuk a' gondolkozóerőt, a'nál kevésbe él a' mi nemzőerőnk; mennél jobban izgatjuk a' nemzőerőket, és vesztegetjük azoknak nedveiket; a'nál többet veszt el a' lélek a' gondolkozó erőből, a' hathatósságából, az éles-elméből, az emlékezetből. Semmi a' világon meg nem tompíthatja a'nyira a' legszebb lélek-ajándékait, mint ez a' kirúgás.

Itt talám kérdezhetni: mi az igen sok a' testi szerelemmel való élésben? Felelet, ha az ember igen korán (minekelőtte az ember még maga teljességgel kiképelteték, az aszszony 18-dik, a' férjfi 20-dik sztendeje előtt) él a'val, ha az ember ezt az élemet igen gyakran, és igen erősen ismételi (a' mit a'ból ismérhetni meg, ha azután fáradság, mordság, roszsz szájíz, következik), ha a' tárgyaknak gyakori változtatások által, vagy még a' fűszereknek, hevítő italoknak, 's t. ee. mesterséges izgatások által koronként új izgatásokat támaszt, és az erőket kifeszíti, ha az ember a' testnek erős kifáradásai után, vagy az emésztéskor cselekszi ezt az erőszorongatást, vagy hogy mindent egy szóba foglaljunk, ha az ember a' testi szerelemmel a' házasságon kívül él, mert csak a' házassági összeköttetés (mely a' változtatás izgatását kizárja, és a' természeti ösztönt magasabb erkölcsi arányok alá veti) szentelheti meg testiképen is, az az, teheti ártatlanná és idvességessé, ezt az ösztönt.

Minden feljebb mondattak igazak az onánságról (a), egy egészen különös lépcsőben. Mert itt az erőltetés, a' bűnnek természet ellen valósága, az erőlködést és az azzal összeköttetett gyengítést rendkívül szaporítja, és ez egy új tanubizonyság a' feljebb előhozatott talpténelre, hogy a' természet semmit oly rettenetesen meg nem boszszúl, mint azt, midőn az ember épen ő ellene vétkezik. — Ha halálos vétkek vagynak, a'kor bizonyosan a' természet ellenvaló bűnök azok. — A' valóban felette nevezetes, hogy valamely feslettség, a' melly magában és magáért egészen hasonlónak lenni látszik, még is a' következéseiben oly a'nyira különbözik, a' szerént, a' mint a' természetes vagy természetlen úton vitetik véghez, és mivel én magam okos embereket ismerek, a' kik ezen különbségről nem egészen győződhetnek meg; tehát ez itt épen alkalmatos hely, azt a' különbséget valamenynyire megmagyarázni, miért árt oly végetlenül többet, mind a' két nemben, az onánság, mint sem a' természetes közösülés. Iszonyú az a' bélyeg, a' melyet a' természet az ily bűnösre nyom! Ő elhervadt rózsa, virágjában elszáradt élőfa, bújdosó halott. Minden tűz és élet ezen néma bűn által meggyilkoltatik, semmi egyébb hátra nem marad, mint az erőtlenség, a' tehetetlenség, a' halál sáppadsága, a' test elhervadása, és a' lélek szomorúsága. A' szem elveszti a' maga fényét és erősségét, a' szem-golyó beesik,

(a) Onánság — ez a' szó származik a' Juda fiának Onan-nak nevétől, lásd. 1. Mos. 38. 4., 8., 9., 10.

beesik, az ábrázat vonatai meghoszszasodnak, a' szép ifjúi tekíntet elenyészik, halaványsárga ólomszabású szín fedi be az ábrázatot. Az egész test betegessé, érzékenynyé lesz, az inashús-erők elvesznek, az álom semmi pihenést nem hoz, minden mozgás keserves, a' kezek reszketnek, minden tagokban fájdalmak származnak, az érzék szerszámai elvesztik erejeket, minden vídámság elmúlik. Keveset beszélnek, és mintegy csak erőszakosan; az elmének minden előbbi virgonczsága elfojtatott. A' gyermekek, a' kik tüzesek és elmések valának, középszerű vagy épen butafejekké válnak; a' lélek minden jó és felséges gondolatokban volt ízlését elveszti; a' képzelődőerő egészen elromlott. Minden aszszonyi tárgy tekíntete bennek kívánságokat gerjeszt; a' töprönködés, bánat, megszégyenülés, a' nyavalya meggyógyulásáról való kétségbeesés a' kínzó állapotot tökélletessé teszi. Az ily embernek egész élete a' titkos szemrehányásnak, belső maga okozta gyengeség érzelemnek, meghatározatlanságnak, élet unalomnak a' fűzére; és semmi csuda, ha végre az öngyilkosság borzongatásai származnak, a' melyekre egy ember sem alkalmatosabb inkább, mint az onánfi (onanista). Végre az eleven halálnak iszonyatos érzelme a' teljes halált kívánásra méltónak teszi. A'nak elvesztegettetése, a' mi életet ád, leginkább gerjeszti az élet-csömört és az unalmat, 's azt a' boszszúságból származott, öngyilkosságnak különös nemét, mely a' mi időnknek tulajdona. Ezenfelül az emésztőerő oda van, a' szelek és gyomorgörcsök szünetlenül kínt okoznak, a' vér

megromlik, a' mejj eltaknyosodik, a' bőrnek kiütései, kelései, az egész testnek aszálya és sorvadsága, nehéznyavalya, tüdővészés, tolvaj-hideg, ajúlások és koránvaló halál, támadnak.

Van még egy onánság neme, melyet én lelki onánságnak neveznék, a' mely minden testi szüzetlenség nélkül lehetséges, de még is rettenetesen kifogyaszt. Én az alatt értem a' tünödözésnek (phantasianak) csupa fajtalan és búja képekkel való megtöltetését és felhevíttetését, 's azoknak szokássa vált arányoztatásokat (directiójokat). Ez a' baj utóljára igazi elme-nyavalyává válhat, a' tünödözés teljességgel elromlik, és most az egész lelken uralkodik, az ily ember semmin sem kap, hanem csak a' mi azon tárgyakkal összeköttetésben van, de a' legcsekélyebb ezen nemü benyomás, öt azonnal közönséges feszülésbe és felhevülésbe teszi, az ő egész jétele folyvásttartó ösztönhideg, a' mi a'nál inkább gyengít, mennél több izgatás van megelégítés nélkül. — Ezt az állapatot föként a' bújákban találjuk, a' kik ugyan végtére a' testi szüzességre megtérnek, de magokat ezen lelki bújaság által kivánják káratlanítani; meg nem gondolván, hogy az a' következéseiben nem kevésbé ártalmas, — továbbá, a' vallásos nötelenségben, a' hol ez a' lelkionánság még a' buzgó áhítatosság köpönyegjét is felveheti, és a' szent elragadtatásoknak hátok megé bújhat; és végre a' másik nemnek férjetlen személyeiben, kik a' regék (románok) és hasonló mulatságok által azt az arányozatot (directiót) és romlottságot adák az ő tünödözéseknek, a' mely ő nálok az érzékenység

szokásbéli neve alatt bú el, és a' kik minden külső keménység és fenyíték mellett, belsőképen gyakran rettenetesen kicsaponganak.

Elég legyen ez, a' szomorú következéseiről ezen feslettségnek, melyek az életnek nemcsak megrövidíttetésére, hanem megkeseríttetésére is szolgálnak.

III.

A' lelkieröknek mértékletlen szorongattatások.

De nem csupán a' testi feslettségeknek, hanem a' lelkieknek is ezen következéseik vannak, és nevezetes az, hogy a' lélekerejeinek szertelen szorongattatások, és így az a'ra szükséges életerőnek elvesztegettetése, majdan épen olyan munkájú az egészségre és élettartósságra nézve, mint a' nemző eröknek elpazéroltatások: az emésztőerő vesztesége, kedvetlenség, leverettség, ideggyengeség, sorvadság, idejénvaló halál.

De itt is igen sok függ a' természetnek és hajlandóságnak különbségétől, és természetesen a'nak, a' kinek a' természettől erősebb és munkásabb lélekműszersége van, kevesebbet kell szenvedni ezen erőltetéstől, mint sem a'nak, a' kiben e' hibázik. — Innét leginkább az olyak támadtatnak meg az által, kik a' középszerű lélek hajlandóságai mellett erővel akarnak kénszeríteni; azért az a' lélek szorongátás leginkább gyengít, a' melyet mi akaratunk ellen, és a' dologban való gyönyörüség nélkül, csinálunk. Ez erőszakos feszítés.

De most az a' kérdés: mit hínak csínnak (a) (excessusnak) a' lélekszorongatásban? Ezt épen oly

(a) Csín: Excessus. — Csínt tett ez az ember: excessum commisit hic homo, — a' szokás bizonyítja. — Tsín: Ordo, Modus, v. Cultus, Decor, Elegantia, Concinnitas, v. Factum, Facinus. Tsint tenni. Facinus admittere. Sándor. — Tsiny: Silentium, Tranquillitas, Concinnitas. Stille, Ruhe. Párizp — En e'ről a' szóról úgy gondolkozom; hogy ilyen primitivum, Tsín, kettő van; és az egyik teszen cul-

kevéssé lehet közönségesen meghatározni, mint az evésben és ivásban való sokat, mert minden a' gondolkozóerő mértékétől és hajlandóságától függ, és az épen oly különböző, mint az emésztőerő. Így lehet valami e'nek erőltetés, a' mi másnak, a' ki több lélekerővel van megajándékoztatva, épen nem az. A' környülállások is, a' melyekben ez a' foglalatosság véghezvitetik, valóságos különbséget tesznek. Itt tehát lássunk némely közelebbvaló meghatározásokat, mit kell érteni a' gondolkodó munkának csínja vagy feslettsége alatt.

1. Ha az ember a' testgyakorlást a' mellett igen nagyon elmulatja. Minden erejeinkkel való egyenlőségtelen gyakorlás árt, és valamiképen bizonyos az, hogy az ember magát végetlenül inkább gyengíti, ha csupán gondolkozva, a' test mozgást elmulatással él, épen oly bizonyos az is, hogy a' sokkal többet, és az egészségre nézve kevesebb ártalommal, dolgozhatik lelkiképen, a' ki mindég közben közben a' testnek illendő gyakorlást ád.

2. Ha az ember igen tartósan ugyan azon egy tárgyról gondolkozik. Itt ugyan az a'törvény igaz, a' melynek az inashús mozgásban helye van. Ha az ember a' karját minduntalan ugyan azon egy arányzásban mozgatja, a'kor egy óranegyed alatt fáradtabb az ember, mintha két óráig különböző nemű moz-

turát, ordót, etc. — a' másik pedig teszen facinust, malitiat. Mert ugyan azon egy primitivumnak két ellenkező értelme nem lehet. — Az én vitatásomra sok példa van a' Nyelvünkben, p. o. Karátsony, Gratianus, Karátsony, Festum Nativitatis, az első Gratiánustól, a' második Incarnatiótól jő.

gásokat csinált vólna azzal. Épen így van a' dolog a' lélekfoglalatosságával. Semmi sem merít úgy ki, mint a' tárgyban és a' lélekerő arányzásában való szünetlen egyféle, és Boerhaave magáról beszéli, hogy ő, minekutánna néhány napokon és éjeken mindég ugyan azon egy tárgyról gondolkozott vólna, hírtelen az eltikkadásnak és elalélásnak oly állapotjába esék, hogy ő darab ideig érzéketlen és halálhoz hasonló állapotban feküvék. Innét a' tárgyaknak alkalmatos változtatások első törvény, hogy az ember az egészség kára nélkül tanúlhasson, sőt, hogy egy csomóban többet dolgozhasson. Ismerek én nagy és mély gondolkodókat, méröket (mathematicusokat), és bölcseket, a' kik még élemedett korácsokban is vídamon és gyönyörködve élnek; de azt is tudom, hogy ugyan azok eleitől fogva magoknak ezt a' változtatást törvényül tevék, és idejeket koronként amaz elvonatott (abstractus) munkák közt, és a' kellemetes költöknek, útazásoknak, történeti (historiai) és természettörténeti (naturalis historiai) munkáknak olvastatások közt, oszták fel. Még ezen tekíntetben is úgy jó, ha az ember a' tünödő (speculativus) élettel a' gyakorlót mindég összeköti.

3. Ha az ember felette elvonatott és nehéz tárgyakon dolgozik, p. o. a' magasabb méréstudománynak (sublimior mathesisnek) és a' természettudományután-valónak (metaphysicának) kérdésein. A' tárgy iszonyú különbséget csinál. Mennél elvonatottabb az, mennél inkább szorongatja az az embert, hogy magát az érzéki-világtól elszakaszsza, és a' magá lelkiét, a' testtől elválasztatva, mintegy

tisztán szigetelje (isolalja), (bizonnyal egy a' legtermészetlenebb állapotok közzül, a' milyenek csak lehetnek); a'nál gyengítőbb és szorongatóbb az. Egy félórai ilyen elvonás (abstractio) többet kimerít, mint sem egy egész napi fordítási munka. De itt is sok viszszaviteles (relativum) van. Némely a'ra született, bír azon erővel és lélekvóltával, a' melyet ezen munkák kívánnak, ellenben némelyben mind a' kettő hibázik, és még is mindazonáltal azt ki akarja csafarni. Igen különösnek tetszik nekem, hogy az ember a' testi teher felemeléskor mindég a' maga erejét vizsgálja meg, vajjon az a'nak nem igen nehéz è; és ellenben a' lelki terheknél a' lelki erőket tanácsúl nem tudakozzák, vajjon megfelel è azoknak. Be sok embert láttam az által szerencsétlenné és betegessé lenni, a' kik azt hitték, hogy nekik a' bölcsesség medrének (a) (abyssusának) fenekét ki kell keresni, a' nélkül hogy bölcsességi fejek lett vólna! Hát minden embernek hívatala szerént bölcsnek kell è lennie, a' mint most a' szokássá váltnak lenni látszik? Nekem sokkal inkább úgy látszik, hogy a'ra a' műszerségnek különös hajlandósága szükséges, és csak ezen elválasztattaknak lehet az általadatva, hogy a' bölcsesség fenekének mélységét kinyomozzák és kifejtsék; mi mások azzal megelégszünk, hogy bölcsen cselekedjünk és éljünk.

4. Azt is csínnak tartom én, ha az ember mindenkor teremtve, és ottan ottan nem rendbeszedve is dolgozik. Minden lélekmunkát 2. seregre

(a) Meder: A' víznek legmélyebje. Sz. Sándor.

oszthatni, teremtőre; a' mely önnön magából fon, és új képzeteket nemz; és fogantóra (concipialóra) vagy szenvedőre, a' mely csupa idégen képzeteket veszen fel, és velek él, p. o. a' másokat hallás és olvasás. Az elsőbb hasonlíthatatlanúl szorongatóbb, és kimerítőbb, 's innét azt mindég a' másikkal kellene felváltogatni.

5. Ha igen idején-korán a' gyermekségben a' lelket szorongatni kezdik. Itt már kis erőltetés is felette káros. A' hetedik esztendő előtt minden fejmunka természetlen állapot, és a' testiekre nézve épen oly gonosz következetű, valamint az onánság.

6. Ha az ember invita Minerva tanúl, az az, olyan tárgyakról, a' melyeket az ember nem con amore űz-fűz. Mennél több kedve van az embernek a' lélekmunkához, a'nál kevésbé árt az erőltetés. Ezért szükséges a' tudomány választáskor oly sok vígyázat, vajjon mi is szeretjük è azt, és hozzánk illik è az? és jaj a'nak, a' hol nem ez a' történet.

7. Ha az ember a' lélekerőltetést mesterséges ösztönök által ébreszti fel, vagy erősíti meg, és hoszszabbítja meg. Legközönségesebben borral, kávéval és dohánynyal élnek ezen végre, és bátor ezeket a' mesterséges gondolat-segédeit általjában nem hagyhatni helyben, mivel koronként kettős kifogyasztást visznek véghez; mindazonáltal, fájdalom, meg kell vallani, hogy a' mostani baj-korban (bajos időben), midőn az elmemunkája nem a' kedvtől, hanem az időktől és óráktól függ, ezek nélkül egészen el nem lehetünk, és tehát egy findzsa kávé, vagy egy pipa dohány, vagy egy csipet pordohány (tobák),

még legszenvedhetőbb vólna. De a' viszszaéléstől ugyan őrízkedjék az ember, mert azok a'kor a' lélekerőltetésnek kárát hihetetlenül felemelik.

8. Ha az ember az emésztéskor a' fejét töri. Itt kétszeresen árt az ember: nagyobban gyengíti az ember magát, mert a'kor több erőltetés szükség a' gondolkozásra, és egyjárást akadályoztatja az emésztésnek sarkalatos munkáját.

9. Ha az álom idejét azzal töltik el. Egy a' legéletkárosítóbb szokások közzül, a' miről az álom alatt bővebben.

10. Ha a' tanúlást ártalmas külső környülállásokkal kötik összse: és a'kor két legfőbb van, a' melyeknek gyakran több részek van a' gondolkozásnak gonosz következéseiben, mint sem maga a' gondolkozás; az összszegörnyedet ülés, és a' bezáratott szoba-levegő. Innét szoktassa az ember magát fekve, vagy állva, vagy járva, vagy fa-bakon is lovagolva, továbbá, nem mindenkor a' szobában, hanem a' szabadon is, tanúlni, és sokkal kevesebbet fog az úgy neveztetett túdósokkorságjoktól szenvedni. Valóban a' régi bőlcsek ugyan épen a'nyit gondolkozának, mint a' mai túdósok, még is mindazonáltal nem szenvedtek a' havasságban, aranyérben, 's t. ee. Az egyetlenegy ok a'ban vala, hogy ők inkább járkálva, vagy feküdve, és a' szabadon gondolkoztak, mivel kávéra, dohányra nem vala szükségek, és mivel a' mellett a' testgyakorlást és csínosítást el nem felejték.

IV.

Nyavalyák — azokkal való oktalan bánás — erőszakos halálnemei — öngyilkosságra való hajlandóság.

Az alattomos és nyilvánságos élet-ellenségeinek seregek rettenetesen megnöve az újabb időkben. Ha az ember meggondolja, milyen keveset tud egy természeti ember a' délitenger szigetein a' nyavalyákról, és a'hoz hozzá hasonlít valami Europai kézi betegség-könyvet (pathologicum compendiumot), a' melyben azok ezredenként és századonként elősétálnak, és azoknak számok sok ezerre mengyen; megrémül az ember a'tól, mi lett lehetségessé a' bújálkodás, erkölcs romlottság, természetlen élet neme és a' feslettségek által. Ezen nyavalyák közzül sokan, sőt bizonnyal legtöbben, a' mi tulajdon hibánk; és minduntalan ismét újak nemződnek a' mi saját vétkünk által. Mások a' világra jövének, nem tudja az ember miként, és hasonlóan a' régi világban egészen ismeretlenek valának. Egyenesen ezek a' legöldöklőbbek és legmakacsabbak, a' himlők, a' veres-himlők, a' franczú. És ezek is a'nyiban a' mi hibánk, hogy mi azokat minden ellenrendelés nélkül folyvást dolgozni engedjük, holott a' csakugyan megmutattaték, hogy a' mi eszünkkel való valami élés, és az e'ről összeszedetett tapasztalási ismeretek

által azokat igen jól eltávoztathatnók a' mi határainktól, valamiképen azok hozzánk hozatának.

A' legtöbb betegségek dolgoznak vagy mint erőszakos halál nemei, mint az életmunkáját félbeszakasztó szerek (p. o. a' gutta-ütés (a) és a' fojtóhurut), vagy mint lassán rövidítő szerek, midőn vagy egészen gyógyúlhatatlanok, vagy, ha meggyógyúlnak is, mindazáltal oly életerő veszteséget, vagy a' nemes műszerekben oly gyengeségeket és romlattságokat hagynak magok után, hogy az ilyetén képen megtámadtatott test többé azt az arányt el nem érheti; a' mely neki tulajdonképen rendeltetett.

A' következendő rövid általnézés, a' mely tömény sok halandóság táblájából húzatott összve, legvilágosabbá teszi azt, milyen iszonyú az a' veszteség, melyet most a' nyavalyák által szenved az emberiség.

Feltévén, hogy most 1000 ember születik, tehát azokból 24 mindjárást a' születésben meghal; a' fogazás (dentitió) munkája azok közzül 50-net elviszen; a' rángatódzások és más gyermekbetegségek az első két esztendőben 277-ket; a' himlő, tudomásunk szerént, legislegalább a' 10-dik embert megölvén, 80-vant, 90-vent; a' vereshimlő 10-zet; ragad el azok közzül. Ha azok aszszony emberek, úgy azok közzül gyermek-ágyban 8-czan halnak meg. A' szárazbetegség, sorvadság (tabes) és mejj-

(a) Gutta ütés: Apoplexia. — Gutta, Latán szó, a' mivel nevezte Paracelsus az, apoplexiát, különösségből, és ostobaságból — mint mindenben cselekedett.

kórságok (legalább Angliában) 190-vent ölnek meg. Más forró-hidegek 150-net, gutta-ütések 12-től, a' vízkórság 41-gyet. És így 1000 ember közzül csak 78-czat vehetni fel, a' kik az öregség miatt, vagy inkább vénségekben, halnak el; mert még a'kor is a' nagyobb rész csak történetes okok által pusztittatik el. Elég a' hozzá, hogy e'ből kisül, hogy időnap előtt és történet által minden 9/10 rész vesz el.

Itt még egy új rettenetes, és az élet rontásra eszközetlenül arányoztatott nyavalyáról kell emlékeznem: az öngyilkosságra való hajlandóságról. Ez a' természetlen, hajdanában csupán a' szomorú szükség és hősi szántszándék által lehetséges állapot, most betegséggé vált, mely az esztendők virágjokban, a' legszerencsésebb környül állások közt, egyedül az élet csömörjéből és unalmából, azt az iszonyú és ellene-állhatatlan unszolást szülheti, hogy az ember magát semmisítse (*). Most bizonyára vannak olyan emberek, a' kikből az életérzelemnek és életszerencsének minden kútfeje úgy kiszáradt, a' kikben minden munkásságnak és élemnek sarja úgy megaszott, hogy ők semmit oly ízetlennek, csömörlősnek és sajtalannak nem találnak, mint az életet, hogy többé épen semmi megérdeklő-szúratjok (contactus punctumok) az őket körülvevő világgal nekik nintsen, és hogy nekik végtére az élet oly sulyos teherré válik,

(*) Londonban 75 esztendő alatt épen még egyszer a'nyi ember hólt meg öngyilkosságban, mint óldalnyilalásban (pleuritisben).

hogy ők azon kívánságnak teljességgel ellene nem állhatnak, hogy magokat a'tól megszabadítsák. És ezek az emberek majdan mindég azok, a' kik az igen koránvaló vásottság által ama balzsamos életnedveknek elvesztegettetések által, melyeknek a' mi saját életünket füszerszámozni kell; magokat kifogyaszták, és életetlenekké tevék. Nem természetes é az, hogy az ily szerencsétlen, az öntudomás (conscientia) nélkül való halált az öntudomással valónál (és ez az ő élete) nagyobra becsüli?

De ezen magokban már most sokkal számosabb és veszedelmesebb ellenségeknek ártalmok az által végetlenül szaporíttatik, hogy azokkal részint egészen esztelenül bánnak, és általjában az orvossággal visszaélnek.

Az esztelen bánáshoz számlálom a' következendőket: Ha az ártalmaknak minden megmutattatásai mellett, még is a' nyavalya okát minduntalan dolgozni engedik, p. o. szemlátomást észreveszi az ember, hogy a' borital, vagy az igen vékony öltözet, vagy az éjtszakázás betegségeket szül, és még is mindazonáltal azt folytatja. Továbbá: Ha az ember a' betegséget teljességgel nem ismeri, és nyavalyának tartani épen nem akarja, a' mi által gyakran holmi csekély nyavalya igen veszedelmessé változik. És itt el nem halgathatom, hogy nevezetesen egy elmulatást ne említsek, a' mely valóban sok ember életébe kerül: a' **náthának vagy köhögésnek** fel-semvétele. Közönségesen szükséges és részszerént hasznos bajnak tartják ezt, és igazságok van, ha a' nátha mértékletes és

igen sokáig nem tart. De soha sem kell elfelejteni, hogy minden nátha nyavalya; és igen könnyen tüdő-gyúladássá, vagy a' mi még gyakrabban megtörténik, tüdővészszé (a) (phtisis pulmonalissá), sorvadsággá (tabessé) válhat; és nem igen sokat mondok, ha vítatom, hogy a' szárazbetegségeknek felek ilyen fel-semvétetett náthából származik. E' megesik, ha az igen soká tart, vagy ha azzal esztelenül bánnak, és én ezeken 2. következendő törvényt építek, melyekre minden mejj-náthában szentül figyelmezni kellene: Semmi náthaköhögést 14. napnál tovább békével el nem kell nézni; ha hoszszabban tart az, a'kor azt úgy kell nézni, mint betegséget, és orvossal kell gyógyíttatni. Másodszor, minden náthában kerülni kell a' tüzes hevítést, megfázást, és a' borral 's más hevítő italokkal ételekkel való élést.

Az is csak ugyan felette szokott oktalan bánás a' nyavalyákkal, hogy igen gyakran, részint tudatlanságból és előítéletből, részint balúl értetett szivességből, a'nak épen az ellenkezőjét cselekeszik, mint a' mit kellene mivelni. Oda tartozik, hogy

(a) Tüdővész: Phtisis pulmonalis. — Ezt másutt, tüdőveszés, szóval fejeztem ki. — de mindegy ez a' két szó. Mert vesz, thema verbi lévén, a'nyit teszen, mint, veszés. Ez a' szó, vész, elő fordúl a' következendő szókban szél-vész, gyüle-vész. Vész: Az a' veszszőből csináltatott ketretz, a' melyben a' vízben a' halat fogják. Ezt másutt, Lésza, szóval, fejezik ki. — Vészes: Procellosus, Tempestuosus. ungeſtimm, ſtürmiſch. Párizpp. Nassa: Varsa, Vész, Verse. Párizpp.

a' beteget enni kénszerítik, midőn a'nak semmi szájíze nints; hogy a' hideglelős nyavalyákban serrel, borral, kávéval, húslevekkel és más hevítő és tápláló dolgokkal élni engednek, a' mi által a' legszelídebb hideglelés is forróvá változtathatik; hogy mihelyest valamely beteg hideglelésről és az azzal összeköttetett fázásról panaszolkodik, azt az ágyba elássák, az ablakokat ajtókat bezárják, a' szobabeli levegőt a' lehetségig felhevítik; hogy az illendő tisztaságról a' beteg szobájában nem gondoskodnak, a' levegöt nem újítják, a' betegnek elválasztékjait (secretiójait) és kiürítékjeit (excretiójait) elégségesen el nem hárítják. Ezen oktalan élésrendi bánás sokkal több embert öl meg, mint sem maga a' nyavalya, és főképen ez az oka, miért lesz a' falukon némely egészséges és erős ember a' halál martalékjává; miért vesznek fel a' nyavalyák oly könnyen gonosz minéműséget; miért p. o. a' himlők télben gonoszabbak, hogy sem mint nyárban; mivel ama'kor az ablakokat és ajtókat bezárják, és a' fütés által rettenetes pártüzet tartanak a' szobában, a' mi nyárban elmárad.

És végre oda számlálom, ha az ember orvossal épen nem, vagy azzal nem helyesen él, az orvosságot helytelenül alkalmaztatja, a' kontárokhoz (Pfuscherekhez) folyamodik, titkos orvosságokkal, és mindszerekkel (universalis medicinákkal) él, 'st. ee. a' miről az orvossággal való okos élés alkalmatosságával többet fogok szólani.

Az erőszakos halál nemei is töménytelen sok embereket elsepernek, és, fájdalom, az

újabb idők e'ben is nagy előmeneteleket tettek. Nem csak a' nagyobb mérész-lélek, a' számosabb tengeri útazások, a' kiterjedtebb kereskedés, teszik sokfélékké ezen történeteket, hanem, fájdalom, találmányokat is csináltak, az ezen megrövidítés arányát hihetetlen gyors és megfínumíttatott szerrel való elérésre. Itt csak a' puskapornak, és több új mérgeknek, Tofána vizének (aqua Tofánának), felváltás porának (poudre de succession), 's t. ee. találmányát említem. Hiszem a' gyilkolás mestersége egy tulajdon magasabb tudománnyá vált.

V.

Tisztátalan levegő — az emberek-nek együttlakások a' nagy városokban.

Az ember életét legnagyobban rövidítő szerek közzül egy: a' nagy városokbéli együttlakások az embereknek. Iszonyú az a' nyomtaték (supeerpondium), a' melyet ezeknek halandóságok a' halott számszerekben mutat. Bécsben, Berlinben, Párisban, Londonban és Amsterdámban, a' 20-dik vagy 23-dik ember hal meg, a' midőn környöskörül, a' falukon, a' 30-dik vagy 40-dik hal meg. Rousseaunak tökélletes igaza van, mondván: az ember minden élőállatok közt legkevésbé van a'ra szereztetve, hogy nagy rakásban együtt éljen. Az ő lélekzete halálos a' teremtmény-társaira nézve, és e' szintúgy igaz a' tulajdon mint a' képes (figurata) értelemben. A' levegőnek nem csupán a' nedvessége, vagy, a' mint azt közönségesen nevezik, a' sürűsége az, a' mi azt oly ártalmassá teszi, hanem az élőállatosíttatása, a' mit az oly sok egymásra gyűlt emberektől kap. Ha az ember legfeljebb négyszer szíjja be az ugyan azon levegőt, a'kor az, maga által az ember által, az életnek legszebb megtartó szeréből a' leghalálosabb méreggé változik. Már gondolja az ember magának a' levegőt egy ily roppant helyen; itt természetesen lehetetlen, hogy valaki, a' ki középben lakik, oly lélekzet szívatot ne húzzon a' levegőből, a' mely már kevéssel az

előtt más valakinek a' tüdejében nem mulatott vólna. Ez egy közönséges alattomos megétetést szolgáltat, a' mely szükségesképen általjában az élettartósságát megrövidíti. E'hez a' bújálkodó életneme, az erkölcstelenség, a' természeti életrendnek megfordíttatása, a' napból éjet, és az éjből nappalt csinálás; a' két utúlsók, a' mértékfelett való gazdagság, és a' legkeservesebb szegénység — mint elválhatatlan tulajdonságai a' nagy városoknak — és a' feljebbi kifejezést nem fogja az ember igen erősnek találni, és most meg fogja érteni, miért hág fel oly rendkívül a' halandóság a' nép menynyiségének szaporodásával és egymásra való tóldúlásával.

Itt még csak egy jegyzéket. Az Europai főbb városoknak, és azok halandóságoknak megtekintetésekkor, kisül, hogy itt is van helye a' különbségnek, és hogy (a' mi a' levegőnek nagy befolyását megmutatja) a' halandóság mindenkor a'ban az arányosságban nagyobb; mennél kisebb az a' térség, a' melyen ugyan azon nép-menynyisége lakik együtt, tehát mennél kisebb a' levegő helye is, a' melyből kell mindegyiknek élni. Innét nem a' nép menynyisége szaporodásának egyenes (directa) arányosságában nő a' halandóság; hanem a' nép-menynyisége szaporodásának, és a' városokbéli kiterjedések fogyásoknak, vagy legalább nem növéseknek arányosságokban, nő a' halandóság. Így valamely kevésbé népes városban nagyobb halandóság lehet, mint sem valamely népesebben; ha a' kiterjedés helye az elsőbben az emberek menynyiségekhez képest arányosság szerént kisebb; így p. o. Leipzigban és

Hamburgban nagyobb a' halandóság, mint sem Berlinben. És épen e'ben van az oka, hogy Petersburg és Berlin minden nagy városok között legegészségesebbek, és bennek olyan halandóság van, a' mely a' falusit majd csak egy cseppet sem haladja felül, az az, 30. közzül egy. De meg kell azt is gondolni, hogy Berlinben minden emberre 4 és fél, Petersbungban 9 négyeztetett ölnyi térség hely (és tehát épen oly nagy levegő oszlop) jut; ellenben Bécsben csak 3 és fél, Amsterdámban csak 2. négyeztetett öl.

A' kitől tehát kitelik, kerülje a' nagy városokban való tartózkodást; ezek tátott sírjai az emberiségnek, még pedig nem csak természeti, hanem erkölcsi értelemben is. Főként kerülje az ember azokat, a' hol sok emberek kis kiterjedés helyen összeszorúltak, és inkább egymás felett, mint sem egymás mellett laknak, a' hol a' házak magasak, az utczák szorosak, kevés szabad helyek, kevés élőfák, sok bezáratott udvarok, és vak utczák (az az, kinyilás nélkül) vannak, és a' szertartás (politia) az utczák tisztaságokra nem ügyel. Magokban a' középszerű városokban is, a' hol talám az utczák valamennyire szorosak, mindég inkább a' város külső óldalán kell a' lakhelyet keresni, és legalább a' kötelesség, hogy az ember naponként fél, vagy egész óráig, a' városi levegőeget hagyja el, a'ból az egyetlenegy végből, hogy egyszer tiszta levegőt igyék. — E'ről többet a' megmérgesitésről való szakaszban.

VI.

Étel italbéli mértékletlenség — megfínumíttatott szakács mesterség — a' szelletes italok.

Az első, a' mi az élésrend tekintetiben élet-rövidítőleg dolgozhat: a' mértékletlenség. A' sok eszem iszom árt az életnek háromféle képen. Mértékletlenül szorongatja az emésztőeröket, 's az által gyengít. Gátolja az emésztést, mivel az ily sokaságban illendően minden ki nem dolgoztathatik, és származnak nyerseségek a' bélhurkában, 's roszsz nedvek. Szaporítja az arányosságtalanúl a' vér menynyiségét is, és a' vérforgást, 's az életet siettéti; és ezenfelül az által gyakran emésztetlenség, 's kiürítő szerek vételeknek a' szükséges vóltok, származik, a' mi viszont gyengít.

Sokat enni azt teszi, ha az ember a'dig eszik, hogy már többet nem lehet, és a' következendő jelek mutogatják magokat; ha az ember gyomor nehézséget, és teliséget, ásítozást, büfögést, álmosságot, fej butaságot érez. A' régi törvény tehát még koronként igaz marad: Szünjön meg az ember enni, a' midőn még valamenynyit ehetnék.

A' megfínumíttatott szakácsság hasonlóan ide tartozik. — Fájdalom, itt ezt az ínyünk barátját, mint az életünk legnagyobb ellenségét, mint az azt megrövidítő találmányok közzül egyet, kell bevádolnom, még pedig következendőleg:

1. Tudni való, hogy a'nak főfogása a'ban áll: mindent szurkálóvá és izgatóvá tenni. És igy minden tápláló szer, ezen elkészítés ként felére izgató és hevítő állatokból (substantiákból) áll, 's tehát a' helyett, hogy az ember az evés által, a' mi természeti arány, a' táplálást és viszszapótolást elérje, sokkal inkább a' belső elemésztődést szaporítja az ösztön által, és egyenesen az ellenkezőt csinálja. Az ily étel után mindég mesterséges hideglelése van az embernek, és az ilyen emberekről igazán mondhatni: consumendó sonsumimur.

2. Legroszszabb az, hogy ezen szakácsmesterség által a'ra vétetik az ember, hogy sokat egyék. Az oly barátjává tudja tenni az ínyet, hogy a' gyomornak minden ellenkező eleibe való terjesztései hijában valók, és, mivel az íny minduntalan új kedves úton csiklándoztatik; tehát a' gyomor kétszer háromszor több munkát kap, mint sem a' menynyit tulajdonképen meghír. Mert igen szokott hiba, hogy az íny kényizét (appetitusát) a' gyomor kényizétől meg nem különböztetik, és azt gyomor kényizének tartják, a' mi tulajdonúl csupán íny csiklándás; és épen e'nek az elcserélésnek semmi úgy nem kedvez, mint a' megfínumíttatott szakácsmesterség. Végezetre az ember elveszt az által az egészség legnagyobb védelmei közzül egyet, az azt tudó minéműséget, mikor elégedett ő meg.

3. Főintézete ezen mesterségnek végre a'ban áll, hogy kell a' legöszszehalmaztatottabb és legtermészetlenebb öszszerakások által egészen új teremtményeket és új ösztönöket előállítani. És a'ból szár-

mazik, hogy azok a' dolgok, a' melyek, mindegyik magában, felette ártatlanok és káratlanok vólnának, most az összeköttetés által egészen új és ártalmas tulajdonságokat vesznek fel. A' savanyú és édes p. o., mindegyik magában vétetvén, semmit sem árt; ellenben együtt élvén ezekkel; ártalmas lehet. A' tojás, tej, vaj, liszt, mindegyikkel magával különösen élvén, igen könnyen emésztethető állatok; de tegye az ember azokat összze, és csináljon azokból igazi zsíros fánkot, és a'kor egy igen nehezen emésztethető csinálmányt kap. Azt mint talptételt felvehetni: mennél összzetétettebb valamely étel, a'nál nehezebb azt megemészteni, és a' mi még roszszabb, a'nál roszszabbak lesznek a' nedvek, a' melyek a'ból készülnek.

4. Még egy fődiadalma az újabb szakácsságnak az a' mesterség, hogy kell tápláló nedvességet a' legösszzetömetettebb (concentráltatott) termetben a' testbe vinni. Itt van Consommés, Jus, Coulus. Sőt a'ra vitték a' dolgot, hogy kicsafarás és befőzés által, több font tehénhúsnak, kappanoknak és velős konczoknak az erejeket, valamely kocsonyának vagy levesnek kis hízakjába összzeszorítsák. A'kor azt gondolja az ember már, hogy valami nagyot cselekedék, midőn ilyeténképen, a' nélkül hogy a' fogaknak a' rágás munkáját, a' gyomornak a' dolgozás foglalatosságát okozta vólna, a' tápláló nedvnek oly valóságát mindjárt egyszerre a' vérbe küldi. Az az, azt képzeli az ember magának, hogy magát nyargalva újítja meg, és e' kedves rendszerek azok-

nak, a' kik magokat vágtatva emésztik el. De szörnyen megcsalatkozik az ember, mert

Először: A' természet intézeteit soha kár nélkül által nem ugorhatni. Nem ok nélkül tételék az a' rendelés, hogy a' gyomor csak bizonyos menynyiséget foghat magába; e'nél több az egészre nézve igen sok vólna. Minden testbe csak arányosságos menynyiségü táplalmány férhet, és az egésznek ez a' tágassága a' gyomor tágasságával mindenkor arányosságban áll. — Itt ímé megcsalja az ember a' természetet; elkerüli, ha szabad úgy szólani, az első székhelyet (instantiát), és az or-kereskedésnek (Schleichhandelnek) egy neme által, háromszor négyszer több táplálatot visz be a' testbe, mint sem a' menynyit magába foghat. E'ből az a' következés, hogy minden edényeknek tömöttségek származik, és e' mindég felbillenti az egyarányúságot, 's tehát az egészséget és életet is.

Továbbá: Nem ok nélkül tette a' természet azt a' rendelést, hogy az eledeleket valamenynyire gorombább termetben kell elkölteni. Ezen intézetnek az a' haszna, hogy azok először a' megrágatáskor a' szájban áztattatnak, továbbá, hogy azok a' gyomorban tovább tartóztattatnak, mivel a' magok izgatások által a' gyomrot több munkásságra ébresztik, következőleg sokkal jobban elhasonlíttattatnak, és a' mi természetünkké elváltoztattatnak. És ezen nyugszik tulajdonúl az igazi megújítás; mert valamely étel még csak a'kor mehet által a' mi valóságunkba, és lehet nekünk használatossá; midőn

az előre a' gyomor erejei által a' mi természetünkkel egyenlőbbé, és a'hoz hasonlóvá csináltatott.

Midőn tehát az ember ezt az első székhelyet elhagyja; oly nedveket szerez a' testbe, melyek, mivel elegendőképen el nem hasonlíttattak, jó megújítást sem vihetnek véghez, hanem sokkal inkább mint idegen részek, mint ösztönök úgy dolgoznak, és jobban szolgálnak az elemésztésre, mint sem a' megépítésre.

Innét hiszem, hogy az igen nyilvánságos, hogy az a' mesterség, mely az igazi megújítást gátolja, minket emésztetlen nyers nedvekkel tölt meg, és a' belső elemésztődést szaporítja, nem nézethetik úgy mint életünk barátja, hanem a'nak a' legvalóságosabb ellenségei közt érdemel helyet. Azt kellene hinnünk, hogy az a' végre találtaték fel, hogy az az Istennek legfelségesebb ajándékaiból alattomos mérget készítsen.

Végezetre, a' rövidítő szereknek ezen seregekbe tartoznak még főképen a' szelletes italoknak készíttetések, a' melyek mindnyájan, akármi névvel neveztessenek, élet rövidítők. A' folyó tűz, a' mit itt iszik az ember; ezek iszonyúan siettetik az életemésztést, és az életet legtulajdonabb értelemben elégés munkájává teszik. Ezenfelül nemzenek csipősséget, bőr-kórságokat, kanaf-szárazságokat és feszességeket, mesterséges vénséget, köhögést, mejj-szorúlást és tüdő nyavalyáit, víz-kórságot, és, a' mi leggonoszabb, az érzéknek rettenetes megtompúlását, nem csak a' testiekben hanem az erkölcsiekben is, a' honnét jő az, hogy az erős

pályinka-iszákban, végre többé épen semmit sem dolgozik, sem a' testi sem az erkölcsi ösztön. A' következése az, hogy, ha az ily szerencsétlenek megbetegesznek, ritkán szabadíttathatnak meg, mivel az ő legerősebb ösztönhöz szokott testek többé semmi más iránt való foganthatósággal nem bír, és épen így van ez az erkölcsiekben, sem a' becsülethez és gyalázathoz, sem a' nagyhoz, széphez vagy jóhoz nintsen az ily léleknek érzéke, hanem csupán és egyedül — a' pályinkához. Semmitsem ismerek a' mi a' legtompább érzékü baromságnak teljes bélyegét úgy szülhetné az emberben, és öt a'nyira megalacsonyítaná, mint a' pályinkával való gyakor és folytattatott élés. Más vétkek még csak ugyan felhagyják a' jobbúlás reménységét, de ez általjában ront (épen az általa elpusztíttatott foganthatóság miatt), minden szabadítás nélkül. — Azt kellene hinni, hogy ezen értekezések minden felsőségeknek figyelmetességekre méltók vólnának, hogy a' nép közzé minduntalan erősebben berontó pályinkával való élés megakadályoztassék, mint sem, a' hogy a' számosan megtörténik, hogy a' pályinka-bóltoknak és pályinkaházaknak megszaporíttatások által a' még inkább előmozdíttassék. Az oly országnak, a' melyben ez a' vétek közönségessé lesz, el kell vesznie, mert a' szorgalom, hímség (virtus), emberiség, mértékletesség, és az erkölcsi érzelem, oly tulajdonságok, a' melyek nélkül egy ország sem állhat fel; az által teljességgel semmisíttetnek. A' történettudomány megtanít a'ra bennünket, hogy a' vad nemzeteknél a' pályinka bevitelének idő szúratja mindég az ő

rövidebb élettartósságoknak és az ő gyengeségeknek a' költje (datuma) vólt, és hogy inkább ez az ajándék hódoltatá meg őket, az Europaiak által, hogy sem mint a' puskapor és az ágyúk *).

Épen nem kell azt hinni, hogy az által azt a' kárt el lehessen kerülni, ha az ember szelíd és édes olukat (liqueuröket), vagy naponként csak csekélységet, iszik. Ama' hizelkedő oluk egyedűl csak a' nyelvnek olyanok, a' gyomorban elvesztik azon nád-

*) Legjobb tanúbizonyságot teszen a'ról az, a' mit néhány esztendővel ez előtt az Amérikai vad-embereknek egy követjek az Amérikai Szabad-Országlás Elől-ülőjének a' közgyűlésben mondott: „Kérünk tőled ekéket és más szerszámokat, és egy kovácsot, a' ki azokat megigazíthassa. De Atyám, valamit csak kezdünk, mind haszontalan lesz, ha a' most öszszegyűlt 16. Tűznek (16. Egyesült Országlásnak) öszszegyűlt Nagy-Tanácsa meg nem parancsolja, hogy senki se merjen palyinkát vagy más szelletes italokat eladni a' maga veres atyjafiainak. Atyám ezen méregnek a' mi faluinkba való bevitele megtiltatéк; de a' mi városainkban nem, a' hol némely vadászaink ezért a' méregért nem csak prémet, hanem a' puskájokat és sátor-fedőlékjeiket is eladják, és meztelen térnek viszsza a' háznépéhez. Atyám, nem hibázik a' te gyermekeidnél a' szorgalmatosság, hanem ezen veszedelmes méregnek bevitele cselekeszi, hogy ők szegények. A' te gyermekeidnek még nintsen az a' magokon való uralkodások, a' mi tinéktek van. Midőn a' mi fejér atyánkfiai először a' mi földünkre jöttek, a' mi elődeink számosak és szerencsések valának; de a' fejér nemzettel való kereskedésünktől fogva, és azon méregnek behordatásától óta, mi kevésbé számosok és kevésbé szerencsések vagyunk."

méz részeket, melyek azoknak igazi bélyegeket eldugák, és azoknak tüzöket a'nál erősebben munkálkodtatják. És az a' kevés, a' mit az ember naponként iszik, csakugyan mindenkor dolgozik valamit, és, a' mi még roszszabb, nem marad az a'ban, hanem örökké többet teszen szükségessé. Az igaz, hogy a' ki egyszer az ily valamire rászokott, hirtelen azt félbe nem szakaszthatja, és azonban a' lassú elszoktatásban igen könynyen megesik, hogy az ember egyszer ismét viszszaesik az előbbeni bőségbe. Az ilyeknek az oly rendútat, melyel már egyszer sokan haszonnal éltek, javasolnám, hogy a' szokott pályinkás üvegjekbe naponként 5. 8. vagy 10. csepp spanyolviaszt csepegtessenek; úgy naponként épen a'nyi csepp pályinkával kevesebbet kapnak, és észrevehetetlenül azon meghatározó pillantatra jutnak, midőn az üveg spanyolviaszszal egészszen tele van, és tehát az ő pályinka részek = 0-hoz.

VII.

Életrövidítő lélek vóltai és indúlatok — haláltól való félelem — roszsz kedv — igen nagy munkásság — henyélés — munkátlanság — unalom.

Az élet rövidítő szerek közt fő helyet foglalnak bizonyos lélek-vóltai és szokások, a' melyek ellenségesen dolgoznak az élet ellen; a' szomorúság, bú, boszszúság, félelem, töprönködés, félénkség, főként az irígység és gyülölség.

Ezek mindnyájan kifogyasztják a' legfínumabb életerőket, kiváltképen az emésztést és elhasonlítást háborítják meg, a' szív erejét gyengítik, akadályoztatják. Az elsők azonban, a' szomorú indúlatok, csak tagadva (negative) dolgoznak a' megrövidítésre. Ellenben ezeknek; az irígységnek és gyülölségnek egyszersmind tevő (positiva) halálhozó minéműségei vannak. Nem csak elhúzzák a' testtől a'nak életerejeit, hanem mivel szakadatlanúl az epét csípősítik, minduntalan lappangó mérget készítenek, és iszonyúan szaporítják a' közönséges epe izgatás által az öneldörgöltetést, innét az a' példázat (emblema) tökélletesen ide illik: az irígység felfalja önnön magát.

Ide tartozik amaz igen gonosz lélek-nyavalyája is, a' mely roszsz kedv név alatt ismeretes. Semmi sem hervasztja úgy el az élet-virágát, mind-

en élemnek minden örömnek a' bemenetelét úgy el nem zárhatja, mint ez a' gonosz szokás. Javaslom mindennek, valakinek csak a' maga élete kedves, hogy azt mint halálos mérget úgy kerülje, és azt soha lábra állani ne engedje.

A' félelem is főhelyet érdemel itten. Az is hasonlóan a' léleknek roszsz szokásai közzé tartozik; mert az ember tetszése szerént a'ra rászokhat. — Egy Anglus (Walter), a' ki Ansonnal a' világot körül útazá, egyszer az ifjú Berkenhouttal beszélgete, és midön ez azt a' szót, félelem, említé; a'kor Walter nagy indúlattal felpattan: Fi, fi donc, c'est une passion indigne, et au dessous de la dignité de l' homme (piha, ez egy méltatlan és az ember méltósága alatt való indúlat). És bizony, az egy a' legislegilletlenebb indúlatok közzül, a' mely az embert épen oly nagyon megalacsonyítja, és leszállítja, mint öt az ellenkező, a' bátorság, felmagasztalhatja, és az emberi természeten felülemelheti. A' félelem elragadja az erőt, ítélettételt, eszet, szántszándékot, egyszóval, az emberi elmének minden jelességeit; és a' nevelés talpitételei közzül a'nak egynek kellene lenni, hogy az embert a' félénkségről elszoktassák. És fájdalom, rendszerént az ellenkezőt cselekeszik! Csak két legközönségesebb nemét vegyük fel a' félénkségnek; a' menydörgéstől és a' kísírtetektől való félelmet. A' kiben ezen kettő van, a' csak mondjon le az élet nyugodalmáról. Az éj ideje, a' mely oly bőlcsen a' setétség által édes nyugodalom korává bélyegezteték, ő rá nézve a' legkínosabb nyughatatlanságnak jeladása.

Midőn mások a' nyugodalmas álomban részesülnek, ő reszketéssel és rettegéssel hallgat minden hangra, szakadatlanúl töprönködés verejtékével izzad, és reggel fáradtabb, mint midőn lefeküvék. — A' nyárnak gyönyörködtető ideje, ő neki a' töprönködésnek és ijedségnek időszakasza, és minden szép nap az égi háborúnak, 's tehát a' félelmes várásnak, képzetét hozza magával neki.

Könnyen megítélhetni, milyen ártalmas befolyásának kell lennie az élet tartósságra nézve az ily szakadatlan epekedésnek. A' félelem szünetlen görcs: minden kis edényeket összeszorít, az egész bőr meghidegszik, elhalaványodik, és a' kipárolgás teljességgel félbeszakasztatik. Minden vér a' belső edényekbe összegyűl, az érverés megakad, a' szív kitömetik, és szabadon nem mozoghat. Tehát a' vérforgásnak sarkalatos munkája megháboríttatik. Az emésztés épen oly nagyon félbeszakasztatik, görcsös hasfolyások származnak. Minden inashús-erő megbéníttatik, ő szaladni akar és nem lehet, köz reszketés támad, a' lélekzés rövid és elfogódott, Egyszoval, minden munkák, a' melyek a' halálos ormeregtől származhatnak, és így ugyan azon következkezések az élet rövidítésre.

Semmi félelem sem teszen szerencsétlenebbé, mint a' haláltól való félelem. E' fél valamitől, a' mi teljességgel elkerülhetetlen, és a' mitől egy szempillantatig sem lehetünk bátorságban, minden örömben epekedéssel reszketéssel részesül, mindent megtagad magától, mert minden lehet a' halál szekere (vehiculuma), és így az élet elvesztésnek örök fél-

elme miatt, a' valóban elveszti ezt. Senki, a' ki a' haláltól félt, nagy időt nem ért.

Szeresd az életet és a' haláltól ne félj, ez a' Törvény és a' Próféták mondások; azon egyetlenegy lélek-vólta, hogy az ember szerencsés és öreg lehessen. Mert az élet szerencséjéről is csak mondjon le az, a' ki a' haláltól fél. Ő nála semmi élem sem tiszta, koronként belé elegyíti magát amaz a' halál képzete, ő mindenkor olyan mint az, a' ki üldöztetik, az ellenség mindég a' sarkában van. És még is számtalan emberek vannak olyanok, a' kik ezen elmenyavalyájától meg nem szabadúlhatnak. E'ről némely törvényeket akarok adni, melyeket, ha szintén nem valami metaphysicai mélységüek is, mindazáltal mint igen jó háziszereket a' halál félelme ellen javasolhatok, a' melyeket a' tapasztalásból igen hathatósoknak ismérek.

1. Igen ismeretessé tegye az ember magát a' halálról való gondolattal. Csak az a' szerencsés az én szemem előtt, a' ki ezen elkerülhetetlen ellenségnek oly gyakran igen közel és bátran a' szemébe nézett, hogy a' neki a' hoszszas szokás által végre különbségtelenné lőn. Be nagyon megcsalják azok magokat, kik a' halálról való gondolkozás eltávoztatásban hiszik találni a' halál félelme ellen való orvosságot! Mikor észre sem veszik magokat, a' legnevetőbb öröm közepében lepi meg őket ez a' gondolat, és az őket a'nál rettenetesebben megrázza, mennél inkább idegen az ő előttök. Egyszóval, én csak azt nevezhetem szerencsésnek, a' ki a'ra vitte a' dolgát, hogy az öröm élemének közepette magá-

nak a' halált gondolhatja, a' nélkül, hogy az által megháboríttatnék, és hidjék el azt nekem az én tapasztalásomra, hogy az ezen képzettel való gyakoribb megismerkedés által, és az azt előadó szernek enyhítése által, az ember a'ban rendkívülvaló különbségtelenségre (indifferentiára) mehet. Nézze meg csak az ember a' katonákat, dálnokokat, és bányászokat. Hol talál az ember ezeknél boldogabb és vígabb, minden örömet foganthatóbb embereket? És miért? Mert a' halálnak szünetlen közelsége által azt megvetni tanúlták. A' ki többé a' haláltól nem fél, csupán az a' szabad, semmi sintsen egyébb, a' mi öt megbilincselhetné, gyötörhetné, vagy bóldogtalanná tehetné. Az ő lelke megtelik magas megtántoríttathatatlan bátorsággal, a' mi maga is az életerőt erősíti, és maga által az által tevő szerré leszen, az azt eltávoztatásra.

Wer dem Tod ins Angeſicht ſchauen kann,
Der allein iſt ein freyer Mann.

az az:

Ki a' halál szemébe nézni mer,
Csupán az a' szabad ember.

Schiller.

Még van ezen szokásnak egy nem csekély mellesleges haszna. Az a'ra is derék háziszer, hogy az ember hímséges (virtuosus) és becsületes maradjon. Minden kétséges esetben, minden kérdésben, vajjon valami ígazságos è vagy igazságtalan? mindjárt csak az életének utólsó órájáról gondolkozzék az ember, és kérdje meg magát: a'kor te így è, vagy úgy cselekednél; a'kor kivánnád è, hogy így vagy amúgy

fo-

fogottál cselekedni? Az oly öröm, az oly élet élem, melyben az ember nyugott szívvel gondolkozhatik a' haláról, valóban ártatlan. Ha az ember valakire haragszik vagy nehéztel, vagy kedve jön az embernek, hogy a' rajta véghezvitetett serelemért boszszút álljon, — csak a'ról az óráról, vagy a'ról az arányosságról, a' mi ott fog származni, kell gondolkozni, és én jót állok róla, hogy azon nehéztelő vagy ember-gyűlölő képzetek legottan elenyésznek. Az oka ez, mert a' nézőhelynek (theátrumnak) ezen általtételével minden amaz alacsony és magánozó tekintetek eltörültetnek, a' melyek minket oly közönségesen meghatároznak, minden egyszeriben megkapja a' maga látszúratját, a' maga igazi arányosságát, az ámítás eltűnik, a' valóság marad.

2. Némely sokkal kevésbé fél a' haláltól mint a' meghalás munkájától. Ott az utólsó halál kínjairól, a' léleknek az ő testétől való erőszakos elválásáról, 's t. ee. a' legislegkülönösebb képzeteket csinálja az ember magának. De e' teljességgel mind talp (fundamentum) nélkül való. Valóban még egy ember sem érzette maga a' meghalást, és épen oly öntudomás (conscientia) nélkül, valamint az életbe lépünk, lépünk ki a' világból ismét. A' kezdet és a' vég itt újolag összefolynak. Az én erősségeim a' következendők: Először, a' meghalásról az embernek semmi érzelme nem lehet; mert meghalni semmitsem teszen egyebet, mint az életerőt elveszteni, és épen ez az, a' mi által a' lélek a' maga testét érzi; ugyan azon arányosságban tehát, a' mint az életerő elvesz, az érzőerő és az öntudomás is elvesz;

és mi el nem veszthetjük az életet a' nélkül, hogy egyszersmind vagy még elébb (mivel a'ra gyengébedebb (tenerior) műszerek szükségesek) az élet érzelmét is el ne veszítsük. És továbbá, ezt a' tapasztalás is tanítja. Mind azok, kik a' halál első lépcsőjét kiszenyvedték, és az életre ismét viszsza hívatának, egyaránt bizonyítják, hogy ők a' meghalásból semmitsem érzének, hanem ájúlásba, öntudomástalanságba merülének (*). — El ne ámíttassa az ember magát a' rángatódzások, hörgések, a' látszatós halál kínjai által, a' melyeket az ember némely haldoklókban lát. Ezek a' bajok csak a' nézőknek, nem a' haldoklóknak, gyötrelmesek, a' kik a'ból semmitsem érzenek. Az épen úgy vólna, mintha a' nehéznyavalyásnak rángatódzásaiból a'nak belső érzelmeit húzná ki az ember. Ö mind a'ról semmitsem tud, valami csak nekünk a'nyi félelmet okoza.

3. Az ember mindég úgy gondolja magának az életet, mint azt, a' mi az, mintegy közép állapotot (a' mi még maga nem arány, hanem csak eszköz az arányra, a' mint a'nak ezerféle tökélletlenségei megmutatják elégségesen), mint a' kifejlésnek és előrekészítésnek körútját, mint a' mi lételünknek töredékjét, a' mely által csupán más körútakra kell

(*) Egy a' ki magát felakasztá, és újolag az életre hozaték, beszélé, hogy ő, valamint a' kötel összehúzódék, legottan öntudomástalanság állapotjaba kerüle, a' hol semmitsem érzett; csak a'ra emlekezik homályosan, hogy ő villámokat láta, és siket harangozást halla.

nekünk általmennünk, és megérlelődnünk. Hát ugyan rettenetes lehet é nekünk az a' gondolat, hogy ezt az általmenetelt valóban megtegyük, e'ből a' közép állapotból, e'ből a' találgató-me-és, kétséggel-teljes, soha egészen meg nem eléglő lételből, valamely másba kilépjünk? Egész nyugodalommal és félelem nélkül általadhatjuk a'kor ismét magunkat a' felsőbb valóságnak, a' ki minket épen úgy, a' mi segítségünk nélkül, ezen játékszínbe (theatrumba) teve, és tőle várjuk a' mi történetünknek további vezettetését. — A' ki az atyja ölében alszik el, a'nak nem szükség búsúlni a' felébredésről.

4. Az előrementekről való goldolkozás is nagyon enyhíti a' halál félelmét; a' kedveseknek kögökről (circulusokról) való; a' kik a' mi szívünkhez közel valának, és még mindég vannak, és a' kik mintegy ama homályos tartományból barátságosan ránk integetnek.

Nekem lehetetlen itt, a' mi időnknek egy tulajdonságát elmellőzni, a' mi bizony életünk napjainak szép részét elragadozza, t. i. az a' bóldogtalan marha-munkásság (polypragmasyne), a' mely most az emberi nemzetnek nagy részét elfoglalta, amaz új igyekezeteket, munkákat, téreket (planumokat) szünetlen belső üzés-fűzés. A' század nemtője (geniusa) hozza azt magával, hogy az öngondolkozás, munkásság, tünödések (speculatiók), jobbítások, az emberekben sokkal természetesebbek, mint sem másszor, és minden ő bennek lakozó erők jóval elevenebben mozognak; a' bújálkodás hozzá járúl, mely a' maga mindég meg-

sokasíttatott szükségei által, az erőknek minduntalan új erőltetéseket, koronként új igyekezeteket teszen szükségessé. A'ból származik már az a' mozoghatóság, a' mi végre a' belső nyugodalomra és lélek-békességre nézve való minden foganthatóságot (capacitást) elront, az embert az alább-hagyásnak és lecreszkedésnek soha azon lépesőjére jönni nem engedi, a' mely az ő megpihenésére múlhatatlanúl szükséges, és az ő önemésztődését rettenetesen sietteti.

De az ellenkező is, az erejeinket nem használás, élet rövidítővé lehet, mert az által igen könnyen műszereknek haszonvehetetlenségek, nedveknek megakadások, azoknak hibázó tisztúlások, és roszsz megújítás származik. Az első és legmegváltozhatatlanabb rendeltetése az embernek, hogy véres veréjtékkel egye a' maga kenyerét. Természetesen is bizonyítja a' tapasztalás ezt a' tételt: a' ki munka nélkül eszik, a'nak a' nem jól esik. Ha mindenkor illendő arányosság nem marad a' megújúlás és eldörgölődés között, a'kor lehetetlen, hogy az egészség és hoszszú élet meg állhasson. Vessünk egy tekíntetet a' tapasztalásra, úgy találjuk, hogy egyetlen-egy henye sem ért hoszszú életet, hanem a' kipéczéztetett öregek általjában felette munkás nemű emberek valának.

De nem csak a' testi, hanem a' lelki heverés is árt, és én itt olyan élet rövidítő szerre jövök, a' melyet itt ugyan nem kellene várni, mivel a' külső tekíntetire nézve nekünk az időt oly kegyetlen hoszszúvá teszi; az unalom. — Menjünk e'nek természeti munkájin valamenynyire keresztül, és

meglátjuk, hogy ez a' kelletlen elme állapotja semmi képen nem különbségtelen, hanem igen nyomos következésű a' mi testünkre nézve. Mit veszünk észre az oly emberben, a' ki megunta magát? Ásítozni kezd; e' már a' vérnek a' tüdőkön keresztül megakadályoztatott általmenetelét árúlja el. Következőleg a' szívnek és az edényeknek erejek szenved, és igen rest. — Ha ez a' gonosz hoszszabban tart, a'kor végtére valóban vér öszszegyülekezései és megakadásai származnak. Az emésztő szerszámok hasonlóképen gyengeségre és restségre változtatnak, lankadság, szomorkodás, felfúvódások, havas indúlatok származnak. Rövideden, az által minden munkák meggyengíttetnek, és rendetlenségbe hozatnak, és tehát hiszem, hogy azt igazsággal vítathatni, hogy az oly állapot, mely a' testnek legsarkalatosabb foglalatosságait megháborítja, a' legnemesebb erőket meg gyengíti, élet rövidítő.

Mind természeti mind erkölcsi tekíntetben az unalom igen veszedelmes állapot. Weikard (*) beszél egy gyermek példáját, a' ki igen szegény szülék által nemzeték, a' kik kéntelenek vóltak kenyereket napszámmal keresni. E'nek a' gyermeknek a' nyila (sorsa) tehát, születésétől fogvást, unalom vala. Elejénten öt a' szülei a' bölcsőjében feküdve hagyák, a' hol az idejét azzal tölté, hogy a' kezeit és lábait nézegeté. Midőn ő nagyobb lön, mindenkor egy tyúkólba záraték, a' honnét csak egy kis lyukon nézhete ki egy kevéssé. Mi lett a' kö-

(*) Egy munkában, a' mely valóban tenger sok atyjafiainál tovább fog élni, és itt is a' legnagyobb ajánlást érdemli. Weikard's Philosophischer Arzt.

vetkezés? A' gyermek egész felcseperedett korácsáig ostoba és félszeg marada, semmi esze sem vólt, és alig tudott beszélni.

Sőt a'nak a' munkái még gonoszabbak. A' fekete-epés mértékletben az unalom egyedül végre az öngyilkosságra vezethet. Egy száraz író igen hoszszas munkát írt az öngyilkosságról. Egyszer ő előltalál egy más Anglust, ki a' legnagyobb bánatnak jeleit magán hordozá. Hová igyekszik az Úr, Barátom Uram? mond a' szerző. — A' Themse vizéhez, hogy magamat a' vízbe fojtsam. — Oh kérem az Urat, felele a' szerző, csak most még egyszer menjen viszsza haza az Úr, és olvassa meg az öngyilkosságról való munkámat. — Az Isten őrizzen, felele amaz, épen azon átkozott unalmas könyv általolvasás támaszta bennem oly rettenetes boszsúságot, hogy most erősen meghatározám magamban, hogy magamat a' vízbe fojtsam.

De, általjában az unalom ellen mi az orvosság? hallom tudakozni; e' minket a' lejtőhelybe (bálba) a' nézőhelybe, a' herbatés asztalhoz, a' sétáló helyre (a) elkísír, sehová sem búhat már az előtt az ember? — Nagyon igaz, e' mind semmitsem használ. Csak egyetlenegy, de az igaz, hogy nem kedves, orvosság van az ellen, és az: a' bizonyos hívatalos munka.

(a) Ezeket a' szókat: lejtőhelybe, nézőhelybe, sétáló helyre, a' feljebb már előadatott régi Magyar derivatiók, vagy inkább, compositiók szerént lehet így megrövidíteni: lejtődbe, néződbe, sétálódra.

VIII.

Feltekertetett képzelőerő — betegség képzelés — érzékenykedés.

A' tünödözés (phantasia) élet fűszeréül adaték nekünk, de, valamint a' természeti fűszerszám mindennapi elledellé nem válhat; úgy a' lelki élet ezen lelki fűszerzettel (a) (aromával) viszsza nem élhet. Felmagasztalja ugyan az ember az által a' hathatós életet is, és az élet elmorzsolódását, a' mint azt már az ily tüzes képzelődésü embereknek soványságok megbizonyítja. Ezenfelül az ember az által a' testet hirtelen és erőszakos zenebonákra készíti, a' melyek elvesztők lehetnek, mivel a' feltekertetett képzelődéskor egy kis szikra a' legerősebb kilövellést viheti véghez. — A' ki tehát sokáig kíván élni, a' meg ne engedje soha, ezen lelkierőnek a' főuraságot igen nagyon elnyerni, és soha egy folyvást tartó felmagasztaltatott állapotot okozni; hanem azt azon haszonra fordítsa, melyre a' nekünk adaték, hogy az élet szép pillantatainak még magasabb fényt adjon, a' sajtalanoknak és ízetleneknek fűszerszámot osztogasson, és a' szomorúknak vídámságot szolgáltasson.

Az életnek kiváltképen igen ártalmas lehet, ha bizonyos arányozatokat kap, a' melyek mellesleges munkáik által kétszeresen ártanak, és ott főként ket-

(a) Fűszerzet: Aroma. Gewürz. Párizpp.

tő látszik nekem veszedelmesnek: a' betegség-képzelés és az érzékenykedés.

Az elsőbb, a' képzelődés-betegség főként a' havasoknak tulajdonok, de a' nemorvosoknál az által is származhatik, ha ők sok orvos könyveket olvasnak, a' melyeket azután, nem úgy mint az orvos, a' mesterségre, hanem az ő tulajdon személyekre alkalmaztatnak, és az elegendő isméret fogyatkozásából igen könnyen hibásan magyaráznak (egy új ok, hogy ezt az olvasást el kell kerülni). Rettenetes példákat láték én a'ban; nem csak olyatén embereket, kik a' tökélletes egyenes orrok mellett erősen képzelék magoknak, hogy nekik kajács (obliquus) orrok van; a' kik az igen száraz horpaszok mellett el nem engedék magokat a'tól a' képzettől vinni, hogy ők a' legnagyobb lépcsőjü vízkórságban vannak, 's a' t., hanem én egy aszszonyságot láték, a' kit csak valamely figyelemmel szükség vala valami helyszerént való bajról tudakozni, hogy a' mindjáráston fel is gerjesztessék; tudakozódám a' fejfájásról, és a' származék; a' karbéli görcsökről, és csuklásról, és a' görcsök 's csuklások legottan jelen valának.

Tulpius beszéli egy ember példáját, ki a' sok orvos és borbély könyveknek olvastatások által megőrjüle.

Monro láta egy embert, a' ki Boerhaave alatt orvostudományt tanúla, és a' mellett havas (hypochondriacus) vala. Valamenynyiszer jelen vólt a' Boerhaave tanításán, mindég képzelé magának, hogy az a' nyavalya is rajta van, a' melyről

tanítás tartaték. E' szerént szüntelen eleven betegség-tudomány magyarázatja vala ő, és ezen elgyengítő orvos-futamnak (medicus cursusnak) felén alig hatola keresztül, midőn a' legfelsőbb lépcsőben nyomorúlt és elsorvadt vala, 's ezt a' tudományt teljességgel félbehagyni kénteleníttették. — Sőt a' mi nagyobb, van oly példa, hogy egyvalaki magának képzelé, hogy ő valóban meghalt, és a' miatt magát csaknem hóltra éheztette vólna, ha őt egy barátja, a' ki magát is hóltnak tetteté, vele el nem hitette vólna, hogy a' más világon is szokásban van, naponként jóllakni.

Ezen nyavalya képzelés ártalma nem csak a'ban áll, hogy az által örökös félelem és töprönködés tápláltatik, és némely betegség az által valóban nemzetik, mivel az ember magának képzeli, hogy az ő benne van, hanem, hogy most a'nak a' haszontalan és legesztelenebb orvoslásnak is se végi se hoszsza nintsen, a' mely a' testet gyakran serényebben elpusztítja, mint sem maga a' betegség, ha a' jelen vólna.

Nem kevésbé káros a' képzelődőerőnek második betegsége is, az érzékenykedés (Empfindeley), az a' mesés gondolkozó szer, az a' szomorú ábrándozás. Egészen mindegy, akár maga megérje az ember a' szomorú történeteket, akár regék és érzékenykedés által azokat magának oly elevenekké tegye, hogy azokból épen azon leverő érzelmek legyenek. Sőt ez a'nyiban még ártalmasabb, hogy amott természeti állapot, itt pedig kimesterkéltetett, és tehát a'nyival bádjasztóbb indulat származik.

Láttuk, minő felette ártalmás a' szomorúság minden életerőre és mozgásra nézve. Tehát könnyen gondolhatni, milyen rontónak kell lennie az oly lélekvóltának, mely az élet útitársává a' szünetlen bánkódást csinálja, a' mely még a' legtisztább örömökben is könyhúlatással és szív repesztő érzelmekkel él. Milyen minden hathatóságnak, minden jó-kedvnek megöletése! Bizonyára, egy két esztendő, ily szív kénszeredésben eltöltetvén, derekasan megrövidítheti az életet.

IX.

Mérgek,
mind természetiek, mind ragadók.

Az alatt értünk minden olyatén állatokat (substantiákat), a' melyek már kevés menynyiségben igen ártalmas vagy elrontó munkákat visznek végbez az emberi testben. A'ból igen sokan, és különbkülönbféle neműek, vagynak a' természetben, némelyek tüzesen, mások orozva, némelyek hirtelen, mások lassán, némelyek kívelről, mások belölről, némelyek láthatóképen, mások láthatatlanúl, dolgoznak, és nem tagadhatni, hogy azok az életnek legközönségesebb és legveszedelmesebb ellenségei közzé tartoznak.

Innét igen szükségesnek, és az ember közönséges képeltetése (formáltatása) és miveltsége (culturája) valóságos részének tartom, hogy minden tanúlja meg ezeket a' mérgeket ismérni és elkerűlni, mivel az ember különben csupán tudatlanság és figyelmetlenség által számtalan megmérgesíttetésekneknek ki vagyon tétetve. A' baromban késztetés (instinctus) van, a' mérgeket megismerésre és elkerűlésre, az emberben ész és tapasztalás; de még is koránt sem fordítják ezt elég közönségesen haszonra, ezen tárgyra nézve. Itt az az én szándékom, hogy oly közönséges ismereteket és értelmeket közöljek, a' melyeket minden embernek szükséges tudni ezen élet ellenségeinek elkerűltetésekre.

Az igen ártalmas előítélet, hogy rendszerént csak azt tartják méregnek, a' mi a' száj által belénk bevétetik. Minden, szintúgy a' külső mint a' belső felületei és részei által is a' mi testünknek megétettethetünk; a' menynyiben azoknak mindnyájoknak idegeik és beszívó edényeik vagynak; tehát a' száj és gyomor által, a' bélhurka, a' bőr egész felülete, az orr-ürege, a' fülek, a' nemző-tagok és a' tüdő által (a' levegő segítségével). A' különbség csupán a'ban vagyon, hogy a' munka némely részekben lassabban, másokban gyorsabban következik el, és hogy némely mérgek főként e'ben, mások ama'ban dolgoznak.

Minden mérgeket két seregre osztok, természetiekre és ragadókra (contagiosusokra), mely utólsók magokat az által különböztetik meg, hogy magokat mindenkor eleven testben termesztik, és azon erővel bírnak, hogy másban ugyan azon mérget nemzik.

A' természetiek közt kivált a' következendőknek ismeretek szükséges:

A' hími (arsenicum), leginkább eger maszlag név alatt ismeretes, minden mérgek közt legkegyetlenebb. Legkisebb adatban (dosisban) (5. 6. szemnyi (granumnyi) elegendő) gyilkol a' legkínosabb fájdalmak közt, és igen gyorsan. Számtalanok az esetek, melyekben az emberek magoknak az által a' legirgalmatlanabb halált okozák, és pedig jóval többen tudatlanságból, mint sem szántszandékból. Innét hiszem, hogy sokkal jobb vólna ezt a' rettenetes mérget az emberi társaságból egészen számki-

vetni, különösen midőn a'nak oly kevés haszna van, a' mi magát a' község közt csaknem egyedül az egereknek és patkányoknak öldököltetésekre szorítja. Legalább általjában egy anyagosnál (materiálistánál), és fűszerszám-árosnál, sem kellene azt, egy bóltban is árúlni, a' hol nádméz, kávé és más eleség csomóban tartatik. A'dig legalább azt kötelességemnek tartom, hogy az embereket némely útakra figyelmetesekké tegyem, melyeken a' hímis megmérgesítés lehetséges lesz, és már gyakran megesett, és őket a'ról intsem. A' legszámosabb szándékok közzül az egy, hogy azzal egereket és más élőállatokat öldököljenek. Ha az ember meggondolja, menynyi emberek veszték már el az életeket, azon méreg által, mely az egereknek készítteték; a'kor már végtére csakugyan egészen a'ban kellene hagyni ezt a' szokást. Nem kell hinni, hogy az a' körülvaló nagy vígyázat minden kárt lehetetlenné teszen. A' legnagyobb vígyázat sem elegendő az azt egészen lejendő elkerültetésre. Így tudok én egy példát, a' hol a' pinczében állott édes-tej az egerek által megmérgesítteték, a' melyek az előtt hímit faltak, 's azután ezen tejből ivának. Sokkal jobb az, hogy ezen haszonra hánytató-dióval (nux vonicával) éljenek, mely az embernek jóval kevésbé ártalmas, és az oktalan élőállatoknak felette mérges. Egy más kevésbé észbe vételett megétetés neme a' hímivel a' hímis képíró-festékek által való. A' képíró művészek már jobban tudják magokat a'tól őrzeni; de a' dilettantoknak (mulatságosoknak) és gyermekeknek az ily festékekkel való élésben igen vígyázoknak kellene

lenniek, és azt a' roszsz szokást legkevésbé kellene felvenniek, hogy az ecsetet (peni cillust) a' szájokon keresztülhúzzák. Épen oly veszedelmesek a' hímis festékekkel megszíneltetett csékek (a) (gyermekjátékok), a' melyeket általjában meg nem kellene engedni. Még végre tanácslom, a'tól a' hímis megétettetéstől való örizkedést, melyet a' javasok (agyrták) és a' kóborló-ámítók (charlatánok) gyakorolnak. Ők gyakran árúlnak cseppeket a' rázó-hidegelés (febris intermittens) ellen, a' melyekben semmi egyébb híminél nintsen, és a' melyek ugyan sokszor a' hideget nyomban meggyógyítják, de azután sorvadságot és halálos következéseket támasztanak. Az Istenért örizkedjék az ember az ily titkoktól.

Nem kevésbé félelmes méreg az ólom. Az a'nyiban talám még félelmesebb, mint sem a' hími, mivel a' lassabban és alattomosabban dolgozik; magára nem ismértet mindjárt a' kegyetlen munkák által; és mivel már az által egészen megmérgesíttetve lehet az ember, minekelőtte azt még tudná, hogy meg van étettetve. Itt tehát kivált bizonyos megétetés nemei lehetségesek, melyeket a' községnek nagy része épen nem veszen észre, és a' melyre azt nekem itt figyelmetessé kell tennem. Az első az, ha az ember naponként valami ólmot az étellel

(a) Tsék: Crepundia. Klapper-Werk, Kinderspiel. Párizp. Tsek szerek, Tsergő szerek: Crepundia. Gyermeki játék eszközök. Sándor. — Úgy gondolom, hogy ezen szótól származik, csek ély, mint, vereb-ély, erd-ély.

és itallal magába veszen, úgy utóljára, gyakran néhány esztendők múlva, törhetnek ki az ón-megmérgesítésnek iszonyú zürzavarjai. E' megesik, midőn az étkeket sok ólommal teljes czím-edényekben, vagy olyanokban is, a' melyek igen roszszúl vagynak megmázoltatva, főzik, vagy ha az ember ólommal meghamisíttatott bort iszik (a' mit a' Hahnemann bor-próbája által legjobban felfedezhetni). — Egy más neme az igen szokott ón-megmérgesítésnek az ón-mészszel, ólmos mosdó-vizekkel, 's t. ee. való kendőzés. Minden kendőzők ártalmasok, de leginkább a' fejérek, mivel majd mindnyájában ón-mész van, és az ón részecskék a' bőr által épen úgy, valamint a' gyomor által, belénk jönek. Végre az ón-mészszel vagy olajos-gyantárral (a) (firnáczczal) újonta megszíneltetett szobák által való ón-megmérgesítést sem kell elfelejteni. A' ki ezeket igen hamar lakja, az a' mérget jelesben a' tüdejével közölheti, és szükmejjűvé vagy szárazbeteggé lehet. Általjában az ón-megmérgesítésnek jelei és munkái ezek: hasfájás, szék szárazsága és makacs megszorúlása, kezeknek lábaknak szélütések, végezetre a' testnek egész elszáradása és sorvadság által való halál.

Továbbá ide tartoznak a' kénesőnek, szorítónak (antimoniumnak), réznek készítmenyei (praeparatumai), a' melyeket mindnyájokat mint ártalmas mérgeket úgy kell tekínteni, és a' mik mellett főként a' réz edényekben való főzésről kell

(a) Gyantár: Vernix. ein Trockner Firniß. Párizpp.

az embereket inteni. Még magok a' közép-sok (sal neutrumok) is, ha igen nagy menynyiségben egyszerre, és nem elegendő vízben felosztatva, vétetnek be, úgy dolgozhatnak, mint mérgek. Néhány példák jövének elömbe, a' hol 2. 3. lót salétrom vagy timsó, a' mit Glauber-só helyett egyszerre bevevének, egy kegyetlen megmérgesítésnek minden zűrzavarjait gerjeszték fel, és csak munkával lehete azokat lecsendesíteni.

A' növedék-ország tenger mérgeket foglal magába, a' melyek részént bódítva öldöklenek (mint a' mák-lé (opium), maszlagos nadragulya (atropa belladonna), részént csípősség, gyúladás és fene által (mint a' tetűfa (daphne mezereum), fútej (euphorbium). Itt is igen számosan hibáznak tudatlanságból. Számtalanok a' példák, a' melyekben baraboly vagy turbolya (chærophyllum sativum, P., scandix cerefolium. L.) helyett salatának, a' gyilkos csomorikát (cicuta virosát); pásztinák vagy paszternák (pastinaca) gyökér helyett ázaléknak (zuspeisnak) a' disznóbab vagy belendek (hyosciamus) gyökeret; ehető gombák helyett a' mérgeseket; vagy a' maszlagos nadragulyának, tetűfának, 's t. ee. bogyóit ették meg, és az által magokra a' halált húzák. Tehát általjában a' tanúlóhelyekben (a) (tanúlódokban) minden emberrel közleni

(a) Tanúlóhelyekben: Oskolákban. Schola vagy σχολή, Görög szó. — Lehetne, tanúlód, szóval nevezni, a' feljebb adatott régi, és nagy szokásban vólt compositió szerént.

leni kellene az ő környékein növő mérges növevényekről való oktatást, és, mivel itt nekem a' hely megtiltja, hogy azokon egyenként keresztül menjek; tehát most szükség, hogy egy könyvet ajánljak, a' melyből az ember azt az ismeretet legjobban és legtökélletesebben megkapja *).

Németországban a' legveszedelmesebb méreg növevények, melyeknek ismeretek és eltávoztatások legszükségesebb, ezek: maszlagos nadragulya (atropa belladonna), gyilkos csomorika (cicuta virosa), belendek (hyosciamus), farkas répa (aconitum), piro gyüszü-virág (digitalis purpurea), ebszölő (solanum), kis-sár fütej (esula euphorbia), szédítő vadócz (lolium temulentum), farkas hárs (daphne), sok fajai a' béka-virágnak (ranunculusnak), mérges saláta vagy pokolfü (lactuca virosa), borostyán-megy (prunus laurocerasus). A' keserü mandulák is ide tartoznak, a' melyek a' legujabb tapasztalások szerént felette halálos mérget tartanak magokban, a' mely a' borostyán-medgy mérgénél semmivel sem kisebb.

Maga a' levegő is lehet megmérgesíttetve, a' melyben élünk, és igy vagy hirtelen vagy lassán megölethetünk. Oda számlálom mindeneknek előtte azt a' mérget, a' melyet mi magunk az élet és lélekzés által a' levegővel közlünk. Az eleven teremtmények bizonyos menynyiségü levegőben a' tiszta anyagot vagy az életlevegőt megemésztik, és a'nak azért tisztátalan vagy a' lélekzésre alkalmatlan anyagot adnak. Ha tenger sok ember kis helybe be-

*) Halle teutsche Giftpflanzen, zur Verhütung trauriger Vorfälle, mit illum. Kupff. 2. Bände. 3-te Aufl.

záratik, hamar halálos lehet *). Ha a' hely nagyobb, és a' sokaság kisebb, az ugyan a'kor nem halálos, de mindazonáltal ártalmas. Innét el kell kerülni az oly helyeket, a' melyekben oly arányosságtalan ember csoportok öszszenyomattak, kivált ha azoknak nem elégséges magasságok vagy kívelről való levegő járulatok van. Legszámosabb ez a' történet a' nézőhelyekben (theatrumokban). Ezen levegő megmérgesíttetésének legbizonyosabb ismértető jelei közzül egy az: ha a'ban a' gyertyák többé nem akarnak világosan égni, vagy imitt amott magokban elalusznak. Épen azon arányosságban lészen az az életre is alkalmatlanná, mert a' tüznek és az életnek egyféle részek szükséges a' levegőből, a' magok feltartatásokra. A' ki a' maga lak- vagy halószobáját szüntelen erősen bezárja, a' magán hasonló megmérgesítést gyakorol. Hasonlóan megmérgesíttethetik a' levegő, ha teménytelen sok gyertya egyszerre ég valamely bezáratott szobában. Épen úgy, ha izzó szenet tesznek valamely bezáratott kamarába, 's a' mellett elalusznak, a' mi által már gyakran halál következék. Ugyan csak, ha éjtszaka igen sok növevényeket tart az ember maga körül, a'kor is hasonló nemü megmérgesíttetést szenved a' levegő, holott ellenben ugyan azon növedékek napotszaka, és a' verőfényen a' levegőt egész-

*) Mint az a' rettenetes példa Calcuttaban megmutatá, a' hol a' fekete barlangban 146. Anglus közzül alig 22. óra alatt, csupán a' levegő megmérgesíttetése által, 123-an megöldököltettek. Lásd Zimmermann von der Erfahrung.

ségesebbé teszik. Nem kevésbé alkalmatos ezt cselekedni a' rodhadt állatoknak (substantiáknak) kipárolgások. Sőt még a' virágoknak erősen illatozó kiparolgások is bezáratott szobában a' levegővel ártalmas, sőt halálos minéműségeket közölhetnek; innét soha sem tanácsos erősen illatozó virágokat, narancsokat, narcisokat, ró'sákat, 's t. ee. a' hálószobába helyheztetni.

De sokkal nyomosabnak és félelmesebnek látszik nekem a' ragadó mérgeknek seregek, a' melyre most mengyek, és itt kikérem magamnak a' legnagyobb figyelmetességet. A' természeti mérgekről még csakugyan minden történetre kap az ember oktatást; könyvek vannak azokról, azokat isméri és kerüli az ember. Egészen másként van az a' ragadókkal, azoknak csaknem mint elkerülhetetlen és szükséges gonoszoknak, hazafiságot engedének, épen nem ismerik úgy őket mint mérgeket, hanem csak a' nyavalyáknak óldalaikról, a' melyeket azok támasztanak, az ember mérgesít és megmérgesítetik azzal, és azt az iszonyú cserekereskedést (Tauschhandelt) naponként és óránként üzi, a' nélkül, hogy valamely ember a' mellett tudná, és meggondolná, mit cselekeszik. A' természeti mérgek, a' mint illik, a' szertartás (politia) törvényei alá vagynak vettetve, az ország gondoskodik azoknak őriztetésekről és megszoríttatásokról, és úgy nézik azt, 's úgy fogják azt, a' ki azokat tudva másnak beadja, mint bűnöst; ellenben a' ragadósokkal semmi szertartás, semmi törvény sem gondol, azok háborgattatás nélkül kegyetlen-

kednek folyvást köztünk, a' férj megmérgesíti a' feleségét, a' fiú az atyját, és azzal senki sem gondol. — A' természeti mérgek végre csak azon egyminek (individuumnak) ártanak, a' mely azt magába veszi, ellenben a' ragadók azzal a' különös erővel bírnak, hogy azok magokat minden eleven valóságban ismétlermesztik, és végetlenül nemzik; tehát azok nem csupán a' megmérgesíttetettnek ártanak, hanem öt ismét új méreg kútfejévé teszik, a' mely által egész helységek és vidékek megmérgesíttethetnek.

Itt a' legszomorúbb példákat hozhatnám elő, az oly emberekről, a' kik csupán tudatlanságból ilyeténképen megmérgesíttettek, másokról, a' kik másokat, gyakran a' legközelebb való atyjokfijokat, mérgesíték meg, egyedül mivel a' mérgeknek, és azok közöltetéseiknek nemeket nem ismérék. Ezt az ismeretet oly szükségesnek és a' községben még oly igen hijánosnak tartom, hogy én örömmel kapok ezen az alkalmatosságon, hogy e'ről valami oktatást adhassak.

Ragadó mérgeknek azokat hijják, a' melyek magokat soha másképen nem, hanem csak valamely eleven élőállat testében termesztik, és azzal az erővel bírnak, midőn azok mással közöltetnek, hogy magokat a'ban ismétlermesztik, és ugyan azon romlottságot és betegséget okozzák, a' mely az elsőben vala. Minden élőállati seregnek vannak a' maga tulajdonai, a' melyek másokban nem dolgoznak. Így vannak az emberi nemzetnek a' magáéi, a' melyek a' barmoknak semmit sem ártanak, p. o.

a' vénusi-méreg, himlő-méreg, 's t. ee., a' barmoknak ellenben az övéik, a' melyek az emberben nem dolgoznak, p. o. szarvasmarhadög-méreg, takony-méreg a' lovakban. Csak egy előttem ismeretes, a' mely az embereknek és barmoknak tulajdonok, a' dühödség-mérge. Ezeket ragadó mérgeknek, ragadványoknak (contagiumoknak), fertelmeknek (miasmáknak) is nevezik.

Egy igen nevezetes különbség köztök az, hogy némelyek, külső elragadás nélkül, ismét újra soha meg nem termenek, mint p. o. a' venus-méreg, himlő-méreg, vereshimlő-méreg, döghalál-méreg, bélpoklosság (lepra)-méreg; mások ellenben mindenkor viszont újra, elragadás nélkül, csupán bizonyos, az élőállati testben származó, változások és romlottságok által előállhatnak, p. o. rüh-méreg, rodhadság-méreg, sorvadság-méreg, 's t. ee. Innét már gyakran kérdezték: ugyan az első seregbéli mérgek hogyan támadhattak valaha? és nehéz e're a' kérdésre megfelelni; azonban az utólsó seregbélieknek hasonlatosságok megengedi nekünk felvenni, hogy azok is először az emberi testben termettek, de a' belső és külső környülállásoknak oly ritka összszemenetelek által, hogy a'ra esztendő ezredei szükségesek, míg ismét valami olyan lehetséges leszen. De e'ből az is következik, hogy ezek a' mérgek, mivel folyvásttarthatóságokra nézve, koronként valamely eleven testben szükségesen újra termeszetnek, ismét el is múlhatnak, mihelyest azoktól történet vagy szántszándékos intézet által az alkalmatosság elvétetik, hogy magokat

ismét nemzhessék (vígasztaló gondolat, a' melyen azoknak némely vidékekből lejendő kiirtatások vagy legalább elidéztetések nyugszik, és a' melynek igazságáról minket némely olyatén mérgek meggyőznek, a' melyek különben köztünk igen szokottak valának, de most okos intézetek által a' kicsínosodott nemzetek közzül kiirtattak, p. o. a' döghalálméreg, bélpoklosság-méreg). De épen oly gyökeres az a' következés is, hogy az élőállati testben való szokatlan környülállásoknak és romlottságoknak új összejövetelek által, még egészen új oly nemű mérgek teremhetnek, a' melyekről a' világ még e'dig semmit sem tudott; és a' miről, fájdalom, nekünk a' sárga-hideglelés egészen új példát ád.

De mind ezen méreg-nemeinek munkálkodásokra nem csupán (mint másokban) a' kívelről való közlés vagy elragasztás, hanem, azoknak felvételekre, a' testnek bizonyos készülete vagy foganthatósága is, tartozik. Innét van az a' nevezetes tünemény, hogy némely emberek igen könnyen, némelyek igen nehezen, némelyek épen nem mérgesíttethetnek meg, sőt hogy ezen mérgek közzül némelyek bennünk csak egyszer dolgozhatnak, mivel egy megmérgesíttetés által az egész további a'ra való foganthatóság örökre eltöröltetik, mint azt a' himlő és vereshimlő mérgében észreveszszük.

Maga a' közlés látszatósan ugyan igen különbkülönbféleképen eshetik meg, de a' mindég ezen együgyű talptételre húzatik: általjában a' méreg nek magának eszközetlen megillet-

tetése szükséges a'ra, ha a'nak magát közleni kell. Csakhogy ezt jól kell érteni. A' méregnek ezen eszközetlen megillettetése megtörténhetik, mind a' beteg testén, mind pedig más testen, melyel a' méreg magát összeköti, vagy a' melyre a' ráragad, p. o. a' betegnek elválasztatott részei, a'-kiürült nedvek, a' ruházat, a' házi-bútorok, 's t. ec. Csak felette kevés ezen nemű mérgeknek van az a' tulajdonságok, hogy a' levegőben felolvadjanak, p. o. a' himlő-méregnek, vereshimlő-méregnek, rodhasztó-hideg-méregnek; de ez a' levegő olvasztékja csak a' beteg közelségében marad mérges, vagy, más szavakkal, a' betegnek a' közelvaló levegőkörc ragadványos. De ha a' több odatóldúló levegővel elegyíttetik és felereszteték, a'kor a' történik vele, a' mi minden méreg olvadékkal (p. o. a' felrepültnek (sublimatumnak) vízbéli olvadékjával); végre megszünik mérgesen dolgozni, az az, meszszire a' méreg levegő által el nem vitethetik.

Az én szándékom itt főként, a' nemorvos községet a'ba az állapotba tenni, hogy ezeket, a' mérgeket elkerülhesse, vagy legalább (a' mi biz egy jólgondolkodónak sem lehet különbségtelen) azokat, ha az ember meg van mérgesíttetve, másokkal csak ugyan ne közelje. Innét először némely köz törvényeket fogok előadni, általjában miképen teheti az ember magát bátorságba az elragadás ellen, és azután azokon a' mi nálunk legszámosabban előforduló mérgeken egyenként fogok keresztül menni, és azoknak isméreteket és eltávoztatásokat meg fogom határozni.

A' legjobb szerek, melyek által az ember magát minden némü elragadásoktól ójhatja, a' következendő törvényekben állanak:

1. A' legnagyobb tisztaságot tartsa az ember, mert az ilyetén nemü legtöbb mérgek a' külső felület által közöltetnek velünk; és meg van mutattatva, hogy a' már valósággal közöltetett mérgek tisztítás által ismét eltávoztathattak, minek előtte azok nekünk igazi tulajdonunkká tétettek vólna. Oda számlálom, a' gyakori mosást, ferdést, száj öblöngetést, fésülést, a' fejér ruháknak, köntösöknek, ágyruháknak sokszori változtatásokat.

2. A' szobabéli tiszta levegőről, a' szabad levegővel való gyakortább élésről gondoskodjék az ember, és szorgalmatosan csináljon magának testi mozgást. Ez által tartja meg az ember a' bőr kipárolgását és életerejét, és e' mennél munkásabb, a'nál kevésbe féljen az ember a' külső elragadástól.

3. A' léleknek jó kedvét és vídámságát tartsa meg az ember. Ez az elme-vólta tartja meg legjobban a' testnek viszszadolgozó erejét, a' szabad kipárolgást és a' nedveknek kifelé-való igyekezetet, a' mi által a' ragályoknak (contagiumoknak) felvételek igen nagyon akadályoztatik. Ezt a' törvényt kivált az uralkodó rodhadt hideglelés mérgekben ajánlhatni, innét azután egy jó pohár bor is olyan hasznos.

4. Kerüljön el az ember minden közelebb való megérdekeltetést az oly emberekkel, a' kíket az ember, az ő természeti óldalokról is nem egész szorosan ismér; kivált az oly részekkel való megillette-

test, a' melyeknek semmi, vagy felette finum felbőrök (epidermisek) van, p. o. a' sebes helyekkel, ajakakkal, csecsbimbókkal, nemző-tagokkal, mint a' melyek által a' beszívás leghirtelenebben megeshetik. De az oly állatoknak (substantiáknak) megillettetések is ide tartozik, a' melyek még emberekből való részeket vagy kiürítékeket kevéssel az előtt kaphattak, p. o. az épen az előtt mások által használtatott ivópoharaknak, ingeknek, alsó ruháknak, kesztyűknek, pipáknak, árnyék-székeknek 's t. ee. megérdekeltetések.

5. Ha valamely helyen ragadós nyavalyák uralkodnak, a'kor nagyon ajánlom ezt a' törvényt; soha éhomra ki nem menni, mert éhomra az ember legkönnyebben szí be kívelről; hanem mindenkor valamit egyék, és ha az ember szokott, előbb egy pípát szíjjon ki.

Most a' nálunk előfordúló különös ragadós mérgeknek megvizsgáltatásokra.

1. A' venus-méreg.

Szomorú az újabb időknek nyilok (sorsok), a' melyekben ez a' méreg először lőn ismeretessé, és elhimlék (a) (elszélede), 's szomorú azon érzelem, mely

(a) Elhimlik: Dispalatur. — Ez a' szó, elhimlik, találtatik a' Bibliának M S. fordíttatásában, ilyeten képen: „Elhimlettek a' népek a' világnak minden részeire." — Származik ez a' szó, himlik, e'től, hint — mint; számlik-szánt, romlik-ront, omlik-ont, fejlik-fejt, 's t. ee. — Etől a' szótól, himlik, származik, himlő: variolæ.

az ember-barátot a'nak, és a'nak előmenetelének, szemléltetésekor meglepi! Micsodák mindnyájan, a' leghalálosabb mérgek is, közönségesen az emberiségre nézve, a' venusi helyett? Ez egyedül megmérgesíti magokat az életforrásait, megkeseríti a' szeretetnek legédesebb élemét, megöli és elrontja az ember-vetemént már a' lejendőségében, és tehát már dolgozik a' jövendő ivadékra is, belopódzik a' csendes házi bóldogság kögébe, elválasztja a' gyermekeket az ő szüléiktől, a' házastársakat egymástól, és az emberiségnek legszentebb köteleit felóldozza. A'hoz járúl még, hogy az a' lappangó mérgek közzé tartozik, és magát épen nem koronként mindjárást árúlja el a' kegyetlen és figyelmetességet ébresztő zürzavarok által. Már teljességgel megmérgesíttetve lehet az ember, a' nélkül, hogy maga tudná, honnét származik a' gonosz következés, hogy az ember rendszerént először igazán közönségesen és mélyen meggyükerezni engedi azt, minekelőtte a' szükséges szereket az ellen alkalmaztatja, sőt még másokat is megmérgesít, a' nélkül, hogy azt akarná vagy tudná. Épen ezért gyakran csak egészen bizonyos sem lehet az ember; vajjon teljességgel helyre állott é az ember, vagy nem, és sokszor az egész életet kéntelen az ember bizonytalanságban eltölteni. Ha pedig ez a' maga egész magasságára jutott, milyen útálatos pusztításokat viszen a' véghez az emberi testben, A' legfertelmesebb túrok fedik be az egész testet, a' csontok széjjelrágatnak, egész részek meghalnak, az orr-és szájpadlás csontjai elvesznek, és azokkal a' szép termet és beszéd; a' csontoknak leg-

belsőbb velejekbeli fájdalmaik kínozzák a' szerencsétlent, kivált éjtszaka, és a' nyugodalom idejét gyötrelemmel legteljessebb kínzássá változtatják.

Egyszóval, a' vénusi-méreg egyesíti mind azt, a' mi csak valami méregben kínos, útálatos, hoszszas, és iszonyatos lehet, és mi e'ből a' méregből tréfát üzünk, a'ra a' czifra-nyavalyának furcsa és kelletős nevét ruházván, dévánkodunk azzal, mint a' köhögéssel és náthával, sőt elmulatjuk, mind közönségesen mind különösen, az alkalmatos segédszereket jókor az ellen alkalmaztatni? Senkisem gondolkozik a'ról, hogy ezen or-döghalál szünetlen elömeneteleinek gáncs vettessék, és az én szívem vérzik, midőn látom, miképen kezd már a' különben oly virágzó és izmos falusi-nép, az erős emberiség megtartásnak tulajdon magva, a' mi tájékunkon is, a' városoknak közlések által megtámadtatni; ha oly városokat látok, a' hol még 20. esztendő előtt a' ritkaság vala, és már most közönségessé lön, és másokat, a' melyekről meg van mutattatva, hogy a' lakosoknak két harmad részek vénusos; — ha a' jövendőbe pillantok, és ezen méregnek további megháboríttatlan folyvást munkálkodása mellett elkerülhetetlennek találom, hogy végre minden, a' legtiztességesebb nemzetségek is (a' pesztonkák és dajkák 's a' t. által) azzal meg ne fertéztessenek, — ha a' legszomorúbb példákat látom előttem (a' mílyeket legközelebb megértem), miképen ragadhat az el a' legjobb erkölcsű, legtiztesebb és legrendesebb emberekre, minden feslettség nélkül, és tudtokon

kívül, és magok az ártatlanság kunyhói, hibájokon kívül, az által meglátogattathatnak! (*).

(*) Csak egy esetet szabad legyen nekem a' sok ezer közzül, a' melyeket felhozhatnék, elbeszélni, mivel e' még kevéssel ez előtt jöve előmbe, és megreszkettetve mutatja, az oly megvettetett okból milyen elláthatatlan szerencsétlenség támadhat: Egy a' várostól távol lévő, és a' venusi nyavalyákkal még egészen ismeretlen falunak szerencsés lakosa, a' ki e'dig a' maga feleségével és 4 vidám gyermekével egy kis paraszt jószágocska birtokában csendes egyűgyűséggel élte világát, a'ra indíttaték, hogy a' maga termékeinek (productumainak) eladatások végett, a' városba menjen. Jó vására vólt; szíve örömében egy pohár borral kelletinél többet ivék; az ittasság a'ra viszi őt, hogy egy vásott szajha hivogatásának engedelmeskedék, és — megmérgesítteték. A' nélkül hogy azt tudta vólna, viszszatér, és a' maga feleségét, magzatjait befertézteté; szegény jó emberek épen nem ismérik a' nyavalyát, semmivel sem orvosolják azt, és rövid idő alatt ezen virágzó emberek vázokká változtatának. Kihíresedik a' dolog, az egész falu szalad tőlök. Sok helyeken e'től a' nyavalyától úgy félnek még mint a' döghaláltól és véle úgy is bánnak. A' tiztségnél jelentést tesznek. E' magát kötelesnek tartá, hogy ezeket az embereket gyógyíttassa. A' tiztség borbélya felválalja az orvoslást, és nem ért hozzá. Közel egy esztendő foly el, hogy a' szegény embereknek nyálazni, tisztúlni, izzadni, kell, és végre csak ugyan egészen meg nem gyógyúlnak, az egész kis gazdaság megakad, a' kereset híjánossága, és a' sokra ment orvoslás költségei, a' melyeket ezen szegények meg nem fizethetének, a'ra indítják a' tiztséget, hogy a' házat és jószágocskát árúba bocsássák; a' gazda kétségbe esik, és el illant, 's a' szegény

Mindjárt kifogyunk az időből, hogy e'nek a' romlottságnak gátot vessünk, és én a'ra semmi más eszközt nem látok, mint (kivált a' felsőbb rendeknél) a' több erkölcsiségről való gondoskodást, a' jó egészség-rendtartást (sanitatis politiát), a' közönségesebb megvilágosodását a' népnek, ezen méreg természetiről, a'nak veszedelmeiről, és kivált a'nak ismér-

anya már most csak egyedül van, kóldusné, (a) 4 gyermekével elnyomorodva! Többé senki sem gondola vele. Még 8 esztendő múlva azután, a' melyeket ő a' legmélyebb nyomorúságban nyöge keresztül, jöve ide Jénába a' kórintézetbe, (Krankenanstaltba), hogy segedelmet keressen ezen gyalázatos gonosz ellen, a' mely mind e' koráig még nem vala eltörültetve, és őt, minden éjjel kínzó csontfájdalmakkal agyon gyötrötte. — Halljátok ezt, ti, kik ezen méregből tréfát űztök, és lelkiismeretlenül magatokat, és magatok által másokat megmérgesítetek. Ily következései lehetnek egyetlenegy szempillantatnak. Ilyenek közelről a' czifranyavalyák.

(a) Kóldúsné. Ez itt csak e'nyit teszen, koldús asszony. Ezt a' kifejezést nem én vettem fel, hanem már én előttem mások régen élnek vele — a' mi nagyobb, én el sem akartam fogadni azt, soká, hogy a' nő, vagy, né, aszszonyt tegyen. De látván, hogy többnyire minden Írók élnek vele, én is pluralitate votorum, megegyezem benne. — A' mi a' dolog valóságát illeti pedig. — Né: Nupta. eine Ehe-Frau. Párizp. Nő et né: Nupta, Uxor. eine Ehe Frau. Idem. — Nő: R. Femina, Femella; postpositum vero Uxor, Nupta. Sándor. — Némberi, pro, Nő emberi. R. Mulier, Femina. Bátori. — A' mostani usus a' köznépnél tehát, nő, vagy, né, Uxor; de a' legrégibb usus, aszszony. Mert némberi, a'nyit tesz, mint, aszszony-ember.

etéről és ójó-szereiről. Az elsőt az okos felsőségnek kell általengednünk (a' melynek ez a' tárgy valóban tovább nem lesz különbségtelen); az utólsót a' jelenvaló oktatás által akarom végrehajtani.

Először a' megmérgesítés ismértető szerei:

1. Ha az ember kevéssel az előtt más személyt, vagy valami dolgot, a' melyben élőállati részek lehettek, szorosan megilletett, még pedig gyenge, kevés, vagy semmi felbőrrel sem bíró részekkel.

2. Ha hoszszabb vagy rövidebb idő alatt azután (rendszerént 4. hét alatt), azon a' helyen egyet vagy többet a' következendő bajok közzül veszen észre az ember: kis túrok, de a' melyek szalonásoknak látszanak, és meggyógyúlni nem akarnak, vagy szemölcsök és kis hús-kinövetek, vagy gyúladás, vagy takony folyás (ha a' takony elválasztatándó rész), a' közelvaló mirígyeknek (a) (glanduláknak) feldagadások, fájdalmok és megkeményedések. — Ha ilyen tünemények jelennek meg, már a'kor az ember meg van mérgesíttetve, bátor most még csak helyszerént, de igen szükséges, hogy az ember magát legottan valamely derék orvosra (nem ámítóra, vagy borbélyra) bízza, hogy azt megszüntessék, minekelőtte az egész nedvnek darabjába (massájába) általmenne, és közönséges megmérgesítés történnék.

3. De ha már a' távollévő részeknek mirígyeik is feldagadnak, különböző termetű kiütések, vagy túrok, vagy hús-szemölcsök támadnak, különösen, ha a' szájpadlás és nyelv-csap fájni, vagy a' szem-

(a) Mirígy: Glandula, Drüse. Párizpp.

ek meggyúladni, vagy a' homlokon mindég veres, varas, sömör szabású fóltok kiverödni kezdenek, a'kor megismeri az ember, hogy az egész testet már a' méreg általhatotta, vagy közönséges elragadás van.

A' vénusi megmérgesítést eltávoztató törvények a' következendőkre húzathatnak:

1. Kerülje az ember az oly aszszony-személlyel való meghitt társolkodást, a' kinek az egészségbéli állapotjáról a' legszorosabb meggyőződése nintsen. És azonban, mivel a' vénusi nyavalyának oly állapotja lehet, a' melyet kívelről épen meg nem ismerhetni, tehát következik, hogy az ember soha bizonyos nem lehet, és hogy az az egyetlenegy ójó-szer marad, hogy a' házasságon kívül való társalkodást a' más nemmel egészen el kell kerülni.

2. Senkit se csókoljon meg az ember az ajkán, a' kinek természeti állapotjáról szoros ismérete nints az embernek. Innét nagy vígyázatlanság, a' csókolást, a' mint a' számosan megtörténik, közönséges emberség-mutatássá tenni, és előttem iszonyatos az, midőn látom, hogy a' furcsa gyermekeket az útczákon minden általmenők csokolgatják. Ezt általjában meg nem kellene engedni.

3. Senkivel se háljon az ember, a' kit szorosan nem ismér.

4. Semmi inget, semmi olyan alsóruhát ne vegyen fel az ember, semmi olyan ágygyal ne éljen, melynek az előtt más olyatén személy vette hasznát, a' kit az ember szorosan nem ismér. Ezért kell már a' vendég fogadókban az embernek vagy a' maga szemei előtt, az ágy némüeket fejjérrel be-

húzatni, vagy egészen felöltözve csak felül a'ra rá-feküdni.

5. Semmit se vegyen az ember a' szájába, a' mi kevéssel az előtt másnak a' szájában volt, p. o. pípákat, fúvó hang-szerszámokat; az ivóedények, kanálok, 's t. ee. is ide tartoznak *)

6. Szorgalmatosan kerülje el az ember, az árnyékszékeken azon tájékoknak a' nemző-tagokkal való megillettetéseket, a' hol talám kevéssel az előtt más megmérgesíttetett üle. Épen a'nyi vígyázat szükség a' köz fecskendező (kristélyozó)- csőkkel vagy más eszközökkel való élésben is.

7. Igen nyomos és nagy figyelemre méltó a' csecsek által való közlés is. Valamely vénusos dajka a' kisdedet, és épen úgy a' vénusos gyermek a' dajkát, megmérgesítheti. Milyen szorgalmatosan meg kellene tehát minden dajkát, kivált a' nagy városokban, vizsgálni. Stoll valaha 40. közzül, kik dajkaságra kínálkozának, csak egy gyanútlant és bátorságost talált. — De azok az aszszonyok is, a' kiket némely helyeken a' tej kiszopásra szoktak alkalmaztatni, nem különbségtelenek. Ha vénusosok, a'kor azt a' mérget azzal, a' kit szopnak, közölhetik, és vannak példák, hogy egy ily személy sok derék anyákat megvesztegetett.

8. A'

*) Soha sem kellene a' szájba venni az oly pípákat, a' melyekkel már éltek, kivált az oly helyeken, a' hol számos a' vénusi nyavalya. Még most kevéssel ez előtt gyógyítanom kellett oly gonosz szájbéli vénusi túrokat, a' melyek csupán ilyen pípáktól származának.

8. A' bábáskodásnak minden munkáiban szükséges a' nagy vígyázat, nem csak a' bábáskodóra nézve, a' ki, ha a' kezein kis sebeket hordoz, valamely vénusos szülőtől könnyen megvesztegettethetik; hanem a' szülőre nézve is, mert ez is megvesztegettethetik ezen foglalatosságban, ha a' bábának vénusos túrok vannak a' kezein.

2. A' himlő- és vereshimlő-méreg.

Mind a' két méreg az által péczézi ki magát, hogy azok, mindenkor hideglelős betegséget és bőrkiütést, amazok genyecségező kelésekkel, ezek pedig veres pecsétekkel, támasztanak, és ugyan azon egy alságban (subjectumban) mint mérgek csak egyszer dolgozhatnak.

Ezen mérgeket igen jól elkerülhetni, ha a' méreg megillettetését eltávoztatják; tehát vagy a' betegnek és az ő elválasztatott részeinek, vagy az oly dolgoknak, a' melyekhez ő hozzájok nyúlt, vagy az ő közellévő levegő körének, megérdekeltetéseket. Mert hogy a' himlő-méreg a' levegő által távolságra elhordathatik, és elragadhat, azok már régi megczáfoltatott mesék. — Következőleg a' megczáfoltathatatlanúl bizonyos, hogy mind a' két nyavalya szükségtelen az embereknél, hogy az ember azokat elkerülheti, és, ha e' közönségesen megtörténik, a' teljességgel ki is irtathatik (a' mit már némely tartományok véghez is vivének). Mivel pedig ezen köz jótételhez, valameddig az emberek a'ról

közönségesen meg nem győzetnek, sőt imitt amott még magok az orvosok is az ellen vannak, még semmi reménység nintsen; tehát nekünk semmi egyébb nem marad hátra, mint hogy ezt a' mérget, melyet most, fájdalom, a' mostani környülállások közt, úgy kell tekíntenünk, mint szükséges roszszat, a' lehetségig szelíddé és ártatlanná tegyük, és a'ra, minden tapasztalások szerént, semmi más eszköz nintsen, mint a' mesterséges közlés, a' beóltás *).

*) A' mit én a'kor, mikor azt írtam, még távolvaló meszszeségben láttam, a' himlő nyavalyától való tökélletes megszabadúlás, már most hálá legyen a' gondviselésnek, valóságga vált, az Anglus orvosnak, Jennérnek, a' találmánya, a' tehen himlőztetés vagy a' tehen-himlő-méregnek közöltetése által. Az által az óltás helyén egy genyecségező himlő, és a' 8-dik vagy 9-dik nap oly könnyű hideglelés támasztatik, hogy az ember gyakran azt észre sem veszi, és ezen csekély, általjában veszedelmetlen nyavalyának a' munkája az; hogy az ember azután a' himlő nyavalyát meg nem kapja, a' mint azt már milliomnyi példák ellene mondhatatlanúl megmutatják. Ha e' közönségesen megtörténik, úgy kevés esztendők alatt a' himlő döghalál legalább a' világnak csínosabb részében teljességgel kiirtatik. — A' ki ezt a' könnyű és tökélletesen ártatlan szert magánál és a' maga gyermekeinél elmulátja, vétkezik, maga ellen, az emberiség ellen, az Isten ellen, és kérek minden szüléket, a' kik ezt olvassák, hogy igazán vegyék ezt szívekre, hogy ők jövendőben minden halálért, minden betegségért, minden elrútitásért felelni tartoznak, a' melyek az ő gyermekeiken az emberi himlő által történnek.

3. A' rühméreg.

Az alatt azon anyagot értem, a' mely valamely rühesről az egészségesre általülttethetik, és a'val a' rühet közölheti; eleven e' vagy nem eleven az, itt nintsen helye a' meghatározásnak, és a' dologhoz semmitsem is teszen.

Ez a' méreg közöltetik csak az eszközetlen és pedig szoros megilletés által. Tehát azt igen könnyü elkerülni, ha az ember a' rühes személyeknek, vagy az olyatén dolgoknak, a' melyeket azok magokon hordtak, megillettetéseket eltávoztatja. De főként az öltözetben és levegőben való legnagyobb tisztaság, és a' gyakori mosdás és ferdés távoztathatja el ezt a' nyavalyát; innét azt a' tiszta embereknél és a' fő rendeknél sokkal ritkábban találja az ember. Azonban ha az ember csakugyan kéntelen ilyen betegekkel együtt élni, és így nem egészen bizonyos, hogy a' megillettetést elkerülje, tehát ajánlom a' gyakori megmosatásokat a' kezeknek és az ábrázatoknak olyan vízzel, a' melynek 2. fontnyi menynyiségében 2. lót konyhasó és fél lót salétrom van felolvasztatva, mint igen hathatós ójó-szert.

4. Az ideg- és rodhadthidegméreg.

E' minden ideg- és rodhadthidegben, ha ez elgonoszodik, teremhet, és azutan a' nem csak megérdeklés, hanem a' betegnek közelvaló levegőköre által is elragadhat. Távoztassa el tehát az

ember az ily kóroknak közelítéseket, ha lehet. De ha a' nem lehetséges, a'kor a' következendőkre kell vígyázni. El ne nyelje az ember a' nyálat, hogy a'nak lélekzetét felfogja, ne illese meg öt, ne menjen hozzá bunda-béléses ruhában, vagy vastag gyapjú köntösben (mivel azokban a' ragadó-méreg legjobban megakad), változtassa az ember az öltözetet, mossa, öblöngesse ki a' száját, mihelyest a' betegtől el mengyen; igen hasznos az is, még az ember a'nál van, mindég egy boreczetes spongiát a' szája és orra előtt tartani, vagy dohányozni.

De ez a' méreg többnyire csak az emberek tudatlanságok és előítéletek által származik, és minden egyes hideglelésből rodhadt hideget csinálhatni, a' miről itt intés végett még valamit kell szólanom. Legközönségesebben és legbizonyosabban megtörténik az, ha az ember igen sok beteget összszerak (innét a' kórhazakban, foghelyekben (a) (tömlöczökben), és hajókban a' legcsekélyebb hidegek is könnyen rodhadt hidegekké válnak), ha az ember a' levegőt a' betegszobában nem újítja, ha a' beteget pehelyágyba jól beássa, és a' szobát nagyon fűti, ha mindjárt öt erős levesekkel, borral, pályinkával, hússal tartja, és ha a' belső tisztító-szereket, vagy valamely okos orvosnak koránvaló segedelmét elmulatja. Mind ezek által minden hideglelés rodhadthideggé változtathatik, vagy a' mi épen az, a' rodhasztó-méreg valamely betegszobában termesztet-

(a) Foghely: Tömlöcz. De, Tömlöcz, vagy, Temnicz, Tót szó.

hetik, melyel azután egész városok megmérgesíttethetnek.

5. A' veszettség-méreg.

Ez az emberekben és barmokban terem, a' melyekben dühösség vagy víztől-iszonyodás (hydrophobia) van. Főként a' nyálhoz van elegyedve, a' levegő által soha sem, sőt még a' megilletés által sem közöltethetik, hanem a'ra mindenkor szükség, hogy vagy valamely sebbe (p. o. a' harapáskor), vagy igen vékony felbőrű részekre (p. o. ajakakra, nemző-tagokra) vitessék. Ezt tehát ezen alkalmaztatásoknak elkerültetések által igen jól eltávoztathatni. Kiváltképen pedig 3. törvényt lehet a' mellett ajánlani. Semmi haszontalan kutyákat ne tartson az ember, mert, mennél több van azokból, a'nál számosabban teremhet ez a' méreg. Koronként eleget adjon az ember azoknak inni, a' nemi-késztetést engedje nekik megelégelni, és ne engedje azokat hirtelen a' melegből hidegbe, vagy megfordítva, menni. Minden kutyát jól szemmel tartson és elválaszszon az ember, a' mely egyszerre elkezd nem innia, egészen szokatlan viseletet felvennie, a' maga urát nem ismérni, rekedten ugatni, és mindegyik elől, a' mely gyanúsnak tetszik, térjen ki az ember *).

*) A' legszembetűnőbb ismértető jelei a' veszett-kutyának ezek: fülét, farkát elereszti, csipás szemei vannak, és lesütött fővel egyenesen szalad. Igen helyes leíratását találja e'nek az ember a' Hahnemann's Freund der Gesundheit. 1. Stück-ben.

Ezen rettenetes méregnek a' munkája az, hogy hoszszabb vagy rövidebb idő múlva az ember is a' dühösséget és víztől iszszonyodást elkapja, és a'ban a' legiszonyotasabb rángatódzások közt meghal. Innét a' nagy szerencse, hogy számos felfedezések által azt a' felfedezést csinálták, hogy ez a' méreg, ha szintén harapás által már közöltetett is, mindazáltal a' közöltetés helyén soká feküdve marad, minekelőtte a' beszívatik és az egész testtel közöltetik. Tehát az ember maga magát a'tól megszabadíthatja, és a' víztőliszonyodást bizonyosan elkerülheti, csak a' következendő szerekkel éljen: a' sebet tüstént sós-vízzel ki kell mosni, azután azt meg kell köppölyözni, és a' bevagdalást és kiszopást a'nyi ideig kell ismételni, míg többé semmi vér sem jő ki belőle. A'nakutánna azt tüzes vassal vagy puskaporral ki kell égetni, 's végre azt 7. 8. hétig erős genyecségezésben kell tartani. Belsőképen a' maszlagos nadragulyával (atropa belladonnával), mint legbizonyosabb szerrel, kell élni, de a' mire az orvos tanácsa szükséges.

6. Némely inkább történeti mérgek.

Vagynak még némely ragadó mérgek, melyek nem mindég, hanem csak bizonyos környülállások közt, némely betegeknél származnak. Azok a' betegségek ezek: a' süly, rák, skárlát-hideg, kosz, vérhas, szárazbetegség vagy tüdővész, köszvény,

köles-hideg. Ezek a' kórságok épen nem mindenkor ragadók, de olyanokká válhatnak, ha a' gonoszodásnak nagy lépcsöjét elérik, vagy rodhadt állapot köttetik azokkal öszve. Tehát itt mindég a' vígyázatot kell ajánlani, és legalább az ily betegekkel való társalkodást, az az, az együtthálást, köntöseiknek hordatásokat, 's t. ee. el kell kerülni.

X.

Az öregség — a'nak koránvaló beóltatása.

A' legelkerülhetetlenebb minden élet rövidítő szerek közt! Ama' kuttogó tolvaj, mint azt Schakspear nevezi, amaz az életnek magának elkerülhetetlen következése. Mert maga az életmunkája által kéntelenek lassán lassán a' mi kanafaink szárazabbakká és haszonvehetetlenebbekké, a' nedvek csípősebbekké, az edények öszszesugorodtakká, és a' műszerek haszonvehetetlenebbekké lenni.

Tehát teljességgel el nem lehet ezt kerülni. Csak az a' kérdés: Nintsen è a' hatalmunkban, hogy azt korábban vagy későbben híjjuk elő? És e' pedig, fájdalom, nagyon bizonyos! A' legújabb idők álmélkodásra méltó példákat szolgáltatnak nekünk a'nak a' lehetségéről, hogy kelljen a' vénséget idejénkorán kieszközölni, és általjában az élet körútját gyorsabban egymásután következtetni. Most látunk (kivált a' nagy városokban) olyatén embereket, a' kik 8-ik esztendejekben megemberedtek, a' 16-ikban körülbelől az ő lehetséges tökélletességeknek legfelsőbb szúratját elérték, és a' 20-ikban már minden gyengélkedésekkel bírkoznak, a' melyek tanubizonyságok, hogy ismét ereszkedőn mennek le, és a' 30-ikban valamely megélemedett aggnak képét adják elő, ránczokat, szárazságot, és csiklóknak merevedség-

eket, hát-gerincz görbeségét, látásnak, emlékezésnek híjánosságát, ősz hajakat és reszkető szavat. Én valóban ily mesterséges vénet, a' ki még 40. esztendös nem vala, nyitottam fel, és nem csak a' hajait egész öszöknek, hanem még a' borda porczogóit is, a' melyek különben csak a' legnagyobb aggságban válnak csontokká, egészen elcsontosodtaknak találtam.

És így a' kifejlés körútainak és a' vénségnek siettetését, a' mi a' heves éghajlatban természetesen történik meg, a' mi éghajlatunkban is mesterség által lehet követni.

Itt a'nakokáért egy két szót a'ról a' mesterségről, hogy kell az embernek magába az öregséget ifjonta beóltani. Minden csupán a'tól függ, az életerőktől és nedvektől minél hamarabb megszabadúlni, a' kanafoknak a' milyen hamar csak lehet a' keménységnek, feszességnek, szívósságtalanságnak, a' lépcsőjét megszerzeni, a' mi az öregséget bélyegezi.

A' legbizonyosabb szerek, hogy ezt legtökélletesebben elérjék, ezek. Gyakran igen jó, illyen rendeléseket tudni, hogy az ellenkezőt a'nál elébb lehessen csinálni. És e'képen magokba foglalják egyjárást az igen sokátartó ifjúságra való végyet (recipét) is. Csak a' szükség, hogy az ember minden részben egészen ellenkezőképen viselje magát.

1. Igyekezzék az ember minden természeti és erkölcsi mesterkedések által mennél hamarább lehet kifejteni az emberedést, és a' nemző-erőket a' lehetségig tékozolva pazérolja el.

2. Idején-korán kezdje el az ember a' legerősebb fáradságokat magának kigondolni. A' sok napokig tartott szoríttatott nyargalások, a' folyvásttartó lejtés (tánczolás), az álmatlan éjek, és a' minden nyugodalomnak megrövidíttetése a'ra a' legjobb szolgálatokat teszik. Az által kettős szándékot ér el az ember, először az életeröket igen gyorsan kimeríti, és továbbá a' kanafokat nagyon hamar keménynek és feszesnek csinálja. — Az aszszonyi nemnek kiváltképen igen közönséges szere a'ra, hogy vágtatva magát megeméssze, és megvénítse. Milyen gyakran nem láttam már én az indúlatos és mértékletlen lejtés által, kevés esztendök alatt a' legszebb ifjúság virágát semmisíttetni, és a' bört szárazzá és tisztalanná tétetni? Nem vehetnének è valamely gátot ezen elmélkedések a' lejtödühösségnek? Az ily jószágok nem vólnának è méltók valamely szempillantási gyönyörüségnek a' kis áldozatjára.

3. Igyék az ember igen szorgalmatosan bort, és olukat (liqueuröket). Egy a' fószerek közzül, a' test kiszáraztásra és összeránczosításra.

4. A' heves indúlatoknak minden nemeik épen azt a' munkát csinálják, és a' tüzes italoknak erejeket megerösítik.

5. Jelesben a' bú, gondoskodás és félelem rendkívül alkalmatosok, a' vénség bélyegét igen hamar elöhozni. Vagynak példák, hogy némely emberek egy éj alatt, a' kik ezt a' legnagyobb lépcsöjü félelemmel és lélek-tusakodással tölték el, ösz hajakat kapának. — Az igaz, most azt kellene hinni, hogy a'ra valóságos alkalmatosság-adások is szükség-

csek, hogy az ilyen indúlatok felizgattassanak; de vannak olyatén emberek, a' kik azt a' mesterséget remekesen értik, hogy, ha nekik az Isteni-végzés semmi bút nem csinál, ők magok magoknak valamilyet csinálnak, mindent szürkületben (crepusculumban) látnak, minden emberről valami roszszat gondolnak, és minden csekély történetben a' tusakodásra és töprönködésre gazdag anyagot találnak.

6. És végre ide tartozik az a' meszszire hajtatott, vagy legalább balúl értetett hidegség, jeges vízbeli számos, hideg és hoszszasan folytattatott ferdők, 's t. ee. által való megkeményítés rendszere. Semmi helyesebb nem lehet, a' vénség bélyegét kieszközölni, mint épen ez.

De nem elég, hogy az ember most olyan időben aggságra jut, a' melyben a' mi elejeink még ifjak valának, fájdalom, még tovább mentek az emberek. Még azt a' mesterséget is kitalálták, hogy a' gyermekek mint ősz-vének hozattassanak a' világra. Néhányszor láték ilyetén tüneményeket; ránczosan, az aggságnak legkijeleltetettebb ábrázat-vonataival lépnek ki a' világ csarnokára (a) (amphitheatrumára), és egy két hét múlva, a' melyeket ők

(a) Tsarnok: Amphitheatrum, Area amphitheatri, Arena. Párizp. — A' Zrinyi Miklós Gróf irásában, a' mely 1651-ben jött ki, ezen értelemben van. Lásd Zrinyi Mindeu Munkái. kiadta Kazinczy Ferencz. Pesten. 1817. II. Kötet. pag. 92.:

Amphiteatrumban így láthatnál bikát,
A' ki a' fövényben köszörűli szarvát,
Mely kapál charnokon 's fúja az fövenyet; 's a' t.

sírások és nyomorúságok közt töltének el, bezárják az ő ősz-vén életeket, vagy inkább ők azt a' bezárással kezdék el. A' sergét (a) (firhangot) húzom a' szülék feslett élet-nemeknek ezen rettenetes termékeire, kik előttem épen úgy rémlenek, mint a' szüléknek személyesíttetett bűneik.

(a) Serge: Siparium. der Vorhang, Teppech. Párizp.

Második Szakasz.

Élethoszszító szerek.

I.

Jó természeti eredet.

Ha azon talptételekre viszszatekíntünk, a' melyeken a' hoszszú élet nyugszik, és azon tulajdonságokra, a' melyek a'ra szükségesek; könnyen általlátjuk, hogy itt főként a'tól kell függeni a' dolognak; micsoda darabból (massából) képeltettünk, mindjárt eredetünkkor az életerőből micsoda rész juta nékünk, és vajjan a'kor tartós vagy gyengélkedő állkatmánynak, egészséges vagy beteg életműszer épületének, a' talpa vetteték è meg. E' mind a' mi szüléink egészség-állapotjoktól, a' mi lételünk első felállíttatásának sarkalatos szúratától függ, és e'ben az értelemben jó születésünek lennie, olyan valami, a' mit az ember mindennek kívánni tartoznék. E' rendszerént az ismeretlen de a' legnagyobb jótételek közzé tartozik, és oly élet hoszszíttó szer, a' mely ugyan a' mi hatalmunkban nem áll, hogy azt magunknak adjuk, de tőlünk kitelik, és kötelesek is vagyunk, azt másokkal közleni.

E' három szúrattól függ; a' szüléknek egészségbeli állapotjoktól, a' nemzés pillantatjától, és a' terhesség időközétől.

1. A' szüléknek egészségbeli állapotjok, élet telkek (fundusok). — Milyen nyomos ez, már a'ból látni; hogy egész nemzetségek valának, a' melyekben a' megvénhedés nemzetséges szabadság vala, p. o. a' feljebb említtetett Parr nemzetsége, a' melyben nem csak ama' kijeleltetett, hanem a'nak az atyja, és a'nak a' gyermekei is szokatlan korácsot érének el. A' szüléknek nagy életidejekben igen nyomos ok van az azt hasonlóan való elérésre. Már e'nek erős indító-oknak kellene lennie, mind a'ra nézve, a' ki valaha gyermeket akar nemzeni, hogy a' maga életerejeit a' lehetségig megkímílje, és megtartsa. Hiszem mi a' mi szüléinknek nyomtatványai (typusai) vagyunk, nem csupán a' közönséges kép és szövet tekíntetiben, hanem az életerőnek összeségére és az egyed (singularis) belső-részeknek különös gyengeségekre és hibájokra nézve is. Még a' nyavalákra való hajlandóságok is, melyeknek talpok (fundamentomok), a' képeltetésben és az allkatmányban van, az által közöltethetnek, p. o. a' köszvény, kő-kórság, száraz-betegség, arany-ér. Különösen számos tapasztalás győzött meg engem, hogy a' nemző-erőknek vénusi felettségek (talám még maga a' változgattatott vénusi méreg) által való nagy meggyengülések a' gyermekekkel a' mirígy- és vízrendszernek tulajdon gyengeségét közölheti; a' mely azután az úgy neveztetett mirígy-kórsággá (scrofulává) elfajúlhat, és alkalma-

tósságot ád, hogy ez a' nyavalya gyakran már az életnek első hólnapjaiban, sőt még a' születéskor megjelenik. — A' szüléknek igen ifjú vagy igen öreg életidejek is ártalmas a' gyermekek élet hoszszaságoknak és erősségeknek. Általjában elébb nem kellene házasságba lépni, mint még az ember maga az ő természeti tökélletességét elérte, az az, a' férjfi 24., az aszszony 18. eztendő előtt nem (a' mi éghajlatunkban). Minden idejébbi házasságban félhetni részént beteges házassági állopottól a' szülékre nézve, részint gyengélkedő maradéktól. Tenger példákat hozhatnék elő, milyen szomorú következései lehetnek az illen koránvaló nösségnek, főként az aszszony egészségére és az egész házasság szerencséjére nézve.

2. A' nemzés percze. — Sokkal sarkalatosabb, mint sem az ember rendszerént hiszi, és valamely teremtménynek egész életét elhatározza. A' jövendő embernek mind az erkölcsébe (a' miben én a' Tristram barátom fal-óra történetére útasítok), mind a' természetébe, ezen szempillantatnak valóban a' legnagyobb befolyása van. Itt ébresztetik fel a' jövendő valóságnak legelső csirája, e'vel a' legelső elevenítő erő közöltetik. Milyen nagyon kell itt a' csinálmány tökélletességének vagy tökélletlenségének, a' munkálkodó oknak több vagy kevesebb ereje, tökélletes vagy tökélletlen, egészséges vagy beteges állapotja által meghatároztatni? Nem kellene è azt óhajtani? hogy a' szülék ezen jegyzéknek valami figyelmetességet szentelnének, és soha elne felejtenék, hogy eza' percz a' legnagyobb nyomosságú, és ez a' teremtés szempillantatja, 's hogy

a' természet nem ok nélkül kötötte azzal összve a' mi egész valóságunknak legfelsőbb felmagasztaltatását? Bátor nehéz is e'ről tapasztalási-tételeket összeszedni, mindazonáltal némely egészen tagadhatatlan példák ismeretesek előttem, a' melyekben azon gyermekek, kik a' részegség időszakaszában nemzetének; mindéltig kábák és félszegek maradának. Úgyde a' mit a' legutólsó (extremum) magas lépcsőben véghezvihet, ugyan azt cselekedhetik a' közép lépcsők csekélyebben, és már miért nem vehetné fel az ember, hogy valamely valóság a' roszsz kedv idő-szúratában, vagy valamely testi rendetlenségben, vagy valamely ideg-vóltában nemzetvén, mindéltig valami kis mocskot a'ból magán viselhet? Innét hinnem kellene, hogy az igen nyomos, hogy a' nős állapotban is ezen pillantatnak koronként csak oly időszakaszt kell szentelni, a' melyben az összegyűlt erőknek, tüzes szerelemnek, és vídám, gondtólszabad elménck mind két részről való érzelme a'ra serkenget (új erősség a' számos vagy erőszakos vagy szakmányos-kötelesség szabású házassági szerelem éleme ellen).

3. A' terhesség időköze. — Bátor az atya kétségkívül az első kútfő, a' melyből a' jövendő valóság az első élet-ihletet (inspiratiót) kapja; mindazáltal nem tagadhatni, hogy a' további kifejlés a' darab (massa), és inkább anyagos (materialis) rész, egyedül az anyától származik. Ez a' szántóföld, a' melyből a' mag-szem a' maga nedvességeit húzza, és a' teremtmény következendő alkatmányának, 's tulajdon tartalmának, főként azon dolog hélyegét

kell

kell felvenni, melynek az oly soká állkatórésze vala, a' melynek húsából és véréből valóban összetétetve van. Továbbá, nem csupán az anya állkatmányának, hanem a' terhesség időköze alatt megtörténő minden hasznos és káros bemunkálkodásoknak is, nagy befolyásoknak kell lenni, az új teremtmény új életének egész képeltetésébe. Az ember egészségének állapotja, az állkatmánynak kisebb vagy nagyobb erőssége, főként az anya állapotjához szabja magát, sokkal inkább, mint sem az atyáéhoz. Valamely gyengélkedő atya még mindenkor nemzhet meglehetős izmos gyermeket, csak az anya igazi egészséges és erős testű legyen. Az atya anyaga mintegy megnemesíttetik ő benne. Ellenben a' legerősebb férjfi valamely beteges életetlen aszszonytól soha erős és egészséges gyermekeket nem kap.

Már a' mi továbbá a' lejendő teremtménynek, minden veszélytől és ártalmas bemunkálkodástól való, megőriztetését illeti; itt ismét a' legistenibb bölcsességnek egy megmutattatását találjuk, az itt tétetett rendelésben. Jóllehet a' legbelsőbb összeköttetés van az anya és a' magzat között, jóllehet e' valóban majd esztendeig része ama'nak, és minden eledelben 's nedvességekben osztozik vele; mindazáltal az ő fekvése és vízbéli úszása által nem csak a' szerszámos (mechanicus), hanem az erkölcsi sérelmektől is és ideg benyomatoktól az által bátorságban van, hogy az anya és a' gyermek közt semmi eszközetlen ideg-összeköttetés nintsen. Sőt számos példák is vannak, hogy az anya meghala, és a' gyermek életben maradt. — Még valamely bizony-

os betegségtől való mentséget is köte összze a' bölcs természet ezen állapottal, és az egy tapasztalási-tétel, hogy a' nehézkes aszszony jóval kevesebbet szenved a' ragadó és más betegség okaitól, és hogy az aszszonyembernek, soha nagyobb hihetőssége nintsen az élésre, mint a' meddig terhes.

Tehát ezen időszúrat nyomosságának érzelme eleitől fogva úgy beléjek veretett az emberekbe, hogy minden régi népeknél a' terhes mint szent, és megsértethetetlen úgy gondoltaték, és a'nak minden méltatlansága és sérelme mint kettősen büntetthető úgy gondoltaték. — Fájdalom! a' mi időkorunk, mind természeti mind szertartási tekíntetben itt különbséget tett. A' mai aszszonyoknak ideggyengeségü érzékeny és elkényeztetett allkatmányok ezen lakját a' magzatnak a' nádrában sokkal bátortalanabbá és veszedelmesebbé tevé. Az anyaméh a' természetnek többé nem valami menedék helye, és háborgattathatatlan mühelye. A' természetlen érzékenység által, a' mi most az aszszonyi-nem nagy részének tulajdona, ezen részek is sokkal foganthatóbbakká lettek, ezer ártalmas bedolgozásokra, és özön sok vonszóságokra (sympathiákra) nézve, és a' magzat minden indúlatok, minden ijedség, minden kórság-okok miatt, és még a' legcsekélyebb alkalmatosságokkor is együtt szenvednek. Innét a' lehetetlen, hogy valamely gyermek olyan mühelyben, a' hol a'nak képeltetése és kifejlése minden pillantatban megháboríttatik és félbeszakasztatik, a' tökélletességnek és erősségnek azt a' lépcsőjét valaha elérhesse, a' melyre ő rendelteték. És ma épen oly

kevéssé gondolkoznak hazafiúi és szertartási tekintetben ezen állapotnak sarkalatosságáról. Ki gondoskodik ma valamely nehézkesnek a' szentségéről; ki veszi tekintetbe az ő velek való bánáskor azt, hogy a' jövendő ember élete, a'nak legalább testi és erkölcsi képeltetése, az által veszedelemre tétetik ki? Sőt, fájdalom, milyen kevés terhesek becsülik önnön magok ezt az állapotot úgy, a' mint a' megérdemli? Minő kevesen vihetik azt véghez, hogy a' gyönyörűséget, élésrendnek hibáit magoktól megtagadják, a' melyek árthatnak.

Innét méltán hiszem, hogy ezen jegyzékekre a' következendő törvényeket építhetni:

1. Az ilyen felette gyenge idejű és érzékeny személyeknek épen nem kellene férjhez menni; ha szintén nem az önnönmagok, és azon szenvedések iránt való könyörületességből is, a' melyeknek elejekbe mennek; mindazonáltal legalább azon szerencsétlen ivadék iránt való könyörületességből, a' melynek ők életet fognak adni. Továbbá, a' lyányoknak neveltetések körül főként a'ra kellene nézni, hogy ez a' szerencsétlen érzékenység eltávoztassék, holott gyakran, fájdalom, az orcza színére, az illendőségre, és tenger sok más tiztelkedés (etiquette) arányosságaira való tekintetből, egyenesen az ellenkező történik meg. És végre, minden férjfinak kötelessége, a' maga házas-társát választáskor főként a'ra nézni, hogy a'nak ideg-rendszere igen csiklándos ne legyen. Mert nyilvánságosan a' nősség főaránya, az erős és egészséges gyermekeket nemzés, az által egészen elesik.

2. Az aszszonyoknak kellene több tekintettel ezen időszakasz iránt lenniek, és jó testi és erkölcsi élésrendet tartaniok. Mivel ez által az ő gyermekek tökélletességeknek és tökélletlenségeknek lépcsője, lelkeknek és testeknek hajlandósága, az ő hatalmokban van.

3. De más embereknek is koronként ezen látszuratból kellene a' terhest szemlélni, és ő hozzá, mint a' képelteténdö embernek műhelyéhez, minden lehető kímélést, figyelmetességet és gondoskodást mutatni. — Kiváltképen minden férjnek ezt a' törvényt szívén tartani, és meggondolni kellene, hogy ő az által a' maga ivadéka életéről és egészségéről gondoskodik, és csak az által érdemli meg a' tökélletes, a t y a, nevet.

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

II.

Okos testi nevelés.

Az elsőbb két esztendőbéli élettel való természeti bánás felette valóságos dolog az élet meghoszszabbításra. Ezen időközit még mint folytattatott nemzést úgy kellene nézni. Csak az első része a' kiképelődésnek és kifejlésnek történik meg az anyaméhben, a' második, nem kevésbé sarkalatos, azon kívül, az életnek első két esztendejében. Hiszem a' gyermek csak mint félig kifejlett dolog jő a' világra. Most következnek először az idegeknek és lélekműszereinek kiképelődéseik, a' lehellés műszereinek, inashús mozgásnak, fogaknak, csontoknak, szózat műszereinek, és minden más részeknek, mind képekre mind allkotmányaikra nézve való kifejléseik. Tehát könnyen megítélhetni, milyen iszonyú befolyásának kell lenni a'nak, az egész élet tökélletességére, és tartósságára nézve, hogy micsoda környyűlállások közt történik meg ez a' folytattatott képelődés és kifejlés műve; vajjon akadályoztató, háborító és gyengítő, vagy siettető befolyások dolgoznak è a'ra. Bizonyosan már itt talp vettethetik valamely lassúbb vagy gyorsabb elemésztetődésre, valamely több vagy kevesebb veszedelemnek kitétetett testre.

Innét nem is egészen mind egy, melyik esztendő-idejében jött az ember e' világra, és a'nyiban a' jó-születés órának befolyása a' testi jóra nézve tagadhatatlan. Azoknak a' gyermekeknek t. i.

a' kík tavaszkor jőnek a' világra, mindég kevesebb a' halándóságok és több a' reménységek, hogy egészséges testet, és hoszszú életet kapnak, mint sem azoknak, a' kík tél-kezdetén, Novemberben, Decemberben, Januariusban születének. Mert az elsőbbek sokkal korábban és folyvástabb élhetnek fris levegővel, ágyak, meleg szobák, 's a' t. által a' szüléktől kevésbé kényeztetnek el, és maga a' nyárnak és tavasznak mindentehető elevenítő befolyása dolgozik ő bennek, és felmagasztalja az ő életerejeket. — Még a' barmokban is megbizonyúl ez; a' tavaszi teremtmények koronként virgonczabbak, és erősebbek, mint sem az őszi- és téliter-mékek. Azonban e' mind csak a' mi éghajlatunkról igaz.

A' gyermekséggel való természeti bánásban minden törvények és meghatározások a' következendő előkre (principiumokra) húzathatnak:

1. Minden müszereknek, legsül (præcipue) azoknak, melyektől mind a' természeti mind a' lelki élet egészsége és tartóssága legközelebb függ, illendően kell müszereztetve, gyakoroltatva, és a' tökélletességnek leglehetségesebb lépcsőjéig vitetve lenniek. Oda számlálom a' gyomrot, tüdőt, bőrt, szívet és edény-rendszert, 's az érzék szerszámait. Egészséges tüdőt állít az ember legjobban szabad levegő, és azután beszélés, éneklés, futás által. Egészséges gyomrot, egészséges, jól emészthető, tápláló, de nem igen erős és izgató füszeres eledelek által. Egészséges bőrt tisztaság, mosás, fördés, tiszta levegő, sem igen

meleg, sem igen hideg mérséklet, és időjártával mozgás által. A' szívnek [és edényeknek erejeket minden feljebbi szerek, jelesben egészséges táplálás, és időjártával testi mozgás által.

2. A' természeti és lelkierőknek egymást felváltó kifejléseket illendően gyámolítani szükség, és sem akadályoztatni, sem igen siettetni nem kell. Mindétig az eleven erőknek egyenlő osztályokra kell nézni, mert az egészségnek és életnek talpa a' mozgásoknak összeillések (harmoniájok), és a' hasonló mértékek. E're hasznos kezdetben a' ferdés és a' szabad levegő, idővel a' testi mozgás.

3. A' betegség érzékét, az az, a' nyavalya okainak foganthatóságokat meg kell keményíteni, és tompítani, tehát a' hidegnek, melegnek, és továbbá a' kis rendetlenségeknek és fáradságoknak érzékeket. Az által kettős hasznot ér el az ember, az életelemésztődés a' mérsékeltetett érzékenység által kevesíttetik, és e'nek a' nyavalyák által való elrontatása eltávoztatik.

4. Magában a' testben a' nyavályáknak minden okaikat és csirajikat el kell távoztatni és kerülni, p. o. a' takony gyülekezéseket, a' fodorháj megdugúlásait, a' csipősség származásait. Azokat a' hibákat, a' melyek külső nyomás és sértések, igen szoros kötések, tisztátalanság, 's t. ec. által eredhetnek.

5. Az életerőt magában mindég illendően táplálni és erősíteni kell, (a'ra a' legnagyobb szer a' tiszta levegő,) és kivált a' természet orvos erejét mindjárt eleitől fogvást szükség támogatni, mivel

az a' legnagyobb orvosság, a' mely mi magunkban letétetett, hogy a' kórság-okai tehetetlenekké tétessenek. E' főként az által esik meg, hogy az ember ne szoktassa mindjárt eleitől fogva a' testet a' mesterséges segedelmekhez, mivel különben a' természetet úgy elszoktatja, hogy a' magát örökké idegen segedelmekre bízza, és végezetre egészen elveszti az erejét, a' magán való segítésre.

6. Az életnek és életemésztődésnek egész munkáját eleitől fogva nem kell nagy munkásságba tenni, hanem középségben szükség azt megtartani, a' mi által a' lassán, 's tehát a' sokáig, élésre való hangot az egész életre nézve megpendíthetni.

Ezen képzeteknek betöltetésekre hasznosok a' következendő szerek, a' melyek az én belátásom ként a' természeti nevelésnek fő részét teszik.

E'ben 2. idö-szakaszt kell megkülönböztetnünk.

Az első idő-szakasz a' második esztendő végéig.

Itt a' főszúratok a' következendők:

1. Az eledelnek jónak, de a' gyenge korácshoz alkalmaztatottnak; tehát könnyen emészthetőnek, inkább folyónak mint sem keménynek, frisnek és egészségesnek, táplálónak de nem erősen csiklándónak és hevítőnek, kell a'nak lennie.

A' természet e'ben nekünk a' legjobb oktatást adja, midőn a' kezdő embernek tejet rendele. A' tejben minden előadatott minémüségek a' legtökéletesebb lépcsőben megvannak; a' teljes tápláló anyaggal, de szelíd, minden izgatás és hevítés nélkül tápláló; közép az élőallat- és a' növedék-

eledel közt, tehát összeköti az utólsónak hasznait (hogy kevésbé izgat, mint sem a' hús,) a' hús-eledel hasznaival (hogy az eleven élőállati testnek kidolgozása által már hozzánk hasonlíttatott legyen, és a' mi természetünk bélyegét könnyebben felvegye), ez egyszóval egészen a' gyermeki test tulajdonságához van alkalmaztatva.

A' gyermeki test t. i. sokkal gyorsabban nő mint sem a' megnőtt ember, és az alkatórészeit sokkal gyakrabban változtatja, ezenfelül neki az eledel nemcsak a' megtartatásra, hanem a' szünetlen növésre is szükséges, a' mi az egész életben oly hirtelen nem történik, mint az első esztendőben, következőleg neki sok és összetömetett (concentráltatott) eledel szükséges; de gyengék az emésztő-erejei, és még a' kemény vagy természetétől különböző (p. o. növevényi) eledelt fel nem dolgozhatja, és a' maga természetire nem változtathatja; innét az ő eledelének folyónak, és már élőállatosíttatottnak, az az, más eleven élőállati teremtmény által neki előre kidolgoztatottnak, és az ő természetihez közelítőnek, kell lenni; de igen nagy lépcsőjű csiklándóssága és érzékenysége is van neki, úgy hogy egy kis ösztön, a' mit a' megnőtt alig érez, itt már mesterséges hideglelést vagy épen görcsöket és rángatódzásokat okozhat, tehát szükség a' gyermek eledelének szelídnek lennie, és a' csiklándósággal illendő arányosságban állania.

Innét a' természet első törvényei közzül egynek, és a' hoszszú 's egészséges életet fő állapító szer-

nek, tartom ezt: a' gyermek első esztendőben a' maga anyjának, vagy valamely egészséges dajkának, tejét szopja.

Az újabb időkben ezen nyomos természet törvényétől némely eltávozásokba estek az emberek, melyeknek valóban az élettartósságába és egészségébe felette ártalmas befolyásai vannak, és a' melyeket azért itt nekem vádolnom kelletik.

Némely csecsemőket csupa növedéki sikerekkel (mucilagókkal), zabsikerrel, 's t. ee. akartak táplálni, és felnevelni. E' néha, különös történetekben közben közben, hasznos lehet, de egyedülvaló eledelnek valóban ártalmas, mert nem táplál eléggé, és, a' mi leggonoszabb, nem előállatosítja magát elegendőképen, és megtartja még egy részét a' savanyú növedéki bélyegnek, a' kisded testében is; innét származnak az ily eledel által göthös, száraz, szünetlenül savanyúsággal, szelekkel, takonnyal kínlódó gyermekek, megdugúlt mirígyek, mirígykórságok.

Még roszszabb az a' szokás, hogy a' szopósokat liszt-péppel tartják, mert ezen eledelnek a' csupa növedéki táplálás kárán (a' megsavanyodáson) kívül, még az a' következése is van, hogy a' gyengéded tejedények és fodorháj mirígyek (glandulák) megdugúlnak, és a' mirígy-kórságnak, sorvadságnak vagy tüdővésznek bizonyos talpat vetnek.

Majd mások, ezeket elkerülni akarván, és részint Anglus dühösségből is, hús eledelt választának a' gyermekeknek, és még bort, sert, 's t. ee. is, adnak nekik. És ez az előítélet megérdemli, hogy

különösen megvizsgáltassék, mivel a' minduntalan több követőket kap; a' most kedves izgató rendúttal megegyezik, és az ártalmast magok az orvosok sem látják által mindenkor illendően. Mert, úgy mond, a' hús erősít, és egyenesen az az, a' mire szüksége van a' gyermeknek. De az én erősségeim az ellen a' következendők: Mindég bizonyos viszszavitelnek (relátiónak) kell lennie a' tápláló és a' tápláltatándó, az ösztön és az ösztön-foganthatóság közt. Mennél nagyobb az ösztönfoganthatóság, a'nál erősebben dolgozhat a' kis ösztön is, mennél nagyobb amaz, a'nál gyengébb az ösztön műve is. Úgyde ez az ösztönfoganthatóság az emberi életben mindenkor fogyó arányosságban (proportióban) tartózkodik. Az életnek első időszakaszában legerősebb, azután esztendőről esztendőre gyengébb, míg végre az öregségben egészen elalszik. Következőleg azt mondhatni, hogy a' tej az izgató és erősítő erejére nézve épen azon viszszavitelben áll a' gyermekhez, mint a' hús a' megnőtthöz, és a' bor a' vén elöregedett emberhez képest. De ha valamely gyermeknek idején-korán hús eledelt ád az ember, a'kor ád neki olyan ösztönt, a' mely a' bor ösztönéhez a' megnőttekben hasonló, a' mely neki igen erős, és a' természettől nem is rendeltetett. A' következések ezek: az ember a' gyermekekben mesterséges hideglelést támaszt, és táplál, sietteti a' vérforgást, szaporítja a' hőséget, és oly állapotot hajt végre, a' mely szünetlenül kegyetlen gyúladós zürzavarokra hajlandó. Az ily gyermek ugyan gyönyörűnek és kövérnek látszik, de a' legcsekélyebb alkalmatosság

kegyetlen vér-felhevülést támaszthat, és ha azután a' fog-munkájára, vagy a' himlőzésre, vagy más hideglelésre jő a' dolog, a' hol a' vér rohanása már különben is a' fejbe hág, a'kor bizonyosan számot tarthat a'ra az ember, hogy gyúladó hideglelések, rángatódzások, és gutta-ütések származnak. Többnyire az emberek azt hiszik; hogy az ember csak gyengeségben halhat meg; de az ember a' sok erősség és csiklándás miatt is meghalhat, és a'ra az izgató-szerekkel való oktalan élés vezethet. Továbbá, a' kisdedeknek életmunkájokat és elemésztödéseket az ily erős eledelek által eleinten sietteti az ember, minden rendszereket és müszereket igen erős munkásságba teszen, mindjárt eleinten mozgó de gyors életre is ád alkalmatosságot és hangot, és a'ban a' vélekedésben, hogy ugyan csak igaziban erősítsen, valóban rövidebb életnek vet talpat. Ezenfelül el nem kell felejteni, hogy az ily koránvaló hús-eledel a' fogazásnak és azután az emberedésnek kifejlő munkáját is igen nagyon sietteti (fő rövidítő szere az életnek), és a'nak még a' bélyegbe (characterbe) is igen roszsz befolyása van. Minden húsevő emberek és barmok tüzesebbek, kegyetlenebbek, indúlatosabbak, holott ellenben a' növedéki eledel mindég inkább a' szelídségre és emberségre vezet. Ezt én a' tapasztalásban igen gyakran megbizonyúlva találtam. Az oly gyermekek, a' kik igen korán sok hús-eledelt kapának, mindenkor izmos de indúlatos, tüzes, barom emberek lőnek, és én kételkedem, hogy az a' hajlandóság akár ezeket az embereket magokat, akár a' világot szerencsésse tenné. Vagynak valóban

történetek, a' hol a' hús-étel már korán hasznos lehet, t. i. a' már gyenge, anya-tej nélkül felneveltetett, savanyúságot szenvedő alságokban (subiectumban); de a'kor az orvosság; és még először az orvos által kell a'nak meghatároztatni, és rendeltetni. A' mit a' húsról mondék, a' még inkább igaz a' borról, kávéról, chocoladéról, fűszerszámokról, 's t. ee. Innét igen nyomos törvénye a' természeti gyermek nevelésnek: A' kisded az első félesztendőben semmi hússal, hús-lével, serrel, kávéval ne éljen; hanem egyedül anyatejjel. Csak a' második félesztendőben lehet neki gyenge húslevet engedni; de valóságos húst állatban (substantiában) csak a'kor, midőn már a' fogak kint vannak, tehát a' második esztendő végén. Sert csupán az oly helyeken, a' hol roszsz víz van, mert különben a' tiszta víz mindég a' legjobb ital marad a' gyermekekre nézve. Bort törvény szerént e'ben a' korácsban soha sem; csak a'kor, midőn az azzal való élést a' gyomor gyengesége parancsolja, tehát egyedül mint orvosságot, és az orvos rendelése szerént.

Hogy ha pedig az önszoptatásnak győzhetetlen akadályai állnak elő (a' melyek, fájdalom, a' mi időnkben nem ritkák, mint p. o. a' betegesség, szárazbetegségre való hajlandóság, az anyának ideggyengesége, a' hol a' csecsemő élettartósságára nézve több veszteség mint sem nyereség volna), és ha egészséges dajkát sem lehet kapni; a'kor áll be az a' szomorú szükség, hogy a' gyermeket mesterségesen kell felnevelni; és jóllehet ezen rendútban az egészségre és élettartosságra nézve mindenkor vala-

mi ártalmas van, mindazonáltal azt sokkal ártalmatlanabbá tehetni, ha a' következendőre vígyáznak: Először, legalább csak 14. nap vagy 4. hétig, ha lehetséges, kell a' kisdednek a' maga anyjának csecsit szopni. Nem hiszi az ember, menynyi érdeme van a'nak az első körútban. Azután az anyatej pótolékjául legjobban adja az ember a' kecske-vagy szamártejet, de mindég eszközetlenül a' kifejés után' és még az élet-hevétől melegen. Még jobb vólna az, ha a' csecsemő eszközetlenül a' baromból szopná a' tejet. Ha ez is lehetetlen, a'kor adjon az ember fele tehéntejből és fele vízből készült elegyet, mindenkor enyhesen, és legalább egyszer napotszaka friss tejet. Egy sarkalatos jegyzék van e'ben, hogy az ember a' tejet ne melegítse meg, vagy melegre ne tegye (mert különben azonnal savanyús bélyeget veszen fel), hanem a' vizet, a' melyet még a' veleéléskor elegyít hozzá. Most e'ben a' mesterséges táplálásban szükség, már az előre apróra morzsoltatott peszmétből (a) (zwieback), grizből, finumra töretett ságóból, szálepből, felé tej fele vízzel főzetet leveseket, vékony, nem kövér húsleveket is, tojás-vizet (egy tojás-sárgáját egy meszszely vízben elkevertetve, és kevés nádmézzel elegyíttetve) adni. A' földi-almák (krumplik) is az elsőbb 2. esztendőben ártalmasok. Bátor én azokat általjában egészségteleneknek nem tartom is, mindazonáltal oly gyenge gyomroknak bizonyosan nehezek, a' megemésztésre, mert bennek igen nyúlókás siker van.

(a) Peszmét: Panis nauticus, Schiff-Brod, Biscoten, Párizp.

2. A' szopóst, a' harmadik héttől fogva (nyárban hamarább, télben később) szabad levegővel éltetni, és ezt szakadatlanúl folytatni kell, az idő-járás által magát akadályoztatni nem engedvén.

A' gyermekek és a' növedékek a'ban tökélletesen megegyeznek. Adjon nekik az ember leggazdagabb táplálatot, meleget, 's a' t., de húzza el tőlök a' levegőt és a' világosságot; megfonnyadnak és elsárgodnak, nem nőnek, 's végre egészen elvesznek. A' tiszta, szabad levegővel, és az e'ben találtató állkatórészekkel való élés, épen oly szükséges, sőt még múlhatatlanabb eledel az élet megtartásra, mint az étel és ital. Tudok olyan gyermekeket, a' kik csupán azért a' gyengélkedést és a' sapadt színt egész életeken keresztül el nem veszthették, mivel az első esztendőkben mint szoba-növevények úgy neveltetének, holott ellenben azoknak az a' mindennapi élemek, a' mindennapi levegő-ferdő, egyetlenegy szer a'ra, hogy a' virágzó színt, erőt és hathatósságot a' lejendő valósággal az egész életére nézve közölje. Az a' haszon is igen nyomos, hogy az által a' betegségtudománybéli (pathologiai) megkeményítésnek sarkalatos része véghezvitetik. és a' következő időkben a' melegnek és hidegnek, az időjárásnak, 's a' t. változásait igen jól elszenvedni tanúlja az ember.

Leghasznosabb az, ha a' kisded a' szabad levegővel, valamely pázsittal és élőfákkal benőtt, és a' lakhelyektől valamenynyire távollévő helyen, él. A' levegővel való élés valamely város útczáin sokkal kevésbé hasznos.

3. A' gyermekeknek egész testeket a'kor meríttetett hideg vízzel kell mosni. Ez a' törvény a' bőr tisztításra és elevenítésre, az egész rendszer erősítésre, az egészséges és hoszszú élet helyheztetésre múlhatatlan. A' mosás születéstől fogva naponként elővétetik, csak az első hetekben langyos vízzel, de azután hideggel, és pedig a' mi igen sarkalatos környülállás, a' forrásból vagy kútból meríttetett fris vízzel. Mert a' közönséges vízben is vannak szelletes allkatórészek, megkötetett levegő (aër fixus), a' melyek elvesznek, ha a' víz darab ideig fedetlenül áll, és a' mi a'nak csak ugyan főként erősítő erőt adna. Mindazáltal ezen mosásnak hirtelen kell megtörténni, és nyomban meg kell a' testet törülni. Mivel a' lassú megnedvesítés hűt, de a' gyors ledörgölés hevít. Nem is kell a'nak tüstént megesni, mihelyest a' gyermek az ágyból kijő, és általjában nem a'kor, midőn a' párolog.

4. A' gyermeket meg kell mosni hetenként egyszer vagy kétszer langyos vízben (az a'kor fejetett tejnek, a' Reaumur hőmérczéje 24-dik vagy 26-dik lépcsőjének; mérsékletében).

Ez a' felséges szer a' rendkívül való erőknek oly menynyiségeket köti öszsze, és egyszersmind a' gyermeki korácshoz oly illendő, hogy ezt a' lejendő ember természeti tökélletesedése és kiképelődése igazi titkának nevezhetni. A' bőr tisztúlása és elevenedése, az erőknek és műszereknek szabad de nem siettetett kifejlések, az egyenlő vérforgás, az egésznek öszszeillő (harmonicus) öszszemunkálkodása (az egészség talpa), az idegrendszernek erősítetése.

tetése, a' kanafok igen nagy csiklándhatóságoknak, és a' gyors élet elemésztődésnek mérsékeltetése, a' nedvességeknek tisztúlások, ezek a'nak a' munkái; és meggyőződéssel vitathatom, hogy a' természeti nevelésnek segédszerei közt egyet sem ismerek olyat, mely a' hoszszú és egészséges élet helyheztetésére minden megkivántató dolgokat oly tökélletesen magában egyesítené, mint ez. A' ferdőnek nem kell egészen megfött vízből állani, hanem a' forrásból meríttetett fris vízből, a' melyhez még a'nyi meleg vizet töltenek, a' menynyi a' langyos mérsékletre szükséges. Nyárban legjobb az a' víz, a' mely a' nap súgárjai által melegedett meg. Az életnek ezen időszakaszában a' ferdésnek tartása egy fértály óra, azután hoszszabb. Soha sem kell a'nak az evés után való első órákban történni (*).

5. El kell kerülni az igen melegben való tartást, tehát a' meleg szobát, meleg talu ágyakat, sőt a' meleg öltözetet, 's t. ee. Az igen melegen való tartás felette szaporítja a' csiklándhatóságot, 's tehát a' gyorsabb életemésztődést, a' kanafokat gyengíti és elbádjasztja, sietteti a' kifejléseket, erőtleníti

(*) Hoszszasan előadatva megtaláltatik ezen szereknek a' gyermekek körül való alkalmaztatások ezen munkámban: Guter Rath an Mütter, über die wichtigsten Puncte der physischen Erziehung. Berlin bey Rottmann; és ezen más munkámban: Erinnerungen an die Wiedereinführung der Bäder (az én, Gemeinnützige Aufsätze. Leipzig. bey Göschen, nevű írásomban), különösen is kinyomtattatva, az Industrie Comtoirban.

és bénítja a' bört, szünetlen izzadásra készít, és az által örökös megfázásnak teszi ki az embert. Nevezetesen igen nyomosnak tartom, a' gyermekeket eleitől fogva a'ra szoktatni, hogy ők ló-szőr, pelyva, vagy moh lazsnakon (a) (mátráczon) háljanak. Igen nagy meleget soha sem vesznek azok magokba, több rúgósságok van, és eltávoztatják a' nagy puhaságot, 's ójnak a' nemi unszolásnak koráni felébredésétől. A' kemény téli hidegben tehetni a'ra könnyü derekaljat.

6. A' köntös bő legyen, seholse szorítson, semmi igen meleg vagy a' párolgást tartóztató anyagból (materiából) (p. o. bundás bőrből) ne legyen, hanem olyanból készüljön, a' mit gyakran újítani vagy mosni lehet, legjobb pamutból, az igen hideg télen könnyü gyapjú szövetből. Távoztasson el az ember minden szoros kötözéseket, feszes füző válakat, szoros lábbelieket, 's több e'féléket, ezek oly nyavalyáknak vethetnek talpat, a' melyek azután az életet megrövidítik. A' fejet a' 4-dik héttől fogva a' 8-dikig (ezt az esztendő szakasza határozza meg) fedetlen kell hordatni.

7. A' legnagyobbb tisztaságot kell tartani, az az, naponként változtatni kell az inget, hetenként a' köntöst, hólnaponként az ágy-némett, el kell hárítani a' roszsz kipárolgásokat (legsül sok ember ne legyen a' gyermekek szobájokban, a' ruhát ott ne szárítsák, a' szenynyes ruhákat ott ne tartsák). A' tisztaság fél-élet, a' gyermekekre nézve, mennél

(a) Lasnak: Gausape, Lodix, Teges, Lanea culcitra.

tisztábban tartatnak ők, a'nál jobban díszlenek (a) (succedálnak) és virágzanak. A' csupa tisztaság által, igen mértékletes táplálat mellett, rövid idő alatt erősökké, frisekké és vídámokká tétethetnek; holott ellenben tisztaság nélkül a' leggazdagabb táplálás mellett nyomorúltakká és gyengékké lehetnek. Ez az ismeretlen oka, miért vesz el és hervad el némely gyermek, és nem tudja az ember mi okon. Azután a' neveletlen emberek gyakran hiszik, hogy a' meg van ígéztetve, vagy a'nak eb-agja (b) (comedója) van. De egyedűl a' tisztátalanság az az ellenséges ördög, a' ki azt bírja, és a' ki azt valóban el is emészti.

A' második időszakasz a' második esztendő végétől fogva, a' tizenkettődikig, tizennegyedikig. Itt a' következendőt javaslom:

1. A' tisztaságnak, hideg mosásnak, ferdésnek, a' szabad levegőn a' test könnyű öltözetének törvényeire, tovább is épen úgy kell vigyázni, mint megmondatott.

2. Az élésrende ne legyen igen kikerestetett, mesterséges vagy igen szoros. Legjobban cselekeszi az ember, ha a' gyermekeket ezen időszakaszban húsból és növedékből való illendő elegygyel élteti; és őket mindenre szoktatja, csak sem igen sokra, sem igen gyakran. Bizonyos legyen a'ban az ember, hogy ha a' természeti nevelésnek többi szúratjait, a' test mozgását

(a) Díszlik: Succedit. Es gedeyhet. — Túládunai szó, szokásban van.

(b) Eb-agja, kis gyermekek nyavalyájok: Comedones. Mitesser, gewisse Krankheit der Kinder Párizp.

tisztaságát, 's t. ec. ugyan csak valóságos gyakorlásba veszi, a'kor semmi kényes vagy szoros élésrend nem szükséges a'ra, hogy egészségesek legyenek a' gyermekek. Nézze meg csak az ember a' paraszt gyermekeket, a' kik nem épen orvosi élésrend mellett egészségesek és erősek. De az igaz, hogy nem kell azt cselekedni, mint már sok dolgokkal cselekedének; talám egyedül paraszt élésrendet adni, és a' mellett a' puha talu ágyat, szobában ülést, heverést megtartani (valamint ugyan csak a' hideg ferdővel is éltenek, de különben a' meleg szobákat, meleg talu ágyakat, 's t. ec. szorgalmatosan megtarták). Nem ismételhetem eléggé, a' mit már valahol egyszer mondék: a' jó nevelésnek főszakasza, egyenlő törvényt tartani, és semmi egymással ellenkező cselekedet szerét összse nem kötni. Igen jó az, ha az ember nekik 4-szer meghatároztatott időkben, enniek ád, és ezt a' rendet bizonyosan megtartja. A' mit a' gyermekeknek adni nem kell, egyedül ezek: kávé, chocoladé, fűszerszámok, igen sós, igen füszeres, elesztős, 'síros, nádmézes sütemények, vastag tészta-ételek, sajt. Italúl nints jobb mint a' fris tiszta víz. Csak az olyan helyeken, a' hol a' természet a' tiszta forrás vizet megtagadta, engedhetem meg, a' gyermekeket serre szoktatni.

3. A' testi inashús-mozgás áll most elő, mint a' természeti nevelésnek fő szakasza. A' napnak legnagyobb részét testi mozgással, mindennémű testgyakorló játékokkal töltesse el az ember a' gyermekekkel, még pedig a' szabad levegőn, a' hol azok

leghasznosabbak. E' hitel felet erősít, a' testnek tulajdon munkásságot, az erőknek és nedvességeknek egyenlő eloszlást ád, és legbizonyosabban eltávoztatja a' növésnek és kiképelődésnek hibáit.

4. A' lélekerejét igen korán ne szorítsák a' tanúlásra. Nagy előítélet az; hogy azt az ember elég hamar soha sem kezdheti el. Valóban hamar kezdheti azt az ember, ha azt az időszúratot választja, midőn a' természet a' testi erőknek és műszereknek kiképeltetésekkel foglalatoskodik, és a'ra neki még minden erő szükséges, és ez a' 7-dik esztendeig van. Ha már a'kor a' gyermekeket a' szobában ülésre és tanúlásra szorítják, úgy elhúzzák az ő testektől az erőknek legnemesebb részeket, a' mi most a' gondolkozás munkájára fordíttatik, és múlhatatlanúl a' növésbeli hátramaradás, tagoknak tökélletlen ki képeltetések, az inashúsos részeknek gyengeségek, roszsz emésztés, roszsz nedvességek, mirígykórságok, az egész bőlcsszerszámban (machinában) az ideg rendszernek feleslegsége származik, a' mi mindéltig ideg-betegség, havasság, 's t. ec. által terhes lesz. Mindazonáláal itt sok függ az alság különbségétől, és a'nak kisebb vagy nagyobb elme-elevenségétől is, de nagyon kérem, hogy itt egyenesen az ellenkezőt tegyék, mint sem a' mit rendszerént szoktak cselekedni. Ha a' gyermek igen korán alkalmatos a' gondolkozásra és a' tanúlásra, a'kor, a' helyett hogy őt, mint szokás, a'nál inkább szorítsák, sokkal inkább késő fogják a' tanúlásra, mert az az idejénvaló érettség többnyire már nyavala, legalább természetlen állapot, a' melyet inkább akadályoztat-

ni, mint sem elömozdítani szükség (hanem ha azt akarnák, hogy a'ból inkább valamely Monstrum eruditionis (tudós csuda), mint sem egészséges és soká élő ember, neveltessék). Ellenben az oly gyermek, a' ki inkább test, mint sem lélek, és a' hol az utólsó későn látszik kifejleni, már valamivel előbb serkentethetik fel a' gondolkozásra, és a'ban gyakoroltathatik.

Még itt említenem kell, hogy az idejéni tanúlásnak igen sok ártalmai, nem a'nyira a' lélek szorongatástól, mint sokkal inkább a' szobában üléstől, a' bezáratott elromlott oskola-levegőjétől származnak, a' melyben a' gyermekekkel ezt a' munkát üzetik. Legalább az által a' gyengítés kettőztetik. Én teljességgel meg vagyok győzetve, hogy a' jóval kevesebbet ártana, ha a' gyermekekkel az ő gondolkozó gyakorlásaikat, az esztendőnek jó szakaszaiban, a' szabadon tartatnák, és itt egyszersmind a' természet könyve kéznél vólna, a' mely valóban, feltévén, hogy azt a' tanító olvasni tudja, a' gyermekeknek első taníttatásokra jóval alkalmatosabb és mulatságosabb, mint sem minden nyomtattatott és íratott könyvek.

Ezen időszakaszhoz tartozik még ez a' természeti nevelésnek felette sarkalatos szúrata is: az önánság eltávoztatása, vagy inkább: az igen korános nemi-ösztön felébredésnek eltavoztatása. És mivel ez a' gonosz az életnek legbizonyosabb és legrettenetesebb megrövidítő- és megnyomorítószerei közzé tartozik (mint feljebb megmutattaték); tehát kötelességem, itt va-

lamenynyire bővebben az az ellenvaló szerekről beszélni. Igen erősen meg vagyok győződve, hogy ez a' gonosz felette számos, és az emberiségnek legnagyobb aggódásai közzűl egy, de ugyan csak, hogy, a' hol ez egyszer beronta, és szokássa vala, azt igen nehéz elhárítani; tehát hogy az ember a' világért se álmodja, hogy az ellen egyed különös szerekben, vagy orvoslás nemeiben segedelmet találjon; hanem hogy a' fődolog a'ban áll, hogy az onánságot el kell távoztatni, és hogy ez a' mesterség, 's következőleg az egész titok e'ben áll: a' nemi-ösztönnek korános kifejlését és csiklándását akadályoztatni kell. E' tulajdonúl az a' nyavalya, a' melyben az emberiség szenved, és a' melynek az onánság csak következése. Ez a' betegség már a' 7-ik, 8-ik esztendőben itt lehet, bátor az onánság maga még hibázik. De a'nak az eltávoztatására, az igaz, hogy szükséges, már az első gyermekségtől fogva az ellen-intézeteket tenni, és nem egyed szúratokat, hanem a' nevelésnek egészét oda kell arányozni.

Az én belátásom és tapasztalásom ként a' következendők (ha tökélletesen alkalmaztatnak) a' biztos szerek az ifjúságnak ezen döghalála ellen.

1. Eleitől fogva soha se adjon az ember semmi igen izgató, erős, tápláló eledeleket. Az igaz, hogy nem gondolja némely, ha a' gyermekének igen idején húst, kávét, bort, 's több e'félét ád, hogy őt ez által az onánság jegyesévé teszi. De úgy van az. Ezek az igen idejénvaló izgatások siettetik (mint már feljebb megmutatám) a' kifejléseket.

Különösen ártalmas, estve húst, kemény tojást, fűszerszámokat vagy felfúvó dolgokat, p. o. krumplit, a' melyek oda nagyon dolgoznak, velek étetni; hasonlóan kevéssel lefekvés előtt.

2. A' már említtetett mindennapi hideg mosás, a' szabad levegő éleme, a' könnyű öltözet, kivált a' nemi-részeké. A' meleg szoros nadrágok már gyakran meleg-ágyai (Treibhausai) valának ezen korános kifejlésnek, és ezért igen jó, az elsőbb esztendőkben valamely alól nyílva lévő szoknyát, és épen nem nadrágot, velek hordatni.

3. Soha se engedje az ember őket talun feküdni, hanem csak lazsnakon, estve, ugyan csak busás mozgás után, tehát jól kifáradva, ereszsze őket az ágyba, és reggel mihelyest felebrednek, fel kell őket az ágyból venni. Ez az idő szúratja a' henyélésnek idején az ágyban, az alvás és vígyázás közt. főként valamely meleg dunna alatt, egy a' legszámosabb elcsábítók közzül az onánságra, és általjában meg nem engedtethetik.

4. Naponként elégséges inashús-mozgás adassék, úgy hogy a' természeti erő-gyüjtemény a' mozgás-inashúsai által feldolgoztassék, és elvezettessék. Mert valóban ha az olyan szegény gyermek egész napot-szaka ül, és testi szenvedő állapotban tartatik, a'kor ugyan csuda è? ha az erők, a' melyek magokat akarják, és kéntelenek is, kinyilatkoztatni, azt a' természetlen arányozatot veszik. A' gyermeknek, ifjú embernek erejeit, futás, ugrás, 's több e'félék által, a' fáradságig, a' szabadon, dolgoztassa ki az ember; fogadom hogy semmi onánság nem fog

eszébe jutni. E' tulajdona az ülő nevelésnek, érdemfizetés intézeteinek (pensio institutumainak), a' klastrom-oskoláknak, a' hol a' mozgás félórákra méretik ki.

5. A' gondolkozó- és érző-erőt nem kell igen korán, és igen nagyon szorongatni. Mennél inkább finumítja és tökélletesíti az ember ezeket a' műszereket, a'nál foganthatóbb leszen a' test is az onánságra.

6. Jelesben minden beszédeket, írásokat, és alkalmatosságokat távoztasson el az ember, a' melyek azokat a' képzeteket mozgásba tehetik, vagy csak azon részekre figyelmetesekké tehetnek. Az a'tól való elvezetés minden lehető úton szükséges, de nem a' némelyek által javasoltatott rendúton, hogy az azok hasznoknak, és az azokkal való éléseknek kimagyarázatjok által azokat a' gyermekek előtt igen sarkalatosokká és használatosokká tegyék. Bizonyára, mennél inkább oda vezeti az ember a' figyelmet, a'nál hamarább ébreszthet ott az ember ösztönt is (mert valamely szúratra való belső figyelmetességnek izgattatása belső érdeklés, és szintúgy ösztön, valamint szintén a' külső megilletés); és én tehát a' régiekkel tartok, hogy a' gyermeknek 14-ik esztendő előtt semmitsem kell szólani a' nemző munkáról. A' mire a' természetnek semmi műszere nintsen, a'ról a'nak semmi értelmének sem kell lennie; különben az értelem a' műszert előhíhatja, idönap előtt.

Sőt az alakosságokat (komédiákat), regéket, történeteket is el kell távoztatni, a' melyek olyatén érzelmeket támaszthatnak. Semminek sem kellene

előfordúlni, valami csak a' tűnődözést felhevíti, és oda vezeti. Igy p. o. némely régi költőket olvasás, vagy a' pogány-isten-tudomány (mythologia) tanúlás, már némelynek igen káros vala. Ezen értelemben is sokkal jobb vólna, a' kezdetet a' természet tanúlással, növedék-ismeretekkel, élőállat-tudománynyal, gazdasággal, 's t. ee. indítani. Ezen tárgyak semmi oly természetlen nemű ösztönöket nem támasztanak, hanem megtartják a' tiszta természeti érzelmet, a' mi inkább a' legjobb méregűző (antidotum) azok ellen.

7. Felette vígyázni kell a' gyermek szolgálóira, inasokra, mulattatókra, hogy ezek e'nek a' feslettségnek első magvát ne vessék el, a' mit az ily személyek gyakran csupa tudatlanságból cselekesznek. Néhány történeteket tudok, a' melyekben a' gyermekek egyedül az által lőnek onánosokká, mivel a' kisdedeknek szolgálójaik, ha azok sírának, és aludni nem akarának, semmi jobb eszközt nem tudának, mint a' nemző-részeken vólt játszást. Innét a' többeknek együtthálásokat sem kell soha megengedni.

8. Ha mind ezek mellett is ama' szerencsétlen ösztön felébred, mindeneknek előtte meg kell vizsgálni, ha vajjon, a' nem inkább nyavalya è mint erkölcstelenség, a' mire a' legtöbb nevelők keveset ügyelnek. Főként minden nyavalyák, melyek a' hasban szokatlan izgatásokat gerjesztenek, ha valami idegekérzékenységekkel összetalálkoznak, a'ra alkalmatosságot adhatnak, mint a' tapasztalásból tudom. Oda tartozik a' gilyiszta csiklándása,

a' mirígykórságok (scrofulák), vagy a' fodorhájmirígyeinek megkeményedések, a' hasbéli bővérűség (már az akár valamely igen izgató hevítő élésrendnek, akár az ülésnek a' következése). Innét, minden ilyen nemű gyanúban, örökké elől a' testi okot kell eltávoztatni, erősítő szerek által az ideg-eknek természetlen érzékenységeket el kell üzni, és az ember más segedelem nélkül, az onánságra való ösztönt is, vagy a' nemző részeknek korános csiklándósságokat, el fogta hárítani.

III.

Serény és munkás ifjúság — Puhaság elkerülés.

Úgy találjuk, hogy mind azok, a' kik igen nagy korácsot érének, olyan emberek valának, a' kik ifjonta bajt, munkát, fáradságot, állának ki. Dálnokok, katonák, napszámosok valának ök. Csak a' 112. esztendős Mittelstädtet említem, a' ki már 15. esztendős korában inas, és 18-ik esztendejében katona vala, és minden Burgus háborúban az ország felállítatásától fogva jelen vólt.

Az ilyen ifjúság a' hoszszú és erős életnek talpává lesz kétféleképen: részént, mivel a' testnek, az erősségnek és megkeményedésnek azt a' lépcsőjét, adja, a' mely a' tartósságra szükséges; részint, mivel az azt lehetségessé teszi, a' mi főképen az életnek hoszszaságára és szerencséjére tartozik; a' jobra és kiesebre való általmenetelt. Az, a' kinek ifjúságában minden kénye-kedve (commoditása) és éleme felesleg megvólt, többé semmitsem is reménylhet, hibázik neki az életerő felébresztésre és megtartásra való nagy eszköz, a' jobbat reménylés és előrelátás. Ha végre az élemedett esztendőkkel neki szükséget és nyomorúságot kell érzeni, a'kor kettősen lenyomatik, és az ő élettartóssága szükségesképen megrövidíttetik. De a' bajoskodásból a'

jobra való általmenetelben új örömnek, új erőnek és új életnek szünetlen forrása van.

Valamiképen az élemedett esztendőkben a' durva roszsz éghajlatból valamely kellemetesebbe való általmenetel igen sokat használ, az élet hoszszításra; úgy a' nyomorúságos életből a' kedvezőbbe és kiesebbe való általmenetel is.

A' mi mai nevelésünknek egy fő hibáját kell itt említenem, a' mely ama' talptételeknek egészen ellenekre van: a' testi és erkölcsi puhaság. Az alatt azt a' szokást és igyekezetet értem, hogy a' gyermekeknek és ifjú embereknek az életet oly könnyüvé és kedvezővé teszik, a' mint csak lehet, és minden ellentállást és nyomást, és minden keményet és nehezet félrevetnek. Ez igaz szintúgy a' testi, valamint az erkölcsi dologról. A' testihez számlálom, az alkalmatos házi-bútorokat, heverőlazsnakokat (zofákat), és a' talu ágyakat, a' mindég egyenlően meleg szoba-éghajlatot, a' lágy, már előre kidolgoztatott ételeket, 's t. ee. Az erkölcsiben, az igen lágy és engedelmes bánás, minden keménységnek, minden egyenes ellentállásnak, minden büntetésnek elkerültetése, mindent játszodva tanúlásnak rendútja — egy nagy bolondság — holott nem csak a'ban van a' dolog, hogy az ember tanúljon, hanem valóban ugyan oly nagyon a'ban, miképen tanúlja azt az ember, az az, hogy az ember egyszersmind a' tanúlás-mesterségét tanúlja, igyekezzék, a' nehézségeket győzze meg, és azt magának sanyarúvá tegye. Az olyatén nevelés, lankad-

ságot, gyengeséget szül, mert csak az ellentállás szerez igaz erőt, csak a' nyomorúságoknak, nehézségeknek a' győzedelmek ád önügyességet, hathatósságot és bélyeget (charactert). Hát a' mi egész életünkön keresztül nem a' fáradság è, nem a' munka è, nem a' viszontagság è az, a' mi által minket a' történet nevel, és a' mi legnemesebb erejeinket, a' mi bátorságunkat, a' mi felemelkedésünket, a' földiek és a' közönséges felett kiképeli? Örökre igaz marad, a' mit Göthe mond:

Wer nie sein Brod mit Thränen ass,
Der kennt euch nicht, Ihr himmlischen Mächte.

az az:

A' ki a' kenyerét még sírva nem ette,
Az égi hatalmat meg nem ismerhette.

Most gondoljon az embert magának egy olyan ifjú embert, a' ki ilyeténképen neveltetett fel, 's most a' világba kilép, a' hol neki semmit nem engednek, hanem mindent sanyarúvá tesznek, a' hol az ő legszebb kívánságai füstbe hajtatnak, és az útjába ezer nehézség tétetik. — Mi fog lenni a' következés, és minek kell a'nak lenni? Kedvetlenség, magával és az egész világgal való megelégedetlenség, a' szerencsétlenségnek mély érzelme, az azt megváltoztatásra való erő nélkül, vagy — ha még valami hathatóssága van, — kétségbe-esés.

Honnét vannak most a' sok havas, az élettel jóllakott, megelégedetlen ifjú emberek? — „Mivel gyermek korokban már ütleket nem kapnak," úgy

hallottam a' minap egy derék aszszonyságtól, mondani, — vajjon egészen hibázik è? — Nem szükség hogy épen verést, hanem a' nevelésben bizonyos keménységet értsen az ember. — Nézzen az ember körül, és kérdezze meg a' tapasztalást 's a' történetet. A' legnagyobb és legerősebb emberek azok vóltak, a' kiknek nehéz és sanyarú ifjúságok vólt.

IV.

A' természeti szerelem élemétől való megtartózkodás ifjonta és a' házasságon kívül.

Wer nie in schnöder Wollust Schooss
Die Fülle der Gesundheit goss,
Dem steht ein stolzes Wort wohl an,
Das Heldenwort, Ich bin ein Mann!

Denn er gedeiht, und sprosst empor
Wie auf der Wies' ein schlankes Rohr,
Und lebt und weht, der Gottheit voll,
An Kraft und Schönheit ein Apoll.

Die Götterkraft, die ihn durchfleusst,
Beflügelt seinen Feuergeist,
Und treibt aus kalter Dämmerung
Gen Himmel seinen Adlerschwung.

O schaut, wie er voll Majestät,
Ein Gott, daher auf Erden geht!
Er geht und steht voll Herrlichkeit
Und fleht um nichts, denn er gebeut.

Sein Auge funkelt dunkelhell,
Wie ein krystallner Schattenquell.
Sein Antlitz strahlt wie Morgenroth,
Auf Nas' und Stirn herrscht Wachtgebot.

Die

Die edelsten der Jungfrauen blühn;
Die blühn und duften nur für ihn,
O Glückliche die er erkiesst!
O Glückliche, die sein geniesst:

az az:

Ki csúf bújaság keblébe
Egészségét nem önté be,
Azt e' kényes szó illetné,
Vitéz szó: Ember vagyok né!

Mert ő díszlik (a) sarjaz fenten,
Mint karcsú nádszál a' réten,
Sürög forog, ő istenség,
Apollói erő, szépség.

Istenerő, mely öt hatja,
Tűzeszét a' szárnyazgatja,
'S hüs szürkületből ég felé,
Hajtja sasreptét felfelé.

Óh nézd, ő milyen felség tár,
Mint Isten, a' földön úgy jár!
Méltósággal áll, jár, hatol (b),
Semmit sem kér mert parancsol.

Szegvilágost szikráz szeme,
Mint Kristály árnyékkút-vize,

(a) Diszleni: gebeißen, Márton. — Nagy szokásban is van Túl a' dunán.

(b) Hatolni. Sándor. — Fel nem teszi az értelmét — teszen: cundo penetrare — szokásban van a' Tiszamellett.

Képe hajnal ként súgárlik
Orr, homlok, ör-parancst (a) játszik.

Nemesb szüzek kik virítnak,
Csak neki nyílnak illanak (b),
Óh bóldog kit kiválaszta!
Óh bóldog ki ötet bírja!

Bürger.

Vólt olyan idö, a' melyben a' Német ifjú a' más nemmel való társalkodásról elébb nem gondolkozék, mint 24-dik, 25-dik esztendejében, és semmit sem tuda ezen önmegtartóztatásnak ártalmas következéseiről, semmit a' viszszatartóztatás betegségeiről, és némely más nyavalyákról, a' melyekről ma álmodoznak; hanem az ember nött, erössé lön, és oly férjfiak lettek, a' kik nagyságok által magokat a' Rómaiakat is csudálkozásra ragadák.

Most az ember a'ban az idöben elmúlik, a' melyben amazok kezdödtek, nem hiszi az ember, hogy magát elég hamar kiüritheti a' szüzesség terhétöl, a' legnevetségesebb képzelödései vannak az embernek a'ról az ártalomról, a' melyet az önmegtartóztatás okozhat, és tehát elkezdi a' gyermek, még sokkal elébb, mint sem az ö tulajdon teste tökélletességre menne, a' másoknak megelevenittetésekre rendeltetett erőket elpazérlani. A' következések világosak. Ezek az emberek elvégezetlen fél-kész valóságok maradnak, és a'kor, mikor a' mi eleink

(a) Parants: Mandatum, Imperatum. Ein Befehl. Párizp.
(b) Illani: R. Odorem reddere, halare, spirare, Sándor.

még csak kezdék ezen erőket hasznokra fordítani, már ők azokkal a' végén járnak, az élemben semmit egyebet csömörnél és unalomnál nem érzenek, és az élet fűszerszámoztatására való legsarkalatosabb csiklándók közzül egy ő rájok nézve örökre el van veszve.

Hihetetlen, menynyire mehetnek ezen szúratban az előítéletek, kivált ha azok a' mi hajlandóságainknak hízelkednek! Én biz ismértem egy embert, a' ki valóban hitte, hogy az emberi testre nézve nem volna semmi ártalmasabb méreg, mint a' nemző-nedvek, és a' következése a' vala, hogy semmi szorgosabb dolga nem vólt, mint az, hogy magát koronként, oly hirtelen, a' mint csak lehetett, a'tól kiürítse. Ezen fáradozásai által azután oda vitte a' dolgot, hogy 20-dik esztendejében öreg lőn, és a' 25-dikben vénen és élettel jóllakva meghala.

Most a' vitézkori (Ritterzeiti) ízlésbe a'nyira bejöttek, hogy még a' regéknek is mind ezt a' képet kell felvenniek, ha szükség azoknak tetszeni, és meg nem szűnhetnek az emberek, ezen Német férjfiaknak gondolkozás és cselekedetszereket, nemességeket, nagyságokat csudálni. És méltán is. Úgy látszik, hogy minnél inkább érezzük, milyen messzetávoztunk mi a'tól, a'nál inkább magához húz minket ama' képzelődés, a'nál inkább felbuzdítja bennünk azt az óhajtást, hogy azokhoz hasonlók legyünk. De be jó vólna az, ha mi nem csupán a' dologról, hanem sokkal inkább az a'ról való eszközökről gondolkoznánk! Az, a' mi által azok a' bátorságot, a' test és lélekerejét, az állhatatos, hív

és elszánt bélyeget, rövideden, mind azt szerzék, a' mi öket a' szónak egész értelmében igazi férjfiakká teszi, vala főként az ő szoros önmegtartóztatások és természeti férjfierejeknek megkímíltetések. Ezen férjfiaknak ifjúságok nagy igyekezeteknek és cselekedeteknek, nem bújálkodásoknak és élemeknek, vala szenteltetve, a' természeti nemi-ösztön nem élőállati élemekre alacsonyíttaték meg, hanem a' nagy és mérész igyekezeteknek erkölcsi felingereltetésekre megnemesítteték. Minden a' maga szeretőjének képét szívében hordozá, már az akár valóságos akár képzeti (idealis) vólt, és ez a' regés szerelem, ez a' megtörhetetlen hívség, az ő önmegtartóztatásának és hímségének (virtusának) paizsa vala, megerősíté az ő testi erejét, és ada az ő lelkének bátorságot, és győző tartósságot, a' meszszéről ráintegető szerelem-hopénznek szünetlen reménysége által, a' mely még csak nagy cselekedetek által nyeretheték meg. Bár ez a' dolog nagyon mesésnek tetszik is, mindazonáltal szoros megvizsgáláskor nagy bölcsességet találok én ezen haszonra fordíttatásában a' természeti ösztönnek, a' mely az emberi természetnek legerősebb indító-okai közzül egy. Milyen egészen másként lett ez a' dalog mi nálunk? Ez az ösztön, a' mely okos vezetés által a' legfelségesebb hímségnek, a' legnagyobb hősségnek (heroismusnak) sarjává válhat, dévankodó érzékenykedéssé, vagy csupa élőállati élemmé lesülylyeczteték, a' melyet még időnap előtt a' csömörig megelégelnek; a' szerelem indúlatja, a' mely ott a' feslettségek ellen ör vólt, nálunk a' legislegzabo-

látlanabbaknak kútfejekké vált; az önmegtartóztatás hímsége, bizony az erkölcsi állhatatosság és férjfiság bélyegének legnagyobb talpa, nevetségessé lett, és mint ó-szokásbéli túdákosság (pedantismus) roszsz hírbe keverteték, és az, a' minek a' kiállatott munkák, nyomorúságok és veszedelmek legutólsó és legédesebb jutalmának kellene lennie, oly virággá lett, a' melyet minden fiú az útfélen szakgat. Miért tette a' természet ezt az egyesülésre való kívánságot, ezt a' szerelemnek mindenható elleneállhatatlan ösztönét a' mi mejjünkbe? Valóban nem regéket játszásra, és költeményes elragadtatásokban való ábrándozásra, hanem hogy az által két szívnek szoros kibomolhatatlan kötőlékje összekapcsoltassék, a' szerencsés nemzésnek talp vettessék, és ezen bájcsombók (Zauberband) által a' mi létünk a' minden kötelességek közt legelsővel és legszentebbel összeköttessék. — Be jó vólna az, ha mi e'ben a' régi szokáshoz viszont közelítenénk, és a' gyümölcsöket nem előbb akarnók szedni, mint vettettünk vólna.

Most az ember igen sokat hall az erőről és az erős emberekről beszélni. Semmitsem hiszek a'ról, valameddig nem látom, hogy azoknak elég erejek van, az indúlatoknak meggyőzetésekre, és az önmegtartóztatásra; mert ez a' diadalom, de az egyetlenegy jele is az igazi lélekerőnek, és ez azon tanúlód (oskola), a' melyben az ifjúnak magát gyakorolni és erős férjfivá képelni kell.

Általjában találjuk az ó világban, hogy mindazoknak, valakiktől valami rendkívülvalót és kijel-

eltetettet vártak, azoknak magokat a' természeti szerelemtől meg kellett tartóztatniok. Oly a'nyira meg valának győződve, hogy a' venus a' férjfierőt elveszi, és hogy a' magokat ezen feslettségeknek adták emberek, soha valami nagyot vagy rendkívülvalót véghez nem vihetnének.

Én ezen a' legsarkalatosabb élet törvényei közzül egyet építek: Minden, valakinek a' maga életének tartóssága és virága a' szívén fekszik, a' házasságon kívül való más nemmel megeső társalkodást kerülje el, és halaszszaezt az élemet a' nősségig. Az én okaim a' következendők:

1. A' házasságon kívül való társalkodás, a' mindég változó, és minduntalan új izgatás végett, sokkal könnyebben ragadja az embert az élembéli mértékletlenségre, melyet ellenben a' nősségbéli eltávoztat.

2. Az elcsábít minket a' természeti szerelemnek korános élemére, tehát a' legnagyobb élet rövidítő szerek közzül egyre, holott ellenben a' házasságbéli élem még csak a'kor lehetséges, midőn mi természetesen és erkölcsiképen illendően előre elkészíttettünk.

3. A' házasságon kívül való társalkodás múlhatatlanúl kiteszen bennünket a' vénusos megmérgesíttetés veszedelmének, mert minden vígyázat, minden védő-szer, a' mint a' következendőkben megmutatom, hijábanvaló.

4. Az által elvesztjük a' hajlandóságot, sőt az erőt is a' rendes nősségi összeköttetre, és kő-

vetkezőleg az életnek egy igen valóságos megtartó szerére.

De azt kérdi némely, hogyan lehetséges, egy egészséges és jóltápláltatott test mellett, a' mi gondolkozásunk és életünk szere mellett, huszonnégy vagy huszonöt esztendeig, egyszóval a' házasság idejéig az önmegtartóztatásra vígyázni? (*) — Hogy a' lehetséges, azt a' tapasztalásból tudom, és itt

(*) Még mindég a' leggonoszabb természeti következésekről álmodozik némely, melyeket az önmegtartóztatásnak kellene maga után húzni. De elég gyakran nem említhetem azt, hogy ezek a' nedvek nem csupán a' kiüríttetésre, hanem leginkább a' vérbe lejendő ismét beszívatásra rendeltettek. És itt el nem mulathatom, egy intézetre figyelmetesékké tenni az embereket, a' mely e'ben a' részben is a' mi erkölcsi szabadságunkat bizonyítja, és azért az embernek kizáratva tulajdona. Értem az időről időre elkövetkező kiürüléseket a' nedveknek, a' melyek részint a' magzat termesztésre, részint az azt tápláltatásra rendeltetének (nocturna pollutiók a' férjfiakban; menstruumok az aszszonyokban). Az embernek ugyan mindenkor alkalmatosnak kell lennie a' tenyészésre, de a'ra soha sem kellene nékie élőállatiképen szoríttatnia, és ezt véghez viszik ezek csak az emberekben lévő természeti elfolyások; azok kiragadják az embert a' csupa élőállati nemi ösztönnek rabszolgaságából, őt a'ba az állapotba teszik, hogy azt még az erkölcsi törvények és tekíntetek alá is alá vessék, és ezen arányosságban az ő erkölcsi szabadságát is megszabadítják. Mind a' két nemű ember az által a' természeti kár ellen, a' melyet a' nemi ösztönnek meg nem-elégéltetése támaszthatna, bátorságba tétetik, tehát semmi elleneállhatatlan szükséges vólta nints a'nak, és az ember itt is megtartja (ha ő maga

több derék embereket előhozhatnék, a' kik az ő szűz menyaszszonyoknak a' magok férjfiúi szüzességeket is kelengyéül (dos-úl) (a) hozák. De a'ra erős feltétel, erős bélyeg (character), és a' gondolkozás- és életnemének bizonyos arányoztatása és intéztetése kívántatik, a' mely valóban nem a' rendszerént-való. Engedtessék meg nekem itt, hogy az én ifjabb hazafitársaimnak javokra, az önmegtartóztatásra és a' házasságon kívül történő szerelem eltávoztatásra való legbiztosabb szereket előhozhassam, a' melyeknek erejeket, miképen kell a' legveszedelmesebb ifjúi koron keresztül a' szüzességet megtartani, én a' tapasztalásból esmerem.

1. Mértékletesen kell élni, és el kell távoztatni a' tápláló sok vért csináló, vagy izgató dolgoknak élemeket; p. o. a' sok hús-eledelt, tojást, csokoládét, bort, fűszert.

2. Csináljon az ember magának naponként erős testi mozgást, egész a' fáradságig, hogy az erők és nedvek feldolgoztassanak, és a' nemi részektől az izgatások elvezettessenek. Rövideden, ezen két szó-

önnön magát ezen ösztönnek nagy izgattatása által e'től az elsőségtől meg nem fosztá) a' maga szabadakaratját, hogy azt betőltse, vagy be ne töltse, a' mint azt a' felsőbb erkölcsi tekintetek kívánják. Egy új nagy bizonyság, hogy az embernek már a' természeti tulajdonsága az ő magasabb erkölcsi tökélletességéhez arányoztatik, és hogy az az arány egy az ő legelválasztathatlanabb és legvalóságosabb minéműségei közzül!

(a) Kelengye: Dos. Sz. Sándor.

ban: Bötölj és dolgozzál; van egy nagy nyakszer (amuletum), ezen ördög kísírtete ellen.

3. Az elmét foglalatoskodtatni kell, még pedig az inkább való (serius) elvonatott (abstractus) tárgyakkal, a' melyek azt az érzékiségtől (sensuálitástól) elvezessék.

4. Mindent ell kell hárítani, valami a' tűnődözést felhevítheti, és a'nak a' bújaságra való arányozatot adhatna, p. o. a' trágár (obscænus) mulatságok, az olvastatások a' szerelemmel teljes és bűja költeményeknek és regéknek (mint a' milyenek, fájdalom, oly sokak vannak, a' melyek egyedül a'ra láttatnak csináltatva lenni, hogy az ifjú embereknek tűnődözéseket felhevítsék, és a' melyeknek szerzőik csupán a' jó ízlésnek, sőt számolásnak érdemére is nézni látszanak, azon megtéríttethetetlen kárnak felszámoltatása nélkül, melyet az által az erkölcsiségben és ártatlanságban okoznak), az elcsábító aszszonyszemélyekkel való társalkodás is, és a' lejtőknek (tánczoknak) némely nemeik.

5. Mindenkor igen elevenen gondolkozzék az ember, a' feslettség veszedelmeiről és következéseiről. Először az erkölcsiekről. Melyik csak valami érzelmű és lelkiismeretű ember fogja magára vennie, hogy az első ártatlanságnak vagy házassági hívségnek elámítója légyen? Nem fogja őt mindéltig azon gyötrő szemrehányás kínozni, hogy az első esetben a' virágot kinyílásában törte le, és hogy egy, még ártatlan, teremtményt egész életére természeti és erkölcsiképen szerencsétlenné tett, a' kinek a' most következő hibái, zabolátlansága és meg-

vettetése egészen ő ra, mint első szerzőre, viszszahárámlanak; vagy a' második esetben, hogy egy egész nemzetségnek nősségi és házi bóldogságát megháborítá és megmérgesíté; oly vétek, a' mely a' maga erkölcsi súlya szerént útálatosabb, mintsem az orozás és gyújtogatás. Mert mi a' polgári érték a' házasságbéli szív értékéhez képest; mi a' jószág tolvajlás a' hímség, az erkölcsi bóldogság orozáshoz képest? Tehát nints semmi egyébb hátra, hanem magát az árúba bocsáttatott és a' bújaságnak szenteltetett hajadonokhoz adni; de a' bélyegnek micsoda megalacsonyíttatása, az igaz becsület-érzésnek minő vesztesége van a'val összeköttetve? Az is meg van mutatlatva, hogy a' magas és nemes érzelmekre nézve az érzéket semmi úgy meg nem tompítja, az elme erejét és erősségét semmi úgy el nem veszi, és az egész valóságot úgy meg nem lankasztja, mint a' bújaságnak ezen feslettségei. — Gondoljuk meg most a' házasságon kívűlvaló élemnek természeti következéseit, ezek nem kevésbé szomorúak, mert itt soha sints az ember bátorságban a' venusos ragadványtól. Semmi állapat, semmi korács, semmi látszatós egészség meg nem ment minket a'tól. Csak igen hívságosan keresztül mengyen most az ember ezen a' szúraton, mióta e'nek a' gonosznak nagyobb közönségessége, a' tudatlan orvosoknak befolyások, ezt a' megmérgesítést oly különbségtelenné tevék, mint a' köhögést és a' náthát.

De mi ezt most a' maga igaz termetében megfogjuk vizsgálni, mit teszen, venusosan megmér-

gesíttetni, és hiszem, hogy minden okos és józanon gondolkodó ember megengedi azt nekem, hogy az a' legnagyobb szerencsétlen esetek közzé tartozik, azok közt a' melyek az embert érhetik. Mert, először, ezen méreg munkái minduntalan gyengítök és vívók, gyakran rettenetesen pusztítók is, úgy hogy halálos következések is támadnak, vagy a' szájpadlás- és orrcsontjai is elvesznek, és az ily ember örökre hordja mutatóúl a' maga gyalázatját. Továbbá, az egész orvostudományban nintsen semmi tökélletesen meghatarozó jel, ha vajjon a' vénusi nyavalya tökélletesen elháríttatott è, és a' vénusi méreg egészen megtompíttatott è, valamely testben, vagy nem. E'ben megegyeznek a' legnagyobb orvosok. Ez a' méreg valami ideig ugy eltitkolhatja és úgy mérsékelheti magát, hogy az ember azt tökélletesen kigyógyúltnak lenni hiheti, a' nélkül hogy a' dolog úgy vólna. Már e'ből kétféle gonosz következések származnak, először, hogy az ember igen könnyen megtart valami vénusit a' maga testében, a' mely azután különböző színek alatt egész az öregségig terheli az embert, és sínlődő testet csinál, vagy hogy az ember, a' mi majdan oly roszsz, magának azt képzeli, hogy még vénusos, minden kis zürzavart onnét származtat, és ezen rémítő bizonytalansággal kínozza ki az életét. Ezen utólsó nemből a' legszomorúbb példákat láttam. E'hez még csak egy kevés havasságnak szükség jöni; a'kor ez a' gondolat rettenetes ostorrá válik, a' mely a' nyugodalmat, megelégedést, jó szándékokat tölünk örökre elijeszti. Ezenfelül, ezen nya-

valya orvoslásban magában van valami rettentő. A' vénusi méregnek egyetlenegy méregfojtója (antidotuma) a' kénesö, tehát egy más nemü méreg, és egy jól beható kénesös gyógyítás (mint a' milyen a' nyavalyának magas lépcsöjében szükséges) semmi nem egyébb, mint mesterséges kénesös megmérgesítés, hogy az által a' vénusos megmérgesíttetés eltávoztassék. Úgyde ilyenkor a' vénusi gonosz helyett igen gyakran kéneső-méreg következései maradnak. A' hajak elmennek, a' fogak elromlanak, az idegek meggyengülnek, a' tüdö megtámadtatik, 's több e'féle. De még egy következés, melynek bizony egy érzékeny emberre nézve legnagyobb nyomossága van, ez, hogy minden, a' ki a' vénusi mérget magára ragaszttatta, ezt a' mérget nemcsak magának veszi fel, hanem azt magában isméttermeszti, tehát másoknak is, sőt az emberiségre nézve méreg-kútfővé leszen. A' maga testét ezen méregnek tárházúl, melegházúl adja, és az által a'nak megtartójává lesz az egész világra nézve; mert meg van mutattatva, hogy ez a' méreg csak az emberben nemzi magát újra, és hogy következőleg a' kiirtatnék, ha többé egy ember sem akadna, a' ki azt ismét-termesztené.

6. Még egy indító ok, melynek ereje a' mint tudom, a' jó szívü emberekben igen nagy: Gondolja meg az ember a' maga jövendőbéli szerelmesét, és hitvesét, 's azon kötelességeket, a' melyekkel neki tartozik. Ha az ember már öt ismeri is, a'nál inkább. De a' nélkül is hogy öt ismernök, az a'ról való gondolkozás, a' kinek mi valaha kezünket akar-

juk adni, a' kitől mi hűséget, hímséget, és erős ragaszkodást várunk; nagy indító ok lehet a' mi tulajdon önmegtartóztatásunkra és tisztaságunkra. Mi tartozunk, ha valaha egészen bóldogok akarunk lenni, ő iránta, ha szintén ő még csak képzeti (ideale) is, már előre tiszteletet érzeni, neki hívséget és szeretetet fogadni, és azt megtartani, 's magunkat hozzája méltóvá tenni. Miként kívánhat a' valamely hímséges és derék feleséget, a' ki magát előre minden bújaságokkal megsertéztette, és az által megbecstelenítette? Miképen szerethet a' valaha tiszta és igaz szívvel, mint fogadhat és tarthat hűséget, ha eleitől fogva magát ezen tiszta és felséges érzelmekhez nem szoktatta, hanem azokat a' baromi bújasághoz lealacsonyította.

7. Még egy törvényt el nem halgathatok, a' mely igen sarkalatos: Távoztassa el az ember az ilyen nemű első feslettséget. Egy kicsapongás sem húzza oly bizonyosan maga után a' következendőket, mint ez. A' ki még a' meghittségnek legnagyobb lépcsőjére nem lépett a' más nemmel, már a'nak a'ban a' hímségnek igen nagy paizsa van. A' szemérmetesség, bátortalanság, egyszóval, a' fájin érzelmek, a' melyekből áll a' szüzesség tartalma, öt örökkön örökké, még az igen nagy elcsábíttatásban is viszszarijasztják. De egyetlenegy általlépés semmisíti azokat mindnyájokat, viszszapótolhatatlanúl. Hozzájárúl még az, hogy gyakran az első élem ébreszti fel először az a'ra való szükséget, és a' még alvó ösztönnek első rügyét (a) (bimbóját) hajtja ki, valamiképen minden érzék még a' mivelés

által leszen tökélletes érzékké. Ezen tekíntetben nem csupán a' természeti, hanem az erkölcsi szüzesség is valami valóságos és szent jószág, a' melyet mind a' két nemnek szorgalmatosan megkell takargatni. De szakasztott oly bizonyos az, hogy egyetlenegy eset elég a'ra, hogy az azt mi tőlünk nemcsak természeti hanem erkölcsiképen is elragadozza, és a' ki egyszer elesett, a' csalhatatlanúl gyakrabban el fog esni.

Rövideden, hogy a' mi főtételünkre viszszamenjünk:

Multa tulit, fecitque puer, sudavit et alsit,
Abstinuit venere et vino.

az az:

Türt sokat, és fázott, tett, izzada gyermeki korban,
Bort nem ivott, szerelem soha még szívébe nem ötlött.

Bizonyára ezen szókba foglaltatik be a' valósága azon mesterségnek, miként kell ifjonta erőt és élettartósságot szerzeni. A' munka, erőlködés, és a' természeti szerelem, 's a' bor eltávoztatás fődolgok.

Csak az előbb mondatottra szükség emlékezni. — Szerencsés tehát az, a' ki ezen erőket megkímélő mesterséggel bír. Ő a'ban nemcsak azt a' titkot bír-

(a) Rügye a' fának: Gemma arboris. die Knospe, Bolle am Bäumen — Rügyészni: Gemmare, Germinare. Augen oder Knospen treiben. Párizpp. — Az erdőháton, a' Barkók, élnek vele.

ja, hogy kelljen a' maga tulajdon életének nagyobb hoszszaságot és hathatósságot adni, hanem, midőn az igaz időszúratja eljö, hogy kell a' házassági szerencsével egészen élni, és a' maga megtakarítlaott erejét és egészségét a' bóldog gyermekekben kettősen látni; holott ellenben az elgyengíttetett, a' maga tulajdon élete megrövidíttetésén kívül, még azt a' keserü búslakodást is megéri, hogy az ő nyomorúlt gyermekeiben a' maga saját gyalázatját mindég ismétttermesztetve találja. Ilyen bőséges jutalom várja azt, a' kinek elég ereje van, hogy egy két esztendeig megtartóztassa magát. Kevés hímségeket ismerek, a' melyek oly gazdagon és kijegyeztetve már itt a' földön úgy megjutalmaztatnának.

Ezenfelül még az az elsősége van, hogy az, midőn minket szerencsés házasságra alkalmatossá teszen, más új élet megtartó szerre segít.

V.

Szerencsés házasság.

Egy a' legkárosabb és leghamisabb előítéletek közzül az, hogy a' házasság csupán rendtartási (politiai) és szegődségi (conventioi) találmány. A' sokkal inkább egy az ember legvalóságosabb rendeltetései közzül, szintúgy egyenként mint közönségesen értvén, és az emberi nem neveltetésének múlhatatlan része. A' házasság alatt értem, a' két különböző nemű személynek viszonos segedelemre, gyermek nemzésre, és nevelésre való erős, szent összeköttetését. És ezen belső, ily sarkalatos arányon épült összeköttetésben van, vélekedésem szerént, fő talpa a' házi és köz bóldogságnak. Mert általjában múlhatatlan az az embernek erkölcsi tökélletesédésére. Ez által az ő valóságának mással, az ő haszonkeresetének mással való belső összeláncoltatása által az önség (egoismus), az a' minden hímségnek legveszedelmesebb ellensége, legjobban meggyőzetik, az ember emberségre, és a' mások iránt való együttérzésre mindég jobban vezettetik, és a' maga igazi erkölcsi megnemesíttetéséhez közelebb vitetik. A' felesége, gyermekei, öt a' többi emberiséghez, az egésznek javához, mególdhatatlan kötőlékekkel hozzá kapcsolják, a' szíve a' házassági és gyermeki gyenge szeretetnek édes érzelmei által örökké táplálatik és felhevíttetik, és ama' mindent megölő hidegségtől megőriztetik, a' mely oly könnyen

elfog-

elfoglalja a' magában élő embert, és épen ezen édes atyai gondoskodások kötelességeket vetnek ő rá, a' melyek az ő elméjét rendhez, munkához, és józán élet neméhez szoktatják. A' nemi ösztön az által megnemesíttetik, és az élőállati késztetésből (instinctusból) a' legnemesebb erkölcsi indító-okok közzül egygyé változtatik, a' heves indúlatok, roszsz kedvek, gonosz szokások az által legjobban feltörültetnek. De már e'ből származik egy felette szerencséssé tevő befolyás az egészre és a' köz-jóra, úgy hogy teljes meggyőződéssel vítatom: A' szerencsés házasságok a' legsarkalatosabb talpkövei az országlásnak, és a' köz nyugodalomnak 's bóldogságnak. A' nőtelen mindég inkább énséges (egoista), független, állhatatlan marad, a' magát-kereső kedvek és indúlatok által uralkodtatik, kevésbé keresi hasznát az emberiségnek, a' hazának és országlásnak, mint önnön magának; erőt vett rajta a' szabadságnak álérzelme, és épen e' fogta el őt a' házasúlástól, és az a' nőtelen állapot által még táplaltatik. Ugyan mi készítheti inkább az újításokat, nép-mozgásait, pártütéseket, mint a' nőtelen ország hazafiainak szaporodások? Milyen egészen másképen van ez a' házasokkal? A' házasságbeli másik féltől való szükséges függés a' törvénytől való függésre is szünetlenül szoktat, a' feleségről és gyermekről való gondoskodás a' munkássághoz és rendhez köt, a' gyermekei által a' férjfi erősen az országhoz kapcsoltatik, ez által az ország java és haszna az ő tulajdonává leszen, vagy, a' mint ezt Baco ki-

fejezi, a' ki nős, és gyermekes, az az országnak kezeseket adott, ő köteles, csak ő az igaz országpolgárja, igaz hazafi. — De a' mi még több, nem csak a' jelenvaló, hanem a' következendő ivadéknak szerencséje is megállapíttatik az által, mert csak a' házassági összeköttetés nevel az országnak jó, erkölcsi, ifjúságtól fogva a' rendhez és hazafiúi kötelességhez szokott hazafiakat. Épen nem kell hinni, hogy az országlás ezt a' képelést, ezt a' nevelést kipótolhatná, a' melyet a' bölcs természet az atya- és anya-szívvel kapcsola összse! Jaj! az országlás roszsz anya! Már feljebb megmutattam, hogy az a' boldogtalan munka, a' tenyésztetés munkáját imitt amott (a' barmok szerént) üzni, és azután a' gyermekeket köz költségen a' találvány-házakban (Findelhausokban) felnevelni, micsoda szomorú következéseket húz maga után a' testre nézve, és épen úgy van az erkölcscsel is. Meghatároztatott igazság az, hogy mennél több fatytyú gyermek van az országban, a'nál több magva van a' romlottságnak, a'nál több vetemény van a' jövendő nyughatatlanságra és pártütésre. És még is lehetnek oly uralkodók, a' kik a' közjövedelem-tiztségnek álkecsegtetései által elámíttatván, azt hihetik, hogy a' házassági összeköttetés az országnak ártalmas lehet, a' nőtelen állapot csinál hűséges szolgákat, jó hazafiakat, 's több e'féléket. Óh ti világ nagyjai, ha a' ti országlástoknak nyugodalmát bátorságba akarjátok tenni, ha mind különösen mind közönségesen az ő igaz szerencséjeket akarjátok elterjeszteni; úgy mozdítsátok elő, tiszteljétek és segítsétek a' házasság-

okat; minden nősséget úgy tekintsetek, mint az ország jó hazafiainak maglódjokat (a) (seminariumokat), minden házi bóldog nemzetséget, mint a' köznyugodalomnak, és a' ti királyi-széketeknek zálogát! — De hogy azt a' nagy munkát egészen végre is hajtsátok, gondoskodjatok a' jó nevelő-intézetekről is. Mert egyedül a' nevelés által lesz az ember az, a' mi, jó vagy roszsz. A' törvények és büntetések a' gonosznak kiütéseit ugyan tartóztatják (és mindazonáltal csak tökélletlenül), de azok soha sem képelik (formálják) az embert. Csak az, a' mi velünk gyermekségünk és ifjúságunk idejében közöltetik, mengyen által a' mi természetünkbe, és valóságunkba, a' mi allkatmányunkkal úgy összenő, és összeszövetik, hogy mi a'tól mindéltig, már az akár jó akár roszsz, egészen ismét meg nem szabadúlhatunk. Minden, valamit azon idő után tulajdonunkká teszünk, csak felvétetett és idegen, a' mi koronként inkább

(a) Maglód: Seminarium — Mag: Semen. — Maglik: Semen fert — Magló (participii praesens): Id quod semen progenerat, Id quod semen fert. — A', d, betű a' végén, helyet teszen, a' mint már másutt megmutattam. És így, Maglód, locus ubi semen progeneratur, Seminarium. — A' szó régi; mert helység neve Pest Vármegyében. — Magló: Porca, Scropha. Sándor. — Magló: Olyan koczákat teszen, melyek szaporítani hagyatnak meg, és a' mezőre járnak — Mag ló: Equus integer, admissarius. Sándor. — Mag ló: Olyan kanczát teszen, a' mely a' ménesen szaporítás végett tartatik.

felülmarad, de soha a' mi tulajdonunkká nem lészen *).

(*) Tudjuk, hogy az előítéletek, vétkek, babonaságok, p. o. a' kísírtetektől, menydörgéstől, 's t. ee. való félelem, a' gyermeki időben oly mélyen meggyükerezhetik, hogy azután semmi által ki nem irtathatik. A'nyival inkább kellene iparkondnunk, ezt az időszakaszt hasznunkra fordítani, hogy a' hímségnek, jónak éz nemesnek, sarját elültethessük, azok idővel épen úgy elóltathatatlanok lesznek, és az ember jó, hímséges természetet kap, a' mi valóban több lesz, mint sem minden miveltség és okoskodások. E' kivált igaz az Istenről és a' halhatatlanságról való hitről. A' ki azt már gyermekségében meg nem kapja, ő azt nehezen fogja valaha elevenen és erősen megszerzeni, mint azt most oly sok szomorú példák mutatják. Azt mondják ugyan most, a' gyermekek semmit se tanúljanak, a' mit meg nem fognak; és én azt mindenben a' többiben megengedem, csak ezen két szúratban kérem a' kifogást. Mert maga az ítélő-bölcsesség (critica philosophia) megengedi, hogy egyiket sem lehet megmutatni; megismérni; hanem szükség azokat hinni; azonban múlhatatlanok azok a' jóvá és bóldoggá való létele. Miért akarunk mi tehát ezzel a' hiedelemmel egész a'dig az ideig várakozni, midőn a' hívés oly nehéz; sőt lehetetlen lesz? A' gyermekség időszakasza a' hitel körútja. Itt ezen magas, ezen vigasztaló igazságokat verjük a' gyenge elmébe; azok a'nak elválhatatlan társai lesznek az életen keresztül, semmi kétségek, semmi csúfolódás, semmi okoskodások el nem ragadozhatják azt el ő tőle, még a' maga meggyőződése ellen is sajátságúl maradnak neki, mert azok az ő természetének részévé váltak. És a' hímségnek micsoda gyámolt, az elmének, az élet közönségessége és szerencsétlensége felett, micso-

Itt el nem mulathatom, hogy azt, a' mit a' nagy Plátó a' nevelésről olyan szépen mond, ne közöljem, és azt minden felsőségeknek kinálkozva a' szívekre ne kössem: "Az, a' kire az ifjúságra való felvígyázat bízatik, és azok, a' kik őt választják, gondolják meg, hogy az országlásbéli minden tiztségek közt e' minden hasonlítás nélkül a' legfelsőbb. — Bátor az ember természet szerént szelíd, mindazonáltal ő csak a' nevelés által lesz legjobb minden élőállatok közt, az, a' mi az Istenséghez legközelebb járúl. Ha pedig ő neveltetés nélkül nő fel, vagy azt csak roszszat kap; ő a'kor a' legvadabb lesz minden élőállatok közt, a' melyeket a' föld termeszt. E'nekokáért a' törvényadónak az ifjúság taníttatására legelső, legszorgalmatosabb gondjának kell lennie. És ha ő ezt a' kötelességet érdemesen be akarja tölteni, a'kor neki a' hazafiai közzül a'ra kell függeszteni a' szemét, a' ki magát a' hímségnek minden nemeiben legjobban kimutatta, és azt állítsa a' nevelés munka végére. "

Engedjenek meg az én szívemnek ezen eltérésért, a' mely semmi alkalmatosságot elmenni nem engedhet, valamely intézetnek az Isteniségét és jóltévőségét megmutatni, a' mely nyilvánságosan az

da felemelkedést, micsoda erősséget és elszánást egyszersmind, ád ez az egyűgyű hiedelem! Milyen nagyon fogják ezt néktek, ti szülék, a' ti gyermekeitek egész életeken keresztül köszönni, ha ti ő velek ezen magas ajándékokat, valóban a' legjobb kegyelmet, valóban a' legjobb kelengyet, a' milyen csak lehet, minél hamarább k zlitek.

emberi természetnek erkölcsiségén és természetiségén épül, és a' mely még most oly sokaktól meg nem ismértetik, és hamisan ítéltetik meg. Most az én fő arányomra térek viszsza, hogy a' házassági állapotnak az ember természeti javába való jóltévő befolyását megmutassam. Méltán megérdemel az egy helyet az élet hoszszító szerek közt. — Az én okaim a' következendők:

1. A' házassági állapot egyetlenegy eszköz a'ra, hogy a' nemi ösztönnek rend és rendeltetés adassék. A' szintúgy oly nagyon ój a' gyengítő pazérlástól, valamint a' természetlen és hidegítő tartózkodástól. Valamint nagyon beszéltem az ifjúi önmegtartóztatás mellett, és meg vagyok győződve, hogy az a' hoszszú és szerencsés életre múlhatatlan; hasonlóan meg vagyok győzetve, hogy a' férjfiúi esztendők eljönek, a' midőn épen úgy ártalmas vólna, ama' természeti ösztönt elnyomni, mint azt megelégelni, mikor még a'nak nintsen ideje. — A' mindazonáltal részint, legalább a' gorombább részeire nézve, kiüríték marad, és, a' mi legsarkalatosabb, ezen műszerek haszonvételeknek teljességgel való félbeszakasztatása által természetesen azt okozzuk, hogy ott mindég kevesebb nemző-nedvek választatnak el, és készíttetnek, következőleg a' vérbe is mindenkor kevesebbek szívatnak be, és végtére a'ban mi magunk is veszteséget szenvedünk. És már az összeillés (harmonia) köz törvénye azt kívánja. Egy erőnek sem szabad mi bennünk kifejletlen maradni, mindegyiknek illendően gyakoroltatni kell. — Coitus modicus excitat, nimius debilitat.

2. A' mérsékli és rendbe szedi az élemet. Épen az, a' mi a' búját a' nősi állapottól elijeszti, az egyféle igen hasznos és szükséges; mert az eltávoztatja azt a' tárgyaknak örökkévaló változtatások által mindég megújíttatott és a'nál inkább gyengítő izgatást. Ez úgy van, mint a' hogy van az együgyű az összetételett és dobzódó eledelhez képest; csak amaz ád mértékletességet és hoszszú életet.

3. A' tapasztalás tanítja nekünk: Mindnyájan a' kik kipéczéztetett nagy korácsot értek, házasok valának.

4. A' nős állapot legtisztább, legegyenlőbb, legkevésbé eldörzsölő örömet szerez, a' házit. E' valósággal az, a' mely a' testi és erkölcsi egészséghez legillendőbb, és az elmét legbizonyosabban megtarthatja ama' szerencsés középhangban, a' mely az élet meghoszszabbításra leghasznosabb. E' mérsékli szintúgy a' feltekertetett és ábrándozó reménységeket és téreket (planumokat), valamint épen az oly rettenetes töprönködéseket. A' második valóságnak közöltetése, a' mi lételünknek mással való összeköttetése által mindég enyhíttetik és mérsékeltetik. E'hez most a' gyenge ápolgatás és gondviselés, a' melyet semmi más arányosság a' világon tartósságára nézve oly bizonyossá nem tehet, mint a' házassági kötel, a' földi menyország, a' mi az egészséges és jól neveltetett gyermekeknek birtokokban áll, a' valóságos megifjodás, melyet nekünk az ő társalkodások szerez, a' melyről a' 80. esztendős Cornaro oly megillető képet csinált, és a'ról semmitsem kételkedhetni.

Csaknem épen azon változások által mengyünk ki a' világból, mint a'ba bejövünk, mindkét vége az életnek megéri ismét egymást. Mint gyermekek kezdjük, mint gyermekek végezzük. Végezetre ugyan azon gyenge és gyámoltalan állapotba térünk vissza, mint kezdetben. Minket emelgetni, hordani, nekünk eledelt szerzeni és nyújtani kell. Minekünk magunknak ismét szülékre van szükségünk, és — milyen bölcs rendelés! — mi azokat újolag a' mi gyermekeinkben találjuk, a' kik most örülnek, hogy azon jótételeknek egy részét viszonozhatják, a' melyeket mi ő velek közlöttünk. — Most a' gyermekek mintegy a' szüléknek helyekre állanak, valamint a' mi gyengeségünk minket a' gyermekeknek állapotjokba helyheztet. — Ellenben az aggnőtelen (Hagestolz) magát ezen bölcs intézettől megfosztja. Mint egy kiszáradt törzsök úgy áll ott magánosan, és elhagyatva, 's fogadtatott segedelem által hijában igyekszik magának gyámolt és gondviselést szerzeni, a' mely csak a' természeti ösztönnek és természeti kötelnek a' munkája lehet.

Wirke so viel du willst, du wirst doch ewig allein stehen,
Bis an das All' die Natur dich, die Gewaltige, knüpft.

az az:

Dolgozz bár menynyit, még is mindég magad állasz,
Míg a' természet, mindenihez lecsatol.

Schiller.

VI.

Az álom.

Megmutatám, hogy az álom a' természetnek legbölcsebb intézetei közzül egy, az életemésztődés szünetlen sebes folyamatjának meghatározatott időkben való megtartóztattatására és mérsékeltetésére. A' mintegy nyugvóhelyet szolgáltat a' mi természeti és erkölcsi lételünknek, és mi az által azt a' bóldogságot nyerjük, hogy naponként újjászületünk, és minden reggel valamely nem létel állapotja által új fris életre általmengyünk. Ezen szünetlen változás nélkül, ezen szünetlen megújúlás nélkül, milyen csömör és ízetlen nem lenne nekünk minél hamarább az élet, és milyen elviseltetett nem lenne a' mi lelki és testi érzékünk! Igazán mondja tehát a' mi korunkbéli legnagyobb bölcs: Vegyétek el az embertől a' reménységet és az álmot, és ö a' legszerencsétlenebb teremtmény a' földön.

Mind esztelenül cselekszik az, a' ki az által, hogy mértékfelett elvonja magától az álmot, a' maga lételét meghoszszabbíttatni hiszi! Ö a' maga arányát sem hathatósan sem kiterjedve el nem éri. Több órát tölt el ugyan nyílt szemekkel, de az élettel tulajdon értelme szerént a' szónak, a' léleknek ama' friseségével és hathatósságával soha sem fog élni, a' mi múlhatatlan következése minden egészséges és elégséges álomnak, és a' mi mind-

enre, a' mit üzünk és cselekeszünk, hasonló bélyeget üt.

De nem csupán a' hathatós, hanem a' kiterjedett életre is, a'nak tartósságára és feltartatására, fő eszköz az illendő álom. Semmisem sietteti a' mi elemésztődésünket oly a'nyira, semmi sem dörgöl el oly időnap előtt, és semmisem vénít úgy, mint a'nak a' nemléte. Az álomnak testi munkái: minden élet mozgásainak hátráltatások, erő gyüjtés, és az a'kornap elveszettnek kipótoltatása (itt történik meg főként az újítás és táplálás), és a' haszontalannak és ártalmasnak elválasztatása. E' csaknem napi ítélet (crisis), midőn minden elválasztások legnyugodalmasabban és legtökélletesebben esnek meg.

A' folytattatott vígyázás (vigilia) tehát összeköt minden elrontó tulajdonságokat, az életerőnek szünetlen elpazéroltatását, a' műszereknek eldörgöltetésecket, az elemésztődésnek siettetését, a' megújításnak akadályoztatását.

De azért ne hidje az ember, hogy a' sokáig folytattatott álom az életnek legjobb megtartó eszköze. Az igen hoszszú álom igen sok felesleges és ártalmas nedveket gyüjt öszsze, a' műszereket igen lankadtakká és haszonvétethetetlenekké teszi, és ilyenképen az életet hasonlóan megrövidítheti.

Rövideden, senkinek sem kellene 6. órán alól, és senkinek 8. órán felül aludni. Ezt köz törvényül bevehetni.

Továbbá, hogy az ember egészségesen és nyugodalmasan aludjék, és az álomnak egész arányát elérje, a' következő szúratokat ajánlom:

1. Az álom helye csendes és setét helyen legyen. Mennél kevésbé dolgoznak bennünk a' külső érzéki izgatások, a'nál tökélletesebben nyughat a' lélek. — E'ből látni, micsoda vég-ellenvaló az a' szokás, hogy éjjeli világot (lámpást) égetnek.

2. Koronként meg kell gondolni, hogy a' hálószoba az a' hely, melyben az ember életének legnagyobb részét tölti el; legalább bizony egy helyen sem marad az ember a'nyi ideig egy helyheztetésben. Felette sarkalatos dolog tehát, ezen a' helyen egészséges és tiszta levegőt tartani. A' hálószobának tehát tágasnak és magosnak, napotszaka lakatlannak, és fütetlennek kell a'nak lennie, azon az ablakokat mindég nyílva kell tartani, kivévén az éjtszakát.

3. Estvére csak keveset egyék az ember, és csupán hideg ételeket, 's mindenkor néhány órákkal az alvás előtt. E' főszer, a' nyugodalmasan való alvásra, és a' jó kedvvel való felébredésre.

4. Minden erőszak és nyomás nélkül az ágyban csaknem egészen vízszínt (horizontaliter) feküdjék az ember, kivévén csak a' fejét, a' melynek valamenynyire felemeltetve kell lennie. Semmi sints ártalmasabb, mint felülve az ágyon feküdni, a' test ott mindenkor szegletet csinál, a' hasban megnehezíttetik a' vérforgás, a' hátgerentz örökké folyvást nyomatik, innét az álomnak fővége, a' szabad és akadályatlan vérforgás ez által elhibáztatik, sőt a' gyermekségben és ifjúságban ezen szokás által gyakran kinövés és púp származik.

5. Minden gondot és nap-terhét az öltözettel együtt le kell vetni; egyiknek sem szabad az em-

berrel együtt az ágyba menni. E'ben szokás által csudálatosan sokat vehet az ember magán. Semmi roszszabb szokást nem ismerek mint azt, hogy az ember az ágyban tanúljon, és a' könyvön elaludjék. Az által a' lélek munkásságba tétetik, egyenesen a'ban az időszakaszban, a' midőn minden a'tól függ, hogy a' megnyugtattassék, és a' természetes, hogy most ezen felébresztetett képzetek egész éjtszakán keresztül a' fejben tündéreskednek, és minduntalan folyvást miveltetnek. Nem elég csak testiképen aludni, a' lelki embernek is aludni kell. Az ilyen álom épen úgy elégtelen, mint az ellenkező eset, ha egyedül a' mi lelkink de nem a' mi testink aluszik; p. o. a' rázó szekéren való úti álom.

6. E' mellett szükség még egy különös környülállásról emlékeznem. Némely t. i. azt hiszi, hogy a' teljességgel egy, ha az ember azt a' 7. órát kialuszsza, akár éjjel akár nappal. Tehát estve mind a'dig, míg csak lehet, a' tanulásra vagy mulatságra való kedvének adja magát, és hiszi, hogy azt tökélletesen kipótolja, ha azokat az órákat délelőtt kialuszsza, a' melyeket az éjféltől elvett. De szükség mindent, valakinek csak az' egészsége kedves, kérnem, hogy ezen csábító tévelygéstől őrízkedjék. Valóban nem mindegy 7. órát nappal, vagy 7. órát éjjel aludni, és 2. órát estve éjfél előtt kialudni, a' testnek sokkal többet ér, mint 4. órát nappal. Az én okaim a' következendők:

A' 24. órányi időszakasz, a' mely a' mi földtestünknek törvényes forgása által a'nak minden lakosaival is közöltetik, kivált az embernek ter-

mészeti gazdaságában mutatja ki magát. Minden nyavalyákban kinyilatkoztatja magát ez a' törvényes körút, és minden más ily csudálatosan épenséges (a) (punctualis) határok a' mi természeti történetünkben, igazán szólván ezen különös 24. órányi körút által határoztatnak meg. Ez a' mi testi korszámunknak (chronologiánknak) csak nem az egysége. — Már azt veszszük észre, mennél jobban közelít a' végéhez ez az időszakasz, a' napnak bezáródásával, a'nál inkább sebesedik az érverés, és valóságos hideglelös állapot támad, az úgy neveztetett esti-hideglelés, a' mely minden emberen van. Felette hihetőleg az új tejnedvnek (chylusnak) a' vérbe való menetele segíti azt valamenynyire. Mindazáltal e' nem az egyetlenegy ok, mert azt azokban a' kórokban is találjuk, a' kik semmitsem esznek. Bizonyára több része van a'ban a' nap nemlétének, és az azzal összeköttetett levegőégi lázadásnak. Épen ez a' kis hideglelés az oka, miért érzik magokat alkalmatosabbaknak az ideg-gyengeségű emberek estve, mint sem nappal. Azoknak először mesterséges csiklán-

(a) Éppenséggel: Prorsus, Penitus. Sándor. Éppen: Integre, Sincere. unverſehrt, rein, redlich, aufrichtig. Párizp. Ép: Columis, Integer. friſch, geſund, unverletzt. Párizp. — Vagyon tehát: Ép, Ép-en, Épen-ség. És mivel, Épenség-gel, vagy, épenség-vel, a'nyit teszen, mint, punctualiter, vagy, cum punctualitate; méltán lehet mondani, épenség: punctualitas, és, épenség-es: punctualis. — Sőt szokásban van ez a' szó is, épenségesen, p. o. épenségesen olyan mint az atyja. Úgyde e'ben, épenségesen, megvan ez, épenség, továbbá, épenséges.

doztatásoknak kell lenni, hogy munkások legyenek; az esti-hideglelés itt a' bor helyét pótolja ki. De könnyű általlátni, hogy a' már természetlen állapot. A' következése e'nek, mint minden egyes hideglelésben, a' fáradság, az álom, és a' kipárolgás által való ítélet (crisis), a' mi az álomban történik. Tehát méltán mondhatni: Minden emberben minden éjtszaka van ítélő (criticus) kipárolgás, némelyekben inkább, másokban kevésbé észrevétethető, a' mi által az, a' mi napotszaka haszontalan és ártalmas elnyeleték, vagy bennünk származék, elválasztatik és elháríttatik. Ez a' mindennapi ítélet minden embernek szükséges, és az ő megtartatására teljességgel múlhatatlan, a'nak igazi időszúratja az, midőn a' hideglelés a' legmagasabb lépcsőjét elérte, az az, azon körút, midőn a' nap épen a' zenitben (talpunk alatt) alattunk áll, tehát az éjfél. Mit csinál már az, a' ki a' természet ezen szavának, a' mely ezen időszakaszban a' nyugodalomra hí, nem engedelmeskedik, a' ki sokkal inkább ezt a' hideglelést, a' melynek a' mi nedveink elválasztatásoknak és tisztíttatásoknak eszközévé kellene lennie, megszaporíttatott munkásságra és erőltetésre használja? Megháborítja az egész sarkalatos ítéletet, elmulatja az ítélő időszúratot, és, feltévén is, hogy ő már reggelfelé lefekszik, mindazáltal most általjában meg nem nyerheti az egész jóltévő munkáját az álomnak e'ben a' tekíntetben, mert az ítélő időszakasz oda van. Neki soha sem lesz tökélletes, hanem csak tökélletlen ítélete (crisise), és az orvosok tudják, mit teszen az. Tehát az ő

teste tökélletesen soha meg nem tisztíttatik. — Milyen világosan mutatják azt nekünk a' betegeskedések, a' folyosó (rheumatismus) terhei, a' dagadt lábak, melyek az ilyen gyertyázásoknak múlhatatlan következései.

Továbbá, a' szemek ezen szokás által sokkal erősebben megtámadtatnak, mert a'kor az ember egész nyáron gyertyánál dolgozik, a' mire a'nak, a' ki a' reggelt használja, semmi szüksége sintsen.

És végre, elvesztik azok, kik az éjjelt munkára és a' reggelt álomra fordítják, egyenesen a' legszebb és a' legalkalmatosabb munka idejét. — Minden álom után a' legtulajdonabb értelmében a' szónak, megifjodtunk, reggel mindenkor nagyobbak vagyunk, mint sem estve, reggel sokkal több lágyságunk, hajlékonyságunk, erőnk és nedvünk van, valamint ellenben estve több szárazságunk, merevedségünk, elfogyásunk, tehát a' vénség bélyege uralkodik. Innét mindennapot úgy nézhetni, mint az emberi életnek kis lerajzolatját, a' reggel az ifjúság, a' dél az emberi idö-kor, az estve a' vénség. Ki nem akarná már inkább a' napnak ifjúságát a' maga munkájára használni, mint sem a' helyett elöször estve, a' vénségnek és kifogyásnak idöszúratjában, kezdeni a' maga munkáit? — Reggel az egész természet legkellemetesebnek, legfrisebnek látszik, az emberi elme is reggel a' maga legnagyobb tisztaságában, hathatósságában és friseségében van; még e'kor ö nints, mint estve, a' napnak sokféle benyomásai által, a' foglalatosságok és kedvetlenségek által megzavartatva, és magához nem-

hasonlóvá tétetve, még ő inkább önnön maga, eredeti, és a' maga kezdeti erejében van. Ez az időszakaszok az elme teremtményeinek, a' tiszta értelmeknek, a' tűnödéseknek (speculatióknak), és a' nagy gondolatoknak. Soha sem él az ember a' maga tulajdon lételének érzelmével oly tisztán, és tökélletesen, mint egy szép reggelen; a' ki ezen időszúrátot elmulatja, az elmulasztja az életének ifjúságát.

Mindenek, a' kik nagy életidőt érének, szerették az idejénvaló felkelést, és Wesley I., egy különös rendútú szerzetnek a' felállítója, egy nevezetes és eredeti férjfi, a'nyira meggyőződött ezen szen szokás szükséges vóltáról, hogy ő az idején felkelést egy vallás-agazatjává tevé, és a' mellett 88. esztendőt élt. Az ő hit-jegye (symboluma), a' melyet itt mint az élet főcsínját (a) (főmaximáját) javaslok, è vólt:

Early to bed, and early arise,
Maks the man healthy wealthy and wise.

az az:

A' ki korán fekszik, és idején kél fel,
A' bölcs, egészséges, 's gazdag lesz idővel.

De már sokszor hallám ezen tanács ellen ezt az ellenvetést; el nem alhat az ember, ha szintén idején az ágyba menne is, és a'kor csakugyan jobb

az

(a) Csín: Artificium — a' lakat csínja, a' hordó csínja. — Tsín: Ordo, Modus, Concinnitas. Sándor és Párizp.

az ágyon kívül, mint sem unalommal és boszszúsággal az ágyban vígyázni. — Ezen személyeknek a'ról jót állok, hogy e' csupa elszokás, és a' következendő bizonyos szereket ajánlom az ellen: Reggelenként egy bizonyos meghatároztatott órakor, és pedig idején, ébresztesse fel az ember magát (még ha szükséges, a' maga által meghagyatott erőszakkal is); ezt csak 6. vagy 8. napig kell épenségesen (punctualiter) elkövetni, és az ember bizonyosan estve mindjárt és csendesen elaluszik. Nem a' korán lefekvésben, hanem az idején felkelésben van az éji hoszszas fellétel ellenvaló szer. De a' felkelésnek ezen meghatároztatott órájától egy nap se távozzék el az ember, még a' mikor késön ment is az ágyba.

VII.

Testi mozgás.

Ha az ember természetiségét megtekíntem, mond Fridrik a' nagy Király, nekem úgy látszik, hogy a' természet minket inkább posta-kocsisoknak, mint sem ülő túdósoknak, teremtett. És bizony, bátor a' kifejezés valamenynyire erős, mindazáltal sok igaz van benne. Az ember közép teremtmény, és a' marad, a' ki mindég az élőállat és az angyal közt ingadozik, és valamiképen ő igen nagyon elpártolna az ő magasabb rendeltetésétől, ha csupán élőállat maradna; hasonlóképen felette nagyon vétkeznék az ő mostanija ellen, ha egyedül lélek lenni, egyedül gondolkozni, és érzeni kivánna. Általjában szükség neki az élőállati és lelki eröket egyenlő lépcsőben gyakorolni, ha a' maga rendeltetését tökélletesen elérni akarja, és e' kivált az ő életének tartósságára nézve felette sarkalatos. A' mozgás összeillése (harmoniája) főtalpkő; a' melyen az egészség, a' testnek egyenlő megújúlása, és tartóssága nyugszik, és e'nek általjában helye nem lehet, ha mi csupán csak gondolkozunk és ülünk. A' testi mozgásra való ösztön az emberben szakasztott (a) (plane) olyan természetes, mint az evésre és ivásra

(a) Szakasztott atytya: Patri simillimus. Sándor. — Szakasztott — szinte: Penitus, Plane, Prorsum, Perinde, Decise, Præcise. ganz und gar, gänzlich. Párizp. — Itt Párizpápai két synonymumot

való izgattatás. Nézze meg az ember a' gyermeket: a' veszteg-ülés neki a' legnagyobb kín. És valóban az az ajándék, hogy az ember egész napokon üljön, és többé a' mozgásra legkisebb ösztönt se érezzen, már igazán természetlen és beteges állapot. A' tapasztalás tanítja, hogy azok az emberek legöregebbekké lettek, a' kiknek folyvásttartó erős mozgásaik, még pedig szabad levegőn, vóltak.

Innét én azt a' hoszszú életre múlhatatlan és szükséges feltételnek tartom, hogy az ember naponként legalább egy óráig magának a' szabad levegőn mozgást csináljon. Legegészségesebb idő a' délelőtti, vagy 3. 4. óra mulva azután.

Épen ezen tekíntetben a' közbe-közbe vettetett kis útazások és kifordulások, lovaglások, mértékletes lejtés és más testgyakorló (gymnastica) gyakorlások múlhatatlanúl szükségesek *), és igen nagyon kellene óhajtani, hogy mi e'ben a' régieket jobban követnők, kik az egészségnek ezen a'nyira nyomos segédjeit mesterségképen folytatták, és semmi külső arányosságok által magokat megtartóztatni nem engedék, hogy azokat hasznokra ne fordítsák. Leg-

kötött összve, a' melyek közzűl mind egyik különösen magában is azt teszi, plane, a' mint a' szokás bizonyítja. Mert, szinte olyan mint az atyja, csak a'nyit teszen; szakasztott olyan mint az atyja. De, szinte: Plane. Párizpápaiban is.

*) E'ről ezt az oskolai és a' mi Nemzetünknek becsületet szerző könyvet kell megolvasni: Guthmuths Gymnastic. Ugyan a'nak a' kijött: Spiele zur Uebung und Erhohlung des Körpers und Geistes für die Jugend.

hasznosabbak azok, ha nem egyedül a' test, hanem egyszersmind a' lélek is együtt mozgattatik, és felébresztetik. Innét a' sétálást is, mely a' maga végének egészen meg akár felelni, nem egyedül, ha lehet a' mulattató szép tájékon, és bizonyos végből, kell csinálni.

De a' mozgásoknak sem kell felettébbvalóknak lenniek, ha az egészségre és az élet hoszszaságra hasznosoknak kell azoknak lenniek. Kérdés tehát miként határozza meg az ember az idejét és az erősségét a' hasznos testi mozgásnak? — A' legközönségesebb és legbátorságosabb törvény ez: A' mozgást soha sem kell a' felettébbvaló izzadságig, vagy tökélletes elfáradásig folytatni.

VIII.

A' szabad levegő éleme, — a' hőség mértékletes mérséklete.

A' tiszta szabad levegővel való élést általjában a' mi valóságunknak szakasztott olyan szükséges eledelének kell gondolni, mint az ételt és italt. A' tiszta levegő épen oly bizonyosan a' legnagyobb megtartó és erősítő szere a' mi életünknek, valamint a' bezáratott elromlott levegő a' legfínumabb és leghalálosabb mérge. A' legjobb orvosság a' megfázás ellen; mindennap megfázni.

E'ből folynak a' következendő gyakorló élet törvényei:

1. Egy napot se ereszszen el az ember, a' nélkül, hogy a' városon kívül tiszta szabad levegővel ne élt vólna. A' világért se úgy nézze az ember a' sétálást, mint csupa mozgást, hanem főként mint a' legtisztább élet-eledel élemét, a' mely kívált azon embereknek, a' kik a' szobákban szoktak lakni, egészen múlhatatlan. Ezen hasznon kívül még az is leszen, hogy ezen mindennapi levegő-élem által az ember mindég ismeretségben és barátságban tartja magát a' szabad levegővel. És ez által bátorságba helyhezteti az ember magát a' mostani emberiségnek legnagyobb bajai közzül egy ellen, az idő-járásnak minden benyomásait és változásait követő igen nagy érzékenység ellen. Ez a' nyavalyáknak leggazdagabb kút-

fejeik közt egy, és az ellen nints semmi más orvosság, mint a' mindennapi társalkodás által magát a' szabad levegővel meghittségben tartani.

És végezetre ezen szokás által végetlenül nagy hasznot kap az ember a' szemeire nézve, mert a' bizonyos, hogy a' mi szemgyengeségünknek és rövid-látásunknak egy fő-oka a' négy fal, a' melyek közt gyermekségünktől fogva lakunk és élünk, és a' mi által végtére a' szem egész erejét elveszti, a' távollévő tárgyaknak katlanokat (focusokat) illendően csinálni. A' legjobb tanúbizonyság az, hogy ez a' szemgyengeség csak a' városokban, és nem a' falukon, találtatik.

2. A' menynyire lehet igyekezni kell magasan lakni. A' ki szereti az egészségét, legalább a' városokon, ne lakjék földszínt. Szorgalmatosan ki kell nyitogatni az ablakokat. A' szélkemenczék vagy tüzelők legjobb tisztító szerei a' szobabeli levegőkörnek (athmosphaerának). Nem kell ott hálni a' hol az ember egész napotszaka lakik, és a' hálószoba ablakai egész nap nyílva álljanak.

Még ide kell ragasztanom az élethoszszításra való egy nyomos emlékeztetést, hogy a' levegőt, a' melyben él az ember, a' hőnek (a) (calornak) csak mértékletes mérsékletében kell tartani. Sokkal jobb híves, hogy sem mint heves levegőben élni, mert a' hőség rendkivül sietteti az élet-folyamatját,

(a) Hő: Calor, Aestus, Fervor. — Élnek ezzel az egész országban, p. o.: a' hő megütötte a' szőlőt, a' húzát, 's a' t. Sándor feljegyezte: Hő: Calidus, Fervidus. Párizpápaiban nem találtatik.

a' mint azt már a' meleg vidékek lakosaiknak rövidebb életek megmutatja, és sok emberek kimesterkézik magoknak az ily ég-hajlatot az ö meleg szobájok által. A' szobabeli levegö mérsékletének soha sem kellene a' Reaumur 15-ik lépcsöjén felülhágni.

Felette ártalmas, söt bizonyos környülállásokban halálos, a' hévségből a' hidegbe általmenni, vagy megfordíttatva. Tüdö-gyúladások, vérfolyások, folyosók (rheumatismusok) lehetnek a' következései.

IX.

A' falusi és kerti élet.

Szerencsés az, a' kinek az a' nyil (sors) jutott, hogy az anya földhöz közel és híven maradhasson, és a' természettel való eszközetlen társalkodásban a' maga örömét, a' maga munkáját és a' maga rendeltetését találja! Az örök ifjúságnak, egészségnek és bóldogságnak valóságos forrásánál van ő, a' test és lélek a' legszebb öszszeillésben és a' legjobb jóllételben maradnak; az együgyüség, jó kedv, ártatlanság, megelégedés kísírik öt keresztül az egész életen; és az életnek legmagasabb arányát éri ő el, a' melyet ezen műszerségben megfoghat. Meg nem tartóztathatom magamat, hogy azt, a' mit a'ról Herder oly szépen mond, itt be ne iktassam:

Mir gefällt des Freundes Entschluss, der, dem Kerker der Mauern
Entronnen, sich sein Tusculum erwählt.
Warum thürmten Unsinnige wir die gehauenen Felsen;
Zu fürchten etwa ihren schnellen Sturz?
Oder uns zu verbaun] des Himmels glänzenden Anblick?
Zu rauben uns einander selbst die Luft?
Anders lebte voreinst in freyer und fröhlicher Unschuld,
Von solcher Thorheit fern, die junge Welt

Auf dem Lande. Da blühen unschuldige Freuden. Sie füllen
Mit immer neuer Wohllust unsre Brust.
Da schaut man den Himmel. Da raubt kein Nachbar den Tag uns.
Apoll aus frischen klaren Quellen beut
Trank des Genius uns. O kennten die Menschen ihr Glück nur!
Gewiss in finstre Städte barg es nicht
Unsre Mutter Natur, nicht hinter Schlösser und Riegel;
Für alle blühts auf offner freyer Flur.
Wers nicht suchte, fands. Wer reich ist ohne Procente,
Geniesst. Sein Schatz ist, wass die Erde beut,
Hier der rinnende Bach, sein Silber. Es steiget in Aehren
Sein Gold empor, und lacht an Bäumen ihm.
Dunkel im Laube verhüllt singt seine Kapelle. Da klaget,
Frohlockt und streitet seiner Sänger Chor.
Anders klagt in der Stadt der gefangene traurige Vogel;
Ein Sklave, der ihm seine Körnchen streut,
Glaubt, er singe dem Herrn. Mit jedem Tone verwünscht er
Den Wütrich, der ihm seine Freyheit stahl. —
Auf dem Lande beglückt die Natur: ihr Affe, die Kunst, darf
Nur furchtsam dort und züchtig sich ihr nahm.

Schau hier diesen Pallast, die grüne Laube. Gewölbet
Von wenig dichten Zweigen birgt sie dich,
Wie den Persermonarch sein Haus von Zedern, und schenkt dir,
Was jenen flieht, gesunden süssen Schlaf.
Grosse Städte sind grosse Lasten. Der eignen Freuden
Beraubet, hascht nach fremden Freuden man.
Alles in ihnen ist gemählt, Gesichter und Wände,
Gebehrden, Worte, selbst das arme Herz.
Alles in ihnen ist von kostbarem Holz und von Marmor,
Von Holz und Marmor selbst auch Herr und Frau.
O Landesarmuth, o wie bist du reich!
Wenn man hungert, so isst man dort, was jegliche Jahrzeit
An mannichfaltiger Erquickung dir
Froh gewährt. Der Pflug wird Tafel, das grünende Blatt wird
Ein reiner Teller für die schöne Frucht,
Reinliches Holz dein Krug, dein Wein die erfrischende Quelle,
Die frey von Giften die Gesundheit strömt,
Und mit sanftem Geräusch zum Schlaf dich ladet. Indessen
Hoch über dich die Lerch' in Wolken singt.
Steigend auf und hernieder, und schiesst dir nah in den Füssten
In ihr geliebtes kleines Furchennest.

az az:

Tetszik barátom szándéka, ki, kőfalak foghelyekből,
Elszökvén, Tusculumát választja.
Mért tornyoztuk fel mi kábák a' vágadék kösziklákat?
Tám hogy féljünk gyors lerogyásoktól?
Vagy hogy beépítsük előttünk ég fényes tekíntetét?
Hogy a' levegőt lopjuk egymástól?
Másként élt, hajdan a' szabad 's vig ártatlanságban, az ily
Bolondságtól mentt, ifjú világ
A' falun. Ott virítnak ártatlan örömök, melyek új
Kénynyel töltik koronként mejjünket.
Ott nézzük az eget. Ott nem oroz szomszéd tőlünk napot.
Fris tiszta kútfőből ont Apolló
Nemtő (a) italt. Csak tudnák az emberek szerencséjeket!
Természet anyánk biz azt nem dugta
Setét várasba, sem lakat sem zár alá nem rejtette;
Szabad tér lökön (b) virít mindennek.
Ki nem kereste, találta. Ki dús minden százért (c) nélkül
Éli. Kincse az, a' mit a' föld ont,
Itt a' csergő csermelye (d) ezüstjét. Kalászban arányát
Emeli fel, 's a' fákról nevet rá.

(a) Nemtő: Genius. Geburts Geiſt, Natur. Párizp.
(b) Lök: Planities. die Ebene. Párizp. Flur, die, sík mező, térség, róna föld, mezőség, mező, campus. Márton. Lök: Planities. Térség, sikság, Lapály. Sándor.
(c) Százért: Procentum.
(d) Tsermelye: Fluentum, Fluviolus, Rivulus. ein kleiner fluß, Bächlein. Párizp. Sándor.

Setét lúgasba bútt hangója (a) hangicsál (b). Ott kesereg
Örül 's csatáz éneklő serege.
Másként panaszol a' várasban a' fogoly és bús madár;
Rabszolga, ki neki magocskát hint,
Hiszi, hogy az Úrnak danól. Söt minden hanggal átkoz egy
Kegyetlent, ki szabadságtól fosztá.
Falun idvezít a' természet; 's a' majma, a' mesterség,
Félve 's szűzen közelíthet hozzá.
Nézd itt e' palotát, a' zöld lúgast. Kevés sürü galylyal
Bóltoztatva bújtat az el téged,
Mint a' Persa egyurat (c) a' czedrus háza, 's neked ajánl,
Ép, édes álmot, mi ama'tól fut.
A' nagy városok nagy terhek. Ember kényétől fosztatván,
Idegen örömök után kapkod.
Bennek minden festetve van, ábrázatok, falak, szavak,
Epecselés (d), még a' szegény szív is.
Bennek minden becses fából és márványból van, még az Úr
'S az Aszszony is fa 's márvány készület.
Óh falu szegénysége! mi gazdag!
Ha éhes vagy, ott eheted, a' mit minden esztendőkor (e)
Különb különb frissítésre néked

(a) Hangó: R. Musica. Sándor.
(b) Hangicsál: Resonat, Incinit. Párizp.
(c) Egyúr: Monarcha.
(d) Epecselés, vel Epetselés: Gesticulatio. Párizp.
(e) Esztendő-kor: Jahrszeit. Articulus anni.

Örömmel nyújt. Az eke lesz asztal, a' zöldellő levél
Tiszta tányér a' szép gyümölcsökhöz.
A' csínos fa kancsód (a), és borod a' frisítő forrás víz,
Mely mérgetlen, 's buzog egészséget,
És szelíd csergedezéssel álomra gedél (b). Azonban
Fent feletted a' fellegben danól
Pacsirta, fel 's leemelkedvén, lábadhoz közel csapel
A' kedves kis barázda fészkébe.

Valóban, ha az egészségre és hoszszú életre vezető életnek képzetijét (ideálját) az elmélkedő talptételek szerént akarná az ember előadni, ugyan a'ra menne viszsza az ember, a' mit a' falusi élet képe mutat. Seholsem egyesítik magokat minden megkívántató dolgok oly tökélletesen, mint itt, seholsem dolgozik minden az ember körül és az emberben, az egészség és az élet megtartásra, úgy, mint itt. A' tiszta egészséges levegőnek éleme, az egyűgyű és takarékos asztal, a' mindennapi levegőégben való erős mozgás, minden élet foglalatosságbeli meghatároztatott rend, a' tiszta természetbe való szép tekíntet, a' belső nyugodalomtól származó indúlat, a' vígság és a' jó kedv, mely az által a' mi elménkre terjed, — minő forrásai az élet újításnak! Ide járúl még, hogy a' falusi élet épen különösen az elménck azt a' hangot adhatja, a' mely ellenkezik az indúlatossal, feltekertetettel, és közepetlennel (ex-

(a) Kancsó: Batiolus. Párizp. — A' falusi parasztnak a' palaczk helyet való korsója — szokásban van.
(b) Gedélés: Allectio, Delectatio, die Kurzweil, Freude, Ergötzung, Hinzulockung. Párizp.

centricussal), a'nyival inkább, mivel a' minket a' városoknak tolongásaiktól, dörgöléseiktől, és romlottságaiktól elhúz, a' melyek amaz indúlatoknak eledelt adhatnának. Következőleg a' feltartja külső és belsőképen az elme nyugodalmát, és az egyenlő kedvet, a' mely a'nyira életfeltartó; vagynak itt ugyan tenger sok örömök, reménységek, és élemek, de mindnyájan tüzesség nélkül, a' természetnek szelíd hangja által mérsékeltetve. — Semmi csuda következőleg, hogy a' legnagyobb öregségnek példáit a' tapasztalás velünk ezen élet nemében találtatja.

Szomorú dolog, hogy az embernek ez a' legtermészetibb és legeredetibb élet neme most sokak által oly kevésre becsültetik, hogy még maga a' szerencsés falusi ember is alig várhatja el, hogy az ő fija tanúlt semmirevalóvá legyen, és a' városi 's falusi ember közt való arányosságtalanság mindég nagyobbodni látszik. Bizonyára az egyed személyeknek és az egésznek bóldogságokra nézve sokkal jobb vólna, ha nagy részek, a' most járó pennacsinálókéseknek és papirosoknak kaszákká és szántó-vasakká, és a' most író-kézi munkával foglalatoskodó újaknak szántóvető kezekké, válnék. Hiszem sokaknál az első is csak kézimunka, de az utólsóbb hasznosabb. És ha én nagyon nem hibázom, végezetre, rendtartási arányosságból is kénszeríttetni fogunk, ismét oda viszsza menni. Az embernek szükség leszen ismét az anya természethez és a' földhöz kö- zelíteni, a' melytől minden értelemben igen eltávozék.

Az igaz, hogy mesterségünkre nézve nem lehetünk mindnyájan falusiakká. De be szép vólna az,

ha a' túdósok, tiztek, fejjel dolgozók, az ő lételeket mind a' kétféle nemére a' foglalatosságnak elosztanák, ha a' régieket a'ban követnék, kik, az ő bölcsességi, és országlási foglalatosságaik mellett is, nem tarták méltóságok alatt lenni, közbe-közbe magokat egészen a' falusi életnek szentelni, és a' legtulajdonabb értelemben parasztoskodni. Bizonyára, minden olyan szomorú következései az ülő életnek, és fejszorongatásnak elesnének, ha az olyatén ember naponként néhány órákig, vagy, minden esztendőben nehány hólnapokig az ásót és kapát a' kezébe venné, és a' maga földjét vagy a' maga kertjét dolgozná (mert bizony nem töltheti be azt az arányt az a' szokott neme a' falusi életnek, — a' mely többnyire nem áll egyébből, mint könyveket és gondokat magával kivinni, és, a' helyett hogy a' szobában, most a' szabadon, olvas, gondolkozik és ír). Az ily parasztoskodások az elme és test közt való egyarányúságot ismét helyre állítanák, a' melyet az író-asztal oly gyakran felbillent, azok, a' három nagy mindszernek (panaceának), a' testi mozgásnak, szabad levegőnek és elme-vídításnak összeköttetése által, minden esztendőben egy ifjó'-ást és megújúlást vinnének véghez, a' mi az élettartósságára és az élet szerencséjére hihetetlen hasznú vólna. Sőt, hiszem, hogy nem sokat mondok, ha ezen szokásból a' természeti hasznon kívül némely lelkit és erkölcsit is ígérek. Bizonyára a' tanúlószobáknak agy-fonatékjaik (Hirngespinsteik) és véleményeik kevesebben vólnának, nem hinné az ember többé oly számosan, hogy az egész világ csu-

pán az ő személyében és az ő négy fala közt van, és hogy azzal a' szerént kell bánni, és az egész elme több igazságot, egészséget, hőséget és természet-érzelmet kapna; oly tulajdonságok, a' melyek a' Görög és Római bölcseket úgy kijelelék, és a' melyeket ők, az én vélekedésem szerént, nagyobb részint ezen szokásnak és a' természettel folyvást tartó társalkodásnak köszönhetnek. De ezért kellene a'ra a' legnagyobb gondnak lenni, hogy az ember magában el ne engedje veszni a' természethez való érzéket. Elenyészik az igen könnyen, a' húzomós magános életben, a' szorongató foglalatosságok által, a' tanúlószobáknak párájok által, és ha az ember egyszer azt elvesztette, a'kor a' legszebb természetnek sintsen bennünk semmi munkája, és az ember a' legkellemetesebb tájékon a' legszebb ég alatt, — eleven-hólt maradhatt. Ezt legjobban elháríthatja az ember, ha a' természettől soha igen nagyon és soha igen soká el nem távozik, magát, a' menynyire csak lehet, a' mesterséges elvonatott világtól elhúzza, és minden érzékeit a' természet jóltévő befolyásainak kinyitja, ha ifjúságától fogva a' természettudomány tanúlásnak örömét és ízlését elérni igyekszik (már a' nevelésben kellene e're tekíntetnek lenni), és a' ma tünődözéseit (phantasiait) a' képírásnak szép követtetései által, 's a' természet-költőjinek (poétájinak) Zachariának, Thompsonnak, Gesnernek, Vossnak. Mathisonnak, 's t. ee. szív felemelő előadásai által, a'hoz felhevíti.

X.

X.

Útazás.

Lehetetlen elmulatnom, hogy az élet ezen felséges élemének egy tulajdon helyet ne szenteljek, és ezt ama'nak meghoszszabbíttatására is ne javasoljam. A' folytattatott mozgás, a' tárgyaknak változások, az azzal összeköttetett elme vídúlása, a' szabad és mindenkor változott levegő éleme, bájolva dolgoznak az emberben, és hitelfelett sokat tehetnek az élet megújításban, és megifjításban. Az igaz, hogy az élet-emésztés az által valamenynyire szaporíttathatik, de ez a' szaporíttatott megújítás által gazdagon viszszapótoltatik, a' mely részint a' testire való tekíntetben, a' felébresztetett és megerősíttetett emésztés által, részint lelki képen, a' kies benyomásoknak változások, és az önnön magát elfelejtés által vitetik véghez. Azoknak kivált, a' kíket hívataljok az ülésre késztet, a' kík folyvást elvonatott tárgyakkal, vagy sulyos hivatalbeli munkákkal foglalatoskodnak; a' kíknek elméjek érzékenységbe, mordságba, vagy havas bomlásba süjjedt; vagy azoknak, a' mi mindenek közt legroszszabb, a' kík a' házi bóldogságban nem részesültek — azoknak ajánlom én ezt a' nagy segédszert.

De igen sokan nem élnek azzal úgy, hogy e'nek az a' használatos foganatja legyen, és nem leszen itt haszontalan, némely nyomos törvényeket közleni, miképen kell útazni, hogy a'nak az egészségre és életre nézve sikere legyen.

1. Legegészségesebbek és legarányosabbak az útazások gyalog, és még jobbak lóháton. Csak ha az ember gyengélkedik, vagy nagy útakat teszen, tanácsos a' szekerezés.

2. A' szekerezésben igen használatos, a' szekérben mindenkor változtatni a' helyheztetést, majd ülni, majd feküdni, 's a' t., az által legjobban eltávoztatja az ember a' húzomós szekerezés ártalmait, a' melyek többnyire a'ból származnak, ha a' rázás minduntalan egyféle arányozatot kap.

3. A' természet semmi sebes ugrást nem szenved meg. E'nekokáért senkinek sem tanácsolhatni, a' ki húzomós ülő élethez szokott vala, hogy a'ból hirtelen gyors és rázós útazásra adja magát. A' körülbelől olyan vólna, mint ha valaki, a' ki vizet szokott vala innia, egyszeriben elkezdene bort inni. — Tehát az általmenetelt lassán kell tenni, és azt mértékletes mozgással kell kezdeni.

4. Általjában az útazásoknak, a' melyeknek arányok az élet meghoszszabbítás és az egészség, soha sem szabad fáradsággá válniok. de a' mit csak a' természeteknek és allkatmányoknak különbségek szerént határozhatni meg. Három négy mélföld napjában, és minden harmad negyed nap, egy, vagy néhány nyugvónap, lehetne mintegy a' legközönségesebb mérték. Főként távoztassa el az ember az éjjeli útazást, a' mely a' szükséges pihenés háborítás által, a' kipárolgás elnyomás által, és az egészségtelen levegő által igen káros. Napotszaka két a'nyit kívánhat az ember magától, csak az éjjeli nyugodalmat tisztelje.

5. Nem kell pedig hinni, hogy az úton a'nál mértékletlenebb lehet az ember. Az ételeknek és italoknak választatásokban nem szükség válogatósnak lenni, és legjobb, minden tartományban az ott szokásban lévő élésrendet megtartani. De sohase terhelje meg az ember magát. Mert a' mozgás alatt a' test ereje sokkal nagyobban eloszlik, mint sem hogy a' gyomornak sokat szabad vólna nyújtani, és a' mozgás maga az által fáradságosabbá leszen. Nevezetesen a' tüzesítő ételekben italokban duskákodni (a) (telhetetlenkedni), (a' mi pedig az úton oly közönséges) nem szabad. Mert az útazás már magában úgy dolgozik mint ösztön, 's tehát tulajdonképen kevésbé izgató ételekre 's italokra van szükségünk, mint sem a' nyugodalmas állapotban. Különben igen könnyen származnak felesleges izgatások, felhevülések, vér torlódások, 's a' t. Legjobb az úton inkább gyakran, de egyszerre keveset enni, 's olyatén eledeleket választani, a' melyek könnyen emésztethetők, és még is erősen táplálók, nem hevítők, és nem könnyen megvesztegettethetők. Innét a' falun, és a' roszsz vendégfogadóban legbátorságosabb tejet, tojást, jól megsült kenyeret, a'kor főtt vagy sült húst, és gyümölcsöt, enni. Leginkább intem az embereket a' borokról, a' melyeket az ilyen házakban kapnak. Jobb a' víz, a' melynek megjobbíttatására az ember czitromot, vagy 'czitrom-czukrot (pastilles au citron), vagy

(a) Duskál; Duskázik: Poculis certat, Compotat. Sándor. — Duskát innya: Amystide bibere, er ſauft wie ein Ochs. Párizp. — Nálunk, Duskákodik, mondják.

jó olut (liqueurt), vagy limonade-port (a' mi borkőből vagy valóságos borkősóból (acidum essentiale citriből) és czimtromhoz dörgöltetett nádmézből áll), hordhat magával, a' miből egy keveset a' vízbe elegyíthetni. Ha a' rodhadt szagú, a'kor jó a' szénpor (*).

6. El kell kerülni az erőknek mértékfelettvaló szorongattatásokat és elpazéroltatásokat. Épen olyan nehéz ugyan közönségesen a' mozgásnak igaz mértékét meghatározni, mint az evés és ivásbeli igaz mértéket. De a' természet igen jó kalahúzt adott nekünk, a' fáradság érzelmét, a' mi itt épen olyan szembetűnő, mint az evésben és ivásban az elégség érzelme. A' fáradság semmi nem egyébb, mint a' természet kiáltása, hogy a' mi erőnk gyüjteménye kimeríttetett, és, a' ki elfáradt, nyugodjék. De igaz, hogy a' természet itt is elszoktathatik, és végre mi is oly kevéssé érezzük az elfáradást, mint az állhatatosan dobzódó a' jóllakást, főképen ha az ember izgató és hevítő ételek és italok által az idegeket feszíti. Mindazonáltal a'kor vannak más jelentések

(*) Ez egy a' legnagyobb és legjóltévőbb találmányaik közzül, az újabb időknek, a' melyet a' Petersburgi Lowiz Urnak köszönünk. Minden igen nagyon dögszagú és ízű vizet következendőképen kevés percz alatt teljességgel megszabadithat az ember, a' dögös szagától és ízétől, és jó iható vízzé teheti: Vegyen az ember szeneket, a' melyek épen izzottak, törje azokat fínum porrá, és e'ből körülbelől egy evőkanálnyit elegyítsen a' vízbe, kavargassa ezt meg, és néhány szempillantatig hagyja azt állani. Azután itató-papíroson keresztül kell azt csepegtetni, más üvegbe, a' melyben az, szín, szag, és íz nélkül, tehát tőkélletesen tisztán, és az italra alkalmatosan összegyűl. A' szeneket is, mindjárást az izzás után porrá töretve, és jól bedugatott üvegekbe töltetve, elviheti az ember magával az útra, és soká megtárthatja.

(indicatiók), a' melyek nekünk megmondják, hogy a' mértéket általléptük, és kérem, hogy e're szorosan vígyázzanak. Ha az ember kezd kedvetlen és unatkozott lenni, ha az ember álmos és gyakran ásít, és még is az álom, a' nyugodalom mellett sem akar eljönni, ha a' szájíz elvesz, ha a' legcsekélyebb mozgáskor is ér-dobogás (palpitátió), felhevülés, sőt reszketés támad, ha a' száj megszárad vagy megkeseredik, a'kor ideje, hogy nyugodalmat és pihenést keressünk, ha a' nyavalyát elakarjuk kerülni, a' mely már a' származásban van.

7. Az útazás közben könnyen megnáboríttathatik a' kipárolgás, és a' megfázás fökútfejek azon nyavalyáknak, a' melyek ott elő adják magokat. Innét tanácsos minden hirtelen általmenetelt a' höségből a' hidegbe, és megfordíttatva, elkerülni, és, a' kinek már érzékeny bőre van, legjobban cselekeszi, ha az úton vékony flanér inget hord.

8. Az úton a' tisztaság kettőztetve szükséges, és azért fris vízzel az egész testnek gyakori megmosatása nagyon ajánltathatik, a' mi a' fáradság kevesítésre is sokat használ.

9. Télben, vagy a' nedves hideg éghajlaton mindég inkább engedhet az ember magának erős mozgást, mint sem nyárban, vagy a' heves tartományokban, midőn már az izzadás fele erőnket elhúzza. Úgy idején reggel is többet, mint sem délután.

10. Azon személyek, a' kik igen bővérűek, vagy a' vérköpésre és más vérfolyásokra hajlandók, elébb a' magok orvosokat kérdjék meg, minek előtte útra indúlnának.

XI.

Tisztaság és bőr csínossága — vizsgálat, vajjon a' gyapjú vagy a' len fehérruha jobb è?

Mind a' kettőt főszernek tartom az élet meghosszabbításra.

A' tisztaság elhárít mindent, valamit a' mi természetünk mint haszontalant és elromlottat magától elválasztott, valamint minden olyatén nemût, valami csak kívülről a' mi felületünkkel közöltethetik.

A' bőr csínossága valóságos része a'nak, és az áll az ifjúságtól fogva a' bőrrel való olyan bánásban, a' mely által az elevenen, munkásan, és jártasan tartatik.

Nem kell nekünk t. i. a' mi bőrünket csupán úgy tekínteni, mint valami eső és napfény ellen való különbségtelen köpönyeget; hanem mint a' mi testünknek legsarkalatosabb műszerei közzül egyet, a' melynek szünetlen munkássága és jártassága nélkül sem az egészség, sem a' hoszszú élet meg nem állhat, és a' melynek felsemvétele az újabb időkben számtalan nyavalyáknak és élet rövidítéseknek ismeretlen kútfejekké lön. Vajha én a' következendőt igazán benyomatva mondani tudnám, hogy ez iránt a' műszer iránt, és az azzal való jobb bánás iránt több figyelmetességet indíthatnék.

A' bőr a' mi testünknek legnagyobb tisztító szere. Szakadatlanúl minden pillantatban, párologonak keresztül, milliom kis edényeken, észrevétethetetlenül tenger elromlott, viseltes és elnőtt részek. Ez az elválasztás a' mi életünkkel és vérforgásunkkal elválhatatlanúl összve van köttetve, és az által a' mi testünktől az elromlotnak többnyire a' legnagyobb része elvonatik. Tehát ha a' bádjadt, megdugúlt, vagy tehetetlen; a'kor a' mi nedveinknek romlottságok és csipősségek elmaradhatatlan következés leszen. Nevezetesen onnét a' leggonoszabb bör nyavalyák származnak.

Továbbá a' bőr lakja (a) (domiciliuma) a' legközönségesebb érzéknek, a' tapintásnak, azon érzéknek, a' mely minket főként a' bennünket körülvevő természettel, jelesben a' levegőéggel, összekötetbe teszen, tehát a' melynek állapotjától nagyobb részint a' mi önnön magunk lételének és a' mi arányosságunknak a'hoz, a' mi körültünk van, az érzelme határoztatik meg. Innét a' kisebb vagy nagyobb foganthatóság (empfänglichkeit) a' nyavalyákra nézve igen nagyon függ a' bőrtől, és a' kinek a' bőre igen meggyengíttetett, vagy ellankasztatott, a'nak rendszerént igen fínum és természetlen érzékenysége van a'ban, a' honnét azután jő, hogy ő az időjárásának minden kis váltózását, minden szellőcskét, felette kedvetlenül veszen észre a' maga belsőjében, és ő, végtére igazi sulymércze (barometrum) leszen.

(a) Lak; R. Mansio, Villa, Domicilium, Habitaculum Sándor.

Ezt folyosós (a) (rheumaticus) természetnek nevezik, a' melynek talpa fóként a' bőrerősségének nemlétében van. Az izzadásra való hajlandóság is innét származik, a' mi hasonlóan egészen természetlen állapot, és minket szünetlen megfázásoknak és betegeskedéseknek teszen ki.

Ezenfelül a' főszer, a' mi testünk erejeinek és mozgásainak egyarányúságban és rendben való tartatásokra. Mennél munkásabb és nyíltabb a' bőr, a'nál bátorságosabb az ember, a' tődőbeli, belekbeli, és az egész hasbeli öszszetóldúlásoktól, és nyavalyáktól, a'nál kevesebb a' hajlandóság a' gyomorbeli (epés és taknyos) hidegekre, havasságra, köszvényre, tüdővészre, náthára) (b) és aranyérre. Főoka, hogy ezen betegségek most hozzánk úgy berontanak, a'ban van, hogy mi a' bőrünket többé ferdők és más szerek által nem tisztítjuk, és nem erősítjük.

Továbbá a' bőr a' mi testünknek megújító szerei közzül egy, a' mely által nekünk a' levegőből teménytelen finum és szelletes alkató részeknek kell hordatni. Innét egszséges bőr nélkül semmi tökélletes megújítás, főeleje (főprincipiuma) a' hoszszú életnek, nem lehetséges. A' tisztáta-

(a) Folyosó: Rheumatismus. – Ez a' szó tulajdonképen kiteszi a' rheumatizmus Görög szónak az értelmét. Igaz ugyan, hogy most in usu csak érysipelast, Rothlaufot, teszen. De az erysipelas különben is csak a' rheumatismus speciese. Azonban a' Német nevezet, Fluss is igen jól megegyez az Folyosó szóval.

(b) Náthra; Tótúl, Natcha.

lanság hitványabbítja az embert, testi és erkölcsiképen.

Azt sem kell elfelejteni, hogy a' bőr főműszere az ítéleteknek (crisiseknek), az az, a' természet segedelmének a' nyavalyákban, és hogy a' nyílt és illendően eleven bőrű ember jóval bátorságosabb lehet, hogy az előadódó nyavalyákból könnyebben és tökélletesebben kigyogyíttathatik, sőt hogy maga, orvosság nélkül, önnön magán segít.

Hogy az olyan műszer az egészségnek és életnek talpszoborja legyen, csak ugyan senki sem fogja tagadni, és innét a' valóban megfoghatatlan, hogy az újabb időkben, és egyenesen az okosabb 's megvilágosodottabb népéknél, miképen lehetett azt, és a'nak illendő miveltségét (culturáját), oly egészen elmellőzni. Sőt, a' helyett hogy a' végett legkisebbet sem csinálnak, sokkal inkább úgy találjuk, hogy a' gyermekségtől fogva nemmen (a) (csak nem) mindent a'ra intéznek, hogy a' bőr megdugúljon, meglankadjon, és megbénúljon. A' legtöbb emberek a' szent keresztség ferdőjén kívül egész életekben a' világért sem érzik ismét a' ferdő jótétét, a' bőr a' mindennapi izzadság és mocsok által mindég inkább megdugúl, a' meleg köntösök, bundásbőrök, pehely ágyak, 's t. ee. által ellankadnak, és megerőtelenednek, a' bezáratott levegő és ülő élet által megbénúlnak, és én minden nagyítás nélkül vítathatom, hogy a' legtöbb emberekben a' mi vidékünkön a' bőr felére megdugúlt és munkátlan.

(a) Nemmen: Instar, Adinstar, Propemodum. gleich faſt. Párizp.

Engedjék meg nekem, hogy itt az embereket egy következetlenségre (inconsequentiára) figyelmetesekké tegyen, a' mi mellett csak a' fog, hogy a' nem egyetlenegy e'ből a' nemből az emberi életben. A' lovak és más barmok felől a' legközönségesebb ember is meggyőzeték, hogy azoknak egészségekre és életekre a' bőr csínossága egészen múlhatatlan. A' kocsis elmulatja az álmát és mindenét, csak hogy a' maga lovát illendően megvakarhassa, megúsztathassa és megtisztíthassa. Ha a' barom szárad és gyengül, a'kor a' legelső gondolat az, vajjon talám a' bőrre való gondviseletben valamit nem mulatott è, 's nem hagyott è el az ember? De a' maga gyermeke körül 's önnön maga körül soha sem jut eszébe az embernek ez az együgyü gondolat. Ha e' gyengévé és nyomorúlttá leszen, elsorvad, az úgy neveztetett ebagját (comedót) kapja (mind a' tisztátalanság következése), a'kor előbb gondolkoznak az emberek a' megígézésről és más esztelenségről, mint sem az igaz okról, a' bőr tisztongatás elmulatásról. Ha oly okosok, oly megvilágosodtak vagyunk a' barmok körül, hát miért nem az emberek körül is?

Azon törvények, a' melyeket a' tisztaságnak, és a' bőr egészséges eleven állapotjának feltartatására adni akarok, igen könnyüek és együgyüek, és; nevezetesen ha azok az ifjúságtól fogva megtartatnak, mint az életnek nagy hoszszító szerei tekíntethetnek.

1. Mindent szorgalmatosan el kell hárítani, valamit a' mi testünk mint ártalmast és romlottat

magától elválasztott. E' megesik, ha az ember a' fejér-neműt (a) (fejér-ruhát) gyakran (a' kitől kitelik mindennap) változtatja, az ágynéműket (b) (ágybelieket) legalább az ágy-hajakat megújítja, és ezért inkább lázsnakokkal él, a' melyek kevésbé veszik fel a' tisztátalanságot, és a' lakó-szobának, kivált a' hálószobának levegőjét naponként megújítja.

2. Mindennap mossa meg az ember az egész testét friss vízzel, 's egyszersmind a' bőrét keményen dörgölje meg, a' mi által az, rendkívül sok életet és jártasságot kap.

3. Esztendőről esztendőre, hetenként legalább egyszer, langyos vízben kell fördeni, a' mihez még 5. 6. lót főtt szappant igen hasznosan elegyíthetni. Adná Isten, hogy a' ferdőházak mindenhol ismét folyamatba tétetnének, hogy a' szegény része is a' népnek ezen jótételben részesülhetne, valamint az a'val az elsőbb századokban élt, és az által egészséges és erős lőn *).

(a) Fejér nemű: Fejér ruha — Erdélyi nevezet.

(b) Ágynemű: Ágybeli, u. m párna, derekálj, 's t. ee. Hasonlóan Erdélyi nevezet.

*) Még vannak mindenütt ferdőházaink, és ferdőseink, de csupán mint ama' dícséretes szokás emlékezet jelei. Azoknak haszonvételek az embereknek megfoghatatlan érzéketlenségek által egészen dugába dűlt. Hajdanában minden szombaton ferdő-búcsúkat jártak az útczákon csengő medenczékkel, hogy a' ferdésre emlékeztessék az embereket, és már a' mocsokban dolgozó mesterember lemosá magáról azon tisztátalanságokat, a' melyeket most mindéltig magán hord. Minden helységnek kellene lennie ferdőházának, vagy

El nem mulathatom, hogy a' tengeri ferdőt meg ne említsem, a' mely izgató és beható ereje által a' bőrcsínositás szerei között előáll, és bizony a' mostani ivadéknak legelső szükségei között egy, a' bőr kinyitásra, és az egész műszert, 's az által az egész ideg rendszert, újolag való megelevenítésre. Ezen ferdőnek két nagy elsősége van, először, hogy az a' nyavalyákbéli maga nagy gyógyító erejei mellett is csak ugyan mint legtermészethez-illendőbb segédszer, csupán az egészség megtartásra és megerősítésre is, az egészségesek által használtathatik, a' mi számtalan sok más ferdőkben meg nem történik, a' melyek az egészségesnek ártanak. Azzal úgy van a' dolog, mint a' test mozgásával; a' meggyógyúlhatatlan nyavalyákat orvosolhat meg, és

nyában száljának (lábósának, Flossának) a' folyovizben, téletszaka pedig másnak. Csakhogy minden ferdéskor tartsa meg az ember ezeket a' törvényeket: tele gyomorral soha sem, tehát éhomra, vagy 4. órával étel után, felhevült testtel is soha sem kell a' ferdőbe menni; a' híves folyó-vízben soha egy óranegyednél tovább, a' langyos vízben soha három óranegyednél tovább, nem maradni; a' megfázást a' kimenetelkor eltávoztatni (a' mi az által legjobban megtörténik, ha a' kimenetelkor mindjárt flanér hálóköpönyget vesz az ember magára), és a' ferdés után száraz meleg időben mértékletes mozgást tenni, de hüs nedves időben egy óráig meleg szobában maradni szükség. Többet találni e'ről a' Meine gemeinnützige Aufsätze. Leipzig bey Göschen. ezen Capitel alatt: Erinnerung an die Bäder — különösen is kinyomtattatva, réz-metszettel, a' mely házi ferdő-készületet ádelő; Weimar, im Verlag des Industrie-Comtoirs.

még is a' legegészségesebb ember is élhet véle, az egészségét megtartásra. De a' második elsőség, az egészen leírathatatlan, nagy és felséges tekíntete a' tengernek, a' mely a'val összeköttetett, és a' mely az a'hoz nem szokottban, oly munkát teszen, a' mely az idegrendszernek és elménck teljes megváltozását és jóltévő felmagasztaltatását viheti véghez. Meg vagyok győződve, hogy az orvosság természeti munkáinak ezen lélek-benyomat által rendkívül segíttetni kell, és hogy p. o. valamely havas és az idegeiben szenvedő személyt már a' tengernél való lakás, és az azzal összeköttetett nap feljövetelnek és lementelnek, a' szélvésznek, 's t. ee. felséges játéknézései félig meggyógyíthatják. Hasonló szándékból a' száraz-lakosának a' tengeri ferdőbe való útazást és a' tenger-mart (a) lakosának (tenger-part-lakosának) a' havasokra való útazást tanácsolnám: mert úgy látszik nékem, hogy mind a' kettő a' természetnek legnagyobb állás-szúrata. Köszönet tehát azon felemelkedett és embereket bóldogító Fejedelemnek, a' ki Doberanban, Rostock mellett, Németországnak az első tengeri ferdőt ajándékozta, és amaz érdemes orvosnak Vogelnek, a' ki azt oly derekasan és arányához illendően elintézte, 's a' maga jelenléte által a'nak használatosságát felemelte.

4. Olyatén öltözeteket kell hordani, a' melyek a' bört nem gyengítik, és a' kipárolgó anyagokat

(a) Mart: Littus, Ripa. das Ufer= oder Gestad am Meer oder Fluß. — Marti: Littoreus, Riparius. ufericht. zum Ufer gehörig. — Marti lapu: Bechium, Tussilago. Brand=Lattich, Roßhuf=Kraut. Párizpp.

általeresztik. E'ben az értelemben semmi rontóbbat nem ismérek, mint a' bunda hordást. Különösen gyengíti a' bört, a' felette nagy hőség által, a' kipárolgást elő nem segíti, hanem az izzadást, és még is az elpárolgó részeket, a' bőre miatt, által nem ereszti. A' következés az, hogy a' test bőre és a' bunda bőre közt szünetlen pára-ferdő származik, és a' tisztátalan anyagoknak nagy részek nekünk ismét viszszaadatik, és viszont beszívatik. Sokkal jobb az Anglus bunda-szövet, a' mely a' bunda hasznaival, mindazonáltal nem a' tisztátalanságnak és bezáratott melegségnek káraival (semmi bör nem lévén rajta) bír. De mind ezen igen meleg gyapjú takarékok a' csupasz test bőrére, csak az igen nagy hidegben, vagy a' már gyengélkedő és a' folyosóra hajlandó természetüekben javasoltathatik. A' gyermekségben és ifjúságban, a' különben egészséges testeknek legjobb eszközetlenül a' test bőrén vászonból vagy pamutból való öltözetet, és azon felül nyaratszaka épen olyan, télben gyapjúból készült felső-ruhát, viselni.

5. Szorgalmatosan test mozgását csináljon az ember magának, mert az a' legnagyobb előmozdító szere az észrevétethetetlen kipárolgásnak.

6. Kerülje az ember az oly ételeket, a' melyek a' kipárolgást akadályoztatják, és nem jól párologson keresztül. Oda tartoznak minden zsír, disznóhús, lúdhús, vastag ki nem sült tészta-ételek, sajt.

Az újabb időkben sok orvosok azt a' javallatot tevék, hogy a' bört, a' lenből való öltözet helyett, egészen gyapjúból készülttel kell befedni. Mivel ezen

tárgy közönséges és nyomos, tehát először a' gyapjú munkáját az eleven testben általjában akarom meghatározni, és azután az azzal való élésre szükséges következéseket kihúzni. A' gyapjúnak mint a' bőr öltözetének munkái a' következendők.

1. Erősebben izgatja a' bőrt mint sem a' vászon, következőleg inkább tartja azt munkásságban, és elömozdítja a' kipárolgást. Ugyan ezen izgató munkája által több nyavalya anyagot is húz a' bőrbe. Az izgatása által felemeli a' bőr érzékenységet is.

2. A' gyapjú sokkal roszszabb hőség vezető, hogy sem mint a' len, következőleg jobban kevesíti az élőállati melegség elhúzást, tehát a' hőnek nagyobb lépcsőjét tartja meg a' bőrben.

3. A' gyapjúnak, ha t. i. a' lyukacsos szövetnek dolgoztatik fel, részint a' nagyobb hévség miatt, részint a' lyukacsos tulajdonság miatt, az a' nagy elsősége van a' len felett, hogy az a' kipárolgott anyagot pára képében elhárítja, vagy a' mi épen az, akadályoztatja, hogy ezek a' párák a' bőrön vízzé ne váljanak, az az, ne nedvesítsenek; ellenben a' vászon a' csekélyebb meleg és nagyobb sürüség miatt alkalmatosságot ád, hogy a' bőr párája vízzé váljék, azért marad az ember a' gyapjú ruházatban, még az erős kipárolgáskor is, szárazon, ellenben a' lenből valóban megnedvesedik az ember.

4. A' mi testünknek kipárolgása az a' nagy eszköz, melyet a' természet a'ba magába letett, az ön-meghűtésre. Az által kapja az eleven test azt a' csudával teljes tulajdonságot, hogy nem kéntelen mint a' hólt a' hőségnek azt a' lépcsőjét felvenni,

a' mely az őt körülvevő eszközben (mediumban) van, hanem a' maga mérsékletének lépcsőjét maga magának adhatja, és mérsékelgetheti. Tehát mennél szabadabban párolgunk, a'nál egyenlőbb lesz a' mi hőlépcsőnk, a'nál könnyebben elrepíthetjük minden belőlről és kívelről nekünk adatott feleslegségét a' höségnek. Innét van, hogy a' gyapjú, ámbátor a' bőrt inkább melegíti, mindazonáltal a' szabad közönséges kipárolgás által az egész vér-darabjának (massájának) hő-anyaggal való felesleges megtelését (a' belső felhevülést) jobban kevesíti, mint sem a' len. És e'ből magyaráztatik ki, miért van az embernek, ha előre szokás által a' bőr idegeiben való izgató benyomást meggyőzte, gyapjú öltözetben nyaratszaka kevesebb melege, mint sem a' lenből valóban (hogy az ember kevesebbet izzad, az előbbi tételből következik); továbbá, hogy a' leghevesebb éghajlatokban a' pamut és gyapjú köntösök jobban tetszenek, és azok ott szokottak.

5. A' gyapjú menyköves (electricus) test, a' len nem az, az az; a' gyapjú menykövességet ébresztheti, de azt el nem vezetheti. Ha már a' test azzal öltöztetik fel, a'kor következik, hogy az úgy felöltöztetett testnek menykövesebnek kell lennie, mert a'tól kevesebb élőállati menykövesség húzatik el, és azon felül mindég új fejlik ki a' felületen.

6. A' gyapjú jóval könnyebben felveszi a' ragadó betegségnek anyagát, és azt erősebben tartja, mint sem a' len.

Most a'ban az állapotban vagyunk, hogy meghatározhatjuk, vajjon a' gyapjú ruházat egészséges é

vagy

vagy egészségtelen, és micsoda esetekben használ, 's melyekben árt.

Általjában vévén, hiszem, hogy nem jó vólna ha a' gyapjú hörruházat közönségesen behozatnék. Legalább gyermeket vagy ifjú embert a'hoz soha sem szoktatnék. Mert ezen élet időszakaszában kevésbé szükség a' mesterséges melengetés és a' kipárolgás elömozdítás, és e' felett, a' bört csak ugyan koronként érzékenyebbé teszi az ember, vagy elszoktatja azt, úgy hogy ezen öltözet félbeszakasztáskor sokkal könnyebben megfázik az ember. Több tisztaságot és változtatást is kíván ez az öltözet, következőleg, ha a' szegényebb rendűeknél is behozatnék, még több tisztátalanságot terjesztene el köztök, mint sem már van, a' mi főként két nagy kárt szülne, először, a' bőrnyavalyáknak és kiütéseknek nagyobb számosságokat, és azután a' ragályos (contagiosus) nyavalya anyagának hoszszasabb tartózkodását a' köntösben.

De ímé vagynak különös történetek, melyekben a' bizonyára igen hasznos, és nagyon javasoltathatik. Hasznos közönségesen mindeneknek, valakik az életnek első felén túl vannak, a' 40-ik esztendő után, midőn a' kipárolgás és az élőállati meleg és csiklándósság fogyni kezdenek.

Hasznos a' mind azoknak, a' kiknek természet szerént az élőállati melegben és a' csiklándósságban nem nagy bőségek van; sápadt tekíntetek, püffedt testek, lankadt kanafjaik, taknyos nedveik vagynak; az úgy neveztetett hideg természetűeknek.

Hasznos a' mind azoknak, valakik ülő szoba-életet üznek, a'nyival inkább, ha a' mellett sokat gondolkoznak. Mert az ilyen élet nemében örökké szenved a' kipárolgás, és a' bör izgatás szükséges, a' mely a' nedveknek a' körökbe (peripheriákba) való igyekezeteket feltartsa.

Hasznos mind azoknak, a' kik a' náthára, takony meggyülésre, folyosóra, és köszvény fájdalmakra hajlandók. Néha azok csupán ezen öltözet által fenekestől kiirtathatnak.

Épen olyan használatos a' hasmenésre és magára a' kegyetlenkedő vérhasra való hajlandóságban is, melyeket semmi oly bizonyosan el nem távoztathat.

Hasznos az a' torlásokra (congestiókra), az az, a' vérnek vagy más nedveknek az egyed tagokban, p. o. a' fejben (melyből szédelgés, fejfájás, fülzúgás, gutta, 's több e'félék származnak), vagy a' mejjben (a' mitől mejj-fájás, mejj-szorúlás, köhögés, 's t. ee. következések vannak) megeshető természetlen összegyülekezésekre való minden hajlandóságokban. Ezeket a' bajokat derekasan elhárítja, részint a' közönségesebb szabadabb kipárolgás által, és így maga szép szer lehet a' kezdődő tüdővész, arany-erek, vérköpések, és minden más vérfolyások ellen.

Használatos a' minden ideg-gyengeségüeknek, havasoknak, nádrakóroknak (hystericáknak), a' kikben a' szabad kipárolgás rendszerént az ő egész jóllételeknek a' suly-mérczéje (barometruma).

Használatos a' minden nagy betegségek után, a' viszszaélést eltávoztatásra.

Használatos mind azoknak, a' kíkben nagy érzékenység van a' levegőég (athmosphæra) iránt. Bizony semmi nagyobb mejj-vas nints a' meleg, hideg, nedvesség, szél, menyköves vagy más levegőégi befolyások ellen, mint a' gyapjú ruházat.

Hasznos az oly éghajlatokban, a' hol a' levegőnek gyakor és hirtelenváló változásai szokottak, és minden olyan élet-nemeiben, a' melyek az ily hirtelenváló változásokkal összeköttetve vagynak, főként az úton.

De az árthat is. Mind azoknak, a' kik már természet szerént igen erős izzadásra hajlandók, és még oly esztendőkben vannak, hogy reménylhetik ezen roszsztól lehető megszabadúlásokat; — mindeneknek, valakík természet szerént az élőállati menykövességnek, életerőnek, hőségnek nagy bőségében vagynak; — mindeneknek, valakíknek bőrkiütéseik vannak, vagy azokra igen hajlandók; — mindeneknek, a' kik a'ban az állapotban nintsenek, hogy ezt az öltözetet gyakran változtassák, vagy legalább minden 8. 14. nap alatt újolag kimosatva vegyék fel. — Mind azoknak tiltom én azt. Felette ártalmas az, ha az ifjú emberek nadrágot ilyen gyapjú szövetből hordanak.

De ott is, a' hol e' hasznos, mindég csak olyan gyapjú szövetet javaslok, a' mely nem igen durva, nem igen vastag, és lyukacsosan van szövetve.

Ha az egész testet nem akarja az ember így ruházni, a'kor legalább az előbbi tekínteteket elérésre hasznos, ilyen anyagból (matériából) harisnyákat (strimfliket), (nyárban véknyakat, télben vastagokat)

hordani, és e'nek ezen haszonvételét közönségesen kellene óhajtani. Az érzékenyebbeknek selyem-csepüből, vagy selyem-nyúl-szörből fínum gyapjúval elegyíttetve, lehet ezeket készíteni.

Ha a' börnek általjábanvaló öltözetére kíván az ember anyagot, a' melyben a' gyapjúnak kedvetlenségei meg ne legyenek, és mindazonáltal a'nak sok elsőségeivel bírjon; a'kor a'ra a' pamut szolgálhat. Ez izgat és nem hevít oly nagyon mint a' gyapjú, mindazonáltal jobban megtakarítja a' bőrpárolgást és a' meleget, mint sem a' len. Tehát hiszem, hogy azon személyeknek, a' kik még egészségesek és semmi különös okból gyapjút nem kéntelenek hordani, vagy igen nagyon csiklándós bőrüek, legjobbak vólnának a' lennel elegyíttetett pamutból készült ingek.

XII.

Jó élés-rend és az étel 's italbeli mértékletesség—fogaknak megtartatások—orvosi asztal-könyv.

A' jó élés-rend értelme valami viszszaviteles (relativum); látjuk, hogy egyenesen azon emberek lettek legöregebbekké, a' kik valóban semmi kikerestetett válogatós élésrendet nem tartottak, hanem a' kik takarékosan éltek, és az épen egy elsősége az emberi természetnek, hogy a' minden, legkülönbözőbb, táplálószereket is feldolgozhat, és magához elhasonlíthat, és nem, mint a' baromi, egy bizonyos rendre szoríttaték. A' bizonyos, hogy az oly embernek, a' ki természetesen, inkább a' szabadon és mozgásban él, igen kevés élésrend törvényekre van szüksége. A' mi mesterséges élésrendünk csak a' mi mesterséges életünk által lesz szükségessé.

A'nyi igaz, hogy nem a'nyira a' minéműségére, hanem sokkal inkább a' menynyiségére, kell vígyázni a' tápláló szernek, ha az élet hoszszításra vígyázunk, és a' Cornaro példája nekünk a'ról álmélkodásra méltó megmutatást ád, menynyire meghoszszabbítja az által a' lételét egy különben erőtelenkedő ember.

Igazsággal vítathatni, hogy az embereknek nagyobb részek sokkal többet eszik, mint sem szükséges vólna *), és már a' gyermekségbeli erőszakos

*) A' feljebb beszéltetett példa Cornáróról a' legjobb megmutatást adja, a'ról, hogy kevés eledellel

tömés és felesleg-étetés által elvétetik tőlünk az a' természeti érzék, hogy tudhassuk, mikor vagyunk jóllakva.

Itt tehát az evésre és ivásra nézve csak olyan törvényeket adok, a' melyek közönségesen kelendők, és a' melyekről meg vagyok győződve, hogy azoknak az élet meghoszszításra valóságos befolyások van.

1. Nem az, a' mit megeszünk, hanem az, a' mit megemésztünk, fordúl javunkra, és válik táplálátatásunkra. — Következőleg, a' kiöregakar lenni, lassán egyék, mert már a' szájban szükség, hogy az ételek a' kidolgoztatásnak, és elhasonlíttatásnak első lépcsőjét kiszenvedjék. Az az illendő széjjelrágás és nyállal való elegyítés által esik meg, a' mit mind a' kettőt az egész újító munkának mint főrészét úgy tekíntem, és azért azt az élet meghoszszításra nagyra becsülöm, a'nyival inkább, mivel az én vizsgálataim szerént, minden igen

élhet el és lehet egészséges az ember. A' legújabb példát adja a'ról Gibraltárnak vitéz óltalmazója, Elliot, a' ki a' vitának (a) (ostromnak) 2. napja alatt semmi nem egyébből, mint naponként 4. lót riskásából élt. A' déli tájékokon, napkeleten, számosabban találja az ember ezeket a' példákat, mint sem az éjszakon.

(a) Vita: Pugna, lucta, certamen. Sándor. — A' legjobb értelmét elhagyta: Oppugnatio. Mert, vita, ezen szótól jő, víni, oppugnare. Kár tehát, hogy az igaz Magyar szó helyett, vita, ezt a' Német szót, Sturm, minden szükség nélkül vették-fel — sőt Párizpápaiban meg sints, vita.

öregekké lelteknek az a' szokások volt, hogy halkkal ettek.

2. Igen sok függ e'ben a' jó fogaktól, innét a' fogaknak megtartatásokat méltán számlálom az élet hoszszító szerek közzé. Itt néhány törvényeket, a' melyek valóban, ha eleitől fogva élnek vélek, a' fogakat vénségig romlatlanúl és erősen megtarthatják:

A' növedékeknek vagy a' kenyérnek hússal való illendő élemét mindenkor öszsze kell kötni, mert a' hús sokkal könnyebben megakad a' fogak közt, megrodhad, és a' fogakat támadja meg. Innét általjában úgy fogjuk találni, hogy az olyan rendű embereknek, a' kik kevés vagy semmi hússal nem élnek; a' parasztoknak, falusi lakosoknak; mindég a' legjobb fogaik vannak, bátor azokat sohasem tisztítják is. De semmi jobb fog-por nem lehet, mint egy darab fekete száraz kenyér rágás. Ezért a' fogakra nézve igen hasznos szokás, minden evés után kenyér-hajacskát lassan rágogatni.

Távoztassa el az ember a' fogaknak hidegből meleg mérsékletbe való általmeneteleket, és megfordíttatva. Mert minden fognak a' bevonatékja üveg vagy máz-nemű, és minden ilyen hirtelen változáskor könnyen repedést kaphat, a' melybe a' megrodhadt részek beülepednek, és így a' belsőjének elromlására az első talpat leteszik. Tehát legjobb, soha igen meleg vagy igen hideg dolgokat a' szájba nem venni, legkevésbé valamely melegnek, p. o. meleg levesnek, az éleme alatt, hideget nem inni.

Nádmézet ne rágjon az ember, és kerülje el a' czukor-süteményeket is, a' melyek sok nyúlánkos enyves részekkel vagynak elegyíttetve.

Mihelyest az ember az első beétettetett fogat észreveszi, azt mindjárást vétesse ki, mert különben az a' többit is megrontja.

Minden reggel, nevezetesen minden evés után, öblöngesse ki az ember vízzel a' fogait, mivel az által az ételek maradékai kivétetnek, a' melyek rendszerént a' fogak közt megülepedve maradnak, és azoknak romlásokra feneket vetnek. Igen hasznos, nem a'nyira a' fogakat, mint sokkal inkább az ínyet dörgölni, a' mire valamely goromba fogkefével élhet az ember; mert az íny az által erősebb, keményebb lesz, jobban nő, és a' fogakat körülfogja, a' mi azoknak megtartatásokra rendkívül használ.

Ezen törvényekre való illendő vígyázáskor ritkán leszen szükség fog-porra. De ha a' fogak (a' mint a' némely ember természetiben van) a'ra hajlandók, hogy mindég több mocskot (az úgy nevezetett bor-követ) lerakjanak; a'kor javaslom a' következendő egészen ártatlan szert: 1. lót szantalfa, fél lót chína, felette fínum porrá töretnek, fátyol szitán megszitáltatnak, 6. csepp szegfű- és ugyan a'nyi bergamottolaj elegyíttetik hozzá, és ezzel a' fogak, kivált az íny, reggel megdörgöltetik. Ha az íny gombás, vérző, sülyös; a'kor meg fél nehézék (drachma) timsót kell hozzá tenni.

3. El kell kerülni, hogy az ember az asztal felett ne tanúljon, ne olvassan, vagy a' fejét ne tör-

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

je. Ezt az időszúratot általjában a' gyomornak kell szentelni. Ez az ő igazgatásának ideje, és a' lélek csak a'nyira elegyedhetik itt a' játékba, a' menynyire szükséges, hogy azt segélje. Igy p. o. a' nevetés egy a' legnagyobb emésztő-szerek közzül, és a' mi eleinknek az a' szokások, hogy azt az asztal felett tréfás versek és mulattatók által indították, igen helyes orvosi talpitételeken épült. — Egyszóval, az asztalnál víg és vídám társaságot kell keresni. A' mi örömmel és tréfával költetik el, a' valóban jó és könnyyü vért ád.

4. Az evés után eszközetlenül soha se csináljon az ember magának erős mozgást, mert ez az álmélkodásig háborítja a' tápláló szernek megemésztetését, és elhasonlíttatását. A' mozgásra legjobb idő az asztal előtt, vagy 3. órával az evés után, van.

5. Soha se egyék az ember a'nyit, hogy a' gyomrát érezze. Legjobb a'kor megszünni, minekelőtte megterhelte vólna az ember magát. És az eledel menynyiségének koronként arányosságban kell állani a' testi munkával; mennél kevesebb munka, a'nál kevesebb eledel.

6. Az evésnek meghatároztatott idejeire kell szokni. Semmi sem károsabb, mint a' szünetlen és rendetlen egész napon, és az ételen kívül, való evés. A' jó emésztésre tartozik, hogy a' gyomor megfőzzön, az az, időről időre kiürüljön, és hogy a'nak az erejei, szintúgy mint az emésztésre szükséges gyomor-nedvei, meggyülhessenek, és a' csipősségnek illendő lépcsőjét elérhessék. Az ily pihenések után megújíttatott erőkkel kezd a' bendő a' munkájához,

a' mely hasznot azok elveszítik, a' kik szünetlenül rágódnak. Innét a' gyomor gyengesége is, némely emésztés hibái, roszsz nedvek, sőt a' kisdedekben a' sorvadság is lehetnek a'nak következései. Legalkalmatosabbnak látszik nekem, 5. vagy 6. órányi pihenést hagyni minden evés között.

7. Az étel választásban inkább a' növevényekhez tartsa az ember magát. Mindég több hajlandóságok van a' hús-eledeleknek a' rodhadásra, a' növedékeknek ellenben a' savanyodásra, és megjavíttatására a' rodhadságnak, a' mely a' mi szünetlen legközelebb való ellenségünk. Továbbá, az élőállati eledelekben örökké több izgató és tüzesítő van; ellenben a' növedékek híves és szelíd vért adnak, a' belső mozgásokat, a' test és lélek csiklándósságát kevesítik, 's tehát késleltetik valósággal az élet elemésztődését. És végre az élőállati eledelek sokkal több vért és táplálást adnak, 's tehát ha jól esnek, sokkal több munkát és testi mozgást kívánnak; különben az ember bővérűvé lesz. És igy ezen tekintetben ezek épen nem túdósoknak; és nem olyan embereknek való eledelek, a' kik sokat ülnek, mert az ilyen embereknek teljességgel nem szükséges az olyan nagy megújítás; a' gorombább állatokból (substantiákból) kevés kipotolás kell; hanem csak a' finumabb tápláló nedvek, melyek az elme foglalatosságaira hasznosok, kívántatnak meg. Leginkább el kell távoztatni a' húst nyárban, és a' midőn a' rodhadt hidegek kegyetlenkednek. — Úgy is találjuk, hogy nem a' hús evők, hanem azok, a' kik növedékekkel (főzelékkel, gyümölcsesel, magvakkal

és tejjel) élnek, érték el a' legnagyobb életidőt. — Baco beszél egy 120. esztendős emberről, a' ki egész életében nem egyébbel, hanem csak tejjel élt. A' Bramánok, vallások szerént, soha semmit egyebet nem esznek, hanem csak növevényeket, és többnyire 100. esztendős korácsot érnek. Wesley J. kezde életének közepén, semmi húst, hanem csak növedékeket enni; 88. eztendős lőn. Bár csak azon urak, a' kik egyedül a' hússal való élésben gondolják találni az egészséget és erősséget, meggondolnák azt, hogy a' Schweizi havasoknak lakosaik majd csak semmivel egyébbel nem élnek, mint kenyérrel, tejjel és sajttal, és milyen izmos és erővel teljes emberek azok!

Csak a' havasokban (hypochondricusokban) és azokban az emberekben, a' kik gyenge testüek, kivált gyengén emésztenek, és a' felfúvódásra nagy hajlandóságúak, szenved ez a' törvény kifogást; mert ott az eledelnek inkább húsból, kivált sültből, kell állani.

8. Estvére soha se egyék az ember sokat, kevés vagy egy csepp húst se, azt is hidegen, és néhány órával lefekvés előtt. Az ifjú és bővérű embereknek vacsoráúl semmit hasznosabnak nem találtam, mint a' gyümölcsöt valami jól kisült kenyérrel. Télben kivált az almák, a' melyek különös nyugodalmas és könnyű álmot adnak, és az ülő élet nemében egyszersmind azon elsőséggel bírnak, hogy a' hasat illendően megnyitják.

9. El nem kell a' szükséges ivást mulatni. Gyakran megesik, hogy a' természetnek emlékeztetésére

való figyelmetlenség által végtére az ivásról egészen elfelejtkezik az ember, és azután majd épen nem emlékeztetik a' természet által, a' mi a' szárazságnak, hasszorúlásának, és tenger sok nyavalyáknak fő okok, a' melyeket a' túdósokban és ülő aszszonyokban oly számosan találhatni. De jegyezzük meg: nem az evés alatt van legjobb ideje az ivásnak, mert az által a' gyomor-nedv (succus gastricus) igen felreresztetik, és a' bendő meggyengíttetik, hanem asztal után körülbelől egy órával.

Legjobb ital a' víz, az a' közönségesen úgy megútáltatott, sőt némelyektől ártalmasnak tartatott, ital. — Semmitsem kétségeskedem, hogy azt az élet meghoszszításra nagy szernek lenni világosan ki ne mondjam. Halljuk meg, a' mit azon tizteletre méltó öreg, Vezér-Seborvos (Generális-Chirurgus) Theden úr mond (*), ki a' maga több, mint sem 80. esztendős életét, főként a' mindennapi 7. 8. meszszely (14. 16. fontnyi) vízzel való élésnek tulajdonítja, a' mit ő több, mint sem 40. esztendeig gyakorlott. Ő 30-dik és 40-dik esztendeje közt a' legtetemesebb havas, néha a' legmélyebb őrjültségig, vólt; szívdobogást, emészthetetlenségeket szenvede, és hitte, hogy már fél esztendeig nem élhet. De az időtől fogvást, hogy azt a' vízzel élést elkezdé, minden bajok elmúlának, és ő életének későbbi felében sokkal egészségesebb vólt, mint az idejébbiben, 's a' havasságtól teljességgel megszabadúlt. — De a' födolog az, hogy a'nak frisnek (az az, forrásból, nem nyílt kútból, a'kor merít-

(*) Lásd, Thedens neue Bemerkungen.

tetettnek, és illendöen bedugatottnak) kell lennie, mert minden kútvíznek szintúgy, mint az ásványos-vízeknek van a' maga kúti szellete, (megköttetett (fixus) levegöje, a' mi által a' megemésztethetövé és erösítövé leszen. — A' tiszta és fris víznek a' következendö valóságos elsöségei vannak, a' melyek belénk valóban tekíntetet esepegtethetnek az iránt.

A' víz éltetö-állatja (elementuma) legnagyobb, söt egyetlenegy, hígító szer, a' természetben. — Az a' maga hidegsége és megköttett levegöje által derék erösítö és elevenítö szere a' gyomornak, és az idegeknek. — A' dicsö epe- és rodhadságtörlöszer, a' sok megköttetett levegö és sós állkatórészek miatt, a' melyek benne vannak. — Elömozdítja az emésztést, és a' testnek minden elválasztásait. Víz nélkül nintsen semmi kiürítés. — Midön az újabb tapasztalások szerént a' savany-anyag (oxygenium) egy állkatórésze a' víznek, tehát valóban új életizgatót iszunk, vizet ittunkban. — A' ki a' maga gyermekeit víz italra szoktatja, az azoknak jó gyomrot szerez az egész életre.

Azt is lehetetlen itt el mulatnom, hogy a' levesnek (a' híg eledelnek) dicséretére itt ismét valamit ne mondjak, minekutána némely idötöl fogva szokássá lön, azokról semmit egyebet roszsznál nem hírlelni.

A' levessel való mértékletes élés bizonyosan nem árt; a' különös, hogy a' miatt a' gyomornak oly nagy lankadságáról álmodoznak. Hát minden ital, ha szintén azt hidegen veszszük is be, kevés percz alatt nem meleg levessé válik e' gyomrunk-

ban, és hát a' gyomor egész napotszaka nem a' meleg levesnek természeti mérsékletében van è? Csak ójja az ember magát, hogy azzal igen forróan, vagy egyszerre nagy menynyiségben, vagy igen vizesen ne éljen. De a'nak nagy hasznai is vannak: kipótolja az italt, kivált a' túdósokban, aszszonyokban, és mind azokban, a' kik az asztalon kívül keveset, vagy épen nem isznak, és a' kik, ha már a' leves evést el is mulatják, igen kevés nedvességet kapnak a' vérekbe; a' mi mellett még azt is meg kell jegyzeni, hogy a' folyóság, leves képében költetvén el, sokkal jobban és gyorsabban öszszeelegyedig az ö nedvességeikkel, mint sem ha azt hidegen és nyersen iszszák meg. Épen azért is már a' leves nagy ójó-szer a' testnek szárazsága és merevedsége ellen, és innét a' száraz természetnek és a' vénségnek legjobb eledele. Mennél öregebbé lesz az ember, a'nál inkább levesből kell nékie élni. Söt a' még orvosság gyanánt is szolgál. A' megfázások után, az ideges vagy gyomorfájásokban, a' bélfájdalmakban, és a' gyomorgörcs némely nemeiben, a' meleg leves a' legjobb szer. Az is a' levesek hasznoknak vagy legalább ártalmatlanságoknak megmutattatására fog szolgálni, ha mondom; hogy a' mi elödink (a) (antecessorink), kik biz erösebbek valának, mint sem mi, és a' parasztok, a' kik most is még olyanok, sok levessel élnek, és hogy minden agg emberek, a' kiket ismértem, nagy barátjai valának a' levesnek.

(a) Elödink: R. Majores, Praedecessores nostri. Sándor.

A' sert, mint a' víznek pótolékját kell azokon a' tájékokon használni, a' melyeken nintsen jó víz, vagy az olyan embereknek, a' kiknek gyenge gyomrok, a' szorúlásra hajlandóságok, elfogyott táplálattatatlan testek, van. De a'nak jól készültnek és jól tartatottnak kell lennie, az az, a'ban illendő menynyiségü szaladnak (a) (malátának) és komlónak kell lennie (az első a'nak tápláló, a' második gyomor erősítő és emésztés segítő részeket ád), illendően ki kell a'nak forrni, és palaczkokra töltögettetni, hogy az a' szelletét is megtartsa. A' jó sernek ismértető jelei: a' tiszta; nemzavaros vagy vastag; és a'nak a' tetején nem vastag sárga, hanem könynyű fejér és vékony tajték, van.

A' bor megvídámítja az ember szívét, de semmiképen nem szükséges a' hoszszú életre; mert azok legvénebbekké lettek, a' kik azt nem ivák. Sőt az, mint izgató szer, az élet elemésztődését siettetheti, az életet rövidítheti, ha azt igen bőven és nagy menynyiségben iszszák. Ha tehát a'nak nem kell ártani, és az élet barátjának kell lennie; a'kor azt nem kell naponként, és feleslegesen innia; mennél ifjabb az ember, a'nál kevesebbet, mennél öregebb, a'nál többet. Legjobb, ha az ember a' bort mint az élet fűszerszámát tekinti és használja, és azt csak az öröm és pihenés napjaira, a' barátságos kögnek (b) (circulusnak) megelevenítetésére, hagyja.

Itt még némely különös élemeket kell említenem, a' melyek csak az újabb időknek tulajdonaik;

(a) Szalad: Bytie, Fartostum. Malze. Párizp.
(b) Kög: Circulus, Circus, ein Zirkel, Kreis. Párizp.

a' dohánynyal és a' pordohánynyal (tobákkal) való élés.

A' dohányozás egy a' legmegfogathatatlanabb élemek közt. Valami testetlen, mocskos, csípős, büdös, olyan élet élemmé, sőt élet szükséggé válhat, hogy olyan emberek vágynak, a' kik elébb vígakká, jó kedvűekké és az életekben gyönyörködőkké nem lehetnek; sőt, a' kik elébb nem gondolkozhatnak és nem dolgozhatnak, míg a' füstöt a' szájokon és orrokon nem szíjják. Sőt beszélik egy a' 7. esztendős háborúban volt Sveciai századosról (kapitányról), a' ki a' dohány nemlétekor, szalmát tőlte a' pípájába, és azt állítá, hogy a' mind egy, csak füstöt lásson az orra alatt, azzal megelégszik. — Itt én többet semmitsem szólok azon elsőségekről, mert azokat csakugyan meg nem értenék, a' kik nem dohányosok. És az egészségre és bóldogságra nem elmúlhatatlanok; mert látjuk, hogy a' kik nem dohányoznak, épen olyan vidámok, épen oly szerencsések, épen oly egészségesek, sőt még egészségesebbek. De kell valamit azon ártalmakról mondanom, a' melyek ezen szokásban vannak, főképen az ifjú emberek végett, a' kik ezt a' könyvet olvassák, és a' kiknek még szabad választások van, azokat fel- vagy felnemvenni. A' pípázás elrontja a' fogakat, a' testet kiszáraztja, soványít és sáppaszt, a' szemeket és az emlékezetet gyengíti, a' vért a' fejre és a' tüdőre húzza, innét a' fejfájdalomra és a' mejj-nyavalyákra készít, és azoknak, a' kiknek a' szárazbetegségre hajlandóságok van, vérköpést és tüdővészt okozhat. Ezenfelül, ezzel egy

szük-

szükséggel több van, és mennél több szüksége van az embernek, a'nál inkább határok közzé szoríttatik az ő szabadsága és bóldogsága. Tehát mindent intek a'ról, és nagyon fogok örvendeni, ha ez által azt a' roszsz szokás (a' mely, mint örömmel veszem észre, már igen fogy) kisebbedését valamenynyire segíthetem.

A' tobákolás nem sokkal jobb, és a' tisztátalanságra nézve való tekíntetben még roszszabb Ezenfelül, izgatja az idegeket, és végre azokat gyengíti, és fej-'s szem fájdalmakat okoz.

Mind e'hez jö most még valami, a' mi a' dohányozásnak és tobákolásnak ártalmait különösen szaporítja, a' különbkülönbféle pótok (additamentumok), és az áztatók (báczok), a' mi által a' tobákcsinálók a' vevőket akarják inkább izgatni, és a' melyek részint a' községnek valóságos megmérgesíttetései. Nekem megfoghatatlan, hogy az egészség-rendtartások (sanitatis politiák), a' melyek minden eleségekre, oly szorosan ügyelnek, azoknak ezt a' most oly sarkalatos seregét szorosabban nem vizsgálják meg, mert végtére csak ugyan mindegy, hogy valamely ember elnyelés által è, vagy pípázás és tobákolás által mérgesíttetik meg. —— Példáúl csak egy történetet, a' mit én valósággal tudok. Egy tobákmühelyben szokás vala, a' spanyol tobákot mindég veres miniummal elegyíteni, hogy a'nak szebb szín, és suly (pondus) adassék. — Itt tehát a' vevők naponként egy rész ólom-meszet szíttak fel, a' legrettenetesebb lappangó mérget. Hát csudálkozhatik è még az ember, ha némely tobák-nemei gyogyúl-

hatatlan vakságokat húznak magok után, (mint nekem történetek jövének elömbe), és nints è ideje, ezeket a' köz egészségnek oly veszedelmes csalárdságait a' setétségből kihúzni, és semmi dohánynak vagy tobáknak eladatását meg nem engedni, míg az a' chemia szerént meg nem vizsgáltatik.

Ezt az alkalmatosságot hasznomra fordítom, hogy az olvasóimmal egy kis orvosi asztal-könyvet közölhessek, a' melyből minden megtanúlhatja, a' különböző ételek fő-minéműségeiknek az egészségbe való hasznos vagy ártalmas befolyásaikat.

Az igaz, hogy az ember a'ra rendeltetett, és úgy műszereztetett, hogy mindennel élhessen, és mindent magába vehessen. Minden élöállatnak van a' maga meghatároztatott köre (a) (circulusa) az eledelre nézve; az embernek nintsen; e'ben is az egész természeten uralkodik; és az az ö tökélletességének egy nyomos része; ö neki az egész föld-kerekségén kellett lakni, és az a'ra szükséges vólt.

De ezen elsőséggel ö csak a' tökélletes állapotban és a' természettel megegyező élet nemében él. Az egészen nem egészséges, a' természethez illendően nem élő elveszti azt, felette nagyon érzi a' könnyebb és nehezebb megemésztethetéseket, az erősebb vagy gyengébb erejeket, és más tulajdonságaikat, a' különböző tápláló szereknek. És milyen kevés emberek vannak a' városokban és a' felsőbb rendekben, a' gondolkozó vagy ülö életü emberek-

(a) Kör, Körény: Circus, Circulus, Orbis. Sándor.

nek seregekben, a' kikről az ember mondhatja, hogy ők tökélletesen egészségesek, és a' természet törvényéhez képest híven élnek? — A' főembernek és a' gazdagnak, a' ki csupán azért él, hogy fogyaszszon, a' fejével dolgozónak, a' ki a' gondolkozásban a' testnek és az emésztésnek legjobb erejeit elpazérolja, és az életnek a' természethez illő legelső törvényeit, a' test mozgását és a' levegő élemét, elmulatja, az örökké ülő mesterembernek, — és pedig a' város lakosainak ezek a' főseregeik — semmi közök sem lehet a'hoz a' szabadsághoz, és ezeknek valóban igen szükséges az ilyetén tanítás.

Én először a' tápláló eledeleknek különböző nemein, és azután azoknak a' készíttetéseiken fogok keresztülmenni.

I. Húseledel.

A'nak a' köztulajdonságai a' következendők:

1. A' legtáplálóbb; azért ártalmas a' bővérűeknek és a' kövéreknek, ellenben a' szárazoknak és gyengéknek hasznos.

2. Ez izgató és hevítő; az az, legtöbb hőanyag (caloricum) és más izgató alkatórészek vannak benne, következőleg szaporítja a' vérforgást, minden műszereknek a' munkásságokat, és a' hőséget; azért is az általjában nem egészséges a' véres és epés természetű, indulatos mértékletű, meleg vérű, a' gyúladásokra hajlandó és vérfolyásokat szenvedő embereknek, valamint közönségesen a' hidegleléseknben is nem egészséges; ellenben a' lankadt,

hideg, csiklándósságtalan, taknyos természetüeknek hasznos. A' fejér hús kevésbé hevít, mint sem a' veres.

3. A' hajlandóbb, és több hajlandóságot ád, a' rodhadásra, mint sem a' növedék eledel. Ha az ember csupa hússal él; a'kor néhány nap múlva a' rodhadt-hidegnek zürzavarjai mind rajta lehetnek. Innét a' hús élemét a' növedék eledellel elegyíteni, és mérsékelni kell; azért a' nem előítélet, hanem igen hasznos és szükséges szokás, hogy azt kenyérrel eszik, nem különben a'nak az ázalékkal (a) (obsoniummal), gyümölcscsel és borral való együttétele. — Ezért szükséges, jelesben a' testnek a' sülyre (scorbutusra) való hajlandóságában, a' nyári hőség alatt, a' rodhadt-hideglelés uralkodásakor, a' hús élemnek feleslegségét elkerülni. Még a' dögbalálkor is megjegyzették, hogy a' hús-evők mindenkor veszedelmesebben betegek, mint sem a' növevényekkel, kivált a' gyümölcscsel, élők.

4. A' könnyebben megemészthető, legalább könnyebben válik vérré, mint sem a' növedék eledel; innét a' gyengéknek, öregeknek, és főként a' gyenge gyomor miatt szenvedőknek, hasznosabb.

5. A' több és csípősebb epét csinál, mint sem a' növedék eledel; azért az epés, és epés nyavalyákra hajlandó embereknek kevesbé hasznos. Általjában mondhatni, a' barna színü, és fekete hajú embereknek a' növedékeledel, a' szőke színüknek ellenben a' hús eledel, jobb.

(a) Ázalék: Obsonium. Zugemüs, allerley Vorrath an Mundkoſt. Párizp.

6. Az igen kevés vagy semmi levegőt sem csinál, az az, nem fú fel, tehát mind azoknak, a' kik e'ben szenvednek, a' legjobb táplálmány (a).

7. Az ellentáll a' savanyúságnak a' gyomorban és a' hurkákban, és azért azoknak, a' kik a'ban szenvednek, a' legjobb eledel.

Némely különös jegyzékek és meghatározások még a' következendők. A' kövér hús némely kifogást csinál a' megemésztethetőség tekintetében. Igen erős gyomor szükséges, a' kövérség megemészthetésre; a' gyenge a'tól emésztetlenséget és eltaknyosodást kap; tehát a' legjobban cselekszik, ha azt egészen elkerüli, és örökké szükséges a' mellett, hogy azt sóval és fűszerrel egye, és sokáig rágja. — A' növedék evő élőállatok egészségesebb nedvességet adnak, mint sem a' húsevők. Csak is két húsevő élőállattal élünk, disznóval, és kácsával. — A' kisebb barmoknak húsok könnyebben megemészthető mint sem a' nagyobbaké — Az ifjú barmoknak a' húsok könnyebben megemészthető, de kevesebbé tápláló és izgató, hogy sem mint a' vénebbeké; mindazáltal a' felette ifjú hús az által lehet emésztethetetlenné, hogy az igen ízetlen és izgatóságtalan, p. o. a' meg-nem-született baromfiak, az a'kor ellődött bornyúk, malaczok, 's t. ec. — A' húsok az oly barmoknak, a' melyek halálok előtt szabadsággal éltek, egészségesebb, mint sem a' bézárattattaké. — Az a' hús, a' mely még vérrel teljes, megemészthetetlenebb, hevítőbb, és a'

(a) Táplálmány: Nutrimentum. Sándor.

rodhadásra inkább hajlandó, hogy sem mint a' véretlen. Azért a' húsok az oly barmoknak, a' melyek vér veszteség által ölettek meg, egészségesebb, hogy sem mint a' megfojtás vagy agyonütés által megölettetteké; és Mósesnek a' metszésről való törvénye, kivált a' meleg éghajlatra nézve, igen bölcs. — A' vadhús táplálóbb és izgatóbb, de nyúlánkosabb, és nehezebben emésztethető, hogy sem mint a' szelíd; innét az elfogyott és taknyos embereknek hasznos, de a' bövérüeknek és epéseknek nem; ezért igen jól cselekeszi az ember, ha azt heverteti, hogy porhanyúbb legyen, de csak nem soká, hogy már a' rodhadsághoz ne közelítsen. Az ifjú vad kétségkívül a' legegészségesebb húseledel. — A' halálok előtt megkergettetett barmok hirtelen rodhadságba mennek által, és azokat épen nem kellene megenni.

Most a' húsnak különös nemei.

Melegvérű élő állatok.

A' tehénhús a' legtáplálóbb, legerősebb és legizgatóbb, mindenek közt, mindazonáltal, ha a' nem ifjú és nem porhányú, valamenynyire nehezen emészthető; tehát mozgást és jó gyomrot kíván, és az oly embereknek, a' kik sokat ülnek, és a' kiknek sok és vastag vérek van, nem hasznos.

A' bornyúhús, kevésbé izgató, kevésbé tápláló, és kevésbé hevítő, könnyen emészthető is, kivévén az olyan gyomrokat, a' melyek lankadtak, és elizgattatván (überreizoltatván) azoknak erős iz-

gattatásra van szükségek, 's az eltaknyosodásra hajlandók. És így a' véres, epés, sokat ülő, bővérű embereknek, a' gyermekeknek és ifjú embereknek, a' hideglelős hajlandóságban, a' forró nyavalyákból való fellábadásnak kezdetében egészségesebb mint sem a' tehénhús.

A' juhhús nehezebben emésztethető, mint sem mind a' két elébb való.

A' disznóhús mindenek köztlegnehezebben emésztethető, és könnyen taknyos és tisztátalan nedveket csinál, a' minek az okát a'nak izgató és kövér minéműségében, és a'nak az egész baromnak a' tunya és tisztátalan természetiben kell keresni. — Innét kivált azokban ártalmas, a' kik sokat ülnek, a' kik a' takonyban, csípősségben, kiütésekben és kelésekben szenvednek, mert az a' szabad kipárolgást akadályoztatja. Azoknak az embereknek hasznos, a' kiknek nagy mozgások van, mert azoknak tovább-tartó tápláló szerekre van szükségek.

A' vaddisznó-hús, ha ifjú, egészségesebb.

A' nyúl és özhús, ha ifjú, könnyen emészthető, tápláló és izgató, csak hogy azt igen sok szalonnával nem kell általhúzogálni, a' mi a'nak a' megemészthetőségét elveszi.

A' madaraknak húsok általjában megemészthető és egészséges, ha nem nyúlókás, vagy nem vén. Azok, a' melyek sokat repülnek és a' levegőégben élnek, egészségesebbek, mint sem azok, a' melyek járnak, vagy a' vízben vagy az ingoványban élnek; a' melyek húst esznek, egészségtelenebbek mint sem azok, a' melyek a' növedékekből élnek.

A' csirkék legmegemésztethetőbb legkevésbé hévítő húseledel, azért a' gyermekeknek és ifjú embereknek, és a' hideglelés után való első eledelnek, leghasznosabbak.

A' lúdhús nehezen emésztethető és egészségtelen, 's a' maga élésrendbéli érdemére nézve, mindjárt a' disznóhús után áll.

Az élőállat-országnak némely termékei.

A' tojás, kétségkívül a' legöszszetömöttebb (legconcentráltatottabb) táplálat (a), a' mi csak a' természetben lehet. Azok egészen vérré válnak, és egy tojás valóban ád a'nyi tápláló nedvet, mint 1/3 fontnyi köz száraz kifőtt hús. De a'hoz tartozik egy feltétel, azoknak vagy friseknek, vagy hígra főtteknek kell lenniek. Ha kemények, a'kor épen az ellenkező dolog van, nehezen megemésztethetők, és szorítók, és mivel a' keményre főtt tojás-fejére fel nem olvasztathatik, a' sokkal kevésbé tápláló. — Igen vígyázónak kell lenni a' rodhadt tojással; egy rodhadt tojás a' leggonoszabb emésztetlenségeket, sőt rodhadt-hideget támaszthat.

A' tej, derék tápláló szer, igen tápláló, tehát a' gyengéknek és kiszáradtaknak hasznos, könnyen

(a) Táplálás: Nutricatio, Nutritura, Alitura, das Nähren die Nahrung. Párizp. Táplálás, activum substantivum, Nutritio, das Nähren — Táplálat, passivum substantivum, Nutrimentum, die Nahrung.

emésztethető, és a' természetire és izgató erejére nézve közepet tartó a' hús és a' növedék eledel közt, szelíd és híves, azért oly egészséges a' gyermekeknek, és az ifjú embereknek; csakhogy hajlandósága van a' savanyodásra, 's azért nem jó a' havasoknak, és a' gyomor-savanyúságra hajlandóknak, úgy sem, ha összetétetett képben, vagy sok más dolgokkal együtt élnek véle. A' tejjel való élésben ez a' törvény: Oly együgyüen, a' mint lehetséges, és a' mellett a' szabadon sok mozgás.

A' sajt, nehezen emésztethető, elromlott, félig rodhadt tápláló szer, vagy inkább nem tápláló, hanem izgatószer, és úgy is kellene azt használni, mint más tápláló szerekhez való pótolékot és fűszert (a). — A' ki gyakran és böven él sajttal, a' magának emészthetetlenséget, taknyosságot, szorúlást, elromlott csípős nedveket, bör és vesebetegségeket készít, — a'nak a'kor mint legeltetőnek (pásztornak) kellene a' havasokon élni, a' hol az életneme és a' tiszta levegő mindent jóvá tesz. — Legártalmasabb az, ha régi; a'ból a' mérgesítésnek minden zürzavarjai támadhatnak.

A' vaj, minden zsíradékok közt a' legszelídebb, és legkönnyebben megemésztethető, és jó tápláló szer lehet. De a'ra szükséges, hogy a' fris legyen, és nagy feleslegségben ne éljenek vele. — A' régi, és barnára pergeltetett vaj egyenesen az ellenkezőt csinálja, nehezen emésztethető, csipős és izgató.

(a) Fűszer: Condimentum, Aroma. Sándor.

Hidegvérű élőállatok.

Halak és tekenős élőállatok.

Ezek általjában kevésbé izgatók, és inkább takonyba 's romlottságra való általmenetelre hajlandók, és a' halak legalább nem oly táplálók, mint a' melegvérű élőállatok. Innét könnyebben szülnek emésztetlenséget, taknyosodást, gilyisztákat, és rázó (intermittens) hideget, és soha sem adnak igazán hathatós erősítő táplálatot. Leginkább őrizkedjenek tehát az olyanok azoknak élemektől, a' kik a' takonyra, és emésztetlenségekre 's az elelhagyó (intermittens) hidegekre hajlandók, vagy a' kiknek hideg izgatóságtalan vérek van. — Ezen épülnek ezek a' törvények is; hogy az ember hallal soha se lakjék jól, a'val oly hamar a' mint csak lehet éljen (mert a' felette hirtelen rodhadásba mengyen által), és a'hoz mindég sót, fűszert, vagy bort kössön. — Felette igaz mérték az azok megemésztethetőségeknek és egészségeknek megítéltetésére az azoknak több vagy kevesebb elmorzsolódhatóságok (friabilitások) és a' tartózkodásoknak helye. Mennél könnyebben eldörgölhetni vagy elszakgathatni valamely halat, az a'nál könnyebben megemésztethető; de mennél kövérebb és tésztásabb az, a'nál nehezebben megemésztethető az; innét származik a' következendő élésrendbeli érdem-sor. Legegészségesebbek a' pisztrangok (salmo fariók), a' bajúszos tergelyék (cobitis barbatulák), a' süllők (perca luciopercák), a' fijatal csukák (esoxok), azután a' folyó-vízi sígérek

(perca fluviatilisek), az ángolnák (murænák), a' lapos félszegúszó (pleuronectes platessa), a' pontyok (cyprinusok), a' kárászok (cyprinus carassiusok), a' lazaczok (salmo salarok); legnehezebben megemészthető az angolna. — Azok a' halak, a' melyek a' tiszta, sebes, a' fövényen és a' kovakövön folyó patakokban élnek, legegészségesebbek; az állóvizekben élők, egészségtelenek. A' tengeri halak izgatóbbak, és táplálóbbak, mint sem az édes vízből valók.

II. Növedékeledel.

E'nek általjában a' tulajdonságai a' következendők:

1. E' kevésbé erősen táplál mint a' hús eledel, ezért alkalmatos az erős bővérű embereknek.

2. E' kevésbé izgat és hívesebb, kevésbé izgató vért ád; ezért a' heves éghajlatokban, az epés, véres, indúlatos, a' felhevülésre és gyúladásokra hajlandó embereknek hasznos, de a' taknyos, hideg vérű, lankadt, gyenge emésztésben szenvedő természeteknek nem.

3. E' kevésbé hajlandó a' rodhadásra mint a' húseledel; innét a' sülyre való hajlandóságban hasznosabb mint sem amaz.

4. Több felfúvódásokat és saványúságokat szül, mintsem amaz; innét a' havasoknak és a' savanyúságra hajlandóknak kevésbé alkalmatos.

Az élésrendbeli tekíntetben legjobban lehet azt 3. seregre osztani; lisztesekre, levesekre; és füszeresekre.

Lisztes növedékek.

Oda tartoznak a' szemek és magvak, a' riskása, búza, rozs, tenkely, árpa, zab, a' beczők (a) (főzelékek vagy hüvelyes magvak), a' borsó, lencse, bab, és némely gyökerek, a' földi-alma (kurumpli), szálep.

Ezek általjában a' legtáplálóbbak, kiváltképen a' szemek (granumok), de nyers állapotban nehezen emésztethetők, és felfúvók. Innét minden azoknak a' készíttetésektől és képektől (formájoktól) függ, a' miről nekem itt valamit szólanom kell.

A' tulajdonúl tápláló, szintúgy a' növedékekben valamint az élőállatokban, a' kocsonya. Mennél több van a'ból valamely testben, a'nál táplálatosabb az. — De a' nyers lisztben ez a' tápláló rész oly szorosan van összeköttetve a' sikeres és gorombább részekkel, hogy az emésztő műszerek csak bajjal és tökélletlenül választhatják azt el, és egyszersmind sok levegő fejlik ki. — Hogy ez megjobbíttassék, e're a' forrás (savanyú-tésztának, élesztőnek; nádméznek, égett-bornak, 's t. ee. hozzátétele által) és sütés szolgál. Ezen munka által a' tápláló anyag jobban kifejlik, a' sikeres és goromba részektől elválasztatik, az a'ban tartózkodó levegő elhajtatik, és az egész táplálat az által megemészthetőbbé és kevesebbé felfúvóvá tétetik.

A' nyers tészta ételek (a' liszt, pép, gölődnyi vagy felvert-galuska, metélt vagy csík-

(a) Betző: Legumen. Hülſenfrucht. Párizp.

mák, szárasz olasz-tarhonya (maccaroni) mindazonáltal igen tápláló, de nehezen emésztethető és felfúvó, 's könnyen eltaknyosodást, savanyúságot, és szorúlást okoznak. — Innét általjában erős emésztő erőket, és nagy mozgást kívánnak, 's nem jók a' gyermekeknek, ülő tudósoknak, és havasoknak.

Méltán legközönségesebb tápláló szer a' kenyér, mert a' tápláló és könnyen megemésztethető. A' feketét (rozs-kenyeret) és a' fejéret (búza-kenyeret) egymástól megkülönböztetik. Az elsőbb erősebb, de az emésztetésre nehezebb, és a' savanyúságra igen hajlandó; innét az erősebb mozgást, és jobb emésztő erőt kíván. — Mennél újabb a' sütemény, a'nál nehezebben emésztethető, és felfúvóbb; ha a' sütéstől még melegen eszik azt, igen ártalmas, sőt veszedelmes következései lehetnek: gyomornyomás, gyomorgörcs, felpuffadás, szorúlás, hideglelés. — Mennél tésztásabb és nyúlókásabb a' sütemény, a'nál nehezebben emésztethető az.

Hogy más eledelekhez, de kivált hogy a' húsételekhez kenyeret esznek, az igen jó és dicséretes szokás, mert az által, először az egészséges élésrendnek az első törvénye, az élőállati táplálatot növedékivel összze kell kötni, betöltetik; továbbá, a' jóllakás erős táplálat nélkül véghezvitetik, és végre a' fogaknak tisztíttatásokra gond van.

Kalácsnak hínak minden süteményt, a' mely zsírral és élesztővel elegyíttetik, és mindég nehéz emésztetű. Legegészségesebbek azok, a' melyek szárazak, és könnyen széjjelmorzsoltathatók.

A' földialmák (kurumplik) ugyan táplálatosok, de soha olyan erős és rúgós húst nem csinálnak, mint a' szemek (granumok); innét azoknak sohasem kellene közönséges és egyetlenegy táplálószerré lenniek, és a' valóban az embereknek 's az élőállatoknak hathatós erejekre nézve igen ártalmas vólna, ha az a' kenyeret és a' szemeket kitolná. Továbbá, azokban sok nyúlókás és enyves részek vannak, és azért nehéz emésztetűek, felfúnak, sok mozgást kívánnak, és nem alkalmatosok a' gyermekeknek 's a' sokat ülő embereknek. — A' lisztesek széjjelmorzsoltathatók egészségesebbek mint sem a' szappanosok; a' levesen, mint főzelékek, megfőzettek megemészthetőbbek, mint sem a' zsírral készíttettek.

A' gesztenyék nehezen emésztethetők és szorítanak.

A' főzelékek erősen táplálnak, de nehéz emésztetűek, és felfúnak, 's azért csak a' nagy mozgásokkor hasznosok. Azok az emberek, a' kik szorúlásban, felfúvódásban, havasságban szenvednek, kerüljék azokat. Általtöretve emészthetőbbek és kevésbé fúnak fel, mint sem a' hajokkal megétetve.

A' leves növedékek.

Az ázalékok és a' gyümölcs.

Keveset táplálnak és keveset izgatnak, segítik a' kiürítéseket, folyó, vizes, híves vért adnak, és mérséklik az élet munkásságát, a' vérforgást, és az indúlatokat. Az epés, fekete-epéjű, vastag-vérű,

szorúlásban kínlódó embereknek a' legjobb táplálat. — A' kalarábék felfúnak legjobban, az endivia, turbulya, spinát, sóska, sárgarépa, viperafü (scorzonera) gyükere, czukor-répa legkevésbé. — A' gyümölcsök közt a' szölők, szilvák, almák legegészségesebbek.

A' csípös és füszerszámos növevények.

Oda tartoznak mindnyájan, a' melyekben vagy repülö olaj, füszer, van (a' kömény, ánis, kakukfü, petrezselyem, majoránа, bors, gyömbér, szegfü, fahaj), vagy a' melyekben repülö kali kezdet (principium) van (a' mustár, torma, vereshagyma, foghagyma, 's t. ee.).

Ezek nem tápláló- hanem izgatószerek. Ezek izgatják a' gyomrot és a' beleket; tehát ezek szolgálnak az emésztés elömozdításra, mint pótolékok, a' nehezen emésztethetö vagy ízetlen tápláló szerekben, és a' gyenge emésztésben; de feleslegségben hasbeli bövérüséget és aranyér nyavalyát szerezhetnek. — Ezek csiklándják és felhevítik az egész testet, és azért az izgatóságtalan, hideg, taknyos, természetekben használnak, de ártanak a' bövérü és a' gyúladásra hajlandó embereknek. — Az azokkal való, fájdalom, most oly szokott viszszaélés a' testet kiszáraztja, a' felettébb való csiklándás által gyengít, az érzékenységet eltompítja, és a' mindég erösebb izgatásoknak szükségeket szüli. — A' hazaiak szelídebbek és egészségesebbek mint sem a' külföldiek. — A' vereshagymáknak és tormák-

nak még ezenkívül felfúvó tulajdonságaik vannak, és a' havasokat kétségbe ejthetik.

Az ételeknek készíttetések.

A' nyershús- és növedékeledellel való élés (kivévén a' gyümölcsöt) csak a' barmokat és a' vad embereket illeti, a' kiknek még barom természetek vagyon. Mennél fínumíttatottabb az ember, a'nál inkább beáll az ételek bizonyos előre való elkészíttetéseknek a' szüksége. Mert minden nyers ételek nehezebb emésztetűek, és azonfelül, a' nyershúsnak éleme barmabbá, kegyetlenebbé, vérszomjúhozóbbá teszen; innét minden első törvényadók a' népnek csínosíttatását azzal kezdették, hogy a' nyers véres hússal való élést megtilták.

A' legszokottabb elkészítések a' következendők: A' főzés, sütés, besózás, és füstölés.

A' főzés meglágyítja a' tápláló szert, a' felolvadható allkatórészeket felolvasztja, és azokat a' vízzel közli. Tehát a' hoszszasan folytattatott hús főzés azt cselekeszi, hogy a' hús utóljára csontvázzá (sceletonná) lészen, és a' tulajdon erő a' levesben van. — Azért izgat is a' kevésbé, és a' gyenge gyomrok azt el nem szenvedik.

A' sütés tehát a' húsra nézve sokkal jobb készítés neme. Itt a' felületen haj (crusta) csinálódik, úgy hogy a' belső részek el nem szálhatnak, a' hőség által porhanyúvá és felolvadhatová lesz az,

a'

a' nélkül hogy a' tápláló nedvből valami elveszne. És így a' jól megsült hús rendszerént táplálóbb, erősítőbb, és megemészthetőbb mint sem a' főtt. — Mindazonáltal meg kell különböztetni a' régi száraz húst a' fiatáltól és a' lágytól, az elsőbb, p. o. a' száraz tehénhús, jobb föve, az utólsóbb, p. o. a' fiatal bornyúhús, jobb sülve.

A' besózás és füstölés az eledeleknek megtartatások végett esik meg, és azokat még szárazabbakká, nehezebben emészthetőbbekké, csípősebbekké és izgatóbbakká teszi. Innét az olyan ételek közönséges eledeleknek nem valók, hanem mint gyomrot izgatószerek javasoltathatnak.

Ide tartoznak a' tápláló szerekhez való pótolékok is. Ezek: zsírból, és fűszerszámból állanak.

A' fűszerzetek (a) (fűszerszámok) eledelekhez tétetnek (b), hogy az ínyet és a' gyomrot inkább izgassák, hogy tehát az emberek többet ehessenek, és jobban emészthessenek. Ezek tehát a'nál szükségesebbek, mennél sajtalanabb, ízetlenebb, kövérebb és keményebb valamely étel, és mennél inkább

(a) Fűszerzet: Aroma, das Gewürz. — Fűszerzet — arúló: Aromatopola. Gewürzkramer. Párizp.

(b) Némelyek ezt így mondják: tétet-ődik. — Az odik, edik, ödik, vagy acutus accentussal: ódik, édik, ődik, az inchoativum verbumoknak az augmentumok; p. o. tántor-odik, széles-edik, gömbör-ödik, nyom-ódik, tétet-ődik. — A' totik, tetik, tatik, pedig, a' passivum verbumoknak az augmentumok, p. o. tántorít-tatik, szélesít-tetik, gömbörít-tetik, té-tetik, nyomatik, nyűgöl-tetik. Nem lehet tehát ezeket egymással szabad akarat szerént felcserélgetni.

szenved a' gyomor a' gyengeségben; szükségtelen az erös és izgató ételekben, és a' jó gyomorban. — A' legközönségesebb füszerszám a' konyhasó; a' műszeres természethez ezen arányra legalkalmatosabb, mert magában a' gyomor nedvben van konyhasó. Csak a' mérték felett valóságtól örizkedjék az ember, mert különben szomjúság és sok ivás, a' nedveknek csípősségek, sülyre való hajlandóság, és a' felettébb való izgatás miatt emésztés gyengesége támad. — A' füszerekről már feljebb a' növedékeledelek mellett a' szükséges megmondatott.

A' zsír ugyan tápláló nedvességgé változtathatik, de sok munkával. És így az íz végett, és az ételek szárazságoknak kevesíttetése végett, oda elegyíttethetik, de csak mértékletesen. Mert a' mértékfelettvalóság a' legegészségesebb ételeket is nehezen emésztethetőekké teheti, kivált ha azok sülve vannak.

A' készítéshez, és a' tartáshoz való edények is semmiképen nem különbségtelenek. Ezeknek semminémü érczekből, a' vastól megválva, sem roszsz mázú cserép edényekből, nem kell állani. Legjobbak a' fejér cserép- vagy köedények (fayancek), vagy az egészségedények (Gesundheitsgeschirrek), de igen erös, tökélletesen üveggé vált vagy ólom nélkül készíttetett mázzal.

XIII.

Lélek nyugodalma — megelégedés — élet hoszszító elme vóltai, és a' foglalatosságok — a' bélyeg (character) igazsága.

A' lélek nyugodalma, vídámság és megelégedés a' talpa minden szerencsének, minden egészségnek és a' hoszszú életnek. Igaz, hogy azt fogják mondani, ezek nem oly szerek, a' melyeket mi magunknak adhatunk, ezek a' külső környülállásoktól függenek. — De e' nekem épen nem úgy látszik; mert különben a' nagyoknak és gazdagoknak a' legmegelégedettebbeknek és legszerencsésebbeknek, 's a' szegényeknek a' legszerencsétlenebbeknek kellene lenniek, holott a' tapasztalás e'nek az ellenkezőjét mutatja; bizonyosan sokkal több megelégedés van a' szegénységben, mint sem a' gazdag és jószágos seregben.

Vannak tehát a' megelégedésnek és bóldogságnak forrásai, a' melyek mi magunkban feküsznek, és a' melyeket nekünk szorgalmatosan fel kell keresni, 's hasznunkra kell fordítani. Engedtessék meg nekem, némely ily segítőszereket itt előadni, a' melyek nekem egy egészen egyűgyű élet bölcsességet (vitae philosophiát) javasoltak, és a' melyeket én csupán mint élésrend törvényeit, 's mint egy orvosnak az élethoszszításra való jó tanácsát felvenni kérek.

1. Mindeneknek' előtte győzze meg az ember a' maga indúlatjait. Az oly ember, a' ki az indúlatok által imide amoda hajtogattatik, mindég a' legutólsóban (extremumban) van, felmagasztaltatott állapotban, és soha nyugodalmas helyheztetésbe nem juthat, a' mely az élet megtartásra oly szükséges. Szaporítja az által az ő belső élet elemésztődését rettenetesen, és majdan elmorzsoltatik.

2. Szokja meg az ember, ezt az életet, nem mint arányt, hanem mint mindég magasabb tökélletesedésre való eszközt, és a' mi létünket és történeteinket koronként, mint magasabb hatalom és nagyobb arány alá rendeltetettet, tekínteni; és az ember tartsa meg ezen látszúratot (punctum visust) (a' mit a' régiek a' gondviselésben való bizodalomnak nevezének) minden esetekben és fekvésekben tántorodhatatlanúl erősen. Az által mindég a' legjobb kúlcsa lesz az embernek az életnek keringőskertjéből (labyrinthusából) kiakadni, és ez a' legnagyobb védelme a' lélek nyugodalmának minden megtámadtatása ellen.

3. Mindég csak a' napnak éljen az ember, de jó értelemben, az az, minden napot úgy használjon az ember, mintha az egyetlenegy vólna, a' nélkúl hogy a' hólnapi napról tusakodnék. Szerencsétlen emberek, ti a' kik mindég a' jövendőről és a' lehetségről gondolkoztok, és a' következendőről való térek (planumok) és javallások felett a' jelenvalóságot elvesztitek! Hiszem a' jelenvalóság anyja a' jövendőnek, és a' ki minden napot és minden órát egészen és tökélletesen, a' maga elrendeltetéséhez

képest használ, a' minden estve kimondhatatlan nyugodalmas érzelemmel fekhet le, hogy ő nem csupán azt a' napot élte, és a' maga állásszúratját betöltötte, hanem bizonyosan a' legjobb következendőséget is talpra (fundamentomra) tette.

4. Igyekezzék az ember magának mindenről oly helyes értelmeket szerzeni, a' mint csak lehetséges, 's úgy fogja találni, hogy a' világon a' legtöbb gonoszok csak éretlenség, álhaszonkereset (falsa interessentia) vagy szelesség által támadnak, és hogy nem a'nyira a'tól függ, mi esik rajtunk, hanem hogy veszszük mi azt. A' kiben ezen szerencse telek (fundus) benne van, az a' külső környülállásoktól független. Milyen szépen mondja e'ről Weishaupt: „Tehát mindég igaz marad, hogy csak a' bölcsesség a' gyönyörüség forrása, és a' bolondság a' kedvetlenség kútfeje. Igaz marad, hogy a' gondviselés teljes akaratjának való hódoláson kívül, azon meggyőződésen kívül, hogy minden a' mi javunkra rendeltetett, a' világgal és az a'ban adatott helylyel való megelégedésen kívül, minden bolondság, a' mi a' kedvetlenségre vezet." (*)

5. Az ember erősítse és állapítsa meg magát mindenkor inkább az emberiségben való hiedelemben és bizodalomban, és mind azon szép a'ból sarjadozó hímségekben (virtusokban), jóakaratokban, emberi szeretetben, barátságban, emberségben. Minden embert jónak tartson az ember, míg ellenemondhatatlan erősségek által az ellenkezőről meg nem győzetik, és még a'kor is öt csak mint tévely-

(*) Lásd Apologie des Misvergnügens.

göt úgy kell tekínteni, a' ki inkább a' mi könyörületességünket mint sem gyülölségünket érdemli meg. Ö is jó vólna hasonlóan, ha öt a' bal értelem, az ismeret nemléte, vagy az álhaszonkereset el nem csábítaná. Jaj a'nak az embernek, a' kinek élet-bölcsessége (vitæ philosophiája) a'ban áll, hogy senkinek se hidjen! Az ö élete örökkévaló megtámadó és védö (offensivum et defensivum) háború, és az ö megelégedése 's vídámsága oda van. Mennél több jóakarattal van az ember a' körülte valók iránt, mennél inkább szerencséssé tesz az ember másokat; a'nál szerencsésebb lesz az ember önnön maga.

6. A' megelégedésre és lélek-nyugodalomra múlhatatlan tulajdonság: a' reménység. A' ki reményleni tud, a' hoszszabítja a' maga lételét nem csak képzetesen (idealiter), hanem valóban természetesen, a' nyugodalom és különbségtelenség által, melyet a' közöl. — De nem csupán a' mi mostani lételünknek szoros határai közt való reménység, hanem a' síron túl való reménység! — Az én meggyözödésem szerént a' halhatatlanság hitele egyetlenegy, a' mi nekünk ezt az életet becsessé, és a'nak terheit türhetökké és könnyükké teheti. — Reménység és hit, ti nagy Isteni himségegek! Ki bújdoshatja keresztül ti nálatok nélkül az életet, a' mely csalárdsággal és csempességgel (a) (fallaciával) teljes, a' melynek a' kezdetét szintúgy mint a' végét vastag setétség borítja be, és a' hol maga a' jelenvalóság csak egy szempillantás, a' mi alig sudamlék ki

(a) Csempesség: Fallacia. Sándor. — Itt is élnek vele.

(a) (szalada ki) a' jövendőből, midőn azt már az elmúltság elnyeli. Ti egyetlenegy gyámolai vagytok az ingadozónak, és a' legnagyobb elevenitgetői a' fáradt bújdosónak; a' ki titeket nem úgy tisztel is mint felségesebb hímségeket, a'nak mindazonáltal titeket mint ezen földi életnek múlhatatlan szükségeit megölelni, és a' maga iránt való szeretetből bennetek megerősödni igyekezni kell; ha ő azt a' láthatatlanhoz való szeretetből nem cselekeszi is. — Ezen tekintetből mondhatja az ember, hogy maga a' vallás is eszköz lehet az élet meghoszszításra. Mennél inkább adhatja az az indúlatoknak meggyőzetéseiket, az önmegtagadást és a' belső lélek nyugodalmat, és megelevenítheti amaz erősitő igazságokat; a'nál élet hoszszabbitóbb az.

Az öröm is egy a' legnagyobb élet mindszer (universalis medicina) közzül. Csak ugyan ne hidje az ember, hogy örökké egészen kikerestetett alkalmatosságok és szerencse történetei szükségesek vólnának a'ra, hogy a' felébresztessék; a' most leíratott lélek vólta által a'ra foganthatóvá (receptibilissé) teszi az ember magát, és az örvendezésre való alkalmatosság a'nál soha sem fog hibázni, a' kinek az az érzéke van; maga az élet öröm nékie. Mindazonáltal el ne mulasson az ember minden örömre való alkalmatosságot felkeresni, és használni, a' mely tiszta és nem heves. Valóban semmi egészségesebb és élet hoszszitóbb öröm nintsen, mint az, a' melyet mi a' házi szerencsében, a' vídám és jó

(a) Sudamlik: Elabitur. Párizp.

emberek társaságokban, a' szép természet élemében, találunk. Egy nap a' falun, vídám levegőben, víg öröm kögben (circulusban) eltöltetve, bizonnyal tevőbb (positivusabb) élet hoszszító szer, mint sem minden élet-elixir a' világon. — Itt nem lehet az öröm testi kitörésének is, a' nevetésnek, említtetlen maradni. Az a' legegészségesebb minden testi mozgások között (mert az a' lelket és testet egyszersmind megreszketteti); előmozdítja az emésztést, vérforgást, kipárolgást, megvídámítja minden műszerekben az életerőt.

De a' magasabb elme foglalatosságai és mulatságai is itt megérdemlik a' magok helyeket, előre feltévén, hogy az ember azon előre vígyázó törvényekre azok mellett figyelmez, a' melyeket feljebb az azokkal történhető viszszaélésről való intéskor adtam. Ezek magasabb örömek és élemek, csupán az ember tulajdonai, és az élet újításnak egy ő hozzá illő kútfeje. Főként oda számlálom a' gyönyörködtető és az elmét megtöltő olvasást, a' hasznos tudományokat tanúlást, a' természetnek és a'nak titkainak vizsgáltatásokat, és az azokról való elmélkedést, az új igazságok képzeteknek összeegyeztetések által való felfedeztetéseket, és az elmés együttbeszélgetéseket, 's t. ec.

Végre a' bélyegnek (characternek) igazsága. — Tudjuk minő ártalmas az élet hoszszaságára nézve az a' mesterség, a' mely az embernek tisztivé teszi, naponként néhány óráig magához nemhasonló, felvétetett állapotban lenni, — az alakosoknak (theatrálistáknak) mesterségek.

Ugyan hát hogy lehet azoknak az embereknek dolgok, a' kik ezt a' mesterséget szünetlenül üzik, a' kik szakadatlanúl ezt vagy amazt a' személyt a' világ nagy játékszínén (theatrumán) játszák, a' kik soha sem azok, a' minek látszanak. Egyszóval, azon emberek, a' kik nem igazak, minduntalan tettetésben, erőszakban, hazugságban élnek. Ezeket jelesben a' felette-finumíttatott és felette-kimiveltetett emberek-nemeikben találhatni. Nem ismérek semmi természetlenebb állapotot.

Már az is elég roszsz, ha olyatén ruhát kénteleníttetünk hordani, a' mely nem hozzánk van csináltatva, a' mely minden helyen nyom és szorít, és nekünk minden mozgásunkat nehezíti; de mi ez az idegen bélyeget hordáshoz képest, az olyan erkölcsi erőszakhoz képest, a' hol a' beszédek, önviselet, kinyilatkoztatások és cselekedetek szünetlenül ellenmondásban állanak a' mi belső érzelmünkkel és akaratunkkal, a' hol mi a' mi legerőssebb legtermészetesebb hajlandóságainkat elnyomni, és idegeneket tettetni, és a' hol mi minden idegeket, minden kanafot szakadatlanúl feszítésben tartani, kénteleníttetünk, hogy a' hazugságot, mert itt az a' mi egész lételünk, tökélletesen végre hajthassuk. — Az ily nem-igaz állapot, nem egyébb, mint szünetlen görcsös (spasmodicus) állapot, és a' következés mutatja azt. A' tartós belső nyughatatlanság, töprönködés, rendetlen vérforgás és emésztés, örök ellenmondások szintúgy a' természetiekben is, valamint az erkölcsiekben, itt kimaradhatatlan csinálmányok. És végre ezen szerencsétlen emberek

oda mennek, hogy ök ezen természetlen állapotot ismét még csak le sem tehetik, hanem hogy az ő bennek második természetté válik. Végtére magok magokat elvesztik, és magokat ismét meg nem találhatják. — Elég a' hozzá, hogy ez az ál állapot végezetre szüntelentartó tolvaj hideglelést táplál, — a' belső ösztön és a' külső görcs mindketten állkatórészei a'nak, — és így vezet ez az elromlásra és a' sírba, azon egyetlen egy helyre, a' hol ezen szerencsétlenek reménylhetik, hogy a'tól az álkorczától megszabadúlnak.

XIV.

Kellemetes és mértékletesen használtatott érzékeknek és érzelmeknek izgatásaik.

Azok kétféleképen dolgoznak az élet meghoszszabbításra; Először, midőn eszközetlenül az életerőre befolynak, ébresztenek, magasztalnak, erősítenek, és azután, midőn azok az egész bölcsszerszám (machina) munkásságát szaporítják, és így az újításnak legsarkalatosabb műszereit, az emésztés-vérforgás- és elválasztásszerszámait mozgó munkásságba teszik. Tehát a' mi érzékiségünknek (sensualitásunknak) bizonyos miveltsége, megfínumodása hasznos és szükséges, mivel a' foganthatóbbakká teszen bennünket ezen élemekre nézve, csak hogy azt nem kell igen meszsze hajtani, mert különben beteges foganthatóság származik a'ból. Maga mellett az érzék-izgatás mellett is nagyon kell a'ra nézni, hogy az egy bizonyos mértéket felül ne múljék, mert ugyan azon élemek, melyek, mértékletes lépcsőben alkalmaztatván, megújítanak, erősebben használtatván, el is emésztenek és elfogyasztanak.

Minden kellemetes izgatások, a' melyek a' látás, hallás, szaglás, ízlés és tapintás által mi bennünk dolgozhatnak, ide tartoznak, tehát a' hangicsálásban (musikálásban), képírásban, és más képelő (formáló) mesterségekben, a' költő-mesterségben (poésisban), és a' tünödözésben (phantasiában)

való örömök, mivel azok azon élemeket felmagasztalhatják, és ismét megújíthatják. Mindeneknek előtte pedig a' hangó (musika) látszik nekem az elsőséget megérdemleni, mert semmi érzék benyomat által oly hirtelen és oly eszközetlenül az élet munka vóltára, felébresztetésére, és elrendeltetésére nem dolgozhatni, mint az által. Kéntelen veszi fel a' mi egész valóságunk a' hangot és ütleket (tactust), a' melyet a' hangó előád, az érverés virgonczabb és nyugodalmasabb, az indúlat víg, vagy szelíd, a' szerént a' mint ez a' lélek nyelve akarja, a' mely minden szavak nélkül csupán a' hangnak és összeillésnek (harmoniának) hatalma által, eszközetlenül még a' mi legbelsőbbünkben is dolgozik, és az által gyakran elleneállhatatlanabbúl elragad minket, mint sem minden ékesen-szólás! Óhajtani kellene, hogy a' hangónak ilyen arányoztatott és a' környülállásokhoz mérsékeltetett haszonvételét szorgalmatosabban tanúlnák és gyakorlásba hoznák.

XV.

Nyavalyákat elkerülés, és az azokkal való okos bánás, a' leggyengébb résznek és a' különbkülönbféle nyavalyákra való hajlandóságoknak 's az azok gyógyíttatásoknak megismértetése — az orvossággal és az orvossal való illendő élés — házi és úti patika.

A' navalyák tartoznak, mint feljebb megmutattaték, nagyobb részint az élet rövidítő okok közzé, és magát az élet fonalát is elszakaszthatják hirtelen. Az orvostudomány azoknak eltávoztatásokkal és gyógyíttatásokkal foglalatoskodik, és a'nyiban valósággal az orvostudományt úgy tekínthetni és használhatni, mint az élet hoszszításra való szelíd szert.

Csakhogy igen nagyon szokás e'ben hibázni. Majd azt hiszik, hogy ezt a' jóltevő mesterséget nem lehet eléggé használni, és igen sokat élnek orvossággal, majd igen nagyon irtóznak a'tól, mint valami természetlentől, és igen keveset élnek orvossággal, majd hibás értelmek van az orvosokról és az orvosságról, és mind a' kettőt helytelenül használják. E're már az újabb időkben teménytelen sok köznépi (populáris) írások jövének ki, a' melyek egy rakás fövetlen orvosi értelmeket és ismereteket

terjesztének el a' községben, és az által még több orvosi viszszaéléseket, és a' köz egészségre nézve nagy kárt okozának.

Nem lehetünk mindnyájan orvosok. Az orvostudomány oly bő tudomány, hogy az általjában mély és tartós tanúlást, sőt az érzékeknek és magasabb lélekerőknek egészen különös kiképeltetéseket kívánja. Egyed (singularis) orvoslás törvényeit és szereket tudni, még nem teszen orvosnak lenni, mint némely képzeli magának. Hiszem ezek az orvosló törvények és szerek csak következései az orvostudománynak; és csak az, a' ki ezen szereknek a' nyavalya okaival való összeköttetéseket a' bezárásoknak (conclusióknak) és talpokoknak egész sorokat általlátja, a' miből végre ezen szernek képzete egészen ered, egyszóval, csak az, a' ki ezen szereket maga találhatja ki, érdemli meg az orvos nevet. Innét világos, hogy maga az orvostudomány a' nagyobb községnek tulajdonává soha sem lehet.

Az orvostudománynak csupán az a' része, mely az emberi test isméretét, és a' menynyiben azt minden embernek tudni szükséges, és azt az útat és szert, miképen kell a' betegségeket elkerülni, 's az egészséget, mind egyenként mind közönségesen megtartani, tanítja, lehet és tartozik lenni a' közönséges oktatásnak és köz megvilágosodásnak részévé. De az a' része soha sem, mely a' valóban kitört nyavalyáknak gyógyíttatásokkal és a' szereknek alkalmaztatásokkal foglalatoskodik. E' már a' nyavalyának és segedelemnek legegyügyűbb értelméből kitetszik. Hát mit teszen valamely orvosszer

alkalmaztatni, és az által nyavalyát gyógyítani? Semmit nem egyebet, hanem szokatlan benyomás által szokatlan változást támasztani, a' mely által más természetlen állapot, a' mit nyavalyának nevezünk, eltöröltetik. Tehát a' nyavalya és a' szereknek munkájok, mindketten természetlen állapotok, és valamely orvosszernek alkalmaztatása semmi nem egyébb, mint valamely mesterséges nyavalya támasztás, hogy a' természetes elrontassék. Azt látja az ember, ha valamely egészséges ember orvosságot veszen be, hogy ő az által többet kevesebbet beteggé tétetik. Valamely orvosszer alkalmaztatása tehát magában és magáért mindenkor ártalmas, és egyedül az által mentethetik, és tétethetik használatossá, ha az által a' testbeli nyavalyás állapot eltöröltethetik. Az a' szabadság, magát vagy másokat mesterség által betegnek tenni, tehát senkit mást általjában nem illethet, mint azt a' ki a' betegség és a' szer közt való arányosságot szorosan isméri, következőleg az orvost. Különben a' lesz a' következés, hogy vagy talám a' szer egészen szükségtelen vala, és következendőképen az ember azt teszi beteggé, a' ki még nem vala az, vagy hogy a' szer nem illik a' betegséghez, és következőleg a' szegény beteg már két nyavalyától szenved, holott az előtt csak egy vala rajta, vagy hogy a' szer valóban még a' nyavalyás állapotot magát is, a' mely jelen van, elömozdítja és felemeli. Végetlenül jobb, a' nyavalyában épen semmi orvosságot nem venni, mint olyat, a' mely nem hozzá illő.

És így mivel a' külső-embernek (laicusnak) valósággal soha sem szabad az orvostudományt gyakorolni, tehát ez a' sarkalatos kérdés támad: Hogy lehet és kell az orvostudományt használni, ha mi azzal mint élet meghoszszabbító szerrel úgy akarunk élni? Iparkodni fogok, e'röl néhány köz törvényeket és meghatározásokat előadni.

Először, engedtessék meg nekem, ezen vizsgálatnak egy részéről csak egy két szót szólani, a' mi ugyan inkább az orvost illeti, de mindazonáltal nyomosabb, mint sem hogy azt itt el lehessen mellőzni, t. i.: Hogy van általjában a' gyakorló orvostudomány az élet meghoszszabbításhoz? Lehet è azt, feltétel nélkül, élet hoszszító szernek nevezni? Minden bizonynyal, a' menynyiben az olyatén nyavalyákat gyógyít, a' melyek minket megölhetnének. De nem mindenkor más tekíntetben, és én némely jegyzékeket ide ragasztok, szívre vételül az én tiztárs (collega) uraiméknak, a' melyek minket figyelmetesekké tehetnek, hogy az egészség helyreállítás és az élet meghoszszabbítás nem koronként mindegy, és hogy nem csupán a' választja el a' dolgot, hogy valamely betegség meggyógyúljon, hanem kiváltképen az, hogy miképen gyógyíttatik a' meg? Egyszóval az a' feljebbvalókból bizonyos, hogy az orvosszerek mesterséges betegség által dolgoznak. Minden nyavalya izgatással, erő veszteséggel van összeköttetve. Ha már az orvosszer keményebb, mint a' betegség, a'kor a' beteget ugyan egészségessé tette az ember, de az egészség csinálás munkája

kája által őt inkább gyengítette, 's tehát az ő élete hoszszaságából többet elhúzott, mint sem a' nyavalya magában cselekedett vólna. Ez a' történet, midőn a' legcsekélyebb esetekben mindjárt a' legtüzesebb és leghősibb (legheroicusabb) szereket alkalmaztatják. — Másodszor, egy nyavalyát különböző rendösvényeken (methodusokon) és útakon lehet gyógyítani. A' különbség vagy a'ban van, hogy az ítéletet (crisist) majd e're, majd ama' részre vezetik, vagy hogy a' nyavalya egyik rendút (methodus) által gyorsabban, a' másik által lassabban múlik el. Ezen különböző gyógyítás nemei ugyan mindnyájan az egészségre vezethetnek, de az élet meghoszszabbításra nézve különböző érdemüek lehetnek. Ugyan is mennél több időt enged valamely orvoslás a' betegség folyvást tartására, és az erőket vagy műszereket gyengítésre, vagy mennél inkább megtámadja valamely orvoslás az életre szükséges műszereket, vagy a' nyavalyát oda vezeti; következőleg az élet újítást akadályoztatja (p. o. ha az oly sarkalatos emésztő rendszer (systema concoctionis) a' nyavalya lakjává tétetik, és a' megtámadó szerek által meggyengíttetik), vagy végre mennél inkább vesztegeti általjában valamely orvoslás szükségen kívül az életerőt, p. o. a' pazérló érvágások által, az eledelnek húzomós megvonatása által, 's a' t.; — a'nál jobban gyengíti az a' hoszszú élet talpát (fundamentomát), ha szintén a' jelenvaló betegséget elhárítja is. — Harmadszor, sohasem kell elfelejteni, hogy a' nyavalya maga is hasznos és szükséges lehet az élet meghoszszabbításra. Igen sok nyavalyák vannak, a'

melyek semmik nem egyebek, mint a' természet igyekezete, hogy a' felbillent egyarányúság ismét helyre állíttassék, vagy a' hibás anyagok kiüríttessenek, vagy a' dugúlások eloszlattassanak. Ha már ott az orvos (igazi Brown-osan) semmit egyebet nem csinál, mint csupán a' jelenvaló nyavalya kinyilatkoztatását csendesíti, ezen távollévő okokra és következésekre való tekíntet nélkül; a'kor semmit egyebet nem cselekszik, mint hogy a' természet erejének ellenkezését (reactioját) elveszi, a' mi által az az igazi betegséget igyekezett elhárítani, kívülről csendesíti a' tüzet, de belölről azt a'nál kegyetlenebbül engedi folyvást égni; táplálja a' csiráját, az anyagos (materialis) okát a' gonosznak, a' mely talám a' természet erejeinek tökélletesen végbezvitetett dolgozások által eltöröltetett vólna, és azt keményebbé 's gyogyúlhatatlanabbá teszi. Igen nagyon számosok a' példák, hogy a' kórok, kik magokat már az ő hideglelésektől, az ő vérhasoktól, 's a' t. teljességgel meggyógyíttattaknak lenni hívék, nyomban sorvadtak lönek, vagy havasságba, ideg nyavalyákba, 's hasonlókba, esének. Senki sem fogja tagadni, hogy az ilyen orvoslás, ha szintén mostanra nézve a' beteget egészségesnek tenni látszatik is; mindazonáltal a'nak az életet nagyon rövidíteni kell.

Most az a'ra való feleletre mengyek által, a' mi csupán a' nemorvost illeti: Mit cselekedhetni a' nyavalyákat elkerülésre, és a' már kitörtekkel miképem kell bánni, nevezetesen az orvost és az orvos-

mesterséget miképen kell használni, hogy az ember a' lehetőségig gondoskodjék az élet megtartásról és meghoszszabbításról?

Először a' nyavalyákat eltávoztatásról. Mivel minden nyavalya eredetére kettő szükséges: az ok, a' mely azt felizgatja, és azután a' test tehetsége, hogy az által azok által megillettessék, tehát csak két út van, melyeken a' nyavalyákat elkerülhetni; vagy azokat az okokat eltávoztatni, vagy a' testnek azt a' foganthatóságát elvenni. Ezen nyugszik az egész orvosi élésrend és minden védő rendút (prophylactica vagy præservativa methodus). Az elsőbb út, a' mely különben a' szokott vala, a' legbátortalanabb, mert még mi magunkat a' polgári életből és a'nak arányosságaiból ki nem tehetjük, lehetetlen, minden nyavalya okait elkerülni, és mennél inkább elhúzza magát az ember azok elől, a'nál többet dolgoznak azok bennünk, ha ránk akadnak (p. o. a' megfázás senkinek sem árt oly igen, mint a'nak, a' ki magát rendszerént igen melegen tartja). Sokkal jobb tehát a' második út: Kell ugyan igyekezni a' nyavalya okait elkerülni, a' melyeket elkerülhetni, de a' többiekhez igyekezzék az ember magát hozzájok szoktatni, és a' maga testét azok ellen érzéketlenné tenni.

A' legfőbb nyavalya-okai, a' melyeket a' menynyire lehetséges el kell távoztatni, ezek: az ételben és italban való mértékletlenség, a' természeti szerelemnek mértékletlen éleme, a' nagy felhevülés és megfázás, vagy az egyikből a' másikba való

gyors altalmenetel, az indúlatok, az elmének heves szorongattatása, az igen sok vagy az igen kevés álom, a' félbeszakasztatott kiürülések, a' mérgek.

De e' mellett igyekezzék az ember a' testet ezen okok iránt érzéketlenné tenni, vagy azt a' betegségtudomány (pathologia) szerént megkeményíteni, a' mire én a' következendőt javaslom: Először; a' szabad levegőnek mindennapi éleme. A' jó és a' roszsz napokon, az esőben, szélben, hóban szükség ezt a' derék szokást folytatni, minden nap, kifogás nélkül, néhány órát a' szabad levegőn járni, vagy lovagolni. Hitel felett sokat használ a' megkeményedésre és a' hoszszú életre, és, ha a' naponként megtörténik, a'kor semmi szélvész, semmi zivatar nem árt többé; azért ezt kivált azoknak, kik a' köszvénynek és folyosónak (rheumatismusnak) alája vannak vettetve, javasolhatni. — Továbbá, a' testet mindennap hideg vízzel való mosás. — Nem igen melegen való öntartás. — A' testnek munkás állapotja. Soha se engedje az ember az igen szenvedő állapotot bekapni, hanem tartsa az ember magát inashús mozgás, dörgölés, testgyakorlói gyakorlás által bizonyos viszszamunkálódásban. Mennél szenvedőbbé leszen a' test, a'nál foganthatóbb a' nyavalyák iránt. — Végezetre, bizonyos szabadság és erőszakatlanság az életben; az az, ne kösse az ember magát rettegve bizonyos szokásokhoz és törvényekhez, hanem hagyjon bizonyos játékhízakot (Spielraumot). A' ki magát töprönködve bizonyos rendhez és élettörvényhez köti, akár milyen jó legyen is az, ő már az által magát betegség fogant-

hatóvá teszi, mert neki csak egyszer szükség a'tól elhajolni, a' mi az ő második természetévé lön, már úgy megbetegedhetik. Még magának a' valamely kis rendetlenségnek is, azon kis zürzavar által, a' melyet a' testben támaszt, sok haszna lehet a' tisztúlásra, megnyitásra, eloszlatásra. Sőt magok az ártalmas dolgok is sokat elvesztenek az ártalmasságokból, ha az ember azokkoz hozzájok szokik. Következőleg néha kevesebbet aludni, mint rendszerént, néha egy pohár borocskával többet innia (a), valamivel több vagy emészthetetlenebb dolgokat enni, magát kis megfázásnak vagy felhevülésnek kitenni, p. o. lejtés (tánczolás), lovaglás, 's több e' félék által, közben-közben egyszer-másszor magát derekasan, a' fáradságig, mozgatni, néha egész napotszaka böjtölni, ezek mind olyan dolgok, a' melyek a' test megkeményíttetésére használnak, és az egészségnek mintegy több tágasságot adnak, midőn azok ezt a' rabszolgai függéstől, az egyenlő szokástól elvonják, a' mit mi mindenkor oly szorosan meg nem tarthatunk.

A' nyavalya eltávoztatás főszúratja a'ban áll, hogy minden a' nyavalyára való hajlandóságot, a' mi neki főként tulajdona, jól megismérni igyekezzék, hogy azt vagy elólthassa, vagy legalább, a'tól az alkalmatosságot elhúzhassa, a' mi által a' nyavalyának általmehessen. És ezen épül az egymi (individualis) élésrend; minden embernek a'nyiban a' maga különös élésrend törvényeire kell

(a) Innia, ezt a' köz beszédben így szoktuk mást kimondani: innya.

figyelmezni, a' menynyiben mindennek a' maga különös hajlandósága van e're vagy ama'ra a' betegségre. Ez a' különös megvizsgálás vagy meghatározás, az igaz, hogy az orvos dolga, és azért én ezt a' köz tanácsot adnám, hogy mindennek valamely okos orvos által kellene magát a' felől megvizsgáltatni, és meghatároztatni, hogy ő leginkább micsoda betegségeknek van kitétetve, és micsoda élésrend illik leginkább ő rá. E'ben a' régiek okosabbak valának, mint sem mi. Ők az orvostudományt és az orvost sokkal inkább használták az ő élésrendi élet nemeknek meghatároztatására, és magok az ő csillagból-jósoló (astrologicus), tenyérből-jövendölő (chiromanticus), és hasonló vizsgálódásaik, általjában főként a'ra-valók vóltak, hogy valamely embernek erkölcsi és természeti bélyege (charactere) meghatároztassék, és neki a' szerént az ő élet-neméhez és élésrendéhez illő intézet javasoltassék. Valóban! Sokan jobban tennék, ha a' magok orvosokat a'ra alkalmaztatnák, mint sem hogy minden másod nap hozzá futosnak, és magoknak hánytató-vagy hashajtószert rendeltetnek ő általa. De az igaz, hogy e're okos, belátó, és goldolkozó orvos vólna szükséges, holott ellenben a' végy (recipe) írásra akármely javas (empiricus) alkalmatos. De vólna is egyszersmind az embernek bizonyos eszköze az igaz Profétát a' hamistól való megkülönböztetésre.

Mindazonáltal a' nemorvost is, a' menynyire lehetséges, a'ba az állapotba kell tennem, hogy a' maga természetiségét és a' maga nyavalyákra való

hajlandóságait megítélhesse; e're a' következendő eszközök vagynak:

1. Meg kell vizsgálni a' nemzetséges hajlandóságot. Vannak bizonyos nyavalyára való hajlandóságok, a' melyek velünk a' nemzés által közöltethetnek, p. o. a' köszvény, arany-ér, kő-nyavalya (calculus), ideg-gyengesége, tüdővész. Ha ezen nyavalyák a' szülékben megvóltak gyökerezve, még pedig már a'kor, a' midőn ők minket nemzettek; úgy a' bennünk lévő a'ra-való hajlandóságot is mindég gyanítani kell. Azt mindazáltal illendő élésrend által meg lehet akadályoztatni, hogy ki ne törjön.

2. Az első nevelés nyavalyára való hajlandoságot szülhetett, főként az igen meleg, a' mi által az izzadásra való hajlandóság és lankandt bőr készül, mely minket a' folyosós (rheumaticus) nyavalyákra készít. — A' tanúlásra való korános szorítás, vagy onánság, ideg-gyengeségre, és ideg nyavalyákra való hajlandóságot szül.

3. A' test épületének és alkatmányának bizonyos nemei, bizonyos nyavalyára való hajlandóságot hordanak magokkal. A' kinek hoszszú szikár teste, hoszszú keskeny nyaka, lapos mejje, szárnyded kiülő lapoczkái vannak, a' ki hirtelen magosra felnyúlt; a'nak leginkább kell a' tüdővésztől őrizkedni, főként míg ő a' 30. esztendőn felül lesz. — A' kinek rövid zömök teste, rövid nyakkal nagy vastag feje van, úgy hogy a' fej egészen a' lapoczkák közt feküdni látszik; a'nak a' guttaütésre van hajlandósága, és neki mindent kell kerülni, a' mi a'ra alkalmatosságot adhat. — Általjában minden nagyon

púpos embereknek több vagy kevesebb hajlandóságok van a' tüdővészre és a' mejj-betegségekre.

4. Meg kell a' mértékletet vizsgálni. Ha a' véres vagy epés; a'kor több hajlandósága van az embernek a' gyúladós; ha taknyos vagy fekete-epés; a'kor több a' hoszszas- és idegnyavalyákra.

5. Az éghajlat és a' lakhely, a' melyben az ember lakik, foglalhat magába betegségre való hajlandóságot. Ha azok nedvesek és hevesek, a'kor mindég bizonyos lehet az ember, hogy az az ideg- és taknyos-hideglelésre, rázó-hideglelésre, köszvényre és folyosóra ád alkalmatosságot.

6. De főként a' gyengébb részre való tekíntet sarkalatos. T. i. minden embernek van természetiképen is gyenge óldala, és minden betegség-okai legörömestebb e'ben, a' természettől gyengébb részben, szoktak megülepedni. P. o. a' kinek gyenge tüdeje van, a'ban minden oda dolgozik, és a' minden alkalmatosságkor hurutot és mejjbajait kap. Ha a' gyomor gyenge, a'kor minden okok a'ban dolgoznak, és gyomorfájdalmakat, emésztetlenségeket, csúnyaságokat támasztanak. Ha az ember isméri ezt a' részt, a'kor az ember igen sokat segíthet a' betegség eltávoztatáson, és az élet hoszszíttáson, ha az ember azt részint a' betegség-okaitól óltalmazza, részint az erősítés által a'tól azt az érzékenységet elragadozza. Innét minden a'tól függ, hogy az ember a' maga testének leggyengébb részét tanúlja ismérni, és én itt némely jelentéseket (indicatiókat) adok, melyek a' nemorvosnak is értethetők: Figyelmezzen az ember hova dolgoznak leginkább az el-

me megreszkettetései, vagy a' heves indúlatok, ott van a' leggyengébb rész is. Ha azok mindjárást köhögést; mejj nyilalást, támasztanak, a'kor az a' tüdő; ha azok tüstént a' gyomorban nyomást, émelygést, okádást, 's több e'félét indítanak; a'kor az a' gyomor. Továbbá, vígyázzon rá az ember, hová hajtatnak viszsza más betegítő benyomásoknak a' munkáik, p. o. a' megterhelésnek, megfázásnak, felhevülésnek, erős mozgásnak, 's több e'félének munkállódásai. Ha minduntalan a' mejj támadtatik meg; úgy az a' gyengébb rész. Épen oly nyomos az a' jegyzék, hová mengyen rendszerént a' vérnek és a' nedveknek legerősebb ösztönök. Melyik rész szokott lenni legveresebb, legmelegebb; hol mutatja magát legszámosabban az izzadság, midőn a' többi test nem is izzad, ott legkönnyebben megülepedik a' nyavalya. Azt is mindég gondolhatja az ember, hogy az a' rész, melyel az ember kímíletlenül tüzesen élt, és a' melyet szorongatott, gyengébb fogott lenni, p. o. a' mélyen gondolkozó tudósban az agy, az éneklőben a' mejj, a' dobzódóban a' bendő.

Még most tartozom azzal, hogy a' legfőbb és legveszedelmesebb betegségre való hajlandóságokon is keresztülmenjek, hogy a' nemorvossal is azoknak ismértető jeleiket, és azt az élésrendet, melyet mindegyik kíván megismértessem.

A' sorvadságra (tabesre) való hajlandóság, a' legszomorúbbak közzül egy, az által ismértetik meg, ha az emberben a' mejjnek és testnek most leíratott allkatmánya van, továbbá,

ha még az ember nints 30. esztendős (mert azután korántsem támad oly könynyen), ha a' szülék sorvadtak valának, ha az ember gyakran hirtelen rekedséget, hurutos ok nélkül, kap, úgy hogy gyakran a' beszédben az ember szava eláll; ha az ember a' beszéllés, futás, hegyre és lépcsőre való mászás közt, igen könynyen lélekzés nélkül marad; ha az ember igen mélyen nem szíhat be levegőt, és a' levegőt magában nem tarthatja, mejjbeli fájdalom vagy köhögésre való izgatást érzés nélkül; ha az embernek igen veres, mintegy festékkel megfestetett orczáji vannak, vagy gyakran oly nagy verességet, néha csak az egyik orczáján, kap; ha az embernek étel után pirosak és melegek a' pofái, 's melegek a' kezei; ha az ember gyakran futosó nyilalásokat érez a' mejjében; ha az ember idején reggel kis turhákat, mint a' köles magvak, vagy darák, köhög ki, melyek a' sajthoz és tésztához hasonlók, és azok széjjelnyomatván roszsz szagot eresztenek magokból; ha az ember minden ijedségkor, haragkor vagy más indúlatkor a' mejjben fájdalmat és köhögést kap: ha minden felhevűlés vagy megfázás, minden élésrendi hiba e'féléket támaszt: ha az ember mejjhurutokat gyakran kap, vagy azok, ha egyszer támadtak, ismét megszünni nem akarnak. Ha már még épen a' tüdőből való véres turhákat is veszen észre az ember, a'kor a' tüdővész veszedelme már igen közel ván. — A' ki ezen jelentéseket megérzi, ugyan csak őrizze magát a' hevítő italoktól, bortól, pályinkától, rozsólyistól, füszerektől, erős mozgásoktól, p. o. a' tüzes lejtéstől, futástól, 's

több e'féléktől, a' szerelembeli feslettségektől, összegörnyedett mejjel való üléstől, vagy a' dolgozáskor a' mejjnek az asztalhoz való nyomtásától, az erős és húzomós énekléstől és kiabálástól. — Az ellen pedig éljen a' következendő szerrel, a' mely által én gyakran igen gyenge tüdőket megerősítettem, és a' tüdővész veszedelme ellen bátorságba tettem, kivált ha gyermekségtől fogva élnek vele: Naponként dél előtt és dél után egy óráig a' szabad levegőn mozgást tenni, kivált a' hegyre és a' hegyről le, és épen a'nyiszor és épen a'nyi ideig halkkal felszóval olvasni kell *).

Másik hajlandóság az aranyérre való. Az ember azt a'ról ismeri meg, ha már az a' szülékben is vala, ha az ember néha gerincz fájdalmat, mélyen alól a' keresztcsontban, érez, vagy futó nyilalást keresztül a' medenczén, vagy néha fájdalmas erőltetést a' szél menetelkor, ha az ember mindég szorúlásban szenved, az alfelen gyakori viszketeget, vagy azon a' tájékon erős izzadást, még gyakori fejfájást és fej-bővérűséget is érez. — Az ilyetén személyeknek szükséges, nem csak minden hevítő italokat, hanem még a' meleg italokat is kerülni, főként a' kávét, chocoladét; inkább leves fris főzelékekkel (legumenekkel) és gyümölcscsel, mértékletes húseledellel összeköttetve kell élni, a' tésztaételeket, béleseket, süteményeket felfúvó ételeket kerülni kell, soha hoszszasan nem kell ülni,

*) Erről megérdemli Ballhorn Hanoverai Udvari-Orvosnak az írását: Ueber Declamation, megolvasni.

naponként mozgást kell csinálni, a' hoszszas és erős erőlködést a' szék-menetelkor abban kell hagyni, a' hasat kötni és fűzni nem kell, hanem azt inkább naponként egy óra-negyedig gyengén kell dörgölni.

A' havasságra (hypochondriára) vagy nádrakórságra (hysteriára), és más idegbetegségekre való hajlandóságot észreveszi az ember a' következendőkből: ha az ember gyenge idegű szülék által nemzeték, ha az ember idején-korán szorítták az ülésre, és tanúlásra, ha az ember ifjonta onánságot üzött, ha az ember sokat ülvén, a' szobában, magánosan élt, és sok meleg italokat itt, és talám sok olvasztó és érzékeny könyveket olvasott, ha az embernek igen változó elme vólta van, úgy hogy hirtelen ok nélkül csendessé és szomorúvá, és ugyan olyan hirtelen ok nélkül pajkos vígságúvá lehet, ha az ember gyakran gyomor- és emésztésbajaival kínoztatik, sokszor töprönködéseket, hasbeli dobogásokat, nyomást, feszítést, és e'féle szokatlan érzelmeket érez ott, ha az ember reggel és éhomra igen fáradt, boszszús és haszonvehetetlen, a' mi nyomban valami erősítő eledelnek, vagy egy findzsa kávénak, vagy valami szelletesnek (spirituosumnak) éleme után elmúlik, ha az ember a' magánosságra, szótalanságra, nagy hajlandóságot, vagy bátortalanságot, az emberek iránt bizonyos gyanúskodást, érez, ha a' vereshagymák, beczők (legumenek), élesztős sütemények mindég nagy bajokat, epekedéseket támasztanak, a' szék által való kiürülések restek, ritkák, vagy nem egyenlők és szárazak. — Az ilyen kerülje épen

különösen az ülő életet, és ha lehetetlen, a'kor neki szükség legalább állva valami magas asztalnál, vagy még jobb (mivel az állást sokáig ki nem állja az ember) fa-bakon lovagolva, dolgozni, és a' mellett azt a' törvényt megszegetlenül megtartani, hogy magának mindennap 1. 2. óráig a' szabad levegőn mozgást csináljon. A' lovaglás is igen használatos az ilyen embereknek. Továbbá, mindég meg kell látogatni az emberi társaságokat, kivált az oly barátot, a' kihez az embernek bizodalma van, igyekezni kell megtartani, és a' magánosságra való hajlandóságnak soha sem kell nagyon engedni. Az útazások, a' tárgyaknak változások, és mindenek felett a' falusi levegő éleme, fő ójó-szerek a' havasság ellen. Gyakran elégséges vala, a' már legnagyobb lépcsőben kiütött betegség elhárittatására, ha a' beteg magától megnyerhette, hogy fél esztendőt a' falun töltött el, és csupán falusi és testi kézi-munkával foglalatoskodék, rövideden, mint falusi ember úgy élt (mert, ha az ember a' városi bújálkodást magával kiviszi a' falura, a'kor ama' valóban keveset használ). Általjában mindennek, valaki csak ezt a' hajlandóságot érzi, tanácsolni kellene, hogy inkább gazda, vagy pedig vadász, vagy katona legyen, mint sem túdós. Igen hasznos az ilyen hajlandóságban a' has dörgölés. A' naponként reggel az ágyban egy óra-negyedig a' tenyérrel vagy posztóval megeshetik; az elömozdítja az emésztést és vérforgást a' hasban, eloszlatja a' dugúlásokat és felpuffadásokat, és egyjárást erősít. Szorgalmatosan ellent álljon az ember az ezzel a' hajlandóság-

gal mindég öszszeköttetett orvosoltatáshoz, kivált minduntalan a' hashajtáshoz, való ragaszkodásnak, a' mi által az emésztés gyengeségét koronként roszszabbá teszi. Inkább egyetlenegy okos orvosra bízza az ember magát, és az által inkább élésrendi orvoslást, mint sem orvos szereket, rendeltessen magának. Főként kerülje el az ember, a' béleseket, sajtokat, tésztaételeket, főzelekeket, kövérséget, erős sert.

Igen közönséges a' folyosóra (rheumatismusra) és a' náthára való hajlandóság. Az alatt értem a' megfázásra, és a' hideg vagy fúvó levegőnek legcsekélyebb munkálkodása, az időnek változása által köhögést, náthát, folyósokat (rheumatismusokat) kapásra, való hajlandóságot. — Ezen hajlandóságnak az oka egyedül a' gyengeségben, és az által a' bőrnek igen felemeltetett érzékenységében fekszik, 's a'nak az orvosoltatása a'ban áll, hogy az ember naponként az egész test színét hideg vízzel mossa és dörgölje, naponként éljen a' levegővel, sok mozgásokat csináljon, 's hetenként egy vagy két langyos ferdőt vegyen, és a' nedves lakhelyeket 's tájékokat szorgalmatosan kerülje. — Ha a' hajlandóság már igen meszsze díszlett, hogy azt el lehessen venni, a'kor a' flanér öltözet a' legbizonyosabb szer, hogy a'nak a' munkái megakadályoztassanak.

A' guttaütésre való hajlandóságról is kell valamit mondanom, bátor a' csak később szokott is előállani. Azt az ember a' rövid, vastag, izmos testről, rövid nyakról, veszi észre, úgy hogy a' fej igaz-

án a' lapoczkák közt hever, a' rendszerént veres és felduzzadt ábrázatról, gyakori fülcsengésről és zúgásról, szédelgésről, éhomi állapotbeli émelygésről. Az ilyen embereknek soha sem kell a' gyomrokat megterhelni (mert különben az asztal mellett halhatnak meg), kivált soha sem kell sokat enni vagy inni, azután nem mindjárt az ágyba feküdni, az ágyon a' fejeket nem mélyen helyheztetni, és minden nagy felhevüléseket és megfázásokat, kivált a' lábakon, el kell kerülni.

Most azon kérdés feleletére mengyek: Miképen kell bánni a' már kiütött nyavalyával, és miként kell az orvost és az orvosmesterséget haszonra fordítani? A' legsarkalatosabb dolgok a' következendő törvényekbe foglaltatnak:

1. Soha se éljen az ember orvos-szerrel, a'ra elegendő ok nélkül; mert ki tenné magát ok nélkül betegnek? Innét azok a' szokások: meghatároztatott időben tisztítani (purgálni), eret vágatni, 's t. ee., csupán a' lehetséges nyavalyákat elkerülésre; feletteártalmasok. Igen gyakran még az által okoztatnak azon nyavalyák, a' melyeket eltávoztatni igyekeztek.

2. Sokkal jobb, a' nyavalyákat eltávoztatni, mint sem a' nyavalyákat gyógyítani, mert az utólsó mindenkor több erő veszteséggel és következőleg élet rövidítéssel van összeköttetve. Innét szeme előtt tartsa az ember főképen ama feljebb előadatott elkerülésre való eszközöket.

3. Mihelyest pedig az ember valóságos betegségeket érez, mindjárást figyelmetesnek kell lenni. A' legcsekélyebb kezdet igen nyomos nyavalyát tarthat lesben. Kiváltképen igaz ez a' hideglelős nyavalyákról. Azoknak kezdetek ez által mutatja ki magát: szokatlan lankadságot érez az ember, az ételkívánás (appetitus) hibázik, de a'nál nagyobb az ivásra való hajlandóság, az álom félbeszakadt, vagy sok álmodozásokkal elegyíttetett, a' szokott kiürülések kimaradnak, vagy természetlenül megszaporodtak, semmi kedve sints az embernek a' munkára, söt fejfájdalom, és borzadozás, erősebben vagy gyengébben áll elő, a' mit hőség követ.

4. Mihelyest az ember ezeket a' jelentéseket észre veszi, a'kor semmi sem szükségesebb, mint az ellenségtől, a' nyavalyától, az eledelt elhúzni, és a' jóltévő természeti kesztetésre (instinctusra) ügyelni, a' mit minden élőállat ezen esetben a' maga nagy hasznával követ. Ne egyék az ember, mert a' természet mutatja nekünk az önvonogatása által, hogy ő most nem emészthet; a'nál többet igyék az ember, de vizet és hígító italokat. Nyugodalomban, és még jobb fekve, legyen az ember, mert a' fáradság az elégségig megmutatja, hogy most a' természetnek szükséges a' maga ereje, a' betegség kidolgoztatására, és az ember kerülje el a' felhevülést szintúgy, mint a' megfázást, következőleg mind a' szabad levegőre való kimenetelt, mind a' meleg szobába való bezáratást. Ezek az együgyü szerek, melyeket a' természet maga oly világosan rendel nekünk, ha mi az ő szavára akarunk hallgatni, azok,

melyek

melyek által számtalan nyavalyák mindjárt az eredetekben elmozdíttathatnak. Az öreg 90. esztendős Maclin, a' Londoni játékszín régije (veteranusa) magáról azt mondja; valamenynyiszer ő az ő hoszszú életének folyamatja alatt roszszúl érzette magát, az ágyba ment, és semmit kenyérnél és víznél egyebet nem vett be, 's ez az élésrend öt rendszerént minden könnyü roszszúllételtől megszabadítá. Én egy érdemes 80. esztendős ezredest ismerek, ki az egész életén keresztül, minden roszszúllételekor semmit egyebet nem csinála, mint a' böjtölést, pipázást, és a' feljebb való törvényeket megtartást, és soha nem vólt szüksége orvosságra.

5. Ha az embernek alkalmatossága van, orvost kérdezni, a'kor tanácskozzék azzal a'rol, nem anyira hogy mindjárt orvossággal éljen, mint sokkal inkább hogy megtudhassa, micsoda állapotban legyen ő. Ha pedig ez az alkalmatosság hibázik, a'kor sokkal jobb, csupán az előadatott tagadó (negativa) úton a' nyavalya nevekedését akadályoztatni, mint sem valami tevőt (positivumot) cselekedni, vagy használni, a' mi talám igen árthat. Valóban ne tartson az ember semmi orvosszert különbségtelennek. Magok a' hashajtó- és hánytatószerek, időn kível vétetvén, igen ártalmasok lehetnek. Ha ugyan még is az ember a' legártatlanabb dolgot akarja tudni, tehát az áll 2. kávés kanálnyi, 1. pohár vízben felolvasztatott, börköből; vagy a' következendő Kristályvízből (Krystallwasserből), a' mi valóban egy a' legközönségesebb szerek közzül való, a' hideglelős nyavalyákban: 1. lót borkő, 6.

font vizzel egy új fazékban mind a'dig főzetik, míg az a' por egészen elolvad, és most, minekutána az a' tűztől elvétetik, 1. czitrom vágatik belé, azután, az íz különbsége szerént 3. vagy 6. lót czukor tétetik hozzá, és butelllákra töltetik. E' mindenkori italúl szolgál.

6. Az orvos iránt tökélletesen tisztaszívű (a) (sincerus) legyen az ember, beszélje el neki a' múlt idők történeteit is, a' menynyiben azoknak visszavitelek (relatiojok) lehet a' nyavalyára, és semmi jelenvaló környülállást el ne felejtsen, kivált az írásbeli tudósításokban. Főként ójja magát az ember (a' mi igen köz hiba), hogy az előbeszélésbe semmi okoskodást ne elegyítsen, vagy a'nak a' képzeltetett vélemény szerént ezt vagy amazt az állást ne adja, hanem az ember csak azt beszélje, a' mit érzéki képen (sensualiter) jegyzett meg, oly előítélet nélkül a' mint lehetséges.

7. Csak (b) olyan orvost válaszszon az ember, a' kihez bizodalma van, nem olyat, a' ki titkos

(a) Őszinte való: Sincerus — Őszinteség: Sinceritas. Sándor. — Őszintén: Simpliciter, Per se, ſchlecht für ſich. — Sincere: Tisztán, Őszinte. — Sinceritas: Tisztaság, Őszinteség. — Sinceriter: Tisztán, Őszinte. Párizp. — A' Tiszamellékiek igy teszik ezt ki: Sinceritas: Tiszta szív. — Sincere: Tiszta szívvel. — Ezt a' szót: Őszinteség, hallottam a' Túladunaiaktól.

(b) Csak, ezt a' szót nem, ts, hanem, cs, kettős consonánssal írom; sőt az egész munkámban mindenütt a' hol igaz, cs, van, nem, t, s, betűkkel, hanem sokkal inkább, c, s, betűkkel fejezem azt ki, a' mai köz szokás ellen, a' következendő okokon:

szerekkel kereskedik; nem olyat, a' ki locsifecsi vagy újságon kapkodó; nem olyat, a' ki a' maga tiztársait és az orvosokat mocskolja, 's az ő cselekedeteiket gyanúba akarja hozni (mert e' minden-

A' Magyar nyelvben 5. kettős consonans, u. m. gy, ty, ly, ny, cs, van az írásban; és 10. kettős consonans van a' beszédben vagy a' kimondásban; az az, gy, betűt mondunk kétfélét; először, a' hol igazi, gy, van, másodszor, a' hol igazi, gy, ugyan nintsen, de a' könnyebb kimondás végett, gy, hallatszik a' szánkból, p. o. gyalog, itt igazi, gy, van, de e'ben a' szóban, adjon, nintsen ugyan, gy, íratva, de a' kimondáskor, a' szózatban, gy, betű hangzik ki a' szánkból, mintha a' szó így vólna íratva, agygyon. Így van a' dolog a' többi 4. kettős consonánsal is, p. o. tyúk és látja, — tyuk és hallja, — nyavalya és kívánja — csal és hajtsa.

Tehát a' Magyar nyelvben a' kettős consonánsokat méltán oszthatjak két seregre, és az egyik seregben lévőket igazi (genuinus) kettős consonansoknak, a' második seregbelieket pedig ál (psendo) kettős consonánsoknak, nevezhetjük. — Már az igazi kettős consonánsokat az ál kettős consonánsoktól ha a' kimondás meg nem különbözteti; szükség hogy az írás megkülönböztesse; különben örökös zűrzavar leszen a' nyelvünkben.

E' vólt már a'nak az oka, hogy bőles régi eleink az igazi, cs, kettős consonánst, c, és, s, betűkből tették öszsze, és írták: Csáky, Csanálos, Csát, 's t. ee. a' mint mái napig is írják ezeket a' régi helységeknek, és nemzetségeknek a' neveiket közönségesen. — A' Sz. Írásnak Magyar Nyelvre lett fordíttatásában, a' mely Károlyi Gáspár által készíttették, és 1590-ben, Vizsolyban kinyomtattaték; — nemkülönben, a' mely Káldy György által készít-

kor összeszoríttatott ismereteket, vagy roszsz lelkiismeretet, vagy roszsz szívet mutat,); nem olyat a' ki csupán nagy és meghatározó szerekkel szeret dolgozni, vagy, a' mint szólanak, életre vagy halálra gyógyít; nem olyat, a' ki a' bort és a' játékot szereti; nem olyat, a' ki 2. szempillantatnyi mulatás után végyet (recipét) ír. Egy a' legbizonyosabb ismértető jegyei közzül való a' jó és lelkiismeretes orvosnak, a' betegnek környülállásos és hoszszas megvizsgáltatása.

8. Nevezetesen kerülje az ember azt az orvost, a' kire nézve a' pénz szeretete. és a' becsületre való vágyódás az orvoslásban legnagyobb haszonkereset (interessenczia). Az igaz orvosnak semmi más haszonkeresetének nem kell lenni, mint a' maga betegének egészsége és élete. Minden más, az igaz úttól elvezeti öt, és a' betegre nézve a' legártalmasabb következésű lehet. Neki csak valamely összeütközés esetébe kell keveredni, a' hol az ő becsülete és erszénye veszedelembe jő, ha ő az ő betegének megtartatásáért valamit mérészel, és ő bizonyosan inkább megengedi a' beteget halni, mint sem a' maga becsületét elveszni. Épen oly bizonyosan a'

teték, és 1626-ban, Bécsben, kinyomtattaték, c, s, betűkkel kifejeztetett kettős consonánsokat találunk, — csupán az újabb időkben hozák hát be a' t, s, betűkből álló kettős consonánst.

Innét világosok azok a' hibák is, melyek szerént némelyek írták, sőt sokan még most is írják, 's valaha, én is írtam: adgyon, láttya, hallya, kívánnya, horgasíttsa.

betegek csak a'nyiban fogják őt illetni, a' menynyiben azok előkelők és gazdagok.

9. Legjobb orvos az, a' ki egyszersmind barát is. Az iránt legkönynyebb bizodalmasnak és nyílt szívűnek lenni. Ő szemmel tart bennünket az egészséges napokban is, a' mi az igaz orvoslásra a' betegeknek felette sokat használ. Végre ő a' mi állapotunkban belső részt veszen, és a'nak megjobbíttatásában sokkal nagyobb munkássággal és feláldozással fog dolgozni, mint sem az, a' ki csupán hideg orvos. Tehát mindent megcselekedjék az ember, hogy ilyen gyengéded (tener), a' barátság érzelmén nyugovó csomót, maga és az orvos közt köthessen, és megtarthasson, és ugyan meg ne háborítsa azt, roszszúlbánás, bizodalmatlanság, keménység, kevélység és más kinyilatkoztatások által, a' mit az ember magának oly gyakran, de örökké inkább a' maga tulajdon kárára, az orvos iránt megenged.

10. Szorgalmatosan elkerűlje az ember azt az orvost, a' ki titkos szereket készít, és azzal kereskedik. Mert a' vagy tudatlan, vagy csalóka-péter, vagy önhaszonkereső, a' ki a' maga nyereségét a' mások életeknél és egészségeknél sokkal feljebb becsűli. Mert ha a'ban a' titokban semmi sints, a'kor valóban nintsen több oly gyalázatos csaló, mint az, a' ki az embereket nem csupán a' pénzekben, hanem egyszersmind az egészségekben és pénzekben megcsalja; és ha az a' titok valósággal érdemes és hasznos az emberiségre nézve; a'kor az általjában az igazságnak és az emberiségnek a' tulajdona, és felette erkölcstelen cselekedet azt a'tól

elhúzni; egyszersmind azon teménytelen sok ezerek ellen is vétkezik, kik azon szerrel azért vagy épen nem, vagy okosan nem, élhetnek, mivel a' nem ismeretes, közönségesen nem találtatható, és okos orvos által épen nem alkalmaztatható.

11. Általjában sehol se nézzen úgy az ember a' jó erkölcsre, mint az orvos választásban. Ugyan hol szükségesebb az, mint itt? Az az ember, a' kire vaktában rábízza az életét az ember, a' kinek egyáltaljában a' maga cselekedeteinek megítéltetésekre semmi egyébb törvényszék nintsen, mint a' maga lelkiismérete, ki a' maga hívatalának tökélletes betöltetésére, mindent, a' gyönyörűséget, nyugodalmat, sőt a' tulajdon egészségét és életét is feláldozni tartozik, — ha ez az ember nem csupán a' tiszta erkölcsi talptételek (principiumok) szerént dolgozik, ha ő az úgy neveztetett rendtartást (politicát) teszi a' maga cselekedeteinek indító-okokúl, — a'kor ő egy a' legrettenetesebb és legveszedelmesebb emberek közzűl, és ő tőle jobban kellene szaladni, mint sem a' nyavalyától. Az orvos jó erkölcs nélkül, nem csupán semmi se; ő rémítő csuda!

12. Ha pedig az ember valamely alkalmatos és derék orvost talált; a'kor a'nak egészen hidjen. A' megnyugtatja a' beteget, és végetlenül megkönnyebbíti az orvosnak gyógyító foglalatosságát. Némelyek hiszik, hogy mennél több orvost magok körül összszegyűjtenek, a'nál bizonyosabban kell rajtok segíttetni. De e' szörnyű tévelygés. Én itt a' tapasztalásból beszélek. Egy orvos jobb, mint sem kettő, kettő jobb, mint sem három, és igy tovább;

az orvosok sokaságoknak arányosságában, fogy mindég a' meggyógyulás hihetőssége, és hiszem, hogy van az orvosi megsokasíttatásnak olyan szúratja, a' hol az orvoslás lehetetlen. — Ha talám oly esetek fordúlnak elő, de a' melyek valóban ritkák, a' hol az igen elbújt és szövevényes (complicatus) nyavalya többeknek az ítéleteket kívánja; a'kor híjjon az ember többeket öszsze, de csak olyakat, a' kikről tudja az ember, hogy megegyeznek és egyenes emberek, de a'kor is az ily gyülekezetet csak a' nyavalya megismértetésére, és az orvoslás térjének (planumának) megállapíttatására kell használni. Magát a' véghezvitelt örökké csak egyre kell bízni, a' kihez az embernek legtöbb bizodalma van.

13. Szemmel tartsa az ember az ítéleteket (crisiseket), a' segedelmeket és útakat, a' melyeket a' mi természetünk legjobban szeret, és talám a' melyeket már az előbbeni történetekben használt; vajjon az inkább izzadság, vagy hasmenés, vagy orrvér-folyás, vagy vizelet által szokott è magán segíteni. Ezt az útat a' jelenvaló nyavalyában is kiváltképen kell segíteni igyekezni, és az ily ismeret az orvosra nézve igen sarkalatos.

14. A' tisztaság minden nyavalyában múlhatatlan feltétel, mert a' tisztátalanság által minden nyavalya rodhadtá és sokkal veszedelmesebbé válhat, vétkezik is a'val az ember a' magáéi és az orvos ellen, kik csupán az által is betegekké lehetnek. Tehát naponként változtassa az ember (csakhogy vígyázattal) a' fejérruhát, újítsa a' levegöt, minden kiürítményeket a' kórszobából minél ha-

marabb lehet elhárítson, az igen sok embereket, élőállatokat, virágokat, étel maradékokat, avúlt ruhákat, 's t. ee., egyszóval mindeneket, a' mik kipárologhatnak, elhárítson.

Házi- és Útipatika.

Minden házban van a' legjobb orvosszereknek böségek, a' nélkül hogy valaki tudná. A' hírtelen esetekben, a' falun, az úton, gyakran a' legnagyobb rémülésbe esünk, csupán mivel közzel szered (patika) nintsen, óráknyi meszszeségre küldünk a' végett, azonban a' segedelem ideje elmúlik, és mi nem tudjuk, hogy ugyan az, vagy legalább a'hoz hasonló szerünk, a' házunkban volt, melynek az ismérete egy embernek az életét megszabadíthatta volna. Minden gazdaság, bár az a'kár milyen kicsiny legyen is, mint szered úgy tekíntethetik, és minden dolgok, melyeket mi a' közönséges életre és eledelre fordítunk, a' környülállások szerént mint orvosszerek használtathatnak. Tehát kötelességemnek tartom, az oly ismereteket elterjeszteni, nem hogy kontárokat képeljek (formáljak), hanem hogy a' könnyű vagy veszedelmes esetekben is, midön gyakran egy félórányi késedelem az életet megválaszthatja, szereket lehesen találni, melyek szemeink előtt hevernek, de a' melyeket gyakran nem látunk, csupán mivel azt hiszszük, hogy minden gyógyúlásnak a' szeredből kell jöni; — oly szemrehányás, mely magokat sok orvosokat érdekel.

Itt tehát a' házi-szerek, a' melyeket mindenhol, még a' legcsekélyebb parasztkunyhóban is, megtalálunk.

N á d m é z.

E' biz egy a' mi házi-szeredünkbeli első darabok közzül; a'nyira különbkülönbfélék a'nak erejei, és oly sokféle a'nak alkalmaztatása némely történetekben. A' só; és bír minden sóknak hasznos tulajdonságaikkal, a' betegségekben, egyszersmind pedig táplál is, és a' világért sintsenek benne a' gyengítő és a' gyomor megtámadó más sóknak munkálkodásaik.

A' czukor egy a' legjobb hívesítő szerek közzül. A' test felhevülései után nints jobb, mint 2. lót nádmézet 1. pohár vízben felolvasztatva, megiunia. Hasonlóán a' hideglelésekben, és forró nyavalyákban, kivált a' tüzes indúlatok után is. az ijedség, boszszúság, harag után, a'hol még az a' jó van benne, hogy az az által eredt epe enyhí tetik, és kiüríttetik. — Mint hevítő dolgoknak a' pótjok azoknak gyúlasztó erejeket kevesítheti; így p. o. a' kávé nádmézzel ivatván, kevésbé tüzesítő, mint sem a' nélkül.

A' nádméz a' taknyot felolvasztja. Előítélet az, hogy a' czukor taknyot csinál; azt csupán a' bő, sokáig folytattatott veleéléskor a' gyengítés által cselekeszi, a' melyet végtére a' gyomornak okozhat. De az ő legközelebb való munkája felolvasztó; innét a' gyomornak, mejjnek eltaknyosodásában, a' hurutokban, hörgésben, kivetés nélkül való köhögésben, semmi sem hasznosabb, mint az épen most előadatott nádméz olvadékot szorgalmatosan innia. A' nádméz tisztítja a' gyomrot, és a' bélhurkákat, 's

hajt, ha azt bőven veszi be az ember. Innét e' hasznos a' gyomornak minden megterheltetéseiben és tisztátalanságaiban. Az igen nagy evés után felette gyakran láttam, vízben felolvasztatott 2. lótnyi czukor által a' gyomornak minden bajait elmúlni. Úgy dolgozott mint a' legjobb feláztató (digestivum).

A' czukor előmozdítja az ételemésztést, mint minden só, a' maga izgatása által. Szintúgy meg lehet az ételeket nádmézzel, valamint konyhasóval, sózni, és az által azoknak megemésztethetőségeket emelni.

Boreczet.

Egy nagy és sokképen hasznos szer! A' bódító valóságok, máklé, csomorika (cicuta), maszlagos nadragulya (belladonna), belendek (hyosciamus) által történő megmérgesíttetésekkor leghatalmasabb méregfojtó (antidotum); sok eczetet innia, és külsőképen a' fejre, gyomor tájékára eczetet borongattatni. — Az elájúláskor jobb mint sem minden szagossók és szagosvizek, az orr alá eczetet tartani, és eczettel a' hálántékokat, ábrázatot, kezeket és lábakat mosogatni. — Minden rodhadt betegségekben, vagy akárhol ha roszsz párák támadnak a' szobában, semmi sintsen jobb, mint szorgalmatosan boreczetet széjjelfecskendeni, de nem úgy, mint közönségesen cselekesznek, azt izzó szénre vagy meleg kályhára ferecsegtetvén, a' mi által a' pára egészségtelenné és ártalmassá leszen. — Minden nagy hévségü hideglelésekben, vérfolyásokban a' víz, valami boreczettel elegyíttetvén, igen jó ital.

Szappan, Fahamu, Lúg.

Ezek a' testek együvé tartoznak, mivel ezeknek minden erejek a' lúgsótól van. Innét haszonnal élhetni azokkal a' hími (arsenicum) megmérgesíttetésben, és a' felrepült (sublimatum) megmérgesíttetésben, mindazonáltal úgy, hogy örökké nagy menynyiségü tejet egyék az ember közte. A' rühben és más makacs kiütésekben is igen hasznos szer, a' helyeket igen szorgalmatosan erős szappan-vízzel lágy-melegen megmosni.

Tej.

Megbecsülhetetlen szer! Minden megétettetéskor a' csípős, kivált érczi, valoságokban a' főszer. A'kor a' betegnek koronként a'nyi tejet kell innia, hogy az a' legtulajdonabb értelemben kifusson (überlauffoljon); borongatókat is kell azokból a' hasra csinálni.

Tejfel, Vaj, Olaj.

Mint szelíd kövérség a' tejfel és vaj különböző hasznú, csakhogy a'kor tájban köpülték légyen azt, mert mihelyest valamely zsir ó, vagy avas leszen, megszünik enyhítő és izgatás szüntető szernek lenni, hanem sokkal inkább izgatóvá lesz, úgy hogy az avas vagy pergeltetett zsírral méltán, úgy mint a' körösbogárral, a' bört felgyúlaszthatja, és a' gyomrot okádásra izgathatja az ember. E' végre azt nem is kell megsózni. Ha tehát a' szabad ezektől a' minéműségektől, a'kor a' tejfelt és vajat igen jól lehet hamarjában minden lágyító patikai kenőcsök helyett alkalmaztatni, mind azon esetekben, a'

melyekben belső fájdalmakat, görcsöket, összeszorongattatásokat, a' kanafoknak kegyetlen feszíttetéseiket csendesíteni szükség. A'kor csak dörgöljön be az ember vajat vagy olajat, langyosan és sokáig, és csaknem azt fogja cselekedni, a' mit a' legöszszetételettebb lágyító nemű szeredi kenetek cselekesznek. — Így a' következendő égés-írjét is javasolhatom; a' mely minden esetbeli megégésben, kivált a' felbőrűben (epidermisen lévőben), a' leghirtelenebb és a' legjobb szer, és tudjuk, milyen sarkalatosságú, az ily kegyetlen fájdalmakban, főként az érzékeny gyermekekben, vagy a' nagy megégett felületekben, mindjárt és hathatósan enyhíteni, mert példák ismeretesek előttem, a' hol a' gyors-segedelem késleltetése által, vagy hogy egészen a' tudatlanságból pályinkát, szappant és izgató szereket raktak rá, egyedül a' rettenetes fájdalom végett a' leghevesebb rángatódzások és az által a' halál elkövetkeztek. Mind ezen történetekben a' következendő kenet az, a' mely minden házban leghamarabb készíttethetik, és az én tapasztalásaim szerént leghamarább szüntet! Egyelítsen öszsze az ember, egyenlő résznyi jó faolajat (fa- vagy Provinciaiolajat, e'nek nemlétében fris lenolajat is), tojás-fejérét és tejfelt (a' tejnek zsíros részét), kenjen be ezzel jó vastag vászon darabokat, és azokkal fedje be a' megégett helyeket. Igen gyakran le kell ismét venni a' rongyokat, és azokat újra be kell kenni.

A' megétetettetésekben az olajjal, vagy a' meleg vízben felolvadt vajjal való élés is, eléggé nem javasoltathatik. Azt a' tej itallal lehet öszszekötni,

úgy hogy az ember minden óra-negyedben fél findzsával költsön el. Orvosi veleélésre legjobb olaj az, a' mely legfrisebben és hidegen nyomatott ki, különben a' zsíros olajak meglehetősen hasonlók egymáshoz, mindazonáltal a' mandulaolaj, mákolaj és lenolaj a' feljebbvaló haszonvételre legjobbak.

A' méheknek, darázsoknak és más hasonló bogaraknak csípésekben nintsen bizonyosabb és gyorsabb szer, mint azt a' helyet azonnal egy óranegyedig olajjal dörgölni. Még a' mérges csúszóknak és kígyóknak harapásokban is mindjárt eleinten (minekelőtte az ember más segedelmet kap) legjobb orvosság, nem csak a' harapás helyét, hanem az egész tagot is folyvást olajjal dörgölni. Vannak rá példák, a' hol e'nél semmivel egyébbel nem éltek, és a' mérges harapásnak semmi roszsz következései nem valának.

Itt még egy köz hasznú haszonvételt kell említenem, melyet a' nyúl-hájból kaphat az ember, a' mit rendszerént elszoktak vetni. Azzal a' vaktetűt (perniót) orvosolhatni, ha az ember a' tél beállásakor a' megfagyott részeket reggel és estve a'val dörgöli, és azokat éjtszakára is azzal berakja; p. o. ha azok a' kezek; az ember kesztyűben hál, melyek a'ma' zsírral bekenettek. A' nyúlháj különös izgató erővel bír, innét az a' gelyvába is haszonnal dörgöltetik be.

Zabdara, Árpadara.

A'ból vízzel ritka sikert (mucilagót) főz az ember, de a'kor jobb azt apróra nem törni, mert

különben igen sok lisztes és goromba részek olvasztatnak fel. Az ilyen zab- vagy árpasiker sokféle hasznú, a' köhögésben, hasmenésekben, görcsös okádásban, hasfájásokban, gyomorgörcsökben, fájdalmas vizelésekben, a' vérhasban kristélynak is jó.

Kristély.

A' legnyomosabb és legközönségesebb házi szerek közzé tartozik, és ritka az a' ház, a' hol mind a' hozzávalókat, mind az eszközöket az azt alkalmaztatásra, nem találná az ember. A' közönséges kristélyhez nem kell semmit egyebet venni, mint 2. kanálnyi zab- vagy árpadarát, vagy lenmagot, és ugyan a'nyi székfü virágot, vagy bodza virágot (de a' melyek, ha nem találtathatnak, minden kétségeskedés nélkül el is maradhatnak); ezt 4. findzsányi vízben megfözi az ember, és a'kor 2. vagy 3. kanálnyi lenolajat vagy faolajat (vagy más olajat), és 2. kanálnyi konyhasót teszen hozzá. Ha kicsinyek a' gyermekek, a'kor mind egyikből csak a' felét veszi az ember, és a' só helyett ugyan a'nyi czukrot. Az igaz, hogy az alkalmaztatás legjobban esnék meg fecskendező (syringa) által, és minden jó gazdaságban kéznél kellene ilyen szerszámnak lenni. De e'nek nem létében és hamarjában marha- vagy disznóholyag is jó, melyre az ember egy csőcskét köt, p. o. a' pipaszár csutoráját. A' megtöltéskor a'ra kell vígyázni, hogy a' nedvnek egészen csak langyosnak (körülbelől mint az a'kor fejetett tejnek) kell lenni, és hogy a' megtöltés után minden levegőt, mely a' nedvesség felett van, ki kell

nyomni. Az alkalmaztatást magát minden ember megteheti. Az a'ban áll, hogy a' beteg a' jobb oldalára feküdjék, és most az ember a' már az előtt olajjal bekenetett csévecskét 1. vagy 2. hüvelyknyire a' véghurkába vígyázva betolja, a'nak utánna a' bal kezével a' csévecskét erősen megfogja, és a' jobb kezével a' szükséges nyomást adja.

Ez a' szer egy a' legbátorságosabb és a' legjóltévőbb házi orvosságok közzül, mert e' sohasem árthat, és minden nyavalyákban ha segedelmet nem', mindazonáltal legalább könnyebbülést, szerez. Főként hasznos a' minden gyermeki nyavalyákban, a' hol gyakran semmi egyébb teljességgel nem szükséges, és a' hol az ember a' görcsöket és ideg bajait eltávoztathatja, a' szék megszorúláskor és a'nak következéseiben, a' hasfájáskor, a' görcsben, makacs okádásban, derék-fájásban, a' forró hideg kezdetében.

Hideg és meleg víz.

Mind a' kettő felséges orvos szer.

A' hideg víz hasznos minden eséstől és zúzástól való sérelmekben, sőt még a' felbőr vesztesége nélkül való megégésekben is. Ha a'kor az ember mindjárt eleinten jó hideg borongatókat csinál, melyek, valamenynyiszer megmelegednek, ismét megújíttatnak; úgy elkerüli az ember a' daganatot, vérkisertegzést (extravasatiót), és a' gyengeségnek sok roszsz következéseit, 's t. ee., — Jó szer ez a' vérfolyásokban is, kívülről felborongattatván.

A' lágymeleg víz egy a' legközönségesebb enyhítő szerek közzül, mind belölről mind kívelről alkalmaztatva. Belsőképen itathatik (a' mire azt legjobb valami méhfüvel, vagy bodza- vagy székfüvirággal megforralni, és mint herbatét innia adni) minden gyomor és bélgörcseiben, hasfájásokban, okádásokban, gyomortól származott fejfájdalmakban, haszonnal alkalmaztathatik.

Lábferdő.

Ez is közönséges orvosság. Főként használ a' fejfájdalomban, szédülésben, fülzúgásban, elkábúlásban, a' mejj szorúlásnak és fúladozásnak rettenetes zürzavarjaiban, a' mejjfájásban, gyomor-görcsben, has fájásban, derék-fájásban; a' megfázás után, a' vérnek a' mejjbe és fejbe való iszonyú tolakodásában, az aszszonyi körútnak (periodusnak) elnyomatásában, fájdalmas és görcsös bajaiban. — Csak a' folyó náthában nem tanácsos az.

De kevés emberek értik az azzal való élést, a' mint a' hasznos. Ha azt igen melegen vagy igen sokáig veszi az ember, a'kor az, a' helyett hogy csendesítene, felhevíthet és izgathat. Tehát ez a' törvény: a' vizet 2. maroknyi sóval kell elegyíteni, vagy a' sürgető történetekben 2. lótnyi mustár-maggal kell azt megfőzni, és azt egészen langyosan (az az, mint az a'kor fejetett tej, vagy úgy, hogy, midőn az ember a' lábait belémártja, a' melegséget csak kevéssé érezze) kell lenni. Az ember a' lábait a' lábikrájáig teszi belé, csak 1. óranegyedig marad benne, azután azokat posztóval jól megdörgölteti,

és a'nakutána azoknak minden megfázásokat eltávoztatja, innét legjobb ha az ember azután legottan az ágyba megy.

Lenmag, Lenmag-pogácsa.

Igen jó vele élni, a' hol lágyító pépek (cataplasmák) szükségesek, p. o. a' gyúladó megkeményedéseknek meglágyíttatásokra, a' belső fájdalmakban és görcsökben. Összetöretett lenmagot vagy lenmagpogácsát kevés bodzavirággal tejben megfőzet az ember, hogy a' sürü pép légyen, ezt vászon közzé teszi, a' nedvességet kinyomja belőle, és lágymelegen ráteszi.

A' lenmagból használatos herbatét is készíthetni, ha az ember 1. evőkanálnyi egész lenmagot 4. findzsányi forró vízzel felforral, és az íze véget néhány csepp czitromlevet mindenik findzsához csepegtet. Ez a' herbaté hasznos a' görcsös száraz köhögésben, a' vér köpésben, has fájásban, kivált a' vese fájdalomban, és a' vizelet nehéz menetelében.

Mustár, Torma, Bors.

A' mustár és torma szolgálnak föként ama' hasznos mustártésztának a' készíttetésére, mely a' kegyetlen fej- és fogfájásban, szédülésben, fülzúgásban, élbódulásban, mejj- és gyomorgörcsben, mejj szorulásban, fúladozásban, has- és derékfájásban, egy a' leggyorsabb könynyítő szerek közzül való, sőt némely sürgetős történetekben, p. o. a' guttaütés szabású történetekben, mejj foj-

togatásokban, az életet megszabadíthatja. — Ez így készíttetik: Apróra összetöretik 2. lót mustármag, ugyan a'nyi savanyú kovász, és egy kevés ecet vétetik hozzá, hogy a' flastrom szabású darabbá (massává) legyen; ezt 1. tenyérnyi nagyságú vászonra keni az ember; és teszi vagy a' karra, vagy a' lábikrára. Tovább nem hagyja azt ott feküdni, mint míg kezd a' beteg meglehetős égetést érezni. Aztán leveszi azt az ember, és meleg vízzel lemossa a' bőrhöz ragadva maradott részeit a' tésztának. Ha a'nakutána még iszonyú gyúladás, és fájdalom támadna, a'kor legjobb enyhítő szer; édes tejfelt, vagy a'kor köpültetett vajat rákenni. — Ha a' történet igen sürgetős, és az orvosságnak felette gyors munkája vólna szükséges, a'kor csak reszeltetett tormát kell a' bőrre kötni, a' mi kevés percz múlva kegyetlen égetést támaszt.

A' borsot mint a' legjobb gyomor erősítő szerek közzül egyet javasolhatni, és nem megtöretve, mert a'kor igen nagyon hevít. Reggelenként 8. vagy 10. bors szemet egészen elnyelni, és ezt holnapokig folytatni, egy a' legjobb gyomor erősítő orvoslások közzül, az ételkívánás hoszszas nem létében, felfúvódásban, lassú emésztésben, soká tartó gyomor eltaknyosodásban, 's t. ee.

Bor, Pályinka.

A' bor a' legnagyobb erősítő- és elevenítőszer, és tehát a' nagy gyengeségben, lankadságban, szomorúságban, ájúlásban vagy gyengeségtől való nyavalyákban, leggyorsabban felemeli az eröket. Mind-

azonáltal a'nak az alkalmaztatása a' nyavalyákban mindég kétséges, és azt az orvos meghatározása nélkül cselekedni nem szabad. Csak egyedül a' vízbe fúltakba, megfagyottakba, megfúltakba, 's t. ee. lehet örökké, midőn azok ismét nyelni kezdenek, valami bort befúni. — Azon esetekben, a' melyekben az ember kétségeskedik a' bor itathatásban, a' kezeket, lábakat, és az ábrázatot lehet vele mosni, a' mi is különösen erősít.

A' külső zúzásokban és ütésekben, a' borral való mosás igen jó; ha a' gyermekek nagyon elestek, tanácsolom, az egész testét meleg borral megmosni, mivel különben a' púposságra vagy más nyavalyára az által talp vettethetik. Így hasznos a' mindennapi borral való megmosatások is azon gyermekeknek, kik az Anglus nyavalya kezdetét mutogatják, és járni nem akarnak.

A' bor nemlétében a' pályinkát 4. résznyi vízzel elegyíttetve, azon végekre használhatni.

Székfűvirág — Bodzavirág, — Majoránа — Fodormenta, — Borsosmenta — Méhfű — Málya.

Ezen füveknek minden veteményes kertekben termeni, minden jó gazdaságban szárazon készen tartatni, legalább egészen hibázni egy faluban sem, kellene; mert ezek különbkülönkféle jó haszonvételüek. A' bodzavirágok mint herbaté a' megfázások után és a' náthában, a' székfű, méhfű, fodormenta, borsosmenta, mint herbaté a' görcsökben, gyomor

gyengeségeiben, ájulásokban, fájdalmakban — a' mályva a' torok gyúladásban herbatének és torok-öblöngetőnek (gargarismának), jók. — Külsőképen is hasznosok borongatóknak (fomentumoknak), és fűpárnácskáknak a' folyosóban, helyszeréntvaló fájdalmakban, czúzban (S. Antal tüzében), köszvényben, görcsökben.

Gyapjú — Flanér — Zöld viaszos-vászon.

Egy a' legbizonyosabb és legjobb házi orvosságok közzül a' folyosóban és a' köszvény-fájdalmakban. A' szenvedő részt betekeri az ember gyártatott (megecseltetett) gyapjúba, vagy flanérba (az elsőbnek gyakran a' maga természeti zsírossága miatt még elsőségei vannak). Ha a' nem használ, tehát zöld viaszos-vásznat vagy viaszos-tafotát kell a'ra tekerni.

XVI.

A' hirtelen halál veszélyeibeli szabadítás.

Vagynak okok, melyek még a' sokáig folyvást élésre való legtökélletesebb egészség mellett, a' legjobb tehetségek mellett, az élet munkáját hirtelen félbeszakaszthatják, és elronthatják, — az erőszakos halál okai. Azokat kevesíthetni vagy ártalmatlanokká tehetni, egy sarkalatos része az élet megtartó és meghoszszabbító mesterségnek, és a'ról a' szükségest még itt közölni fogom.

Oda tartoznak mind azon erőszakos halál nemei, melyek mindnyájan, vagy szerszámos (mechanicus) sértések által, vagy műszeres (organicus) elpusztítások által, vitetnek véghez. Ezeket mindnyájokat 3. seregre oszthatni. Ezek vagy az élet műszereit a' magok foglalatosságaikra haszonvehetetlenekké teszik, vagy elrontják hirtelen az életerőt (p. o. a' menykö, a' tüzes elme-indúlatjai, a' legtöbb mérgek), vagy hirtelen elveszik az élet ösztöneit, (p. o. a' vért, a' tiszta levegöt), melyeknek minduntalan tartó bemunkálkodások nélkül semmi élet kinyilatkoztatás nem eshetik meg.

Az ellen a' segéd kétféle, azokat mi eltávoztathatjuk, vagy ártalmatlanokká tehetjük, ha már dolgoztak.

Először, az eltávoztatás. E'nek lehetetlen a'ban állani, hogy magunktól minden okokat elhárítsunk,

mert azok a' mi életünkkel, és némely életbeli hivatallal úgy összve vannak szövetve, hogy az embernek magát az életet kellene elhagyni, az azokat elkerülésre. De mi a' mi testünknek magunk oly nagy lépcsőjű szabadságot szerezhetünk az ellen, és a'nak oly bizonyos minéműségeket adhatunk, melyek által az a'ba az állapotba tétetik, hogy azon okoktól, ha azok hozzá közelítenek, ne, vagy igen keveset, szenvedjenek. Tehát tárgyas (obiectiva) és alságos (subiectiva) mesterség van, a' halál veszedelmeit elkerülésre, és az utólsóbb az, melyben minden embernek bizonyos tökélletességet szerzeni igyekezni kellene. Az én gondolatom szerént a' szükségesképen az ember képeltetésére (formáltatására) és neveltetésére tartozik. Az eszközök igen egyűgyűek:

1. Igyekezzék az ember a' maga testének a' leglehetségesebb készséget (promtitudót) és ügyességet szerzeni, minden testi gyakorlatokban. A' testi erőknek illendő miveltségek a' szaladásban, kúszásban (mászásban), ugrálásban, úszásban, keskeny felületeken való menetelben, 's t. ee., ójja az embert felette az ilyen nemű testi veszélyektől, és véghetetlenül kevesebb emberek fúlnának a' vízbe, buknának el, vagy szenvednének más ártalmakat, ha ez a' kiképeltetés nagyobb szokásban vólna.

2. Képelje ki az ember a' maga elméjét, és szedje rendbe az ismétreteket azon ártalmas hatalmakról a' köznépi természettudomány (popularis physica) által. Ide tartozik a' mérgeknek (lásd feljebb), a' menykő minéműségeinek, és az azt eltávoztatásnak, a' dögleletes levegő nemei ártalmoknak, és tulajdon-

ságainak, a' fagynak, 's t. ee. ismeretek. Különös könyvet kellene írnom, ha én ezt illendően meg akarnám mutatni, de felette óhajtom, hogy az íratnék, és az oskolákban használtatnék.

3. Adjon az ember az elméjének félelmetlenséget, erősséget és bölcsességi különbségtelenséget, és gyakorolja azt a' hirtelenvaló önrendbeszedésben, a' váratlan történetekkor. E'nek kettős haszna leszen. Ez eltávoztatja a' természeti ártalmát a' hirtelenvaló és megreszkettető benyomásoknak, és nekünk a' hirtelenvaló veszélyekben szabadító önelszánást ád.

4. Szerezzen az ember a' testének illendő lépcsőjü betegségtudománybeli (pathologiai) megkeményedést, a' hideg, a' hőség, és azoknak változások ellen. A' ki ezen tulajdonságokkal fel van készítetve, a' számtalan esetekben a' halállal úrjat húzhat, a' midőn más megadja magát.

De most a' szabadításról a' már valósággal jelenlévő halál veszelyeiben! Mit kell cselekedni, ha valaki a' vízbe fúlt, felakasztatott, megfúlt, menykő által megüttetett, megmérgesíttetett, 's a' t.? Itt vagynak oly szerek, melyek által a' már egészen hóltnak tetsző gyakran megszabadíttaték, és ez oly része az orvostudománynak, a' melyet minden embernek tudni kellene, mert minden ember akadhat ily esetre, és minden a' segéd gyorsaságától függ. Az ily veszedelmes fekvésben minden szempillantat drága; a' legegyügyübb szer, mindjárt alkalmaztatva többet vihet véghez, mint sem azután egy félóra múlva Aesculapnak minden bölcsessége. Minden ember, a' ki legelőször oda érkezik, mint kö-

telességét úgy nézhetné, mindjárt segedelmet alkalmaztatni, és jól meggondolni, hogy a' szerencsétlennek élete egy előbbi vagy későbbi percztől függhet (*).

(*) Tehát igen szerencsés gondolat vala Struve Orvos Doctor úrtól, Görliczben, ezen szabadító szereket az alkalmatos általnézés végett táblákba foglalni, a' melyeket minden oskolákban, korcsmákban, és hasonló közönséges helyeken fel kellene akasztani. E'dig 3. Szükségben Segítő Tábla jelenék meg. 1. A' vízbe fúltakra 's t. e'félékre nézve, 2. A' megmérgesíttettekre, veszett kútyáktól megmarattakra, 's t. ee. nézve, 3. A' bábák táblájok. Mindegyik 1. garas. 20. darabb 1. tallér.

Mint legújabbat és mint legjobbat az önoktatásra javaslom, Bernt Vorlesungen über die Rettungsmittel in schnellen Todesgefahren. Wien. 1828.

Meg nem tartóztathatom magamat, hogy egy egészen új, nemorvos által, hanem magát elszánt, és az emberiségnek eleven érzelme által keresztűljáratott aszszony által végbe vitetett ismét-megelevenítésnek példáját ne közöljem. Ez az ideje előtt meghólt Udvari Orvosnak, Brückner Úrnak, a' felesége, Gothaban. Ichterhausenben 1. Julinsban 1797. eszt. egy ember halva találá a' maga 4. esztendős gyermekét a' vízben, a' melyben az egy rövid félóráig fekhete. A' gyermek az egész testében kék és egészen meredt vala; minden jelenvalók őt tökélletesen hóltnak tarták, és igen megvóltak ijedve, a' szabadításra valamit kezdeni. Ezen tiztes aszszonyság kötelességének tartá azt, a' mit az ő bóldog emlékezetű férjének rendelése szerént tudott, egyszeriben alkalmaztatni. Valami bajjal az ő száját kinyitá, 's azt a' moslék-malátától megtisztítá, a' mely a' tóban vala, azután levágá a'ról a' ruháit, a' testet

Az erőszakos halál nemei, a' magok orvosoltatások szerént, 3. seregre osztathatnak.

Első sereg: A' megfúltak (felakasztattak, vízbe fúltak, tisztátalan levegőben elvesztek), menykő által megüttettek, halálhoz hasonló ájúlásba estek, és az ezekkel való bánás. Itt a' következendők a' legelső és a' leghathatósabb segedelmek.

1. Sieltesse az ember, oly gyorsan a' mint lehet, a' vízből való kivételt, a' kötelről való levágást, egy szóval a' halál okának eltávoztatását. E' már elegendő, a' szerencsétlennek megszabadíttatására, ha a' hamar megtörténik, de többnyire e'ben hibáznak. Szabadító intézetek már csakugyan valahára többnyire minden helyeken vannak, de rendszerént oly lassán dolgoznak a'ban, hogy inkább azt kellene hinni; ezen intézetek inkább az utólsó tisztességére tartoznak a' szerencsétlennek, mint sem az ő életének megszabadíttatására. Innét megvagyok győződve, hogy a' vízbe fúltaknál a' jobb motozó-intézetek (Findánstaltok) gyakran

meleg vízbe tevé, azt 3. óranegyedig dörgölé, és az orra alá ammonsó szelletet tarta. E'nekutána kezdének ajakai valami verességet mutatni, és a' szája tájékán támada gyenge rángatód zás. Most a' gyermek meleg ágyba tételték, és a' teste 's talpai meleg posztókkal dörgöltetének. Két óra múlva a' gyermek az életre viszszajött. Tehát hánytató borkő olvadék fúvaték belé, székfű herbatéból néhány kristély adaték nekie, és a' gyermek, mivel még hideg vala, meglett emberhez tételték az ágyba. Ez az óhajtatott munkát tevé. A' gyermek nagy izzadásba jöve, elokádá magát, és minden több szer nélkül, teljes meggyógyúláshoz juta.

többet érnének, mint sem minden szabadító intézetek *), és ha látja az ember, milyen ügyetlenül és kedvetlenül viselik magokat a' mellett az emberek, milyen undok előítéletek uralkodnak a'han, tehát többé senki sem csudálkozhatik, hogy Németországban oly kevés szerencsétlenek szabadíttatnak meg, és én itt könyörgök minden felsőségeknek, hogy a' szabadító intézet ezen legsarkalatosabb részének több tökélletességet adjanak, a' hová én az előítéleteknek kiirtatásokat **), a' bírálásról (a) (iurisdictióról) való

*) Hamburg, a' mely már sok hazafiúi intézetekben remekül szolgált, e'ben is követésre méltó példát ád nekünk, midőn ott a' segedelemnek ezen része szertelen tökélletességre viteték. Javaslom, mint legtökélletesebbet, a' mi nekünk ezen nemben van, minden orvosoknak, minden rendtartásnak, (politiának), minden ember-barátnak, a' következendő könyvet: Günther Geschichte und jetzige Einrichtung der Hamburger Rettungsanstalten, m. Kupfer. Hamburg. bey Bohn. 1796.

**) Oda tartozik az a' gyalázatosságtól és becstelenségtől való ocsmány félelem, melyet az ily szerencsétlennel való bánás magával hozna; némely halászoknak ördögi babonájok: nap lemente előtt a' vízbe fúltat ki nem kell fogni, hogy a' halászatnak kár ne tétessék; vagy, némely folyóvíznek esztendőnként meg kell lenni az áldozatjának; 's több ily gondolatok, melyek a' köznép közt még sokkal jobban, mint sem az ember gondolja, uralkodik.

(a) Jurisdictio: Törvény szolgáltatásra való hatalom — Bírálni: Judicare cum auctoritate iudiciaria. Item. Judicem profiteri, agnoscere. mit richterlichem Ansehen richten. Item. den Richter erkennen. Párizp.

vetélkedéseket, a' lelés megjutalmaztatásait, és minden nyakas késedelmeskedésnek megbüntettetését is számlálom.

2. Azonnal vetkeztesse le az ember a' szerencsétlent, és igyekezzék oly hamar és oly közönségesen, a' mint lehetséges, meleget gerjeszteni. A' meleg az első és legközönségesebb élet-ösztön. Ugyan az a' szer, a' mit a' természet használ, mindeu életnek legelőször való felébresztetésére, a' legnagyobb is a'ra, hogy második megeleveníttetés vitessék véghez. Legjobb a'ra a' langyos ferdő, ha e' hibázik, a'kor a' meleg homokkal, hamuval, vagy vastag takaródzókkal és ágyakkal, a' testnek különbkülönb részeire tétetett meleg kövekkel, való betakarás. Ezen szer nélkül a' többiek mindnyájan keveset visznek véghez, és jobb vólna az álhalottat csupán általhatóan megmelegíteni, mint sem őt, a' hogy oly gyakran megesik, köpölyözéssel, keféléssel, kristélyozással, 's t. ec. húzni vonni, és őt egyszersmind a' hideg által megmerevedtetni.

3. A' tüdőbe való levegő befúvás következik legközelebb sarkalatosságára nézve, és a' meleggel igen szépen összeköttethetik. Az igaz, hogy jobb, ha a' tiszta gyúladéktalan (dephlogisticatus) levegővel, és csők 's fúvók által esik meg. De hamarjában, és hogy a' drága idő el ne veszszen, elég, ha akárki a' maga lélekzetét a' szerencsétlen szájába fújja, úgy hogy az orrát a'nak az alatt befogja, és, ha észreveszi, hogy a'tól a' bordák kifeszíttetnek, egy kevéssé megszünik, és a' közhártya (diaphragma) tájékára való ellennyomás által, a' derékon

körülhúzatott törülközö-kendönek gyenge meghúzatása által, a' levegöt ismét kihajtja, azután újra befú, és ezt a' mesterséges lélekzést egy darabig folytatja.

4. Időről időre bizonyos magasságról jéghidegségü víznek vagy bornak csepjeit a' szívgödrire csepegtessen az ember, e' néha az első toszintást adta a' szívnek ismétmozgására.

5. Dörgölje és kefélje az ember a' kezeket, és talpakat, a' hasat és hátat, izgassa a' testnek érzékeny részeit, a' talpakat és tenyereket, szúrás, vágás, és olvadt spanyolviasznak rácsepegtetése által, az orrot és az ételgégét beléeresztetett taluval, vagy az orr alá tartatott, és a' nyelvre csepegtettetett repülö ammon-só szellet által, a' szemet az eleibe tartatott világ által, a' hallást (egy legtovább érzékenyen maradó érzék) erös kiáltás, vagy trombitának pistolynak, 's t. ee. harsogása által.

6. Fújjon az ember levegöt vagy dohány füstöt (a' mire két egymásra tétetett szaru-pípák alkalmatosok) a' végbélbe, vagy, ha szerszám van kéznél, a'kor dohány-mustárföttvizet, eczettel és borral elegyes vizet is fecskendezzék be az ember.

7. Mihelyest az ember némely élet jeleit veszen észre, a'kor csepegtessen be a' betegbe 1. kanálnyi jó bort, és ha a' beteg nyel, a'kor ismételje ezt az ember gyakrabban. Szükségben jó a' pályinka is, két harmad rész vízzel elegyíttetve.

8. A' menykö által megüttetteknek a' földferdöt is javasolhatni. Vagy tátott szájjal az a'kor felásatott darab földre fekteti öket az ember, vagy

nyakig beássa őket az ember az a'kor kiásatott földbe.

Ha ezek az együgyü szerek, melyeket minden ember alkalmaztathat, és a' halál veszedelmeiben ingadozó ember-társának alkalmaztatni tartozik, hirtelen alkalmaztatnak, többet segítenek, mint sem egy órával később a' legtökélletesebb mesterséges készület, és legalább az által a' közidő haszonvételetlenül nem hagyatik, 's a' gyenge élet szikrácskája a' teljes elalvástól megmentetik.

A' szerencsétleneknek második seregekre tartoznak a' megfagyottak. Ezek egészen más orvoslás nemét kívánnak. A' meleg által ezeket megölné az ember. Itt egyebet semmit sem kell csinálni, mint azt: Vagy ássa be az ember őket fejekig a' hóba, vagy tegye őket olyan ferdőbe, a' mely készült a' leghidegebb vízből, a' milyet csak kaphatni, és a' mely csak épen meg nem fagyott. E'ben feleszmélődik az élet magától, és mihelyest ismét élet kinyilatkoztatás mutatja magát, a'kor csepegtessen beléjek az ember meleg boros herbatét, és a' beteget ágyba tegye.

A' harmadik sereg: A' megétettettek. Itt két megbecsülhetetlen orvossággal birunk, a' melyek minden méregre ráillének, a' melyek mindenütt, minden szered (patika) nélkül, találtathatnak, és a' melyek semmi orvosi isméretet nem tesznek fel előre: a' tej és olaj. Egyedül ezen két szerrel még a' minden megétettetések közt a' legrettenetesebbet is, a' hímivel (arsenicummal) való megétettetést is meggyógyíthatta az ember. Ezek

betöltik az orvoslásnak mind a' két fő-arányát, a' méregnek kiüríttetését, betakargattatását vagy megerőteleníttetését. Tehát itasson az ember a' beteggel nagy mértékben, a' menynyit csak lehet, a'nyi tejet (ha azt részént kiokádja, a'nál jobb), és minden óranegyedben fél findzsa olajat (mindegy, akár len- akár mandula- akár mák- akár faolaj legyen az). Ha az ember bizonyosan tudja, hogy a' hími, felrepült kéneső (mercurius sublimatus), vagy más ércz-só volt; tehát szappant olvaszszon fel az ember vízben, és ezt itassa. Ez elegendő, míg az orvos elérkezik, és őt gyakran szükségtelenné teszi.

XVII.

Az öregség és az azzal való illendő bánás.

Az öregség, bátor magában természetes következése az életnek, és kezdete a' halálnak, mindazonáltal maga ismét eszközzé lehet, a' mi napjainknak meghoszszabbíttatásokra. Az ugyan nem szaporítja az élésre való erőt, de késlelteti a'nak elpazéroltatását, és így állíthatni, hogy az ember életének első körútjában (periodusában) a' már megkevesedett erőnek időköziben, a' maga pályafútá át hamarabb bezárná, ha meg nem vénhednék.

Ez a' valamenynyire képtelennek látszó tétel a' következendő megvilágosíttatások által megbizonyúlást fog kapni. Az embernek vénségében sokkal csekélyebb gyüjteménye van az életerőből, és kevesebb tehetsége az önmegújításra. Ha már ő még ugyan azon munkássággal és elevenséggel élne folyvást, mint az előtt, úgy ez a' gyüjtemény sokkal gyorsabban kimeríttetnék, és a' halál elkövetkeznék. Úgyde az öregség bélyege (charactere) megkevesíti a' csíklándósságot és érzékenységet, az által a' belső és külső ösztönöknek munkájok, és következőleg az erőkinyilatkoztatás és erőpazérlás is kevesíttetik, és így a' csekélyebb elemésztődés mellett ezen erő gyüjteménynyel sokkal tovább megérheti. Tehát az élet-munkája hathatósságának az öregséggel való fogyása meghoszszabbítja a'nak tartósságát.

De ugyan ez a' megkevesedett izgathatósság megkevesíti az ártalmas benyomásoknak és megbetegítő okoknak, p. o. az elme indúlatainak, a' felhevüléseknek, 's t. ee. munkájokat is, a' sokkal nagyobb egyenlőséget és nyugodalmat tart a' belső gazdaságban, és e'képen ójja a' testet sok nyavalyáktól. Még azt is megjegyzik, hogy ugyan ezen okból kevésbé könnyen lepi meg a' vén embereket a' ragadó nyavalya, mint sem az ifjakat.

Még maga az élni való szokás is e'hez járúl, a' mely kétség kívül az utólsó napokban a' többivel együtt az élet megtartásra hasznos. Egy olyan élőállati munka, melyet az ember minduntalan ugyan azon rendben és felváltásban (successióban) folytatott, végre oly szokottá leszen, hogy még a' szokás (habitus) által is folyvást tart, ha más okok dolgozni megszűnnek is. Álmélkodni lehet azon gyakran, miként tartja meg magát a' legnagyobb öregségnek gyengesége még mindenkor valami ideig, csakhogy minden a' maga szokott rendiben és következésében maradjon. A' lelki ember valóban már néha meghólt, de az éldegélő (vegetativus), az ember-növedék, még valami ideig folyvást él, a' mire ugyan sokkal kevesebb szükséges. Ez az élet szokása okozza azt is, hogy az ember, mennél jobban öregszik, a'nál jobban szeret élni.

Ha végre a' vénséggel illendően bánnak, és az ápolgattatik, a'kor azt még inkább lehet az életnek meghoszszító szeréül használni, és mivel ez a' köz törvényektől némely elhajlásokat kíván, tehát szükségesnek tartom, itt a'hoz tartozó törvényeket közleni.

A'

A' velebánás fő-képzeteinek (ideáinak) ezeknek kell lenniek: A' kanafoknak minduntalan szaporodó aszályokat és merevedségeket (a' mi utóljára nyugvást okoz) kevesíteni és lágyítani kell. Az elveszettnek megújíttatását, és a' táplálást meg kell könnyebbíteni. A' testnek valamivel erősebb izgatókat kell adni, mivel a' természeti csiklándhatóság a'nyira megkevesedett; és az elromlott részecskéknek elválasztatásaikat gyámolítani kell, melyek az öregségben oly tökéllelenek, és a' nedveknek ama' tisztátalanságokat húzzák magok után, a' mi is a' halált sietteti.

Ezen épűlnek a' következendő törvények.

1. Az öregségben hibázik a' természeti melegség. Tehát a' lehetségig igyekezzék az ember azt kívelről feltartani és szaporítani; innét a' meleg öltözet, meleg szobák, meleg ágyak, melegítő eledel, és, ha a' lehetséges, melegebb éghajlatba való általmenetel, nagyon élet hoszszabbítók.

2. A' táplálat (nutrimentum) könnyen megemésztethető, inkább folyó mint sem kemény, összetömetve (concentráltatva) tápláló, és a' mellett erősebben izgató, legyen, mint sem az idejébbi korszakaszokban tanácsos vala. Innét meleg és fűszerszámos erőlevesek (Kraftsuppék) olyan használatosok az öregeknek, a' gyenge, igen porhanyú sült húsételek, tápláló növedékek, és tápláló ser, és mindeneknek előtte az olajos nemes bor, savany nélkül, földes és taknyos rész nélkül, p. o. ó Spanyol-

Tokaji- Cypriai- Hegyfoki-(Jó-reménység Hegyfoki)-bor, (Kapwein). Az ilyen bor egy a' legjelesebb és legillendőbb élet-izgatók közt az öregekre nézve, a' nem hevít, hanem táplálja és erősíti őket; az az öregeknek a' tejek.

3. A' langyos ferdők felette alkalmatosok, mint a' legjelesebb szerek közt egy, a' természeti meleg szaporításra, az elválasztásokat, kivált a' bőrét, előmozdításra, és az egésznek aszályát 's feszességét kevesítésre. Ezek tehát ezen időszakaszi, csaknem minden, szükségeknek megfelelnek.

4. Kerüljön el az ember minden kiürítőket, p. o. érvágásokat (ha különös környülállások által nem jelentetnek), és erős hashajtókat, az izzadságig való felhevülést, közösülést, 's t. ee. Ezek kimerítik a' kevés erőt, és szaporítják a' szárazságot.

5. Szoktassa az ember magát az öregbedő vénséggel mindég inkább bizonyos rendhez minden életmunkáiban. Az evésnek és ivásnak, alvásnak, mozgásnak és nyugvásnak, kiürítésnek, foglalatoskodásnak meghatároztatott idejeknek és felváltságoknak (successiójoknak) kell lenniek, és azokat meg kell tartani. Az életnek ilyen szerszámos (mechanicus) rende és szokása különösen használhat a'nak meghoszszabbíttatására e'ben a' körútban (periodusban).

6. A' testnek is kell ugyan mozgásának lenni, de épen nem megtámadónak vagy kimerítőnek, legjobb az inkább szenvedő, p. o. a' szekerezés, az egész bört gyakori dörgölés, a' mely végre az ember sok haszonnal élhet a' jószagú és erősítő írekkel, a' merevedség kevesíttetésére, és a' börnek lágyan va-

ló tartatására. — Főként el kell kerülni a' heves testi megreszkettetéseket. Ezek rendszerént az első talpát (fundamentomát) teszik le a' halálnak.

7. A' léleknek kies vóltai és foglalatoskodásai itt különös hasznúak. Csak semmi erős vagy megreszkettető indúlatok ne legyenek, melyek az öregségben egyszerre halálosok lehetnek. Leghasznosabb az elme vídámsága és megelégedése, a' mit a' házi bóldogság éleme, a' hijában nem élt életre való viszszatekíntet, a' jövendőbe, még túl a' síron is, való örvendetes kinézés, szül. Azon elme vólta is igen egészséges és alkalmatos az öregeknek, melyet a' gyermekekkel és ifjú emberekkel való társalkodás támaszt; azoknak ártatlan játékaikban, azoknak ifjúi egyűgyűségeikben, van mintegy valami megifjító. Különösen a' reménység és az életbe való kinézéseknek meghoszszabbíttatások dicső segítő szer. Az új feltételek, új térek (planumok) és igyekezetek (a' melyekben ugyan semmi veszedelmesnek és nyughatatlanítónak nem kell lenni), rövideden, azok a' szerek, melyek az életet a' tűnődözésben (phantasiában) meszszebre kivethetik, még a'nak a' természeti meghoszszabbíttatásában is valamit segíthetnek. Azt is találjuk, hogy az öregek mintegy belső készteté[s] (instinctus) által hajtatnak a'ra. Házakat építeni, kerteket csinálni, 's t. ee. kezdenek, és úgy látszik, hogy e'ben az ön-csálógatásokban, a' mi által - vélik az életben magokat mintegy bátorságosokká tenni, szertelen sok kedvet találnak.

XVIII.

A' lelki és testi erőknek kimivel-tetések.

Csak a' csínosodás (cultura) által lesz az ember tökélletessé. Szükség, hogy a'nak mind a' lelki mind a' testi természete bizonyos lépcsőjét a' kifejlésnek, megfínomodásnak, megnemesedésnek elérje, ha az emberi természet elsőségeivel akar élni. Egy nyers, miveletlen (incultus) ember, még épen nem ember, ő csak emberélőállat, a' melynek ugyan hajlandósága van emberré lenni, de, míg ez a' hajlandóság ki nem fejlik, sem a' testiekben sem az erkölcsiekben magát felül nem emeli a' véle hasonlóképen álló élőállatok seregek felett. Az egész valósága az embernek az ő tökélletesedhetősége; és az ő műszerzetségében (organisátiójában) minden oda van intéztetve, hogy semmi se legyen, de minden lehessen.

Felette nevezetes az a' befolyás, mely a' miveltségben (culturában) a' természetieknek tökélletesíttetésekre és ugyan az életnek meghoszszabbíttatására is van. Rendszerént azt hiszik, hogy minden miveltség gyengíti és rövidíti az életet. De e' csak a' legutólsóról (extremumról) igaz, a' felettébbvaló-miveltségről (mely az embert igen nagyon megfínumítja és elkényezteti), ez épen úgy ártalmas, és természetlen, mint a' másik legutólsó, a' miveletlenség (ha az ember hajlandóságai nem, vagy igen kevéssé, feljenek ki); mind a' kettő rövidíti az életet. Szintúgy az elkényeztetett, igen

erzékiképen és lelkiképen élő ember, mint a' durva vad-ember, mind ketten el nem érik azt az élet arányát, a' melyre az ember alkalmatos. Ellenben az illendő és arányos lépcsője a' lelki és testi miveltségnek, főképen az együvé-illő (harmonicus) kiképeltetések (kiformáltatások) minden erőknek, mint már feljebb megmutattaték, általjában szükséges, ha az embernek a' testiekben és az élet tartósságban is azon elsőségeket a' barom felett meg kell tartani, a' melyeket ő befoghat.

Valóban méltó, az igaz miveltségnek az élet meghoszszabbításba való befolyását valamenynyire szorosabban kifejteni, és azt az által a' hamistól inkább megkülönböztetni. A' következőképen dolgozik a' hoszszú életre:

Az a' műszereket tökélletesen kifejti, és következőleg gazdagabb, élemmel teljesebb életet, és gazdagabb megújítást viszen véghez. Mennyi megújító szerei vannak a' képeltetett (formáltatott) elméjű embernek, melyek a' durvában hibáznak.

Az a' testnek egész szövetét valamenynyire gyengébnek és lágyabnak csinálja, tehát megkevesíti azt az igen nagy keménységet, mely az élet hoszszaságában akadályoskodik.

Az óltazmaz minket az elrontó és élet rövidítő okok ellen, melyek a' vad-ember életéből sokat elragadoznak, p. o. a' fagy, hőség, időjárás befolyása, éhség, mérges és ártalmas valóságok, 's t. ec.

A' tanít minket, nyavalyákat és fogyatkozásokat gyógyítani, és a' természetnek erejeit az egészségnek megjobbíttatására fordítani.

A' mérsékli és rendben tartja az indúlati és az élőállati mivóltokat mi bennünk az okosság és az erkölcsi képeltetés által, tanít minket a' szerencsétlenséget, megsértetéseket, 's t. ee. békességesen elszenvedni, és az által az erőszakos és tüzes élet elemésztődést mérsékli, a' mi minket hamar elmorzsolna.

A' társasági és országló összeköttetéseket képel (formál), a' mi által a' viszonos segedelem, rendtartás (politia), törvények, lehetségesekké lesznek, a' melyek eszközösen (mediate) az élet megtartásra dolgoznak.

Végre az az életnek tenger sok kényeit (commodításait) és könnyebség szereit tanítja, a' melyek ugyan ifjonta kevésbe szükségesek, de az öregségben a'nál jobban esnek. A' szakács mesterség által megfínumíttatott táplálat, a' mesterséges segédek által megkönnyebbíttetett mozgás, a' tökélletesebb kipihenis és nyugodalom, 's a' t., mind hasznok, a' melyek által a' miveltetett ember az ő életét az öregségben sokkal tovább megtarthatja, mint sem a' durva természeti állapotbeli ember.

Már e'ből is kitetszik, micsoda lépcsője és micsoda neme a' miveltségnek szükséges, ha a'nak élet hoszszabbítónak kell lennie. Csak ez az, melynek, a' testiekben szintúgy, mint a' lelkiekben, a' mi erejeinknek leglehetségesebb kiképeltetése az aránya, de a' mellett mindég a' magasabb erkölcsi törvény a' mértéke, a' melyre kell húzatni mindennek az emberben, ha a'nak jónak, arányhoz illőnek, és igazán jóltévőnek kell lennie.

XIX.

A' feljebb való törvényeknek az embernek különböző allkatmányaira, mértékleteire, és életnemeire való alkalmaztatások.

De a' közönséges élet- és egészségtörvényeinek alkalmaztatások az allkatmánynak, mértékletnek, és a' külső arányosságoknak is különbségek által sokféleképen változtatgatik (modificáltatik), és csak azt az alkalmaztatást lehet helyesnek mondani, a' mely a'ra illendő tekíntettel van. Innét még szükséges lesz, a'ról némely meghatározásokat adni.

Legelőször a' különböző allkatmányok (constitutiók) és mértékletek (temperamentumok) azok, a' melyek gyökeres és valóságos különbséget csinálnak az emberek között, a' mi által nem csupán a' belső életnek mivólta, hanem a'nak a' külsőhöz való arányossága is, és a'nak az a'ban való munkálódása igen különbözően van alkattatva. Szükségesképen kell e'nek az élésrendbeli és a' macrobiotikabeli rendelésekbe is befolyásának lenni.

Itt mi belé nem bocsátkozunk a' finum különböztetésekbe, a' melyek csak az orvosra tartoznak, hanem mi csak a' főseregeket különböztetjük meg, a' melyek különböző élet nemét tesznek fel. Itt az, a' mit az orvos természeti allkatmánynak nevez, a' mértéklettel egyre megy, és ott az emberek örökre négy főseregre osztatnak, a' melyeket

már a' Rómaiaknak és Görögöknek idejekben megkülönböztetének, a' véres (sangvineum), epés (cholericum), fekete epés (melancholicum), és taknyos (phlegmaticum) mértékletekre. Ezeket valóban úgy tekénthetni, mint az emberi-nemnek gyökeres különbségét, és azokat mindenkor is olyanoknak nézték.

A' különbség csak a'ban van, hogy a' bölcsek és az orvosok a' különbség okát egyszer inkább a' nedvességekben, másszor inkább az erőkben, egyszer a' testben, másszor a' lélekben, keresék (a), meg nem gondolván, hogy a' műszerségben a' lelki és

(a) E'ben a' munkában igen sűrűen élek Imperfectumokkal; azért, mert ez által elkerülhetni a' sok Perfectumbeli tattatom, tettetem, 's t. ee. kedvetlen hangokat; azonban ez a' Perfectum Historicum a' Magyarnál; a' mint az Erdélyieknek a' szokások is ezt erősíti — nem kis eszköz ez a' Nyelvünk tökélletes ttetésére is, az Imperfectumokra nézve. — Az egész Sz Írásban mind a' Károlyi Gáspár fordítása szerént, a'mely legelőször Vizsolyban, 1590-ben jöve ki, mind a' Káldy György fordítása szerént, a' mely 1626 ban, Bécsben nyomtattaték legelőször, többnyire Inpecfectumokat találunk. Mind a' két fordítat már az első sorban így van: „Kezdetben teremté Isten a' menynyet és a' földet.„ — A' Magyar Apostoli Hit Formája, vagy, A' Hiszek Egy Isten, a' melynek szereztetése a' X-dik Század végén történék, mind csupa Inperfectumokkal van íratva, a' Kristusról így szólván: „Ki fogantaték Sz. Léléktől, születék Szűz Máriától, szenvede Pontzius Pilátusnak alatta, meghala, szála alá poklokra, harmad napra hallottaiból feltámada, felmene menynyekbe, üle a' Mindenható Istennek jobjára.“

a' testi, az erő és az anyag, oly belsőképen összve vagynak köttetve, hogy az egyik a' másikat határozza meg, és hogy valóban a' műszerségnek bizonyos minéműsége az embernek, valamint a' bizonyos nyavalyákra való hajlandóságot, úgy hasonlóan az ő indúlatjainak és elme hajlandóságainak ezt vagy amazt a' mivóltot és arányozatot adhatja, és, ha a' belészületett, valósággal az egész életre nézve adja.

Az első sereg: a' véresek (sangvineusok). — A' véres mértékletnek talp-bélyege: könnyű és eleven csiklándhatóság, és mozoghatóság, tartósság nélkül, a' legnagyobb fogánthatóság minden testi és lelki izgatásra nézve, de a' maga munkálódásának hirtelen való elmúlásával, innét vígság és hívság, az örömre és az élet élemére való kedv, született Epikuræus; közönségesen jószívűség, önalkalmaztatás, társalkodóság, a' társaságbeli kedvesség; özön sok jó feltételek, de az elkövetésbeli hiba, és általjában a' bélyegnek (characternek) állhatatlanságában. A' testiekben a' vérrendszernek főuralkodása, könnyű és gyors vér készítés, bővérűség, a' vér-torlásra, és vér felhevülésre való hajlandóság, mindazonáltal könnyen megeshető eloszlással; a' tüdő és a' szív legkönnyebben megillettethető; több hajlandóság a' forró mint sem a' tartós nyavalyákra, a' könnyű ítéletek (crisisek); egészen vévén, mindenek közt a' legegészségesebb állkatmány.

A' ki a' véres sereghez tartozik, a'nak minden erős izgatásokat elkell kerülni, kivált az olyanokat,

a' melyek a' vérrendszerben dolgoznak, a' hevítő ételeket és italokat, a' tüzes testi felhevüléseket, a' rettenetes indúlatokat, a' külső hőséget is, mert az igen nagy felizgatás, neki többnyire veszélyt okoz, és a' siettetés által élet rövidítést. Épen úgy el kell kerülni mindent az élésrendben, a' mi sok vért szerez, inkább növedék eledellel, mint sem hús eledellel kell élni, és sok vizet kell innia.

A' második sereg magába foglalja a' feketeepéseket (melancholicusokat). — Ez az ellenkezője a' véresnek. Itt a' talpbélyeg: gyenge csiklándhatóság, a' munkálódásnak hosszas tartásával. Innét a' legerősebb izgatások különös benyomat nélkül, de ha az egyszer bekapott, azután elólthatatlan, legalább igen nehezen lehet elmozdítani a' viszszamunkálódást. E' szintúgy igaz az erkölcsiről valamint a' testiről. Az első tekintetben ide tartoznak a' Homines tenaces propositi, a' mély bélyegü, mély érzelmü emberek, külsőképen kevéssé mozdíttatnak, de a'nál mélyebb és belsőbb az élet, a' hívságnak az ellenkezője, de a'nál nagyobb a' komorság, a' mi igen könnyen búvá válik, innét kevesebbé fogantható az örömre és társalkodásra nézve, hanem inkább szereti a' csendességet, magánosságot, és, a' magáról való gondolkozást. A' testre nézve az által ugyan azon bélyeg támad; a' dugúlásokra és megrekedésekre való hajlandóság, főként a' hasban, a' vér-forgásnak és minden elválasztatásoknak és kiürítéseknek a' restségek, innét nyúlósságok, megsürüdések, megcsípősödések minden nedveknek, arany-eres bajok, a' nyavalyáknak

izgatásokra nézve kevésbé könnyű foganthatóság, de a'nál tovább tartó megfogatása az egyszer származott nyavalyának, és nehéz ítéletek (crisisek). több hajlandóság a' sínlődő mint sem a' forró-hidegleléses nyavalyákra.

E'ből következik az a' nyomos törvény minden ezen seregbeli emberekre nézve, hogy ők, épen ellenkezöen az előbbeniekkel, erős testi és lelki felbuzdúlásokat, testi mozgást, erősebb külső izgatásokat, több változtatást, társaságot és mulatságokat, egyszóval mindent, a' mi a' lelket kifelé húzhatja, keressenek, és a' csendességet magánosságot, tartós gondolkodást, és az egyed tárgyakon való kotlást', a' lehetségig kerüljék. Az élésrendben, kivált a' has belső-részeinek megrekedések és megdugúlások ellen dolgozzanak, 's megnyitó ázalékokat és gyümölcsöket válaszszanak főképen eledelül, sokat igyanak, és a' csipős, nyúlókás földes eledeleket, a' nehéz tészta ételeket, a' főzelékeket, a' felfúvó ételeket, kerüljék, a' szelletes italokkal való élésben is vígyázók legyenek, mert ezek a' dugúlásokra való hajlandóságot könnyen szaporítják.

A' taknyosoknak (phlegmaticusoknak) seregek tökélletesen ellenkezője a' véreseknek, mert ezeknek a' bélyegek: a' legnagyobb csiklándhatatlanság, és mozoghatatlanság, a' külső mind lelki mind testi, izgatásokra nézve, és egyjárást a' nagy bajjal felizgathatott visszamunkálódás tartósságának nemléte, szintúgy a' lelkiekben valamint a' testiekben. Innét az érzelem butasága, a' gondolkozásbeli, akarat-

beli, és munkálódásbeli restség, valamely feltételre való nehéz magát vétel, és azután a' végre hajtásnak fogyatkozása, indúlatlanság, és lélek-nyugodalma, de az élet nélkül valóságnak, halálnak, nyugodalma. És hasonlóan a' testiekben is, munkátlanság, szorúlás, roszszúl kidolgoztatott nedvekkel való megtelés, innét eltaknyosodás, a' belsőrészeknek megdugúlások, elkövéredés, a' szálaknak (fibráknak) ellankadások, gombás hús, az elválasztásoknak hibájok, vagy felakadások, vagy szenvedő takony- és vérfolyások.

Tehát a' taknyos élésrend fő talptételének (főprincipiumának) e'szerént kell lenni: felelevenítés, az alvó, csak félig élő, műszerségnek felébresztetése; a' legerősebb testi és lelki izgatásoknak alkalmaztatások, a' legerősebb testi mozgások egészen a' felhevülésig, izgató ételek és italok, bor, fűszerek, sok munka, és különbkülönbféle foglalatoskodás. Innét az ily emberekre nézve a' szükség és szerencsétlenség, és a' külső erőszak gyakran a' legnagyobb jótételek, és az ő egészségek megjobbíttatásának 's az ő életek meghoszszabbíttatásának a' legjobb eszközei, mivel azokat különben nem lehet a'ra indítani. Ezeknek nem létekben az eleven érzék- és érzelemizgatásai, a' hely változtatások, útazások, az indúlat által való felizgattatások, kipótolhatják amazokat.

Végre a' negyedik sereg: A' feketeepések, azok, a' kik a' nagy csiklándhatossággal a' tüzes és tartós viszszamunkálódást (reactiot) öszszekötik; leginkább illettethetők a' máj és az epés rendszer. Innét ők felette hevesek és in-

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

dúlatosok, a' hirtelen haragra hajlandók, tüzesek, nagy és merész igyekezetekre, de nagy szelességekre és gonoszságokra is alkalmatosok. A' testiekben is kijelelik magokat, barnás szín, fekete haj, száraz bör és inashús szálak (fibrák), az epe meggyülekezései és az epés nyavalyák, rettenetes vértorlások, gyúladások, és más erőszakos zürzavarok által.

Az ezen seregbeli embereknek mindent véghez kell vinni, hogy a' lelki eszközök által az elme csiklándósságát és indúlatosságát meggyőzzék, és megszelídítsék; a' mire az erkölcsi és vallásos képeltetés (formáltatás) legtöbbet használ, és a' mi által gyakorta, a' mint a' tapasztalás bizonyítja, a' bélyegnek (characternek) legcsudálatosabb megváltozásai lehetségesekké lőnek. A' csendességnek, magánosságnak, önmeggondolásnak, a' falusi életnek használtatása, ezt igen nagyon gyámolítják. Továbbá nekik a' testekben mind azt alkalmaztatni szükséges, a' mi által a' nedveknek szelídségek, a' híves vér, és a' csiklándósságnak kevesíttetések véghez vitetik, és az epe származása kevesíttetik. E're a' növedék eledel, a' víz ital, a' savanyús ételek és italok, a' kevés hús, még kevesebb kövérség, a' fűszereknek, a' bornak és minden szelletes italoknak az eltávoztatások. Az ilyen nemű embereknek leghasznosabb a' Bramínos élet.

Utóljára még most meg kell jegyezni az elegyes mértékletet. — Ugyan is épen azon egymiben (individuumban) többféle mértékletek vagynak egyesíttetve, és a'ból ugyan azon végheteten különböző embereknek árnyékoztatásaik (nuancirungjaik) szár-

maznak. Itt az orvoslást és az élésrendet is a' szerént kell változtatgatni, és összetenni. Mindazonáltal mindég egy egy marad a' főként uralkodó, és e'nek kell adni a' főhangot az orvoslásban és az életnemében.

Most általmengyünk az embereknek *életnemekre*, és *foglalatosságokra*. Ezeket mindnyájokat két főseregre oszthatni: a' *lelkiekre* és a' *testiekre*.

A' csupa *lelki* a' túdósoknak és a' hivatalbelieknek az élet-nemek. E' hihetetlenül kifogyasztja a' testet, mint a' láng az olajat. E' már ártalmas mint egy oldalú munkásság, az egyarányúságnak elrontatása által, a' mit véghez viszen. De e' még ártalmasabban dolgozik, ha meszsze hajtatik, az egész ideg-rendszerre, igen nagy érzékenységet és csiklándósságot, ideggyengeséget, mind közönségest mind helyszerintvalót, kivált a' szemekben, mindennémű görcsöket és ideg-zürzavarokat, a' tűnődözésnek főuralkodását, vagy megköttetett képzeteket, hávasságot, emésztés gyengeségét, hasbeli nyavalyákat, sőt őrjültséget is szül. A' mértékletlen elme szorongatás a' testet kiszáraztja, és a' megújítást (restauratiót) akadályoztatja. Még ártalmasabbá lesz a' mind, ha, a' mint szokás, ülő élet járúl a'hoz, és még roszszabb, ha, mint az a' nagy bújálkodó városokban szokott lenni a' történet, dobzódás, mértékletlen vendégeskedés és éjjeli kóborlások járúlnak a'hoz. Ez a'nyi, mint a' gyertyát a' két végin meggyújtani, és a' legjobb természet az által rövid idő alatt tenkre tétethetik.

Az egyetlen egy, a' mi által az olyan életneme ártalmatlanná tétethetik az, ha az ember a' lélek szorongatást mérték felett nem üzi, a' miről (a' lélek erejeinek mértékletlen szorongattatásáról) szóló szakaszt kell megolvasni, ha az ember naponként való mozgást és levegő élemet köt a'vql öszsze, és főként ha a' mellett együgyű és mértékletes életet él, az asztal-öröm élemeit megszorítja, a' kemény nehezen emésztethető ételeket elkerüli, az éjet a' nyugodalomnak és nem a' munkának szenteli, és az álom idejéből és tartósságából semmit el nem húz.

A' testi foglalatosságok vagy ülők vagy mozgók.

Az ülőket leginkább vádolhatni. Mert az ülésnek és a' has öszszeszoritásnak ártalmas következkezésein kívül, melyek a' has belsörészeinek megdugúlásokban, aranyerekben, havasságban, sőt az elme-nyavalyáiban állanak, még a' berekesztetett levegőnek roszsz befolyása is oda járúl, a' mi rendszerént öszsze van azzal köttetve, és az élet hoszszaságába 's az egész élet megújításba dolgozik. Innét az ilyen élet-nemnek seregében általjában az életnek szembetünő rövidségét jegyezzük meg. Legroszszabb, ha mind ezekkel még a' munka anyagának (materiáléjának) az ártalmas tulajdonsága és bedolgozása köttetik öszsze, p.o. az ólom, a' gyapjú pora, 's t. ee.

Ezeken az ártalmokon csak az által segíthetni, ha az ülő munka néha testi mozgás által félbeszakasztatik, ha, mint az olyan dicséretes szokást sok

helyeken láttam, az ülő munkások estve felé a' kapu eleibe mennek, és egy egy darab veteményt megdolgoznak, vagy fát fürészelnek, hasítanak, 's a' t. A' hetenként való meleg ferdővel való élés is sok ilyetén nemü gonoszokon segít.

A' mozgó élet-neme általjában sokkal hasznosabb, egészség feltartóbb, és élet hoszszabbítóbb. Mindazonáltal a' viszont két seregre szakad: vagy a' szabad levegön, vagy a' berekesztetett helyen való mozgásra.

A' szabad levegöégben mozgó élet-neme kétségkívül mindenek közt a' legszerencsésebb és a' legegészségesebb, legsül az a' természet rendelésével megegyező lévén. Innét is a'ban, a' mint feljebb látók, a' legnagyobb életidönek és a' legtartósabb egészségnek példái fordúlnak elö. — A' berekesztetett helybeli mozgó élet-neme a' világért sem olyan egészséges és erösítö. E' sokkal inkább fáraszt és gyengít, mivel a'nak nintsen a' tökélletes élet újíttatása a' levegöből.

Kiváltképen pedig a'tól függ a' dolog, vajjon a' mozgás egyarányú és közönséges è, vagy csak helyszerént-való és egy müszerre szoríttatott. Az elsöbb legegészségesebb, az utólsó könnyen okoz valamely résznek szünetlen különös mozgattatása által felbillentetett egyarányúságot és a' nedveknek 's erőknek egyenetlen osztályokat. Így p. o. ha az éneklö, szólnok (orator), a' fúvó hang-szerszámokon hangicsáló, a' vérnek gyülekezését a' tüdőbe húzza, azt a' gyuladásra és végre a' gyengeségre 's tüdővészre készíti. A' betü-szedők, és egyedül csak a'

Kar-

karjaikat mozgatók hasonlóan a' torlódásokat a' felsőbb részekre húzzák.

Itt a' macrobiotikának (élethoszszítónak) a' törvénye általjában az, hogy minden mérték felettvaló szorongatást és a' felhevülés után való megfázást el kell kerülni, és pedig, az olyan életneme mellett, magát jól kell táplálni, de, mennél erősebben mozgatja az ember magát, a'nál vigyázóbnak kell lenni a' felhevítő dolgokkal való élésben. Az egyóldalú mozgásokban és erőszorongatásokban igen hasznos, azokat néha köz mozgások által félbe szakasztani, hogy a' nedveknek egyenlő osztályok viszont helyre állíttassék.

Van még végtére egy harmadik serege az életnemének — foglalatosságnak nem nevezhetni ezt, mert az épen a'ban áll, hogy a' teljességgel nem az, — a' tagadó vagy semmit sem csináló. — E' bizonyosan mindenik közt a' szánakozásra legméltóbb, legegészségtelenebb, és az életet leginkább rontó; mivel ez az embert utóljára az izgatásnak és munkásságnak fogyatkozása által semlyékké, álló, hólt tengerré változtatja. A' bölcsszerszámnak (machinának) testije megakad, meggyülekeznek a' mértékfelettvaló, roszszúl kidolgoztatott, elromlott nedvességek, a' műszereknek erejek a' gyakorlás fogyatkozása miatt minduntalan inkább megbéníttatik, és az által minden nyavalyáknak a' csirája elültetetik. Epen olyan roszszúl van a' dolog a' lelkiekre nézve; a' henyélés, a' bizonyos hivatalos munkának nemléte, szül örökké elme zavarodást, vagy a' tünődözésnek és ábrándozásnak (fanatismusnak) nya-

valyás mértékfelettvalóságát, vagy a' legnemesebb eröknek elalélásokat és ellankadásokat, ésígy vagy a' magában való elsülylyedést, havasságot, elme meghomályosodását, bút, képzeltetett szerencsétlenséget, élet unalmat, sőt öngyilkosságot, a' melynek igen gyakran csak ez a' kútfeje, vagy roszszaságot, zabolátlan feslettséget, és az által hasonlóan, csak halkkal, önelpusztítást.

És mivel az ember, fájdalom, természetesen inkább a' heverésre, mint sem a' munkára hajlandó; tehát az egyetlenegy bíráló-szer (securitatis medium) marad vagy a' szükség, vagy a' meghatároztatott hivatalos munka, a' mi minket kötelesség által a' munkálódásra, még pedig bizonyos időben, hí. Ez a' legnagyobb szerencséje az életnek, és én minden olyatén embert szerencsétlennek nézek, a' kinek semmi olyan bizonyos hivatala — az az munkára való kötelességbeli hivatalja, — nintsen.

Így igaz marad az, a' mit a' mi öregeink két arany szóval, mint minden élet törvényeinek foglalatjával, mondottak ki:

Imádkozzzál és dolgozzál, — a' többit az Isten megcsinálja.

Mert mit tesz a' mást, mint: Az Istennek békessége a' szívben, és a' hasznos munkásság külsőképen, ezek minden szerencsének, minden egészségnek, és minden hoszszú életnek az egyetlenegy talpkövei.

Névszámszer.

Abrahám I. 95.
Adanson I. 63.
Agost I. 98. 102.
Anacreon I. 97. 107.
Anastasius I. 102.
Anson II. 45.
Antal I. 105.
Antonius I. 105.
Antonius Musa I. 102.
Apollonius I. 105.
Átány I. 105.
Athanasius I. 105.
Augustus I. 98. 102.
Aurengzeb I. 103.

B.

Baco I. 106. 23. 31. 141. II. 145. 203.
Ballhorn II. 251.
Baravicino de Capellis I. 122.
Bodmer I. 107.
Boerhaave I. 137. 8. II. 22. 56.
Bruce I. 141.
Brückner II. 280.
Bürger II. 130.

C.

Cagliostro I. 207. 5. 18. 24.
Cato I. 98.
Cicero I. 208.
Cohausen I. 9.
Cornaro I. 18. II. 197. 151. 11.
Crato I. 137.
Czarten I. 108.

D.

Dæmonox I. 105.
David I. 8.
Democritus I. 97.
Denis I. 22.
Diogenes I. 97.
Drakenberg I. 108.

E.

Easton I. 110.
Essingham I. 108.
Éli I. 96.
Eliseus I. 96.
Elliot II. 198.
Epimenides I. 96.
Erasmus I. 13.
Euler I. 106.

F.

Fabius I. 98.
Fontana I. 75.
Fontenelle I. 106.
Fordyce I. 46.
Forestus I. 137.

Formey I. 106.
Franklin I. 207. 27.
Fridrich II. I. 103. II. 162.

G.

Galenus I. 137.
Galeria copiala I. 99.
Garrik I. 122.
St. Germain I. 207. 24.
Gessner II. 176.
Glan I. 122.
Gleim I. 107.
Göthe II. 5.
Götze I. 75.
Gordianus I. 102.
Gorgias I. 97.
Graham I. 28.
Gray I. 121.
Gualdus I. 203.
Günther II. 282.
Gutsmuth II. 163.

H.

Hahnemann II. 85.
Halle II. 65.
Haller I. 107. 137. 186. 30. 162.
Harvey I. 110.
Heinze I. 110.
Hensler I. 94.
Herder II. 168.
Hermippus I. 98. 9.
Herodicus I. 7.
Hervier I. 26
Heyda Jósef I. 136.
Hieronymus I. 105
Hippocrates I. 6.
Hoffmann I. 137.
Horatius I. 150.
Hume I. 150.
Hunter I. 39.

I.

Jakób I. 82.
Jakób I. 95.
János I. 104.
Jenkins I. 108.
Jenner II. 82.
Jósef I 94.
Jósef I. 95.
Josua I. 96.
Isaak I. 95.
Ismáél I. 95.
Isocrates I. 97. 105.
Justinianus I. 102.

K.

Kant I. 106. II. 153.
Kauper I. 121.
Kentingern I. 108.
Kepler I. 106.
Klopstock I. 107.

L.

Lajos II. II. 11.
Lajos XIII. I. 21.
Lajos XV. I. 194.
Lajos XVI. I. 123.
Leopold Károly I. 130.
Lichtenberg I. 158.
Livia I. 98.
Longue ville I. 151.
Lowiz II. 180.
Luceja I. 99.
Lucianus I. 96.

M.

Maclin II. 257.
Marsilius Ficinus I. 16.
Matthison II. 176.
Maupertuis I. 207.
Merian I. 107.
Mesmer I. 5. 25.
Metastasio I. 107.
Methusalem I. 94.
Mittelstädt I. 112. II. 124
Molza I. 112.
Monro II. 56.
Moses I. 95.
Musa Antal. I. 102.

N.

Newton I. 106.
Nobs I. 124.

O.

Oeser I. 107.
Orbilius I. 98.
Oremus I. 105.

P.

Pál I. 105.
Pansa I. 16.
Parre I. 108. 109.
Petit I. 44.
Pindarus I. 97. 107.
Plater I. 137.
Plato I. 97. 105. 7.
Plinius I. 99.
Plutarchus I. 7.
Protagoras I. 97.
Pythagoras I. 105. 97.

R.

Remete Pál I. 105.
Richelieu I. 194.
Riva I. 22.
Rousseau II. 33.

S.

Sára I. 95.
Schakspeare II. 88.
Schiller II. 152. 48.
Schröter I. 138.
Schulzenheim I. 137.
Selwand I. 82.
Senish I. 122.
Simon I. 96.
Soass-Oglu I. 134.
Solon I. 96.
Sophocles I. 97. 107.
Stender I. 111.
Stoll II. 80.
Struve II. 280.
Surrington I. 130.
Swieten I. 137.

T.

Terentia I. 98.
Theden II. 204.
Theophrastus Paracelsus I. 11.
Thompson II. 176.
Thon I. 157.
Tiberius I. 102. 103.
Tournefort I. 141.
Tulpius II. 56.
Turneisen I. 14.

U.

Ulpianus I. 100.
Utz I. 107.

V.

Valerianus I. 102.
Valerius Corvinus I. 98.
Vespasianus I. 99.
Vogel II. 189.
Voltaire I. 107.
Voss II. 176.

W.

Walter I. 117. II. 45.
Weikard II. 53.
Weishaupt II. 229.
Wesley II. 160. 203.
Wieland I. 107.
Willamo Maria I. 133.
Wunder I. 124.

X.

Xenophilus I. 105.

Y.

Young I. 107.

Z.

Zachariä II. 176.
Zeno I. 97.
Zimmermann II. 66.

Dologszámszer.

Abyssinia, a' hoszszú életnek nem kedvez. I. 148.
Ádám, a'nak az úgy mondatott nagysága és élethoszszasága I. 93.
A'kor épült vagy a'korszíneltetett (festetett) lakószobák igen ártalmasok az életnek. II. 63.
Alkatmánya a' testnek, ha hibátlan a' hoszszú élet talpköve. I. 194.
Álom tartóztatja az élet-folyamatját I. 58. élethoszszítószer II. 153. az egészséges alvás törvényei, 154. az igen hoszszú árt az élethoszszaságának. 154.
Általtöltetése a' vérnek, képzeltetett élethoszszító szer I. 21.
Általváltozás a' bogaraknak élethoszszító szerek I. 76.
Anglia gazdag az öreg embereknek példájokban I. 140. 148.
Aranyér, hajlandóság a'ra, miről ismérhetni meg II. 251. hogy tartsa magát az ember a' mellett. 251.
Aranytincturák és csillagzati-sók I. 202.
Aránya az életnek I. 55.
Aszszonyok, azoknak élet hoszszaságok I. 151.

B.

Bányászok, hutások ritkán élnek soká I. 138.
Baobab a' legmagasabb arányát éri el a' növedék életnek. I. 63.
Barátjai az életnek I. 42. II. 6.
Barlang, fekete, Calcuttában II. 66.
Barmok, azoknak élethoszszaságok I. 74.
Baromság, testi és erkölcsi, a' pálynka-ital által vitetik véghez II. 41.

Békák, rendkívül való elrontathatatlansága az életeknek I. 78.
Bélyeg igazsága, élethoszszító szer II. 232.
Beteges testek szoros élésrend által meggyógyíttattak I. 18.
Beóltás, koránvaló, a' vénséget II. 88. a' védő-himlő egyetlenegy eszköz az emberi himlőnek kiirtatására. 82.
Bikfa, a'nak hoszszú élete I. 62.
Bizodalom, múlhatatlan feltétel az orvossággal való élésre II. 258.
Bogarak, azoknak élethoszszaságok I. 79.
Bokrok, azoknak élethoszszaságok I. 62.
Bóldogság, eszközök az azt elérése II. 227.
Bolondság, rövidítheti és meghoszszabbíthatja az életet II. 186.
Bor, törvények az azzal való élésre II. 207. a'nak alkalmaztatása a' nyavalyákban. 274.
Boreczet, a'nak orvosierejei II. 266.
Bors, a' haszna II. 273.
Bölcsek, példáji a' leghoszszabb életnek ő nálok I. 106.
Bőr, a'nak hibás minéműsége oka a' folyosós állkatmánynak II. 183. 254.
Bőr csínossága, élethoszszító szer II. 182.
Bőjtölés, 46 napi, egy emberé I. 47.
Bramánok, az ő hoszszú életek I. 141.
Bunda, nem egészséges öltözet II. 190.

C.

Cagliostrónak élet-elixirja I. 24.
Calcutta II. 66.
Császárok és Királyok, példájók az ő leghoszszabb életeknek I. 101.
Csékek, megszíneltettek, veszedelmesek II. 62.
Csiklándhatóság, legközelebb-való munkája az életerőnek I. 37. illendő eloszlása a'nak, talpköve a' hoszszú életnek I. 192.

Csillagjósolás az élet meghoszszabbításra alkalmaztatott I. 13.
Csókok megmérgesíthetnek II. 79.
Csuka, a'nak élethoszszasága I. 80.
Czedrusfa a' leghoszszabb növedéki életet éri el I. 62.

D.

Dinia kedvez a' hoszszú életnek I. 140. 148.
Dobzódó élet szoros élésrend által ismét jóvá tétethetik I. 19.
Dohány, a'nak befolyása az egészséghe II. 208.

E.

Égetés ellenvaló ír II. 268.
Éghajlat, hideg, az élethoszszaságának kedvezőbb mint sem a' meleg I. 139. megváltoztatja az élet törvényeit 228.
Égiptom gazdag az öregekben I. 141.
Egyenlősége a' levegőnek és az időjárásának kedvez az élethoszszaságának. I. 146.
Elefánt, a' leghoszszabb életet éri el a' barmok közt I. 83.
Elemésztődés, vagy az eröknek és műszereknek eldörgöltetések, az élettel elválhatatlanúl öszsze van köttetve I. 56. meghatározza az élethoszszaságát 58.
Élésrend, gazdag és táplálatos nem hoszszabbítja az életet I. 155. a' jó, hoszszítja az életet II. 197. mit kell az alatt érteni 198. az úton II. 179. minden alságnak (subiectumnak) különös javasoltatik II. 245.
Élet, mi az I. 51. mitől függ a'nak a' hoszszasága 52. hathatós és kiterjedett, megfordúlt arányosságban állanak 57. némely élőállatokban igen nehéz elrontani 78. emberi, a'nak a' valosága és födolgai miben állanak 164. minden életek közt legtökélletesebb 177. és egyjárást a' leghoszszabb; okai e'nek az elsőségének 178. hoszszú, ismértető-

jelei az a'ravaló hajlandóságnak 198. hányképen rövidíttethetik a' meg II. 8.

Élet aránya I. 55. az ember rendeltetése 157. az általjábanvaló 200. esztendőre határoztatik, a' viszszavitelés (relativus) 175-re, e'ről táblák 162.

Életerő, mi az I. 33. a'nak tulajdonságai és törvényei 35. különböző atyafisága van a' testekhez 36. lehet megköttetve és szabadon 36. a' testnek különös arányosságot ád a' testvilághoz 37. ád a' testnek csiklándhatóságot és megváltoztatja a'nak a' chemiai törvényeit 37. ellentáll a' természet elrontó erejeinek 38. némely hatalmak által meggyengíttetik 41. mások által tápláltatik és szaporíttatik 42. goromba tápláló szer nélkül megtartathatik 47. az erő kinyilatkoztatás által kimeríttetik 49. nyugodalom által összeszedetik 50. az allkatórészeknek műszeres bélyeget és alkalmatos allkatmányt ád 50. betölt mindent, a' testnek mind folyó mind kemény részeit 50. a'nak kinyilatkoztatásai a' különböző részek által különbözően változtatgattatik (modificáltatik) 51. a'nak összessége az élethoszszaságának a' talpa 52.

Élethoszszasága a' külső környülállások által hoszszabbíttathatik és rövidíttethetik I. 52. a' növedéké 60. azoknak legnagyobb arányok 61. a' barmoké 74. a' pondróké 75. a' bogaraké 76. a' kétlakúaké 78. a' halaké 80. a' madaraké 81. az emlős élőállatoké a' terhességgel, növéssel, emberedéssel arányosságban áll 85. az emberekké 92. a' világ teremtetésétől fogva ugyan az 94. a' világnak nagyjaié 101. a' remetéké, és klastromospapoké 104. a' bölcsekben 105. tanítókban 106. költőkben, művészekben és mesteremberekben 107. falusiakban 107. orvosokban 136. a' különböző tartományok szerént 139. hol találtatik legnagyobb az emberekben 107. az emberekben leghoszszabb és még is a' halandóság legnagyobb 184. a'nak különös talpköve 188.

Élethoszszasága mitől függ I. 52.
Életrövidítő szerek II. 8.
Élethoszszítás lehetséges I. 55. a'ravaló eszközök és talpképzetek 201.
Életnemei, különbkülönbfélék az embereknél, azoknak osztályok II. 302. befolyások az egészségbe és élethoszszaságba 303. azokkalvaló-bánás 303.
Elkerültetése minden nyavalya okainak, menynyiben viszi véghez az élethoszszítást I. 211.
Ellenségei az életnek II. 8.
Elme foglalatosságai és az élemek, az ember életének meghoszszabbító szere II. 232. a' mértékletlen igen ártalmas 117.
Elmeindúlatjai, szomorúak és kedvetlenek, rövidítik az életet II. 44.
Elme nyugodalma élethoszszító szer II. 227.
Elme elvonása (abstractiója), egy a' legtermészetlenebb állapotok közzül II. 20.
Emberedés, koránvaló, rövidíti az életet I. 85.
Emberek, az ő élethoszszaságok I. 92. leghoszszabb életek van és még is legnagyobb a' halandóságok 184.
Emberiségben való bizodalom főoka a' bóldogságnak II. 229.
Emlős élőállatok, azoknak élethoszszaságok I. 83.
Eperfa, a'nak hoszszú élete I. 62.
Epés mértéklet, a'nak befolyása az élethoszszaságába és az egészségbe II. 300. azzal-való-bánás II. 301.
Erő, mit tesz ez a' szó I. 33.
Erősségek a' műszereknek, igen izmos, rövidíti az életet I. 65.
Érzék a' természethez javasoltatik II. 176.
Érzék csiklándásai, gyönyörűségesek és mértékletesek, élethoszszító szer II. 235.
Érzékenykedés, az élethoszszaságának igen ártalmas II. 57.
Érzékenység, igen nagy, rövidíti az életet I. 224.
Estveli hideglelés naponként II. 157.

Étel ital, mértékletlen, rövidíti az életet II. 36. törvények, azt az egészség szerént rendelni 198. a' lassú hoszszú-életűvé teszen 198.
Ételek, a' legártatlanabbak, öszszetétel által ártalmasokká lehetnek II. 38. a' melyek a' párolgást félbeszakasztják 190.

F.

Fahamu, a'nak orvosi haszna II. 267.
Falusi életnek kisebb a' halandósága, mint sem a' városinak I. 155. mint élethoszszító szer ajánltatik 168.
Feketeepés mértéklet, a'nak leírátása és befolyása az egészségbe 's az élethoszszaságába II. 298. orvosoltatása 299.
Fekete rabszolgák, azoknak rettenetes halandóságok I. 148.
Felakasztattak, azokkal való bánás II. 281.
Félelem, egy a' legártalmasabb indúlatok közzül II. 45. a' haláltól való, keseríti és rövidíti az életet 46. egyetlenegy orvosság az ellen 47.
Fellétel (vigilia), sokáig-tartó, rövidíti az életet II. 154.
Ferdés a' langyos vízben szokott élésrendűl javasoltatik II. 187. födolog a' testi nevelésben 112. az öregségben igen hasznos 290.
Ferdőházakat ismét kellene felállítani II. 187.
Fogpor, artalmatlan II. 200.
Fogak és hajak az öregségben újak I. 156. jók, a' hoszszú életre való tulajdonság 190. eszközök az azokat való megtartásra II. 199.
Fonalférgek (filariak), azoknak elrontathatatlanságok I. 75.
Főzőedény kuttogó ólommal való megétetést okozhat II. 63.
Főzőmesterség, fínumíttatott, rövidíti az életet. II. 36.
Franczia ország, az odai élethoszszaság I. 141.
Fűvek, melyek a' házi szeredhez tartoznak II. 275.

G.

Gerocomica (vénségápolgatás), egy eszköz az élet meghoszszabbításra I. 7.
Gesztenyefa eléri a' leghoszszabb növedék-életet I. 62. Centicavalli 66.
Gondolkozó erő nagyon gyengíttetik a' szerelembeli vásottságok által II. 14. a'nak befolyása az élethoszszításba I. 179. az élet-rövidítésbe II. 20.
Gutta-ütés, a'ravaló hajlandóság, hogy kell azt megismerni, és miképen szükség a'ban magát tartani az embernek II. 254.
Görcsök és fájdalmak, háziorvosság azok ellen II. 268.
Görögország tartozik a' hoszszú életben leggazdagabb tartományok közzé I. 141.
Görögök, a' leghoszszabb életnek példája ő közöttök I. 96.
Gyapjú ruhát közönséges öltözetül nem javasolhatni II. 193. mikor hasznos az 191. mint orvosi eszköz 276.
Gyenge rész, főoka a' betegségre való hajlandóságnak II. 248. a'nak ismértetőjele 249.
Gyengélkedő test miniműsége hasznos lehet az élethoszszaságra I. 58.
Gyengeség egy főrészben sem találtatván, talpköve a' hoszszú életnek I. 194.
Gyermekség, a'nak első esztendei még a' folytattatott nemzés II. 101.
Gyomor- és emésztőrendszer, jó, egy a' hoszszú élet talpai közzül I. 189.
Gyuladéktalan levegő, vajjon az az életet hoszszítja è I. 204.

H.

Halak, azoknak élet hoszszaságok I. 80.
Halál, természeti. a'nak története (historiája) I. 176. az a'rólvaló gondolkozás a' cselekedeteinknek probaköve és eszköz a' hímségre II. 47.

Halál nemei, erőszakosok, most számossabbak II. 31. azoknak különböző nemeik és segedelmeik 277.
Halandóság számszere (lajstroma) a' Vespasianus I. 99. Ulpianus idejétől fogva 100.
Halandóság, közönséges és nagy, ki nem zárja az egyedeknek (singulusoknak) a' megöregedéseket I. 145. a' legrettenetesebb találtatik a' találványházakban (Findelhausokban) és a' fekete rabszolgák közt 149. a' városokban örökké nagyobb mint sem a' falun 155. az emberekben legnagyobb 184.
Halást még maga senki sem érzette II. 49.
Halhatatlanság hívés, főoka a' bóldogságnak II. 230.
Halottak ritkábbak a' vízországban mint sem a' szárazon I. 80.
Hamar élni I. 57. hathatós eszköze e ez az élethoszszításnak 57.
Hatytyú, a'nak hoszszú élete I. 83.
Házasság, a' legnyomosabb talpa a' köz és a' különös bóldogságnak II. 145. minden öreg embereknek példájokban megtaláltatik I. 150. élethoszszítószer II. 151.
Házi és úti szered II. 264.
Hajak és fogak újra nőttek a' legnagyobb öregségben I. 156.
Havasság, a'ra hajlandóság, hogy kell megismerni, hogy kell a'ban az embernek magát tartani II. 252.
Hársfa, a'nak hoszszú élete I. 62.
Hátráltatása az életmunkájának, élethoszszító szer I. 56. mindazonáltal csak bizonyos lépcsőig 207.
Hibernia gazdag az öregekben I. 141.
Hideg, semmisítheti az életerőt I. 41.
Hideglelés ellen való cseppek a' javasoknak, hímis méreg II. 62.
Hideglelős nyavalyák, azoknak első ismértető jelek II. 256. mire kell azoknak vígyázni 256.
Hími, a' legrettenetesebb méreg II. 60. hogy kell azt orvosolni 286.

Himlő méreg, a'nak tulajdonságai II. 81. a'nak kiirtatása lehetséges és kötelesség 81.
Holló, sokáig él I. 83.

I.

Ideje az álomnak nem különbségtelen II. 156. a' születésnek befolyása van az élethoszszaságába 101.
Időszakaszai az életnek az élet természetiből lehúzatva I. 51.
Ifjú lyányoknak lélekzetek az élet hoszszításra alkalmaztaték I. 9.
Ifjúság, dolgos és nyomorúságos, az élethoszszításra eszköz II. 124.
Indúlatok, azoknak meggyőzetések szükséges az élet meghoszszabbításra II. 228.
Inni elégségest, az egészségre múlhatatlan II. 203.
Islandia és az igen éjszaki tartományok a' felette hoszszú életnek nem kedveznek I. 141.
Ismértető-jegyei a' jó orvosnak II. 258.
Ismétlermesztő erő a' férgekben, főszer az azok életeknek meghoszszabbíttatására I. 75.
Ítéletek (crisisek), a' szokottaknak megjegyeztetések, javasoltatik II. 263.
Izzadás, képzeltetett szere az élet meghoszszabbításnak I. 6.

K.

Kedv, roszsz, rövidíti az életet II. 44.
Kendőzés igen ártalmas az egészségnek II. 63.
Képe, valamely hoszszú életre rendeltetett embernek I. 198.
Képelő ösztön vagy plastica erő I. 50.
Képzelődő-erő, kifeszíttetett, rövidíti az életet II. 55.
Képzeltetett nyavalyák rövidítik az életet II. 56.
Kerekenforgó örvényke, a'nak elrontathatatlansága I. 75.
Kérész él csak egy nap I. 74.

Kétlakúak (amphibiumok), azoknak élethoszszaságok I. 78.
Kifejlés, gyors, rövidíti az életet I. 85.
Klastromospapok és remeték, példáji az ő hoszszú életeknek I. 104.
Korszámok (chronologiájok) a' régi ember-történeteknek nem olyan mint a' mienk I. 94.
Költök, művészek és mesteremberek, a' hoszszú élet példáji ö nálok I. 107.
Következések a' tapasztalásból az emberi élet hoszszaságára I. 143.
Középhang mindenben, élethoszszító szer I. 150.
Kristályvíz, a'nak készíttetése II. 257.
Kristélyek, azoknak hasznok és alkalmaztatásoknak szere II. 270.
Krokodilusok legtovább élnek a' kétlakúak közt I. 80.

L.

Lábferdő, a'nak alkalmaztatása II. 272.
Lazsnakok (mátráczok) egészségesebbek mint sem a' talu ágyak II. 187. 120.
Lélek szorongatás, mértékletlen, rövidíti az életet II. 20. mit hínak a'ban mérték felettvalóságnak 21.
Lélek mivólta, mely az élethoszszaságának ártalmas II. 44. melyik a'ra hasznos 227.
Lélek erejei, felsőbbek, az emberé, és az ész dolgoznak az ő életének meghoszszabbíttatására I. 183.
Lenmag, a'nak haszna II. 273.
Levegő éleme, mindennapi, főrésze a' nevelésnek, II. 103. az élet meghoszszabbításra való szer 165.
Levegő az élet barátja I. 42. valami nedvességgel megelegyíttetve az élet hoszszaságának hasznos 147. a' tisztátalan rövidíti az életet II. 33.
Levegőnek megmérgesíttetése hirtelen és lassan ölhet meg II. 66. rettenetes példája a'nak 66. a'nak jelei 66.
Levegő-só I. 25.
Levest nem kell megvetni II. 205.
Lúg, a'nak orvosló ereje II. 267.

M.

Madarak, azoknak élethoszszaságok I. 81.
Magasan fekvő helyek az öregségnek kedveznek I. 145.
Mágnesesség, élőállati, eszköze è az élet meghoszszabbításnak I. 25. a'nak igaz minéműsége 27.
Magyarországnak némely vidékei gazdagok a' hoszszú életben I. 142.
Megelégedés, élethoszszító szer II. 227. mesterség az azt megszerzésre 227.
Megétetések II. 59. azoknak orvosoltatások 285.
Méh-csípés, házi orvosság az ellen II. 269.
Megifjítás az embereknél is lehetséges I. 156.
Megfagyottak, az azokkal való bánás II. 285.
Megfúltak, azokat orvoslás II. 281.
Megújítás, főoka az élethoszszaságának I. 53. a' barmokban és az emberekben 173.
Meleg, az élet baratja I. 42. feleleveniti a' vizbe fultat 44. főorvossága az életre hozásnak II. 283. hasznos az öreg embereknek 289. az igen nagy rövidíti az életet 166.
Menykő, az az által megüttettekkel miképen kell bánni II. 284.
Menykövesség, vajjon élethoszszító szer è I. 209. élőállati, dolgozik az élőállati magnesességben I. 25.
Menynyei ágy, Dr. Gráhámé I. 28.
Mérgek, életrövidítő szerek II. 59. különbség a' testiek és az élőállati ragadók közt 69. a' ragadók legveszedelmesebbek 67. kevesíttethetnek és kiirtathatnak 72.
Mértékleteik az embereknek, azoknak befolyások az élethoszszaságába II. 295.
Mértékletlenség az ételben és italban rövidíti az életet II. 36. mikor kell megszűnni az evéstől 36.
Mesterség az élet folytatásában ne legyen nagy II. 244.
Mejj és lélekző műszerek, a' hoszszú élet talpköve I. 191.

Mozgás, testi, élethoszszító szer II. 162. fórésze a' testi nevelésnek 116. mértékfelettvaló, a'nak jelentései (indicatiói) 180.
Mosás, mindennapi, hideg vízzel, fő része a' testi nevelésnek II. 112. mindenkorra javasoltatik 137.
Munkás, söt fáradságos élet az ifjúságban, hoszszabbítja az életet I. 154.
Mustár-tészta, készíttetése és haszna II. 273.
Műszerzet (organisatio), a'nak különböző tulajdonsága meghatározza az élethoszszaságát I. 52.
Műszerek, azoknak igen nagy keménységek rövidíti az életet I. 66.
Műszeres minéműségek a' testeknek I. 35.

N.

Nádméz, a'nak orvosi erejei II. 265.
Nagy városok rövidítik az ember életét II. 33.
Náthák, az azokra való gondviseletlenség sok embert megöl II. 29.
Naxos, ez a' sziget az öregségnek igen kedvez I. 141.
Nedvesség, igen nagy, a' levegőé, ártalmas az élethoszszaságának I. 146.
Németország gazdak az öregekben, de nem az igen kijeleltettekben I. 142.
Nemi-ösztön, koránvaló felebredése a'nak, főnyavalyája a' mostani emberiségnek II. 118. hogy kell azt eltávoztatni 119.
Nemzés, a'nak szempillantatja nyomos az élethoszszaságára nézve II. 95.
Nemzőerő, tökélletes, talpa a' hoszszú életnek I. 196. és a' gondolkozóerő bizonyos arányosságban állanak II. 14.
Nevelés, testi, a' puha rövidíti az életet II. 12. fődolog az élet meghoszszabbításra II. 101. a'nak talptételei és törvényei 102. az első időszakaszban 104. a' másodikban 115.
Nevelés, a' legegészségesebb mozgás II. 232.

Norvegia gazdag a' leghoszszabb élet példájiban I. 140.
Növedék mérgek, a' mi tájékunkon a' legveszedelmesebbek II. 65.
Növedék óra I. 59.
Növedékeknek miveltetések rövidítheti azoknak életeket I. 64. az ember miveltsége, mind a' testi, mind a'lelki, hoszszabbítja az életet II.292. de melyik 293.
Növevények, azoknak élethoszszaságok I. 60. háromféle, esztendős, kétesztendős, sokesztendős 61. a' levesek kevesebb ideig élnek, a' fások tovább 61. a' vizesek rövidebben élnek, a' balzsamosok hoszszabban 62. melyek élnek legtovább 62. a' hirtelennövők rövidebben élnek 63. az igen kemény fa rövidíti az életet 63. az élethoszszaságok azoknak négy törvényhez szabja magát 65. gyenge hathatós életek van 67. nemzés, azok élethoszszaságoknak legfőbb szúratja, rövidíti azoknak az életeket 68. azoknak az életek a' mivelésnek bizonyos neme által meghoszszabbíttathatik 69.
Nyavalyák, és az azokkal való helytelen bánás rövidítik az életet II. 30. melyek lehetnek ragadósok 86. elkerültetések azoknak, és az azokkal való okos bánás 238.
Nyavalyáknak okaik, melyeket kell leginkább elkerülni II. 243.
Nyavalyákra való hajlandóságok, azoknak ismértek igen nyomos II. 245. a' legfőbbek és azoknak ismértető jeleik 248.

O.

Okosság, fötalpa a' bóldogságnak II. 227.
Olaszország, ott az élethoszszasága I. 141. az az éghajlat különben hidegebb volt 100.
Olaj, a'nak orvoserejei II. 267. a' megétettetéskor főorvosság 286.
Ólom, kuttogó és veszedelmes méreg II. 62. ismértetlen útja az olommal való megétettetésnek 62.
Öltözet a' flanérból è vagy vászonból jobb II. 190.

Önánság rövidíti az életet, mind a' testit mind a' lelkit II. 13. a'nak szomorú következései 16. eszközök az azt elkerülésre 118.
Öngyilkosság, a'ra való indúlat, új nyavalya II. 28.
Önmegtartóz atás a' testi szerelemtől ifjonta a' házasságon kívül, élethoszszító szer II. 128. eszközök és törvények a'nak a' megtartatására II. 136.
Öregségnek erösíttetése az ifjúsághoz való közellétel által I. 7.
Orvos jó erkölcs nélkül, igen veszedelmes dolog II. 262. törvények a'nak a' választatására 258.
Orvostudomány, egy élethoszszító szer II. 237. hogy kell a'val a' végre élni 242. a'nak melyik részének kell néptudományának lenni 238.
Orvosok ritkán érnek hoszszú életet I. 136. azoknak sokaságok az orvoslás akadálya II. 262.
Orvosság, az azzal való esztelen élés nagy rövidítő szere az életnek II. 31.
Öröm, élethoszszabbító szer II. 231. melyik a' legegészségesebb 232.

P.

Pálma, a' leghoszszabb életet éri el a' növedékek közt I. 62.
Pályinka, rövidíti az életet, és sok más ártalmai is vagynak II. 40. a'nak használtatása a' betegségekben 274.
Pályinkaiszák, ha megbetegednek nehezen gyógyíttathatnak ki II. 41.
Pápák, a' leghoszszabb élet példáji ö köztök I. 104.
Platánfa a' leghoszszabb növedék életet éri el I. 62.
Potyka vagy ponty, a'nak hoszszú élete I. 80.
Puhaság, testi és lelki, az életnek rövidítő szere II. 425.
Pythagorás szerzetében sok példáji vannak a' leghoszszabb életnek I. 105.

R.

Ragadás, hogy csik a' meg II. 78. törvények a'nak elháríttatására 79.
Ragadómérgek, azoknak minéműségek II. 67. ismét kürtathatnak 69.
Reggeli órák, a' nap ifjúsága, a' legjobb idő a' munkára II. 159.
Remda, város, példát ád a' felette csekély halandóságban I. 156.
Reménység, főoka a' bóldogságnak II. 230.
Remeték és klastromospapok a' leghoszszabb élet példái I. 104.
Rend minden életmunkákban az öregségben igen hasznos II. 290
Rendútak az élet hoszszabbítására Egiptomban I. 5. Görögországban 6. a' közép korácsban 10. a' csillagjósolás által 13. talismánok és nyakszerek (amuletumok) által 17. szoros élésrend által 18. általtöltés által 21. titkos orvosságok által 24. élőállati magnesesség által 25. arantinturák és csillagzati sók 24. megkeményítés által 205. az életmunkának hátráltatása és félbeszakasztatása által 207. a' nyavalyáknak elkerültetések által 211. az öneldörgölődésnek akadályoztatása által 212. a' hamar élés által 213. egyedül lehetséges és az ember életéhez illő 214. általnézete a'nak 214.
Rodhadás, természeti következése valamely műszeres test elveszett életerejének I. 33. eszköz az új elevenitésre I. 40.
Rodhadthideglelés mérge II. 83. eszköz az azt eltávoztatásra 84.
Rómaiak, példáji ő nálok a' leghoszszabb életnek I. 98.
Rühméreg II. 83. eszköz az azt elkerülésre 83.

S.

Sárga vagy havasi Sas, a'nak hoszszú élete I. 82.
St. Germain hoszszú életre való herbatéja I. 24.

Savanyanyag, a' levegőnek elevenítő allkatórésze I. 44.
Ser, a'nak tulajdonságai, és megkívántató minéműségei II. 207.
Siker árpadarából és zabdarából, a'nak haszonvétele II. 269.
Sok-munka, nyavalyája a' mostani időknek, a'nak ártalmai II. 51.
Sólymok, azoknak hoszszú életek I. 82.
Sorvadságra való hajlandóság, hogy kell azt megismérni II. 249. hogy kell a'ban magát tartani az embernek 250.
Spanyolország, ott az élethoszszasága I. 141.
Stoikus felekezetbeliekben sok példáji vannak a' leghoszszabb életnek I. 105.
Szabadító szerek a' hirtelenvaló halál veszedelmeiben II. 277.
Szappan, a'nak orvosló erejei II. 267.
Szárazsága a' levegőnek, igen nagy, az élethoszszaságának ártalmas I. 146.
Szajkó vagy publikán igen soká él I. 83.
Szelletes italok tartoznak a' leginkább életrövidítő szerek közzé II. 40. azoknak más ártalmaik 41.
Szénpor, a' rodhadt víz megjobbíttatására eszköz II. 180.
Szerelem, testi, az a'beli vásottságok felette életrövidítők II. 13. mit hínak a'ban mértékfelettvalóságnak 15. a' nősségen kívül mindétig ártalmas 14.
Szerelembeli feslettségek rövidítik az életet II. 13.
Szigetek, és félszigetek az öregségnek bölcsőik I. 117.
Szilfa a' leghoszszabb növedék-életet éri el I. 62.
Szív- és érrendszer, jól műszereztetett, talpa a' hoszszú életnek I. 191.
Szoros élésrend hoszszabbítja az életet I. 18.
Szőlőtőke, hoszszú életet ér el I. 62.
Szövete a' testnek sem igen erős sem igen tág, a' hoszszüéletnek talpköve I. 195.
Szüléknek korácsok, hoszszú vagy rövid, a' nemzéskor rövidíti a' gyermekeknek életeket II. 94.

Szüléknek egészségbeli állapotjok meghatározza a' gyermekeknek élethoszszaságokat II. 93.
Szüzesség, eltávoztatja a' feslettségeket II. 141.
Svecia gazdag a' leghoszszabb életüeknek példájokkal I. 140.

T.

Táblák, menynyi emberek betegségben, és micsoda nyavalákban halnak meg II. 27.
Taknyos mértéklet, a'nak leíratása és befolyása az egészségbe és az élethoszszaságába II. 299. azzal való bánás 300.
Találványházakban, a' fekete rabszolgák állapotjok melletti,a' legnagyobb lépcsőjű halandóság van I. 149.
Talismanok, és nyakszerek, képzeltetett szerek az élet meghoszszabbításra I. 17.
Talpkövek, különösek, a' hoszszú életre I. 188.
Táplálat, igen töményes (concentráltatott) káros II. 38. a' gyermekségnek első időszakaszában micsodásnak kell a'nak lenni 104. a' gorombább soká elmaradhat az élet vesztesége nélkül 47.
Táplálatjok az élőállatoknak, valóságos különbség a'ban a' növedékek táplálatjoktól I. 90.
Tekenősbékák, rendkívúlvaló elromolhatatlansága azok életeknek I. 80.
Tengerben való ferdés javasoltatik II. 188.
Terhességnek van befolyása a' gyermek életébe II. 96. azt valami szentnek és megsértethetetlennek kellene tartani 98. az életet bátorságba teszi 98.
Természet, tulajdon, mi az I. 38.
Természet-gyogyítóereje, talpa a' hoszszú életnek I. 194.
Test alkatmánya némely nyavalyákra való hajlandóságot ad II. 247.
Test megkényítés, az életet vajjon hoszszabbítja é I. 205.
Test izmossága az élet hoszszaságának árthat I. 66.
Testgyakorlás, az élet hoszszabbításra való szer I. 6. II. 162.

Testi szerelem, azzal való mértékletlen élés rövidíti az életet II. 13. a' házasságon kívül ártalmas 134. mértékfelettvalósága elveszi a' nagynak és nemesnek bélyegét 131.
Testi származás, jó, a'nak hasznai II. 93.
Tej, főorvosság a' megétettetéskor II. 285. a'nak gyógyító ereje 267.
Teve, a'nak korácsa I. 84.
Tisztaság, élethoszszító szer II. 114.
Tisztátalanság rövidíti az életet II. 114. gyakran a' meg nem ismértetett oka a' nyavalyának 115.
Titkos orvosságok az élet meghoszszabbításra I. 24.
Tiztelet a' jövendőbeli feleség iránt, az önmegtartóztatásnak egy eszköze II. 140.
Tobákolás, a'nak ártalma II. 209.
Tojásban vagy az anyaméhben való mulatás az élethoszszaságával arányosságban van I. 86.
Tölgyfa a' leghoszszabb növedék korácsot éri el I. 62.
Története a' macrobiótikának I. 3.
Tüdő különösen gyengíttetik a' szerelembeli fesletség által II. 14.

U.

Unalom rövidíti az életet II. 52.
Útazás, élet hoszszabbító szer II. 177. az útazás törvényei 178.
Utólsók (extremumok), mindnyájan, rövidítik az életet I. 150.

Z.

Zsidók, példák ő nálok a' leghoszszabb életben I. 95.

J.

Jéna, csekély halandóság ott I. 156.
Jó élésrend, élethoszszabbító eszköz II. 197. mit kell az alatt érteni 197.
Juharfa, nagy időt ér I. 62.

V.

Vacsora az ifjú embereknek II. 203.

Varjúszem (nux vomica), jobb az eger elpusztítására mint sem a' hími II. 61.

Városokban nagyobb a' halandóság mint sem a' falukon I. 155. a' nagy városokban való lakás rövidíti az életet II. 33.

Vaj, a'nak gyógyító ereje II. 267.

Vénség, a' legnagyobb a' növevény világban I. 62. a' kétéltűekben (amphibiumokban) 78. halakban 80. madarakban 81. emlős élőállatokban 83. az emberekben 92. a' Zsidóknál 95. Görögöknél 96. Romaiaknál 98. a' világ nagyjainál 101. remetéknél és szerzeteseknél 105. bölcseknél tanítóknál 105. költőknél, művészeknél, mesteremberekneél 107. legnagyobb melyik az emberseregben találtatható 107. micsoda tartományokban 140. a' szigeteken számos 147. a' világ életidejének semmi befolyása sintsen az embereknek korácsokba 93. a' tapasztalásoknak következések a'ról 143. idejénvaló, az azt beóltásnak mestersége II. 88: élet hoszszító szer II. 287. hogy kell azzal a' végre bánni II. 289.

Venusi méreg II. 73. ismértető szere a' megmérgesíttetésnek 78. következései 138.

Verdés, élet megifjítás eszköze I. 81.

Vereshimlő méreg II. 81.

Véres mértéklet, a'nak leíratása és befolyása az egészségbe és az élethoszszaságába II. 297. vele való hánás 297.

Veszettség mérge II. 85. eszköz az azt elkerülésre 86.

Viaszos vászon, orvosszer II. 276.

Virágzás és nemzés, a' növedékeknél legnagyobb lépcsője az élet hathatósságának, rövidíti azoknak az életeket I. 67.

Víz, szükséges feltétele az életnek I. 42. eszköz a'nak megjobbíttatására II. 179. a'nak mint italnak az elsőségei II. 204. hideg és meleg, a'nak orvosi haszonvétele II. 205.

Vízbe fúltak, azokkal való bánás II. 281. példája egy meleg által felélesztetettnek I. 44. másnak egy aszszony által megszabadíttatva II. 280.

A' három Párka

a' homlok-rézmetszet magyarázatjára.

Az életnek, a'nak tartásának, és minden tünemények, előadatására, semmi helyesebb jelképet nem választhattam, mint a' három Párkáét. De a'nak értelme mélyebben mengyen, és igen értelmesen azon három födolgot adja elő, melyeken eredetiképen minden életnek létele és hoszszasága nyugszik, 's a' melyeken a'nak megtartatása és meghoszszabbíttatása — ezen könyvnek a' foglalatja — épült. Az első, a' testi eredet és nemzetés az életfonálának mivólta, vajjon a' jó vagy roszsz anyagból készíttetett è, erősen vagy tágan sodortatott è. A' második, a'nak tovább vagy rövidebb ideig való fonatása, a' hamar vagy lassú élés, élet elemésztődés és megújítás. Végre a' harmadik, az elvágás, a' mi hamarabb vagy később elkövetkezhetik, a' halál okai, a' melyek hamarább vagy később az élet végét elhozhatják, sőt gyakorta az életfolyamatját erőszakosan félbeszakaszthatják.

Hibák.

Rész.	Lap.	Van	Jobbítsd.
I.	VIII.	e'ben harmadik	— e'ben a' harmadik
I.	47	élhetnének	— éhezhetnének
I.	47.	Egy Franczia haditizt	— *)

*) Lásd, Hist. de l' Academie R. de Sciences. An. 1760.

I.	65.	Nyilvánságossan	— Nyilvánságosan.
I.	107.	Metastasio, Gleim	— Metastasio, Klopstok, Gleim.
I.	152.	Weimárban, mintegy	— Weinmárban megholtak, mintegy.
I.	214.	mint sem élnek	— *)

*) Kérem, kivált most, hogy ezen jegyzékekre valamely figyelmet szánjanak, midőn a' határozatlan és csak féligaz Browne tételeinek befolyások, mind az orvostudományban mind az életben általjában ezt a' vélekedést uralkodóvá tevé: az erő csupán izgattatásban áll, és izgatni a'nyit teszen, mint erősiteni; — a' honnét azután ez a' természetes és, fájdalom, olyan közönségessé lett következés van, hogy a' köz életben szintúgy, valamint a' betegségekben az emberek magokat izgató szerekkel megtömik, úgy hogy már az ifjú emberek borra, pályinkára szoknak, 's magokat ezen bóldogtalan tévelygéssel megcsalják; a' felmeltetett érzelem, felemeltetett erő; és elfelejtik, hogy ők az életnek ezen mesterséges felmagasztaltatásával az élet erejét elvesztik, és hogy ők mennél inkább hathatósan élnek az által egy szempillantatig, a'nál inkább megrövidítik az ő kiterjedő életeket.

II.	61.	nux vonica	— nux vomica
II.	63.	cz'medények	— czinedények.
II.	201.	Thedeús	— Theden's.
II.	300.	feketeepések	— epések.

A' Fordítónak kijött Munkái.

1. Az Emberi Élet meghoszszabbításának Mestersége. Iratott Kristóf Wilhelm Hufeland Orvos Doctor és a' Jénai Fő-Oskolában az Orvosi Tudománynak Rendszerint való és Közönséges Tanítója által. — Most pedig Német Nyelvből Magyarra fordíttatott, a' nehezebb helyeken megvilágosíttatott, alkalmatosság szerint a' Magyar Hazára szabatott, néhol pedig megbővíttetett Kováts Mihály Orvos Doctor által. Nyomtattatott Pesten. Trattner Mátyás betűivel, 1798. Esztendőben. I. Rész áll 271. lapból. II. Rész áll 259. lapból. Elfogyott.
2. Az ember Élete Meghoszszabbításának Mestersége. Írta Hufeland Kristóf Wilhelm Orvos Doctor, és a' Jénai Fő-Oskolában az Orvosi Tudománynak Rendszerint való Közönséges Tanítója. — A' Második Kiadás szerint fordította, a' nehezebb helyeken megvilágosította, alkalmatosság szerint a' Magyar Hazára szabta, sok helyeken pedig megbővítette Kováts Mihály Orvos Doktor. — I. Rész, áll 368. lapból. Pesten. Nyomtattatott Patzkó Ferentz betűivel. 1799. II. Rész, áll 480 lapból, Pesten. Nyomt. Trattner Mátyás betűivel. 1799. Elfogyott.
3. Szükségben való és Segedelem Tábla a' vízbe fúlt, megfagyott, felakasztatott emberekre és hóltan születni látszott kisdedekre nézve. Melyet Magyarúl kiadott Kováts Mihály Orvos Doktor. Nyomt. Pesten Trattner Mátyás betűivel. 1798. — Szükségben való és Segedelem Tábla a' veszett-kutya harapásról, a' mérgekről, a' falatnak gégében

való megakadásáról, gőz miatt való megfúlásról, 's a' t. Egy veszett-kutya rézre metszetett képével. Nyomt. Pesten. Trattner Mátyás betűivel. 1798.

4. A' Gyenge Élet Meghoszszabbításának, és a' Gyógyíthatatlan Nyavalyák Húzásának Mestersége. Irta Struve Kerestely Ágoston, Orvos Doktor. — I. Rész. A' Tehén kilísekről való Tanítással, és sok Túdósok Értelmekkel megbővítve; áll 372 lapból. II. Rész. Hufelándnak az Anyákhoz a' gyermekek neveltetésekről való Jó Tanácsával, és Kantnak az elme Ereje által a' Nyavalyáknak Ellentálhatásról való Tanítással megbővítve; áll 288. lapból. III. Rész. A' Gálvanozás és Darwin Tudományával megbővíttetve; áll 400 lapból. Nyomt. Pesten. Trattner Mátyás betűivel. 1802. — Találtatik Pesten a' Szerzőnél, a' ki lakik a' Zöldkert Utczában, 500. Szám alatt.

5. Chemia vagy Természet Titka Gren Fridrich Albert Korlát Doktor szerént. Magyarúl legelőször írta Kováts Mihály Orvos. I. Darab, áll 180 lapból. II. Darab, áll 215. lapból. III. Darab, áll 133. lapból. IV. Darab, áll 232. lapból, Nyomt. Budán. Landerer Anna betűivel. 1807. Találtatik Pesten a' Szerzőnél.

6. Állati Magnesesség Mérőserpenyüje. Szerzé Kováts Mihály Orvos Doktor, a' Magyar Királyi Pesti Tudomány Mindenségbeli Orvos Tehetségnek Tagja. Pesten. 1818. Patzkó Ferentz Jó'sef betűivel. — 1. Serpenyü. Kísírtet az Állati Magnesesség Al-Báját az Egészség- és Lélektudomány Törvényeiből kimagyarázni. Szerzé Eschenmayer K. A. Tubingi Tanító. Stuttgartban és Tubingban. 1818. Fordítá; Tóldalékkal megbővíté Kováts Mihály Orvos Doct. 's a' t. — áll 174. lapból. — II. Serpenyü. Kováts Mihály Orvos Doct. 's a' t. Megvizsgálja és Megczáfolja Eschenmayer K. A. Tubingi Professornak Állati Mágnesességről való Munkáját, és a' Tóldalékot. — áll 254 lapból. Találtatik a' Szerzőnél.

7. A' Hirtelen Halál Veszedelmeiben való Segedelem. Első Tábla. — Második Tábla. Szerzé Kováts Mihály Orvos Doctor és a' Tekintetes Nemes Magyar Királyi Pesti Tudomány Mindenség Orvos Tehetségének Tagja. — Pesten. Trattner János Tamás betűivel. 1820. Találtatik Pesten a' Szerzőnél.
8. Rettungsmittel in plötzlichen Todesgefahren. Herausgegeben von Michael v. Kováts, der Arzeneygelahrheit Doctor, Mitglied der Medicinischen Facultät an der Königlichen Pester Universität. — Erste Tafel. — Zweyte Tafel — Pesth gedruckt bey Johann Thomas v. Trattnern. 1820. — Találtatik Pesten a' Szerzőnél.
9. Rövid Oktatás Mit Kell és Mit Nemkell cselekedni a' Falusi Bábának a' természeti Szüléskor. Szerzé a' Falusi Bábák számokra Kováts Mihály Orvos Doctor. Pesten Nyomt. Petrózai Trattnern János Tamás betűivel. 1822.
10. Értekezés a' Himlő Kiirtásról. Szerzé a' Lelkitanítók számokra Kováts Mihály Orvos Doctor 's a' t. Pesten. Nyomt. Petrózai Trattnern János Tamás betűivel 1822.
11. Lexicon Mineralogicum Enneaglottum. Auctore Michaële Kováts, Medicinæ Doctore. Inclytæ Facultatis Medicæ Regiæ Scientiarum Universitatis Hungaricæ Pestiensis Commembro, Practico Medico Pestiense. Pestini. 1822. Typis Nobilis Joannis Thomæ Trattnern de Petróza.

DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR
Lelt. 117-1955

757346

757346